

NËN PUSHTETIN E URDHRAVE

A photograph of a rusted metal sign with the text "IPA IDENIFIKUAR" mounted on it. The sign is made of dark, weathered metal with visible rust and peeling paint. The letters are white and appear to be bolted onto the surface. The background is a blurred outdoor scene with green grass and a blue sky.

IPA
IDENIFIKUAR

“I pa identifikuar”

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

PËRMBLEDHJE E RAPORTIT

Ky raport dokumenton tortura, vrasje, masakra, përdhunime, dëbime të dhunshme dhe krime të tjera luftime të kryera nga forcat qeveritare serbe e jugosllave kundër shqiptarëve të Kosovës prej 24 marsit deri më 12 qershor 1999, e cila është edhe periudha, në të cilën u zhvillua fushata ajrore e NATO-s kundër Jugosllavisë. Raporti nxjerr zbuluar një fushatë të koordinuar dhe sistematike për të terrorizuar, vrarë e dëbuar shqiptarët etnikë të Kosovës, e cila u organizua nga nivelet më të larta të qeverive serbe e jugosllave të asaj kohe.

Natyrisht, këto krime nuk u kryen larg syve të botës. Ky raport nënvizon kontekstin historik e politik të luftës, dhe është kritik ndaj reagimit të komunitetit ndërkombëtar gjatë dekadës së fundit, në harkun kohor të së cilës u përshkallëzua kriza. Tre kapituj dokumentojnë gjithashtu abuzimet e kryera nga kryengritësit shqiptarë të grupuar në Ushtrinë Çlirimtare të Kosovës (UÇK), të cilët rrëmbyen e vranë civilë gjatë e pas luftës, si dhe abuzimet e NATO-s, e cila dështoi në synimin për të minimizuar viktimat civile gjatë bombardimit të Jugosllavisë. Megjithatë, argumenti kryesor i raportit mbetet dhuna shtetërore e organizuar nga qeveritë serbe e jugosllave në vitin 1999 kundër qytetarëve shqiptarë të Jugosllavisë.

OFENSIVA E VITIT 1999

Ofensiva e qeverive serbe e jugosllave në Kosovë që filloi më 20 mars 1999, vetëm katër ditë para se të fillonte bombardimi i NATO-s,

ishte një fushatë metodikisht e planifikuar dhe e mirëzbatuar. Shkarkime dhe emërime të rëndësishme në aparatën e sigurimit të Jugosllavisë nga fundi i vitit 1998, përfshirë kreun e sigurimit shtetëror serb dhe shefin e shtabit të përgjithshëm të ushtrisë, të bëjnë të mendosh se përgatitjet për ofensivën po bëheshin në atë kohë. Në fillim të vitit 1999, u vu re përqëndrimi ushtarak i konsiderueshëm në Kosovë dhe armatosja e civilëve serbë. Aksionet policore e ushtarake nga fundi i shkurtit dhe fillimi

Më shumë se 80% e tërë popullsisë së Kosovës – 90% e shqiptarëve – u dëbuan nga shtëpitë e tyre.

i marsit në rrethinat e Vushtrrisë e Podujevës, të emërtuara nga qeveria “stërviçja e dimrit” siguruan lidhjet hekurudhore e rrugore të veriut të Kosovës me Serbinë.

Edhe ofensivat e mëparshme qeveritare ishin shoqëruar nga dhunime serioze të ligjit humanitar ndërkombëtar, por periudha e bombardimit të

NATO-s solli sulme të papara mbi civilë dhe dëbimin e dhunshëm të më shumë se 850,000 shqiptarëve etnikë të Kosovës. Për herë të parë në konflikt, luftimet u spostuan nga zonat rurale në qytete.

Ndërsa fushata qeveritare duket se ka qënë një përpjekje për të dërrmuar UÇK-në, ajo, me të filluar bombardimi i NATO-s, mori një zhvillim tjetër. Ndërsa ofensiva kryesore po merrte rrugë, Presidenti i atëhershëm jugosllav Slobodan Milosheviç shfrytëzoi bombardimin e NATO-s për të zbatuar planin e mposhtjes së rebelëve dhe të bazave të tyre të mbështetjes popullore, si dhe për të dëbuar me dhunë një përqindje të madhe të popullsisë kosovare.

Askush nuk parashikoi shpejtësinë dhe shkallën e dëbimeve. Sipas komisionerit të lartë të Kombeve të Bashkuara për refugjatët (UNHCR), brenda tri javësh nga fillimi i bombardimit të NATO-s mbërritën në vendet fqinjë 525,787 refugjatë. Ndërsa në tërësi, forcat qeveritare dëbuan nga Kosova 862,979 shqiptarë etnikë, ndërsa qindra mijra të tjerë u zhvendosën brenda për brenda, dhe këtu nuk llogariten ata që ishin zhvendosur para marsit 1999. Më shumë se 80% e tërë popullsisë së Kosovës – 90% e shqiptarëve – u dëbuan nga shtëpitë e tyre.

Zona të shquara për lidhje historike me UÇK-në u goditën më ashpër. Komunitetet e Glogocit dhe të Skënderajt në rajonin e Drenicës – djepi i UÇK-së – ishin skena të masakrave të shumfishta mbi civilët, si dhe të parburgosjeve arbitrare, torturave, shkatërrimit sistematik të shtëpive dhe të pronave të civilëve. Vrasjet në masë, dëbimet e dhunshme dhe

shkatërrimi i pronave të civilëve ishin gjithashtu një dukuri e rëndomtë në komunat jugperëndimore të Gjakovës, Rrahovecit dhe Suharekës, ku shumë fshatra mbështetën për një kohë të gjatë kryengritjen. Gjashtëdhjetë e pesë përqind e dhunimeve të dokumentuara nga Human Rights Watch ndodhën në pesë komunat e përmendura më sipër (shih Figurën 2 në kapitullin Analiza Statistike e Dhunimeve).

Shpjegimet e abuzimeve në komuna të tjera janë më të komplikuar, e për këtë arsye, nuk arrijnë qartësisht tek e vërteta. Komunat e Pejës e Lipjanit, të cilët janë të banuara në mënyrë të konsiderueshme edhe nga popullsi serbe, na ballafaquan me dëbimin në masë të shqiptarëve etnikë, ndërsa vrasjet ishin më të lokalizuara, si fjala vjen në fshatrat e Slllovit, Ribarit, Lubeniqit, Qyshkut dhe në qytetin e Pejës. Ndonëse UÇK-ja ishte aktive në komunën e Pejës dhe e pranishme aty-këtu në përfundim të komunës së Lipjanit gjatë vitit 1998 e gjatë muajve të parë të vitit 1999, ka pak apo aspak dëshmi që flasin për lidhje të UÇK-së me disa prej fshatrave, ku ndodhën masakra. Vrasjet ishin një dukuri e zakonshme, ishin pjesë e operacioneve, në të cilat merrnin pjesë ushtarë, policë e paraushtarakë, e që synonin të terrorizonin popullsinë e ta shtrëngonin atë të linte Kosovën.

Fjala vjen, pati një prani të papërfillshme të UÇK-së gjatë vitit 1998 dhe muajve të parë të vitit 1999 në komunën veriperëndimore të Istokut, etnikisht të përzier. Megjithatë, në këtë komunë u vunë re dëbimet në masë të banorëve shqiptarë në drejtim të Malit të Zi, të cilat erdhën pas djegjes e plaçkitjes së shtëpive të tyre. Istoku ishte gjithashtu skenë e një prej ngjarjeve më të përgjakshme të luftës, kur forcat serbe vranë më shumë se nëntëdhjetë shqiptarë etnikë në burgun e Dubravës më 1 maj 1999, dy ditë pasi goditjet ajrore të NATO-s kishin sjellë vdekjen e nëntëmbëdhjetë të burgosurve.

Dëbimi i dhunshëm ishte i mirorganizuar, gjë që na bën të mendojmë se gjithçka ka qënë e planifikuar që më përpara. Fshatrat në zonat strategjike u spastruan, në mënyrë që të siguroheshin linja komunikimi e kontrolli të pjesës kufitare. Zonat që mbështesnin UÇK-në, por edhe zonat ku nuk kish prani të UÇK-së, u bënë pre e sulmeve të përbashkëta të policëve, ushtarëve e paraushtarakëve. Qytete të mëdhenj u spastruan duke përdorur autobuza, trena, dhe karvanë të gjatë me zetora u shoqëruan

Ka pak apo aspak dëshmi që flasin për lidhje të UÇK-së me disa prej fshatrave, ku ndodhën masakra.

në drejtim të kufirit. Refugjatët u shtrënguan të merrnin arratinë apo u transportuan drejt kufirit sipas një programi dëbimesh e deportimesh, i cili ishte i koordinuar dhe i mirorganizuar.

Human Rights Watch dokumentoi gjithashtu praktikën e zakonshme të “spastrimit prej identitetit”: refugjatëve të dëbuar për në Shqipëri, përpara se të lejoheshin të kalonin kufirin, shpesh u merreshin dokumentat e tyre të identifikimit apo detyroheshin të shkulin patentën e drejtimit që ish e inkorporuar në makinë apo zetar. Përpara se të arnin në kufi, shumë shqiptarëve iu shkatërruan dokumentat personale, gjë që të bën të mendosh se qeveria po përpiquej të bllokonte rikthimin e tyre.

Dëbimi në masë i shqiptarëve të Kosovës mund të ketë shërbyer për disa qëllime. Së pari, mund të ketë synuar ndryshimin e strukturës demografike të Kosovës – një politikë kjo e përmendur nga politikanë nacionalistë ekstremistë të të gjitha kohërave. Ndryshimet demografike mund të çonin në një ndarje eventuale të krahinës në dy pjesë, një për serbët e një për shqiptarët. Së dyti, mund të ketë synuar destabilizimin e vendeve fqinjë, Shqipërisë e Maqedonisë. Së fundi, mund të ketë synuar shpërqëndrimin e NATO-s, duke e detyruar këtë të fundit të harxhonte energji e mjete në vendet fqinjë, gjë që do të vështirësonte një pushtim nga toka të Kosovës, ose të paktën do ta bënte NATO-n më pak të vendosur në aksionet e veta. Nëse qëllimi ka qënë dekurajimi e përçarja e komunitetit ndërkombëtar, dështimi afërmendsh ka qënë i plotë, pasi pamjet e refugjatëve vetëm sa provokuan zemërimin e opinionit publik dhe rritën kërkesën për t'u hedhur në veprim.

Masakrat e qëllimshme e të pamotivuara nga asnjë ligj mbi civilë – ekzekutime jashtëgjyqësore – përbënin një element kyç të fushatës së

Masakrat e qëllimshme e të pamotivuara nga asnjë ligj mbi civilë – ekzekutime jashtëgjyqësore – përbënin një element kyç të fushatës së “spastrimit etnik”.

“spastrimit etnik”. Në të gjithë krahinën, civilë të cilët nuk ishin luftëtarë, përfshirë gra e fëmijë, u vranë nga policia serbe, nga ushtarët e Ushtrisë Jugosllave dhe nga forcat paraushtarake në stilin e ekzekutimeve arbitrare.

Në përgjithësi, masakrat motivoheshin në tri mënyra. Së pari, t'i hapej rruga “spastrimit etnik” nëpërmjet kërcënimit e frikës. Së dyti, të vriteshin individë të dyshuar si luftëtarë apo si simpatizantë të UÇK-së, dhë në këtë pikë është e qartë vështirësia e identifikimit të personave të duhur. Tek

individët e kërkuar përfshiheshin udhëheqës të shquar politikë, veprimtarë të të drejtave të njeriut, dhe biznesmenë të suksesshëm. Së treti ishin vrasjet për hakmarrje: disa masakra u kryen pasi UÇK-ja kish shkaktuar viktima ndër forcat serbe e jugosllave.

Ndonëse kanë filluar të dalin shifra të besueshme, numri i të vdekurve në Kosovë gjatë luftës mbetet gjithsesi i panjohur dhe është shndërruar në një argument të një debati jo të vogël. Nëpërmjet hulumtimeve të veta, Human Rights Watch dokumentoi 3,453 ekzekutime nga ana e forcave qeveritare serbe e jugosllave, por ky numër është vendosmërisht më i vogël se sa numri i vërtetë, sepse bazohet mbi vetëm 577 intervista (dhe këta të intervistuar nuk janë zgjedhur në mënyrë të tillë, që të lejojnë një ekstrapolim të të dhënave për gjithë Kosovën). Në të njëjtën kohë, numri sigurisht nuk është aq i madh, sa është lënë të kuptohet gjatë luftës nga zyrtarë të qeverive perëndimore e të NATO-s, kur është aluduar edhe për 100,000 të vdekur.

Deri më korrik të vitit 2001, Gjykata Ndërkombëtare për Krimet e Luftës në ish-Jugosllavi kish zhvarrosur afërsisht 4,300 kufoma, për të cilat është besuar se janë viktima të masakrave të kryera nga forcat serbe e jugosllave në Kosovë. Kjo shifër është sigurisht më e vogël se sa totali i të vrarëve nga trupat qeveritare. Ç'është më e rëndësishmja, ka dëshmi të padiskutueshme, sipas të cilave janë dhunuar varret e janë zhvendosur kufoma nga ana e trupave serbe e jugosllave, gjë që është konfirmuar në verën e vitit 2001 edhe nga qeveria serbe post-Milosheviç. Human Rights Watch dokumentoi përpjekje për të fshehur apo për të rivarrosur kufoma në Tërrnje, Gjakovë, Izbicë, Rezallë, Krushë e Madhe, Krushë e Vogël, Suharekë, Sllovinjë, Poklek, Kotlinë dhe Pastasel. Përveç kësaj, sipas Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq, 3,525 persona, përfshirë serbë etnikë, rezultojnë të humbur nga konflikti.

Analiza statistikore e kryer nga Human Rights Watch dhe nga Fondacioni Amerikan për Përparimin në Shkencë (AAAS) nxjerrin në pah mënyra ekzekutimesh, që flasin për natyrën sistematike të fushatës qeveritare. Fjala vjen, në paraqitjen grafike të ekzekutimeve jashtëgjqësore në kohë, bien në sy tri momente, siç mund të shihet në grafikun 5 të kapitullit mbi Analizën Statistikore të Dhunimeve. Grafiku, përsa kohë Human Rights Watch nuk bëri një zgjedhje të studjuar të të

Ka dëshmi të padiskutueshme, sipas të cilave janë dhunuar varret e janë zhvendosur kufoma nga ana e trupave serbe e jugosllave.

intervistuarve, nuk është një pasqyrim i përsosur i masakrave. Megjithatë, natyra kulmore e grafikut, me tri rritje të skajshme për intervale shumë të shkurtëra kohe, na bën të kuptojmë që masakrat

Përdhimi e dhuna seksuale ishin gjithashtu elementë të fushatës.

nuk ishin rezultat i një dhune rastësore nga ana e forcave qeveritare. Sipas shumë gjasave, ato ishin operacione të planifikuara e të zbatuara me kujdes, në përputhje me synimet strategjike të qeverisë.

Në të njëjtën mënyrë, grafiku 6, 10, 14 e 15, i cili paraqet rrjedhën e ekzekutimeve jashtëgjyqësore nëpër komuna në varësi të kohës, tregon kulme të ngjashme të kurbave në intervale të shkurtëra të kohës. “Zdërhallja” vrastare nëpër komuna vërehet në periudha të caktuara kohe, gjë që do të thotë se ka egzistuar një urdhër strategjik për të kryer këto masakra në zona të kërkuara.

Përdhimi e dhuna seksuale ishin gjithashtu elementë të fushatës. Përdhunimet e grave shqiptare nuk përbëjnë akte të rralla e të izoluara të kryera nga individë të veçantë, por ishin instrumenta për të terrorizuar popullsinë civile, për të zhvatur pará nga familjarët e për të shtrënguar njerëzit ta braktisnin Kosovën. Në total, Human Rights Watch gjeti dëshmi të besueshme për nëntëdhjetë e gjashtë raste të dhunës seksuale të ushtruar nga ana e ushtarëve jugosllavë, policëve serbë apo paraushtarakëve në periudhën e bombardimit të NATO-s. Është e qartë se numri i vërtetë është shumë më i lartë.

Përgjithësisht, përdhunimet në Kosovë mund të grupohen në tri kategori: përdhunime në shtëpitë e grave, përdhunime të grave në rrugë e sipër për të lënë Kosovën dhe përdhunime në lokalet e paraburgimit. Në kategorinë e parë, forcat e sigurimit hynin në shtëpitë private dhe përdhunonin gratë në prani të anëtarëve të tjerë të familjes, në oborr, apo në ndonjë dhomë të veçantë brenda apartamentit. Në kategorinë e dytë, gra që shpërnguleshin brenda për brenda, që ecnin në këmbë apo mbi zetorë së bashku me familjet e tyre, ndaleshin, plaçkiteshin e kërcënoheshin nga ushtarët, policët e nga paraushtarakët. Nëse familjet nuk kishin pará të thata për të paguar, forcat e sigurimit i kërcënonin se do t'u rrëmbenin vajzat e do t'i përdhunonin; në disa raste, vajzat janë rrëmbyer edhe pasi familjet jepnin pará. Kategoria e tretë e përdhunimeve ndodhte në qendra të improvizuara paraburgimi, siç mund të ishin shtëpi e ahure të braktisura.

Një dukuri e përhapur gjatë vitit 1999 ishte edhe shkatërrimi i pronave

të privatëve. Sipas një studimi të UNHCR-së në nëntor të vitit 1999, pothuaj 40% e të gjitha shtëpive të banimit në Kosovë rezultojnë të dëmtuara rëndë apo krejt të shkatërruara. Komunitet që njiheshin për lidhje të forta me UÇK-në u përballën me pasoja më të rënda, pjesërisht edhe prej faktit që sulmet kundër tyre kishin filluar qysh në vitin 1998. Pati zona, të cilat edhe pse nuk shquheshin si mbështetëse të UÇK-së, u goditën megjithatë, si fjala vjen qyteti i Pejës, ku më shumë se 80% e shtëpive të banimit u shkatërruan apo u dëmtuan rëndë.

Shkollat e xhamitë patën të njëjtin fat. Sipas një vlerësimi të Kombeve të Bashkuara, u vëzhguan 649 shkolla të Kosovës, dhe më shumë se një e pesta rezultojnë të dëmtuara rëndë, ndërsa 60% e tyre ishin krejt të shkatërruara. Përveç kësaj, forcat serbe e jugosllave tentuan dhe arritën të nxirrnin jashtë përdorimit pusët e burimet ujore në të gjithë territorin e Kosovës duke derdhur në to lëndë kimike, kafshë të ngordhura apo mbetje kufomash njerëzore. Human Rights Watch dokumentoi raste në katër fshatra, ku viktimat njerëzore ishin hedhur në burimet ujore apo në puse.

Dëshmitarë e viktimat të shumta i treguan Human Rights Watch se si forcat qeveritare, qoftë në shtëpitë e tyre, qoftë kur ishin në rrugë e sipër për të lënë Kosovën, u kishin zhvatur gjëra të çmueshme, përfshirë unaza martesore e automobilë. Policë, ushtarë, e sidomos pjesëtarë të njësisë paraushtarake kërcënuan individë të ndryshëm me vdekje, nëse këta të fundit nuk binin dakord të jepnin pará, rëndom marka gjermane. Një vjedhje e tillë është përmendur në mënyrë të përsëritur, madje edhe nga pjesëtarë të forcave të sigurimit, të cilët folën me median ndërkombëtare pas luftës. Për disa syresh, kjo ishte arsyeja që ata shkuan në Kosovë. Shumë vullnetarë thanë se ata ishin liruar nga burgjet në Serbi, me kushtin që të binin dakord për të shërbyer krahas policisë e ushtrisë.

Ky raport dokumenton gjithashtu dukurinë e detyrimit të të paraburgosurve për të hapur tranche apo për të pastruar bunkerë, si dhe atë të përdorimit të civilëve si shqyt njerëzor për të mbrojtur trupat nga

Dëshmitarë e viktimat të shumta i treguan Human Rights Watch se si forcat qeveritare, qoftë në shtëpitë e tyre, qoftë kur ishin në rrugë e sipër për të lënë Kosovën, u kishin zhvatur gjëra të çmueshme, përfshirë unaza martesore e automobilë.

sulmet e NATO-s e të UÇK-së. Qeveria jugosllave vendosi gjithashtu mina tokësore antitank e antipersonel, sidomos në kufirin me Shqipërinë e Maqedoninë. Sipas shumë gjasave, kjo ishte edhe një masë që merrej për t'i bërë ballë tentativës për pushtim tokësor të Kosovës.

HIERARKIA DHE ZINXHIRI I KOMANDAVE

Forcat qeveritare të përfshira në konflikt ishin një kombinacion kompleks i policëve të Ministrisë serbe të Punëve të Brendshme dhe i policëve specialë, i ushtarëve dhe njësisve speciale të Ushtrisë Jugosllave, i forcave paraushtarake, i milicëve lokalë dhe i një shumëllojshmërie luftëtarësh të huaj. Që të gjithë vepronin nën urdhërat e qeverisë në Beograd.

Ushtria jugosllave kish komandën e përgjithshme gjatë periudhës së bombardimeve të NATO-s. Forcat policore e paraushtarake, në përputhje me ligjin, ishin nën urdhërat e ushtrisë. Sidoqoftë, duhet përmendur që zyrtarët e lartë të Ministrisë Serbe të Punëve të Brendshme ushtronin një ndikim të madh në zhvillimin e fushatës. Ushtria kontrollonte rrugët e kufijtë kryesorë, duke koordinuar e lehtësuar procesin e “spastrimit etnik”. Forcat policore e paraushtarake ishin drejtëpërdrejt më të përfshira në dëbimin e civilëve dhe shkatërrimin e fshatrave, ndërsa ushtria bënte vetëm mbështetjen me artileri. Pikërisht gjatë këtyre operacioneve burrat ndaheshin shpesh herë nga gratë e fëmijët, pyeteshin rreth UÇK-së, dhe ekzekutoheshin pa asnjë shkak.

Ushtria Jugosllave është nën komandën e Presidentit të Jugosllavisë, si në kohë lufte, edhe në kohë paqeje.

Sipas ligjit jugosllav, Ushtria Jugosllave (Vojska Jugosllavije, ose VJ) është nën komandën e Presidentit të Jugosllavisë, si në kohë lufte, edhe në kohë paqeje. Deri në tetor të vitit 2000, ky ishte Sllobodan Millosheviçi. Struktura kontrolluese e VJ-së është Këshilli i Lartë i Mbrojtjes, i përbërë nga Presidentët e Serbisë, Malit të Zi e Jugosllavisë, dhe i drejtuar nga Presidenti i Jugosllavisë. Shefi i

Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë gjatë luftës ishte gjeneral Dragoljub Ojdaniç, i cili u emërua pas luftës për të shërbyer si Ministër i Mbrojtjes – pozicion që ai e mbajti deri në tetor të vitit 2000.

VJ-ja është e ndarë në tri armata. Armata e tretë e komanduar gjatë

luftës nga kol.gjen. Nebojsa Pavkoviç ishte përgjegjëse për Kosovën e Serbinë e Jugut. Deri në gusht të vitit 2001, Pavkoviçi ishte Shefi i Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Jugosllave. Gjatë luftës, një shkallë më poshtë se Pavkoviçi ishte major gjen. Vladimir Lazareviç, i cili komandoi korpusin e Prishtinës së armatës së tretë, që ish e stacionuar në Kosovë. Nën urdhërat e Lazareviçit ishin pesë brigada, një njësi e policisë ushtarake, dhe një regjiment i aviacionit. Komandantët e strukturave të sapopërmendura janë emërtuar në kapitullin Forcat në Konflikt.

Struktura e Ministrisë Serbe të Punëve të Brendshme (Ministarstvo Unustrasnjih Poslova, ose MUP), e drejtuar gjatë luftës nga Ministri Vllajko Stojiljkoviç, është më e komplikuar se sa ajo e VJ-së, e cila ka një zinxhir transparent komandash. Brenda MUP-it ishin policia e rregullt e Kosovës e komanduar nga Sreten Lukiç, policia speciale (Posebne Jedinice Policije, ose PJP) e komanduar nga Lejtënant gjeneral Obrad Stevanoviç, dhe forcat antiterroriste (Specijalna Antiteroristicka Jedinica, ose SAJ) të komanduara nga kolonel Zhivko Trajkoviç. Kolonel gjeneral Vlastimir Gjorgjeviç ishte kreu i sektorit të sigurimit publik të MUP-it, si dhe ndihmës i Ministrit të Punëve të Brendshme. Qeveria e re serbe i zëvendësoi Gjorgjeviçin e Stevanoviçin në janar të vitit 2001, por gradoi Lukiçin si shef të sigurimit publik si dhe si zv. Ministër i Punëve të Brendshme.

Ministria Serbe e Punëve të Brendshme përmban gjithashtu shërbimin e sigurimit të shtetit, apo policinë sekrete, e cila luajti një rol të dorës së parë në Kosovë. Përveç aktiviteteve të fshehta, siç ishin survejimi e gjurmimi i veprimtarëve politikë shqiptarë dhe i pjesëtarëve të UÇK-së, sigurimi i shtetit dislokoi njësitë e veta të operacioneve speciale, JSO-në (Jedinica za Specijalne Operacije), dhe ndihmoi organizata të ndryshme paraushtarakësh. E njohur edhe me emrat “Beretat e Kuqe” apo “Djemtë e Frenkit” (për t’i bërë homazh Frenki Simatoviçit, një personalitet i rëndësishëm i Ministrisë së Punëve të Brendshme, i cili njihet si themeluesi i këtij grupi), JSO u komandua gjatë luftës nga Milorad Lukoviç, i njohur ndryshe me emrin “Legija”. Deri në janar të vitit 2001, kreu i sigurimit shtetëror serb ishte kolonel gjeneral Radomir Markoviç. Ai u shkarkua nga fundi i janarit dhe u arrestua një muaj më vonë nga policia serbe për përfshirjen e tij në sulmin që ju bë më 1999 politikanit serb Vuk Drashkoviç. David Gajiç ish kreu i sigurimit të shtetit në Kosovën e gjatë luftës.

Së fundi, forca të ndryshme paraushtarake, ashtu si edhe mercenarë të huaj luftime, ishin aktivë në Kosovë, dhe ç'është më e rëndësishmja, ishin nën kontrollin e qeverisë qendrore. Duke lënë mënjanë faktin, që këta të fundit përbënin forcat më të dhunshme në Kosovë, duhet thënë se aktiviteti kryesor i paraushtarakëve ishte plaçkitja dhe vjedhja.

Ndonëse kufijtë e saktë të komandave e kontrollit mbi këto forca paraushtarake mbeten të paqartë, bashkëpunimi i tyre me ushtrinë jugosllave e policinë serbe ishte evident. Pjesëtarët e forcave paraushtarake, të cilët folën pas luftës me shtypin ndërkombëtar, thanë se zyrtarët lokalë u jepnin atyre shpesh listat me emra shqiptarësh etnikë, të cilët ishin planifikuar të vriteshin. Shumë persona ishin liruar nga burgu, me kushtin që ata të luftonin në Kosovë. Në atë kohë, individë të veçantë në përbërje të ushtrisë apo policisë u përpoqën të sinjalizonin apo të merrnin në mbrojtje civilët shqiptarë që kërcënoheshin nga paraushtarakët, ndonëse kjo gjë ndodhte rrallë; më shpesh ndodhte që policët të bashkëpunonin ngushtë me njësitë paraushtarake, shpesh duke formuar një kordon rrotull komuniteteve të planifikuar për t'u sulmuar, ndërkohë që trupat paraushtarake nisnin të vepronin.

Njësi dhe grupe të ndryshme brenda MUP-it e bëjnë hierarkinë e komandave më pak të qartë se sa atë të VJ-së, ndonëse është e qartë se autoriteti më i lartë i MUP-it ishte Presidenti jugosllav Slllobodan

**Gjeografia e natyra
sistematike e krimeve
në Kosovë e bëjnë të
pagjasë që
udhëheqësit serbë e
jugosllavë të mos kenë
qënë në dijeni mbi atë
që ndodhte.**

Miloseviç. Sipas ligjit jugosllav, kur deklarohet gjendja e luftës, policia serbe është nën jurisdikcionin e ushtrisë jugosllave, gjë që e bënte Slllobodan Miloseviçin *de facto e de jure* komandant të policisë në periudhën e bombardimit të NATO-s. Zëvendës Kryeministri i atëhershëm jugosllav Nikolla Shahinoviç luajti gjithashtu një rol të rëndësishëm.

Ligji ndërkombëtar është i qartë kur flet për përgjegjësinë individuale kriminale të udhëheqësve, që organizojnë apo tolerojnë kryerjen e krimeve të luftës. Edhe autorët e drejtëpërdrejtë të krimeve, edhe udhëheqësit ushtarakë apo politikë, të cilët kanë urdhëruar kryerjen e krimeve, edhe ata që nuk kanë marrë masa për parandalimin e krimeve apo që nuk kanë ndëshkuar autorët, mund të konsiderohen përgjegjës.

Siç provon ky raport, gjeografia e natyra sistematike e krimeve në Kosovë

e bëjnë të pagjasë që udhëheqësit serbë e jugosllavë të mos kenë qënë në dijeni mbi atë që ndodhte, pavarësisht se këta kanë mbrojtur tezën e kundërt. Vetëm në shumë pak raste janë dënuar pjesëtarë të forcave të sigurimit për kryerjen e krimeve të rënda, siç është vrasja. Në të kundërt, periudha e pasluftës na ballafaqoi me gradime, shpërblime e emërimë të personelit policor e ushtarak, ku u përfshinë edhe zyrtarët më të lartë, si Dragoljub Ojdaniç, Nebojsa Pavkoviç, Vladimir Llazareviç, Obrad Stevanoviç, Sreten Lukiç, Vlastimir Gjorgjeviç dhe Zhivko Trajkoviç, si dhe shumë prej komandantëve të brigadave të korpusit të Prishtinës. Një listë e plotë e të graduarve dhe e të shpërblyerve është përfshirë në shtesën e kapitullit Forcat në Konflikt.

GJYKATA E KRIMEVE TË LUFTËS

Pas një fillimi të ngadaltë në vitin 1998, Gjykata Kriminale Ndërkombëtare për ish-Jugosllavinë bëri një hetim të plotë të krimeve të kryera në Kosovë. Më 27 maj 1999, Gjykata njoftoi se kish ngritur padinë më të bujshme e më domethënëse: Presidenti jugosllav dhe katër zyrtarë të tjerë të lartë u akuzuan për “vrasjen, persekutimin dhe deportimin e shqiptarëve të Kosovës” në periudhën nga 1 janari deri fund të majit të vitit 1999. Të paditurit e tjerë janë: Milan Milutinoviç, President i Serbisë dhe anëtar i Këshillit të Lartë të Mbrojtjes, Dragoljub Ojdaniç, shef i Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Jugosllave, Nikolla Shahinoviç, zëvendës Kryeministër i RFJ-së dhe Vllajko Stojiljkoviç, Ministër i Punëve të Brendshme të Serbisë. Hetimet e Gjykatës Kriminale Ndërkombëtare mbi Krimet e Luftës, përfshirë edhe ato të kryera nga UÇK-ja, po vazhdojnë. Më 1 prill të vitit 2001, policia serbe arrestoi Milosheviçin me akuzën për korrupsion. Më 28 qershor, ai u transferua në Hagë. Deri në gusht të vitit 2001, të akuzuarit e tjerë kanë qënë të paarrestuar.

Gjykata bëri gjithashtu një vlerësim të aksioneve të NATO-s gjatë luftës, duke arritur në përfundimin që nuk kish vend për të hetuar e ngritur akuza në këtë drejtim. Vlerësimi i Human Rights Watch mbi fushatën ajrore të NATO-s është disi i ndryshëm. Ndonëse Human Rights Watch nuk gjeti prova të krimeve të luftës të kryera nga NATO, u arrit në përfundimin që aleanca ushtarake euroatlantike dhunoi ligjin

ndërkombëtar humanitar duke marrë masa të pamjaftueshme për identifikimin e pranisë së civilëve, ndërsa bombardoheshin objektiva të lëvizshëm. Siç është nënvizuar më parë në një raport të Human Rights Watch të shkurtit të vitit 2000, të titulluar *Vdekjet e Civilëve gjatë Fushatës Ajrore të NATO-s*, bombardimi i NATO-s shkaktoi në të gjithë Jugosllavinë rreth 500 viktima civile. 55-60% e këtyre viktimave ishin kosovarë. Në këtë raport është kritikuar gjithashtu përdorimi nga ana e NATO-s i minave kasetë, ndonëse një gjë e tillë është e ndaluar në një konflikt të armatosur. Ashtu si në rastin e armëve çfarëdo që nuk kursejnë askënd, kur përdoren në zona urbane, edhe minat kasetë, për shkak të një shkalle të lartë gabimi, paraqesin një rrezik serioz për popullsinë civile. Nga 24 marsi deri më 7 maj të vitit 1999, u hodhën mbi Kosovë dhe mbi Jugosllavi rreth 1,500 mina kasetë.

ABUZIMET E UÇK-SË

Siç është paraqitur në kapitullin “Konteksti Historik”, UÇK-ja ishte përgjegjëse për abuzime të rënda gjatë vitit 1998, përfshirë këtu rrëmbime e vrasje serbësh apo shqiptarësh të konsideruar kolaboracionistë. Në disa fshatra që ishin nën kontrollin e UÇK-së gjatë

UÇK-ja ishte përgjegjëse për abuzime të rënda gjatë vitit 1998, përfshirë këtu rrëmbime e vrasje serbësh apo shqiptarësh të konsideruar kolaboracionistë.

vitet 1998, rebelët dëbuan serbët etnikë nga shtëpitë e tyre. Disa prej atyre që mbetën rezultojnë të humbur dhe hamendësohet që janë rrëmbyer e janë vrarë nga UÇK-ja. Sipas Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq, nëntëdhjetë e shtatë serbë të Kosovës, të cilët rezultuan të humbur në vitin 1998, nuk e gjendën deri në 15 maj të vitit 2000.

UÇK-ja paraburgosi nja tetëdhjetë e pesë serbë gjatë sulmit mbi Rrahovec më 19 korrik 1998. Tridhjetë e pesë syresh u lëshuan pak më vonë, por të tjerët mbetën të humbur deri në gusht të vitit 2001. Më 22 korrik 1998, UÇK-ja mori për një kohë të shkurtër nën kontroll minierën e Belacevacit pranë Obiliqit. Atë ditë u kapën nëntë serbë, dhe ata janë ende në listën e të humburve të Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq.

Në shtator 1998, policia serbe grumbulloi tridhjetë e katër kufoma të njerëzve, për të cilët u hamendësua se ishin kapur e vrarë nga UÇK-ja në

liqenin e Radonjicit pranë Glogjanit. Midis viktimave kish edhe shqiptarë etnikë. Por abuzimi më i rëndë i UÇK-së u raportua përpara se të ndodhte kjo, dhe kish lidhje me vrasjen në muajin gusht të njëzet e dy civilëve serbë në fshatin Kleçkë, ku policia pretendoi se kish zbuluar pjesë kufomash dhe një furrë që përdorej për të kremuar trupat pa jetë. Mënyra se si u shpjegua ky pretendim i policisë, e lë disi të dyshimtë ngjarjen.

UÇK-ja, e cila u rrit në periudhën 1996-1999 nga një grup guerrilasish të shpartalluar në një lëvizje të armatosur të mirëorganizuar, mori pjesë në shumë luftime taktike, të cilat vunë në rrezik jetën e civilëve. Njësitë e UÇK-së zinin prita apo sulmonin pozicionet e policisë e të ushtrisë në fshatra të caktuara, e më pas tërhiqeshin, duke i lënë fshatarët nën mëshirën e hakmarrjes së mundshme. Masakra të vërteta shpesh ndodhën për këtë arsye, duke dhënë kështu një ndihmë në përhapjen e kauzës së UÇK-së dhe në internacionalizimin e konfliktit.

Elementë të UÇK-së janë gjithashtu përgjegjës për sulme të ndryshme në periudhën e pasluftës mbi serbë, romë dhe jo-shqiptarë të tjerë, madje edhe mbi shqiptarë etnikë, të cilët shiheshin si rivalë politikë. Menjëherë pas hyrjes së NATO-s në Kosovë pati djegje e plaçkitje sistematike të shtëpive të serbëve, romëve, pjesëtarëve të minoriteteve të tjera të Kosovës, si dhe dhunime të kishave e manastireve ortodokse. Kjo dhunë u shoqërua me kërcënime, të cilat synonin largimin e pakicave jo shqiptare nga Kosova. Deri nga fundi i vitit 2000, e kishin lënë krahinën më shumë se 210,000 serbë; shumica e tyre ikën në javët e para të pasluftës. Ata që mbetën ishin të përqëndruar në enklava mono-etnike, fjala vjen në Mitrovicë, Fushë Kosovë apo Graçanicë.

Ç'është më e rënda, prej 12 qershorit janë vrarë apo kanë humbur rreth një mijë serbë e romë. Sipas shumë gjasave, në incidentet e pasluftës janë përfshirë banda kriminale e individë hakmarrës. Sidoqoftë, elementë të UÇK-së janë përgjegjës për shumë prej këtyre krimeve. Dëshira për hakmarrje është vetëm një shpjegim i pjesshëm, pasi në një numër të madh sulmesh nuk duhet të anashkalohet një objektiv i qartë politik: largimi nga Kosova i banorëve jo shqiptarë në mënyrë që të përligjej më mirë kauza e shtetit të pavarur të Kosovës.

Menjëherë pas hyrjes së NATO-s në Kosovë pati djegje e plaçkitje sistematike të shtëpive të serbëve, romëve, pjesëtarëve të minoriteteve të tjera të Kosovës, si dhe dhunime të kishave e manastireve ortodokse

Vetë shqiptarët etnikë nuk mbetën jashtë vorbullës së kësaj dhune. Janë rrahur, rrëmbyer apo vrarë shqiptarë të akuzuar për “bashkëpunim” me autoritetet serbe, sidomos në komunat e Prizrenit, Gjakovës dhe Klinës. Sulmet kundër veprimtarëve politikë e partiakë, sidomos kundër Lidhjes Demokratike të Kosovës, vazhduan edhe pas zgjedhjeve administrative të 28 tetorit 2000.

ROLI I KOMUNITETIT NDËRKOMBËTAR

Reagimi i ngadaltë i komunitetit ndërkombëtar është një nga rshkaqet e përhapjes së dhunës së pasluftës; Kombet e Bashkuara dhe NATO nuk vepruan me vendosmëri qysh në fillim për të frenuar shpërnguljen e dhunshme dhe vrasjen e pjesëtarëve të popullsisë jo shqiptare, gjë që krijoi një precedent për periudhën pas 12 qershorit. Nga mesi i vitit 1999, nuk kish veçse një grusht policësh të Kombeve të Bashkuara, dhe në këtë mënyrë funksionet e policisë civile i morën trupat e KFOR-it të NATO-s, të cilët ishin të papërgatitur për këtë gjë. NATO ish e merakosur më shumë për të mbrojtur trupat e veta, se sa për të mbrojtur civilët. Dy vjet pas përfundimit të luftës nuk ish ndërtuar ende një system gjyqësor funksional, gjë që kontribuoi në krijimin e klimës, ku krimi nuk ndëshkohej.

Avazi i vazhdueshëm i dëgjuar nga Kombet e Bashkuara ishte se rezultatet e dobëta vinë nga mungesa e mjeteve e forcave. Është e vërtetë që fondet janë të pamjaftueshme për të paguar policë, gjyqtarë e

**Perëndimi bënte sehir
ndërsa UÇK-ja lindi e u
rrit, ndërsa shteti
jugosllav u përgjigj
dhunshëm e ndërsa
krahina shkoi drejt
konfliktit të armatosur.**

prokurorë, por pengesa kryesore ka të bëjë me mungesën e vullnetit politik. Zyrtarë të lartë të NATO-s e të Kombeve të Bashkuara e dinë shumë mirë që, njerëz të lidhur me ish-UÇK-në, përfshirë disa prej figurave të rëndësishme politike të Kosovës, janë të implikuara në dhunën kundër pakicave dhe në aktivitete kriminale, por zgjidhjes së kësaj çështjeje i është bërë bisht.

Gabimet e komunitetit ndërkombëtar lidhur me Kosovën fillojnë më herët. Në kapitullin “Konteksti Historik”, ky raport bën një përshtetje të reagimit të komunitetit ndërkombëtar ndaj konfliktit qysh prej vitit 1990. Prej '90-ës deri në '98-ën, perëndimi dështoi në mbështetjen e lëvizjes

paqësore të shqiptarëve të Kosovës, veçantërisht duke e lënë çështjen e Kosovës jashtë axhendave diplomatike në kohën e luftës në Bosnjë e Kroaci. Përfundimi bënte sehir ndërsa UÇK-ja lindi e u rrit, ndërsa shteti jugosllav u përgjigj dhunshëm e ndërsa krahina shkoi drejt konfliktit të armatosur.

Gjatë gjithë kohës së konfliktit, komuniteti ndërkombëtar nuk arriti të merrte një pozicion të përbashkët për zgjidhjen e krizës. Sllobodan Milosheviç i shfrytëzoi këto mosmarrëveshje në favorin e vet. Ai merrej me një shtet, pastaj me një tjetër, e ndërkohë fitonte kohë për të organizuar fushatën e vet. Pjesëtarë të komunitetit ndërkombëtar i shfrytëzuan këto mosmarrëveshje gjithashtu, duke nxjerrë kështu mosveprimin e njërit apo tjetrit si shkak të krizës. Në institucionet, ku komuniteti ndërkombëtar dënonte fuqimisht dhunën, fjalët dhe reagimi simbolik rezultuan të pakuptimtë, afatet e vëna shtyheshin, kushtet e vëna harroheshin dhe sanksionet ose zbatoheshin përgjysëm, ose nuk zbatoheshin fare.

Raporti arrin në përfundimin që interesat e komunitetit ndërkombëtar në ruajtjen e status quo-së së arritur në Bosnjë dhe alergjia ndaj ndryshimit të kufijve ndërkombëtarë bënë që dhuna të shndërrohej në një luftë të armatosur. Nëse komuniteti ndërkombëtar do të donte të nxiste integritetin territorial në Ballkan, do të lipsej t'i mëshohej unitetit kombëtar mbi bazën e respektimit të të drejtave të të gjithë qytetarëve. Pikërisht respektimi i këtyre të drejtave ka munguar në Kosovë dhe në pjesë të tjera të Ballkanit. Duke lënë të pasfiduara dhunën e abuzimet, u shkua drejt destabilitetit rajonal, gjë që komuniteti ndërkombëtar kish synuar të shmangte.

Së fundi, faji kryesor lidhur me tragjedinë e Kosovës bie mbi ish-Presidentin jugosllav Sllobodan Milosheviç dhe mbi udhëheqjen e atëhershme serbe e jugosllave, të cilët jo vetëm nuk kërkuan zgjidhje paqësore së bashku me shqiptarët e Kosovës, por hartuan e zbatuan një fushatë të dhunshme kundër kryengritësve të armatosur e kundër civilëve. Siç tregon ky raport, të gjitha dëshmitë nxjerrin zbuluar përfshirjen e tyre në krime të rënda luftarë.

Fitorja elektorale e Opozitës Demokratike Serbe në zgjedhjet e vjeshtës së vitit 2000 hapi derën për ndryshime brenda shoqërisë serbe e jugosllave dhe për një zgjidhje paqësore të një konflikti të gjatë në rajon. Por stabiliteti jetëgjatë në Kosovë, Serbi e rajon nuk do të arrihet pa nxjerrjen e përgjegjësisë për krimet e kryera nga të të gjitha palët.

Faji kryesor lidhur me tragjedinë e Kosovës bie mbi ish-Presidentin jugosllav Sllobodan Milosheviç dhe mbi udhëheqjen e atëhershme serbe e jugosllave.

Shqiptar etnik në fshatin Ploçicë, shtator 1998

FOTO NGA WADE GODDARD

KONTEKSTI HISTORIK

HYRJJE

Në vitin 1989, kur qeveria serbe i hoqi Kosovës statusin e krahinës autonome brenda Republikës Federale Socialiste të Jugosllavisë, analistë e veprimtarë politikë të brendshëm e të jashtëm parashikuan përkeqësimin e gjendjes. “Fartil i ndezur”, “fuçi baruti”, dhe emërtime të tjera klishe u përdorën për të përshkruar perspektivën e konfliktit të armatosur në krahinën e Kosovës dhe në Jugosllavi.

Më tej, rreziku u bë i qartë çdo vit e më shumë, ndonëse luftrat që përfshinë pjesët e tjera të ish-Jugosllavisë nuk u përhapën në Kosovë. Trajtimi i dhunshëm nga ana e qeverisë serbe i shqiptarëve të Kosovës u intensifikua, dhe shqiptarët etnikë, duke mos nuhatur ndonjë mundësi për përmirësimin e situatës, gradualisht humbën besimin tek politika jo e dhunshme që kishin ndjekur qysh prej vitit 1990. Nga fundi i 1996-ës, një grup guerrilasish të panjohur më parë dhe i quajtur Ushtria Çlirimtare e Kosovës (UÇK) filloi të koordinojë sulmet kundër policisë serbe. Qeveria u përgjigj me forcë duke mos bërë dallim midis guerrilasve e pjesës tjetër të popullsisë, dhe kështu, cikli i dhunës zuri të marrë teposhtë.

Pavarësisht shenjave paralajmëruese të përsëritura gjatë dhjetëvjeçarit, komuniteti ndërkombëtar dështoi në parandalimin e një konflikti të parashikueshëm. Taktikat politike afatshkurtëra dhe të palidhura njëra me tjetrën morën përparësi mbi politikat strategjike afatgjata. Ndarjet dhe gara midis qeverive e organizmave ndërkombëtare bënë që veprimi i përbashkët të ishte i dobët dhe kuturú – karakteristika këto, që qeveria e Milosheviçit i shfrytëzoi me dinakëri.

Angazhimi serioz dhe i përbashkët erdhi vetëm pasi konflikti kish degjeneruar në një luftë të vërtetë. Në këtë moment, duke mos patur dhe

Të favorizuara nga bombardimet e NATO-s, forcat serbe e jugosllave bënë spastrimin etnik të më shumë se 850 mijë shqiptarëve të Kosovës, dhe vranë disa mijra të tjerë. Bombardimet e NATO-s i detyruan trupat qeveritare ta linin Kosovën, por më përpara ato trupa kishin kryer krime të rënda lufte, të cilat vazhdojnë ta helmojnë mjedisin e pas luftës në Kosovë.

Çfarë dëshmohet lidhur me të drejtat e njeriut në këtë raport përbën rezultatin e dështimit të perëndimit në administrimin e kësaj krize të pritshme. Dëbimet dhe vrasjet në shkallë të gjerë të serbëve e shqiptarëve, madje edhe pas hyrjes së trupave të NATO-s në Kosovë, na japin një leksion të rëndësishëm: Nëse nuk veprohet, shtypja qeveritare dhe abuzimi me të drejtat e njeriut, veçanërisht kundër pakicave, mund të prodhojnë lehtësisht konfrontime të dhunshme, që sjellin abuzime akoma më të dhunshme. E thënë ndryshe, stabiliteti real dhe jetëgjatë në Ballkan nuk mund të kuptohet pa qeveri demokratike, që respektojnë të drejtat e njeriut.

Ka patur shumë debate mbi atë, se çfarë mund të bënte komuniteti ndërkombëtar për të ndaluar dhunën në Kosovë. Një fakt është i qartë: komuniteti ndërkombëtar mund të vinte në jetë masa ekonomike e politike kreative të tilla, që ato të frenonin sjelljen abuzive qeveritare kundër civilëve. Kostoja e masave të tilla do të kishte qënë me siguri më e vogël se sa kostoja e ndërhyrjes së NATO-s dhe e misionit të Kombeve të Bashkuara në Kosovë.

Çfarë vijon më poshtë përbën një kronologji të krizës në Kosovë dhe një analizë të shanseve të pashfrytëzuara nga ana e komunitetit ndërkombëtar.

HISTORI E SHKURTËR E KONFLIKTIT NË KOSOVË

Duhet të kthehemi shekuj prapa për të kuptuar plotësisht marrëdhëniet midis shqiptarëve dhe serbëve dhe betejat e tyre në Kosovë. Të dyja palët e konsiderojnë krahinën qendër të mirëqënies së tyre kulturore e politike, dhe kanë dëshmuar, se janë të gatshëm të bëjnë luftë për ta patur atë nën kontroll. Politika nacionaliste serbe e ka shndërruar mbajtjen e Kosovës dhe të trojeve të saj historike si një element bazë të saj. Konfrontimet e dhunshme kanë shenjuar historinë e

kësaj zone, ndonëse shqiptarët dhe serbët kanë qënë edhe aleatë në ndonjë luftë. Akuza të ndërsjellta për krime mizore në luftërat ballkanike, në luftën e parë dhe të dytë botërore, ashtu si edhe në beteja të mëparshme, kanë mjegulluar historinë e rajonit.

Megjithëse ky kontekst historik është i rëndësishëm për të kuptuar konfliktin, dhe megjithëse historia e rajonit luan një rol të madh në situatën e sotme, debatet historike janë të dorës së dytë në raport me zhvillimet e kohëve të fundit që kanë kushtëzuar luftën në Kosovë. Versione të përzgjedhura të historisë dhe ankime të së shkuarës përbënin një tokë pjellore për politikanë oportunistë të viteve '80 e '90, të cilët shtinin kështu në punë frikërat e zhgënjimet e shqiptarëve e të serbëve. Historia është keqpërdorur nga politikanë nacionalistë agresivë, të cilët kanë nxjerrë përfitime duke nxitur urrejtje, ksenofobí, militarizim, dhe së fundi, luftë.

Kosova në Republikën Federale Socialiste të Jugosllavisë

Pas luftës së dytë botërore, kushtetuta federale i përkufizonte shqiptarët etnikë në Jugosllavi më shumë si një “kombësi”, se sa si një “komb” konstituiv të federatës, ndonëse si grup etnik ishin të tretët për nga numri i popullsisë. Ky ishte një status që dallonte nga ai i grupeve të tjera etnike më të rëndësishme – serbëve, kroatëve, bosnjakëve, sllovenëve dhe maqedonasve. Edhe kështu, në emër të “vëllazërisë e bashkimit” socialist, Jugosllavia i ruante në dukje të drejtat e pakicave, të cilat i përkisnin të gjitha grupeve etnike.

Kosova ishte rajoni më i varfër në Jugosllavi. Duke përjashtuar minierën zemërgjerë të Trepçës, pjesa tjetër e krahinës ish kryesisht bujqësore. Varfëria dhe nënzhvillimi në mes të gjitha grupeve etnike në Kosovë acaruan tensionet. Disa përmirësime erdhën pas demonstratave të studentëve nga fundi i viteve '60, siç ishin rritja e investimeve publike, hapja e universitetit të Prishtinës, dhe punësimi i shqiptarëve të Kosovës në administratën lokale.

Duke tentuar të bëjë një balancim më të mirë midis grupeve etnike të

Historia është keqpërdorur nga politikanë nacionalistë agresivë, të cilët kanë nxjerrë përfitime duke nxitur urrejtje, ksenofobí, militarizim, dhe së fundi, luftë.

vendit dhe një korigjim të pushtetit të Serbisë në kuadër të federatës, udhëheqësi jugosllav Josif Broz Tito ideoi një kushtetutë të re më 1974, nëpërmjet së cilës u dha më shumë autonomi dy rajoneve të Serbisë: Kosovës dhe Vojvodinës (kjo e fundit me një numër të madh hungarezësh etnikë). Megjithëse nuk arritën statusin e republikave federale të Bosnjës, Kroacisë, Maqedonisë, Malit të Zi, Serbisë dhe Sllovenisë, dy krahinat u deklaruan “krahina autonome”, gjë që bënte të mundur përfaqësimin e tyre në presidencën federale dhe u jepte të drejtën të kishin bankat e tyre qendrore, polici të veçantë, parlament dhe qeveri rajonale. Shqiptarët etnikë u bënë kështu pjesë e disa qarqeve të elitës sunduese.

Shqiptarët etnikë, të cilët në vitin 1971 përbënin rreth 74% të popullsisë së Kosovës, morën shumicën e pozitave kyçe në pushtetin e krahinës, morën nën kontroll sistemin e arësimit, sistemin gjyqësor dhe policinë, ndonëse gjithçka ishte nën kontrollin e Titos dhe të Partisë Komuniste, e cila ishte forca politike sunduese e vendit. Universiteti në gjuhën shqipe i Prishtinës u hap më 1970 dhe pati përkrahjen e autoriteteve.

Idėja e autonomisë së Kosovës nuk u përqaftua kurrë prej një segmenti të rëndësishëm të elitës sunduese serbe, e cila e shihte këtë autonomi si një kërcënim ndaj interesave e sovranitetit të Serbisë. Autonomia e Kosovës dhe e Vojvodinës, argumentonin disa, do bënte pushtetin serb në Jugosllavi. Zërat kritikë u zbehën gjatë viteve '70, por rifilluan të gjallërohen pas vdekjes së Titos në vitin 1980. Një vit më pas, shqiptarët

Serbët etnikë dhe pakica të tjera, si turqit dhe romët, iu nënshtruan keqtrajtimit, kërcënimit, e ndonjëherë dhunës së ekstremistëve të shumicës shqiptare.

etnikë të udhëhequr nga studentët e universitetit, fillimisht shprehën pakënaqësinë ndaj kushteve të këqija të ushqimit e strehimit nëpër konvikte, e më pas dolën në rrugë për të kërkuar rroga më të larta, liri shprehjeje më të madhe, lirimin e të burgosurve politikë dhe statusin e Republikës brenda Jugosllavisë. Demonstratat e tyre u shpërndanë me dhunë nga ushtria jugosllave dhe nga policia federale, gjë që solli vdekjen e një numri shqiptarësh dhe arrestime të shumta. Disa të burgosur politikë

të asaj kohe, së bashku me të rinjtë që u larguan nga Kosova për t'iu shmangur arrestimit, formuan më vonë grupet radikale të emigrantëve në Europën perëndimore, prej të cilave, pesëmbëdhjetë vjet më vonë lindi UÇK-ja. ¹ Nga radhët e shqiptarëve etnikë, Beogradi mori e ngriti në drejtim një lidhshmëri të ri komunist.

Trajtimi i pakicave joshqiptare

Nga fundi i viteve '70 e fillimi i viteve '80, serbët e Kosovës ankoheshin se keqtrajtoheshin e diskriminoheshin nga popullsia e udhëheqja e shqiptarëve etnikë, me synimin (kështu pretendonin serbët) për t'i shtrënguar ata ta linin krahinën. Sipas një raporti të hartuar nga e famshmja Akademi serbe e Shkencave dhe e Arteve më 1988, më shumë se 20 mijë serbë etnikë u larguan nga Kosova midis viteve 1981-1987.² Shqiptarët kishin pretendimin se serbët e linin Kosovën për arsye ekonomike, pasi kjo e fundit ishte krahina më e varfër jugosllave.

Serbët etnikë dhe pakica të tjera, si turqit dhe romët, iu nënshtruan keqtrajtimit, kërcënimit, e ndonjëherë dhunës së ekstremistëve të shumicës shqiptare. Qeveria e Kosovës e administruar prej shqiptarëve etnikë, nuk mori masat e nevojshme për të hetuar këto abuzime apo për të mbrojtur pakicat e Kosovës.³

Në të njëjtën kohë, popullsia e shqiptarëve etnikë rritej në mënyrë të qëndrueshme, pasi shqiptarët e Kosovës dalloheshin për lindshmërinë më të lartë në Europë, duke sjellë në atë që Akademia Serbe e Shkencave dhe e Arteve e quante “presion i lartë jo vetëm mbi pasuritë në dispozicion, por gjithashtu edhe mbi grupet e tjera etnike”.⁴

Lulëzimi i nacionalizmit serb

Mesi dhe fundi i viteve '80 u shenjua nga një gjallërim i dukshëm i nacionalizmit serb, sidomos në mesin e serbëve që jetonin jashtë republikës serbe. Këta gjithmonë e më shumë ndjeheshin të izoluar dhe të kërcënuar nga nacionalizmi që po ngrihej rreth tyre në Kroaci, Bosnjë e Kosovë. Më të zëshëm ishin serbët e Kosovës, të cilët ankoheshin për keqtrajtim nga ana e shqiptarëve etnikë.

Në shtator 1986, u botua një dokument i Akademiës serbe të Shkencave dhe të Arteve, i cili trajtonte “çështjen serbe” në Jugosllavi. I njohur me emrin Memorandum, dokumenti sulmonte politikanët serbë që nuk bënë asgjë për të përballuar kërcënimet, sulmet, apo edhe “genocidin” kundër serbëve në Kosovë. Midis pretendimeve të nxehta të Memorandumit, ata deklarorin:

Genocidi fizik, politik, ligjor e kulturor mbi popullsinë serbe në Kosovë dhe Metohi është një disfatë historike më e rëndë se sa ndonjë disfatë tjetër në luftat për çlirim të zhvilluara nga serbët prej kryengritjes së parë serbe më 1804 deri në kryengritjen e vitit 1941.⁵

I kritikuar nga Presidenti serb i asaj kohe, Memorandumi pasqyronte një sentiment kolektiv, sidoqë të paartikulluar, të turmave popullore serbe.

Me komunizmin që po dështonte si një ideologji, politikanët serbë zunë ta

Milosheviçi u kap fort pas kauzës së nacionalizmit, dhe ushqeu me këtë kauzë ambicjen e ngjitjes drejt pushtetit.

kontrollonin e ta përdornin këtë pakënaqësi për qëllimet e tyre politike.

Asnjë politikan nuk e kuptoi këtë më mirë se sa Slobodan Milosheviçi, i cili në atë kohë ishte shefi i Partisë Komuniste serbe. Si një aparatçik komunist dhe si një kanakar i Stambolciçit, Milosheviçi u kap fort pas kauzës së

nacionalizmit, dhe ushqeu me këtë kauzë ambicjen e ngjitjes drejt pushtetit.

Më 24 prill 1987, Milosheviçi u dërgua t'i fliste një turme të madhe serbësh në Fushë-Kosovë, të cilët protestonin kundër keqtrajtimit prej shqiptarëve. Ai i bëri bashkë demonstruesit me thirrjen: "Askush nuk duhet të guxojë të ngrëjë dorë kundër jush". Kjo frazë u përsërit disa herë nga televizioni shtetëror serb që ishte nën kontrollin e Milosheviçit dhe u shndërrua në një thirrje për unitet për nacionalistët serbë. Duke u konvertuar nga komunist në nacionalist, Milosheviçi vazhdonte:

Ju duhet të qëndroni këtu. Kjo është toka juaj. Këto janë shtëpitë tuaja. Livadhet dhe kopshtet tuaja. Kujtesa juaj. Ju nuk mund ta braktisni tokën tuaj, ngaqë thjesht është e vështirë të jetosh, ngaqë mbi ju ushtrohet presioni i padrejtësisë. S'ka qënë kurrë pjesë e karakterit serb e malazez dorëzimi përpara pengesave, apo çmobilizimi kur është koha për luftë ... Ju duhet të qëndroni këtu për hir të paraardhësve e pasardhësve tuaj. Ndryshe, paraardhësit tuaj do të fëlliqen, ndërsa pasardhësit tuaj do të zhgënjehen. Por unë nuk po ju sugjeroj që ju të qëndroni, të duroni e të toleroni një situatë, me të cilën ju nuk jeni të kënaqur. Përkundrazi, ju duhet ta ndryshoni këtë situatë së bashku me pjesën progresive të popullit të këtushëm, të Serbisë e të Jugosllavisë.⁶

Milosheviçi përdori me vendosmëri populizmin e ri nacionalist për të eliminuar kundërshtarët e tij politikë, përfshirë Stamboliçin.⁷ Media shtetërore, veçanërisht Radioja e Televizioni Serb (RTS), qëllimisht përhapte dezinformimin mbi abuzimet kundër serbëve në Kosovë, përfshirë përdhunimin e grave, dhe bënte fushatë për të nxitur krijimin e konservimin e imazhit negativ të shqiptarëve. Në dy vitet e mëpastajmë, tubime masive u mbajtën në Jugosllavi, dhe u quajtën “tubime të së vërtetës”, gjatë të cilave Milosheviçi i bënte thirrje lavdisë serbe, dhe kërkonte ndryshime kushtetuese për të shfuqizuar autonominë e Kosovës. Në një prej këtyre tubimeve, Milosheviçi u shpreh:

Ne do ta fitojmë betejën për Kosovën, pavarësisht pengesave që do të na duhet të kalojmë brenda e jashtë vendit. Ne do ta fitojmë pavarësisht nga fakti, që armiqtë e jashtëm të Serbisë, të ndihmuar nga ata të brendshëm, po komplotojnë kundër nesh. Ne u themi atyre , që ne nisim një betejë . . . me synimin për ta fituar atë.⁸

Shqiptarët etnikë organizuan grevat e protestat e tyre publike kundër shtrëngimeve e represionit që rriteshin në provincë. Ndryshe nga tubimet serbe, demonstratat shqiptare u shpërndanë shpesh me forcë, dhe shumë shqiptarë u arrestuan. Më 17 nëntor 1988, udhëheqja e partisë komuniste të Kosovës u shkarkua. Disa ditë më vonë, minatorët shqiptarë të minierës së Trepçës, afër qytetit të Mitrovicës, u hodhën në grevë. Më 25 nëntor, parlamenti federal miratoi amendamentet kushtetuese, të cilat hapën rrugën për ndryshimin e kushtetutës serbe. Azem Vllasi, kreu u partisë komuniste të Kosovës dhe përfaqësuesi politik i shqiptarëve të Kosovës në nivelin federal, u shkarkua.

Më 20 shkurt 1989, minatorët e Trepçës u hodhën në grevë përsëri për të kërkuar rikthimin në detyrat e tyre të udhëheqësve të partisë së Kosovës. Qeveria dislokoj trupat ushtarake dhe imponoi “masa speciale” në rajon, të cilat morën formën e ligjit të luftës. Në krahinë, në mënyrë të veçantë mes intelektualëve dhe udhëheqësve të shqiptarëve etnikë, mbizotëronte atmosfera e frikës. Republikat e tjera jugosllave, sidomos Sllovenia, zunë të protestonin kundër nacionalizmit agresiv serb.

Pas një tubimi masiv pro Milosheviçit në Beograd, Vllasi u arrestua më 2 mars.⁹ Tri javë më vonë, u njoftua për një kushtetutë të re serbe. Asambleja kosovare – e përbërë kryesisht nga shqiptarë etnikë, por që ishte nën

presionin e drejtëpërdrejtë të Beogradit – i pranoi ndryshimet e propozuara kushtetuese, të cilat e rikthyen autoritetin e Beogradit në krahinë.

Ndërsa Beogradi festonte, shqiptarët e Kosovës i kundërshtuan me forcë ndryshimet. Më 28 mars 1989, policia hapi zjarr mbi turmën e

Pjesë nga fjalimi i Sllobodan Milosheviçit në Gazimestan të Kosovës, më 28 qershor 1989 (600 vjetori i betejës së Fushës së Mëllenjave midis serbëve e otomanëve)

Në kohën kur zhvillohej kjo betejë historike famëmadhe në Kosovë, njerëzit e kishin drejtuar shikimin nga yjet, duke pritur ndihmë prej tyre. Sot, gjashtë shekuj më vonë, njerëzit e kanë drejtuar shikimin përsëri nga yjet, por këtë radhë për t'i pushtuar ata. Në rastin e parë, ata mund t'i lejonin vetes përçarjen, urrejtjen e tradhëtinë, sepse jetonin në copëra më të vogla të ndërlidhura mes tyre me fije të dobëta. Tani, si njerëz të këtij planeti, nëse nuk janë të bashkuar e nëse nuk jetojnë në harmoni e solidaritet reciprok, ata nuk mund të pushtojnë goftë edhe planetin e tyre – për planete të tjerë as që mund të flitet.

Për këtë arsye, fjalët që i kushtohen bashkimit, solidaritetit e bashkëveprimit midis njerëzve në dheun e mëmëdheun tonë nuk kanë në asnjë vend tjetër po atë domethënie të madhe që kanë këtu në fushën e Kosovës, e cila është simbol i përçarjes e tradhëtisë.

Në kujtesën e popullit serb, kjo përçarje ka qënë një faktor vendimtar për humbjen e betejës dhe për vuajtjet që Serbia ka hequr për gjashtë shekuj me radhë.

Edhe nëse s'do të ishte kështu, në një pikëpamje historike është e qartë se njerëzit e kanë konsideruar përçarjen si fatkeqësinë e tyre më të madhe. Prandaj është obligimi i popullit për ta larguar këtë përçarje, në mënyrë që të mbrojnë vetveten nga disfatat, dështimet dhe mbetjen në vendnumëro në të ardhshmen.

Në këtë vit, populli serb u bë i vetëdijshëm mbi nevojën e harmonisë mes vedi, si një kusht i domosdoshëm për jetën e sotme e të nesërme.

Unë jam i bindur që kjo vetëdijë e harmonisë dhe e bashkimit do të bëjë të mundur që Serbia, jo vetëm të funksionojë si një shtet, por të funksionojë edhe si një shtet i suksesshëm. Për këtë arsye mendoj se është kuptimplotë ta thuash këtë gjë në Kosovë, ku përçarja e qëmotshme e la prapa Serbinë për shekuj me radhë, e rrezikoi atë, dhe ku bashkimi i ripërtërirë mund ta çojë përpara atë, mund t'i kthejë dinjitetin asaj. Një vetëdijë e tillë përbën një nevojë elementare

protestuesve, duke vrarë të paktën 24 vetë. Ndonëse nuk përjashtohet mundësia që forcat qeveritare të jenë sulmuar e goditur, përgjigja shtetërore ishte e egzagjeruar dhe nuk kurseu njeri. Një raport i përbashkët i Helsinki Watch dhe i Federatës Ndërkombëtare të Helsinkit për të Drejtat

për Jugosllavinë gjithashtu, pasi fati i saj është në duart e bashkuara të njerëzve të saj. Heroizmi i Kosovës na ka frymëzuar për gjashtë shekuj, ka ushqyer krenarinë tonë e nuk na ka lejuar të harrojmë se njëherë e një kohë kemi qënë një popull i madh, trim, e krenar, një prej popujve të paktë që mbetën të pamposhtur, edhe kur humbën.

Gjashtë shekuj më vonë, sot, ne jemi përsëri të angazhuar në beteja, ne po përballojmë përsëri beteja. Nuk janë beteja me armë, ndonëse një gjë e tillë nuk mund të përjashtohet. Megjithatë, pavarësisht nga lloji i betejave, ato nuk mund të fitohen pa vendosmëri, trimëri e sakrificë, pa cilësitë fisnike që kanë qënë të pranishme këtu në fushën e Kosovës në ditët e shkuara. Beteja jonë më e rëndësishme në ditët e sotme ka të bëjë me mirëqënien ekonomike, kulturore, politike e sociale, me afrimin më të shpejtë e më të suksesshëm drejt qytetërimit të shekullit të XXI-të. Për ta çuar deri në fund këtë betejë, ne sigurisht kemi nevojë për një heroizëm të një lloji tjetër, por ajo kurajo, pa të cilën asgjë e madhe dhe serioze nuk mund të arrihet, mbetet e pandryshuar, mbetet tepër e nevojshme.

Gjashtë shekuj më parë, Serbia mbrojti veten në mënyrë heroike në Fushën e Kosovës, por ajo mbrojti gjithashtu Europën. Serbia ishte në atë kohë bastioni që mbrojti kulturën e fenë europiane, shoqërinë europiane në tërësi. Prandaj sot është jo vetëm e padrejtë, por edhe johistorike e tejet absurde, të flasësh për Serbinë si pjesë e Europës. Serbia, si tani edhe në të shkuarën, është e ka qënë pjesë e Europës në mënyrë të vazhdueshme. Sigurisht, duke ndjekur rrugën e vet, duke ndjekur atë rrugë, e cila në një kuptim historik nuk bie ndesh me dinjitetin e saj. Në këtë frymë ne përpiqemi sot të ndërtojmë një shoqëri, të pasur e demokratike, dhe kështu do të kontribuojmë për mirëqënien e këtij vendi të mrekullueshëm, e këtij vendi që ka vuajtur padrejtësisht, e këtij vendi që në të njëjtën kohë ka kontribuar në përpjekjet e të gjithë popujve progresivë, e popujve që luftojnë për një botë më të mirë e më të lumtur.

I paharruar qoftë kujtimi i heroizmit të Kosovës!

Rroftë Serbia!

Rroftë Jugosllavia!

Rroftë paqja e vëllazëria mes popujve!

e Njeriut, arriti në ato kohë në përfundimin se “ nuk mund të përligjej hapja zjarr me armë automatike mbi grumbullin e njerëzve”.¹⁰

Duke kalëruar mbi një valë gjithmonë e më të fuqishme nacionalizmi, Slllobodan Milosheviçi u zgjodh President i Serbisë më 8 maj 1989, një post që ai e mbajti për tetë vitet e ardhshme, derisa ai u zgjodh President i Jugosllavisë më 23 korrik 1997 (këtë post e mbajti deri në tetor 2000).

Në korrik 1989, parlamenti serb miratoi ligjin e “kufizimit të transaksioneve të pronës”, i cili është i pari në një seri ligjesh, që diskriminuan rreptësisht shqiptarët etnikë në Kosovë. Ligji ndalonte shqiptarët të shisnin pasuri të paluajtshme pa miratimin e një komisioni shtetëror special të drejtuar nga Ministria Serbe e Financave. Më 30 mars 1990, qeveria serbe financoi një program që synonte vënien e politikave qeveritare në Kosovë mbi baza ideologjike. I emërtuar në mënyrë ironike “programi për realizimin e paqes, lirisë, barazisë, demokracisë dhe mirëqënies së krahinës autonome socialiste të Kosovës”, ky program shpallte:

Autonomia e Kosovës nuk mund të shërbejë si një ndjesë për keqfunksionimin e shtetit legal apo si një arsye për përsëritjen e trazirave separatiste e nacionaliste dhe tensioneve të vazhdueshme ndëretnike. Autonomia nuk mund të shpërdorohet në ndjekje të qëllimeve të papranueshme e të pazbatueshme, siç janë parandalimi i kthimit të serbëve dhe malazezve të zhvendosur me dhunë, dhe i të gjithë të tjerëve që duan të vinë e të jetojnë në Kosovë; nuk mund të shërbejë veçantërisht për ndonjë emigrim të mëtejshëm të serbëve e malazezve në Kosovë dhe shkëputjen e ndonjë pjese të territorit të republikës-shtet të Serbisë në mënyrë që të themelohej një shtet i ri brenda Jugosllavisë apo pa Jugosllavinë.¹¹

Kosova në vitet ‘90

Shfuqizimi i autonomisë së Kosovës

Më 2 korrik 1990, anëtarët e një asambleje-parlament shpallën pavarësinë e Kosovës. Dy muaj më vonë, më 7 shtator, anëtarët e parlamentit që ishte shpërbërë më 5 korrik, u takuan fshehtas dhe miratuan një kushtetutë të re të Republikës së Kosovës. U zgjodh një

asamble ligjvënëse e një qeveri ilegale. Tri javë më vonë, më 28 shtator, asambleja serbe shpalli kushtetutën e re serbe, e cila shfuqizoi formalisht statusin e krahinës autonome, si për Kosovën, ashtu edhe për Vojvodinën.

Kushtetuta e re serbe ishte e rëndësishme sepse, duke shfuqizuar formalisht autonominë e Kosovës e Vojvodinës, Serbia merrte dy vende shtesë në presidencën jugosllave me tetë anëtarë. Në koalicion me partnerin e vet, Malin e Zi, “blloku serb” kontrollonte gjysmën e institucionit federal.

Në shtator 1991, shqiptarët e Kosovës mbajtën një referendum jo zyrtar mbi pavarësinë. Shqiptarët etnikë votuan gati unanimitisht për pavarësinë nga Jugosllavia. Qeveria jugosllave refuzoi të njihte rezultatin e referendumit. Vetëm qeveria e Shqipërisë, në atë kohë e drejtuar nga partia komuniste, njohu pavarësinë e Kosovës.¹²

Abuzimet me të drejtat e njeriut në vitet ‘90

Kosova u shndërrua në një shtet policor të komanduar nga Beogradi. Një prani e fortë ushtarake serbe, e përligjur me nevojën për të luftuar “separatistët shqiptarë”, kreu në vazhdim abuzime me të drejtat e njeriut. Dhuna policore, burgosjet arbitrare dhe troturat u bënë të zakonshme. Shqiptarët etnikë arrestoheshin, paraburgoseshin, burgoseshin e përndiqeshin thjesht për shkak të origjinës së tyre etnike, të bindjeve politike apo ngaqë bënë pjesë në organizata e institucione, të cilat ishin të “çkishëruara” apo shiheshin vëngër nga qeveria serbe.¹³

Bazuar në një seri ligjesh diskriminuese, qindra mijra shqiptarë etnikë u pushuan nga puna në institucionet qeveritare e ndërmarrjet shtetërore. Në gusht 1990, parlamenti serb suprimoi pavarësinë e sistemit arësimor të Kosovës, hartoi programe të reja, dhe deklaroi administrimin në mënyrë të centralizuar nga Beogradi. Mësuesit shqiptarë u shtrënguan të nënshkruanin një deklaratë besnikërie. Ata që e refuzuan këtë deklaratë, u hoqën nga puna. Gjatë gjithë vitit 1990, qeveria mbylli shumicën e shkollave të gjuhës shqipe, dhe në janar 1991, ajo ndaloi pagesën për shumicën e mësuesve të shkollave të mesme shqiptare. Në tetor 1991, të gjithë mësuesit shqiptarë u shkarkuan nga puna; vetëm 15 profesorë

Një prani e fortë ushtarake serbe, e përligjur me nevojën për të luftuar “separatistët shqiptarë”, kreu në vazhdim abuzime me të drejtat e njeriut.

shqiptarë mbetën në universitetin e Prishtinës, dhe ata të gjithë jepnin leksione në serbisht.

Margjinalizimi i qëllimshëm ekonomik e social i shqiptarëve etnikë solli emigrimin e rreth 350 mijë shqiptarëve nga krahina përgjatë shtatë viteve të ardhshme. Ndërsa shqiptarët po shtrëngoheshin të linin Kosovën, qeveria e Milosheviçit inkurajoi ngulimin e serbëve në rajon. Më 1996, 16 mijë refugjatë serbë nga Bosnja e Kroacia u vendosën në Kosovë, jo gjithmonë me dëshirën e tyre.¹⁴

Qeveria jugosllave pretendonte se prania ushtarake dhe masat ligjore ishin të nevojshme për dy arsye: për të mbrojtur pakicat në Kosovë – kryesisht serbë e malazezë – dhe për të frenuar lëvizjen separatiste shqiptare. Një lëvizje e tillë, argumentonte qeveria, mund të kërkojë pavarësinë e Kosovës nga Jugosllavia, dhe bashkimin e mundshëm me Shqipërinë fqinje. Veprimet e qeverisë lidhur me këto dy shqetësime ishin ekstreme dhe çuan në dhunimin e të drejtave të njeriut.

Reagimi jo i dhunshëm i shqiptarëve dhe shteti paralel

Shqiptarët e Kosovës iu përgjigjën shfuqizimit të autonomisë me krijimin e shtetit të tyre paralel, i cili u deklarua, bazuar në referendumin e shtatorit 1991, i pavarur nga Jugosllavia. Deputetët shqiptarë të parlamentit të shpërbërë ngritën “underground” institucionet e qeverisjes, dhe shqiptarët e Kosovës refuzuan të njihnin shtetin serb.

Me fonde të dhuruara, u ngrit një sistem paralel i shkollave private. Përgjatë tetë viteve, fëmijët e shkollave dhe studentët e universitetit merrnin leksione në shtëpi private, në ndërmarrje të boshatisura dhe në ndërtesa shkollash të braktisura. Mësuesë, studentë dhe administratorë të shkollave private ndaloheshin dhe rriheshin nga policia dhe forcat e sigurimit. Fonde të grumbulluara për qëllime arsimimi konfiskoheshin nga policia. Zgjedhjet parlamentare “underground” të 24 majit 1992 konfirmuan Lidhjen Demokratike të Kosovës me moshë trevjeçare si partinë shqiptare më të fortë dhe Ibrahim Rugova, një personazh pak i njohur më parë, u zgjodh President. LDK-ja zgjeroi sistemin paralel dhe ngriti struktura të grumbullimit të taksave nga shqiptarët dhe nga komuniteti i diasporës vazhdimisht në rritje.¹⁵ Rugova dhe kryeministri

Bujar Bukoshi përfaqësonin “Republikën e Kosovës” jashtë vendit.

Shfuqizimi i autonomisë së Kosovës dhe abuzimet që vijuan më pas nuk provokuan ndonjë përgjigje të fortë nga komuniteti ndërkombëtar, i cili ishte gjithmonë e më shumë i angazhuar me konfliktin në Slloveni, Kroaci e pastaj në Bosnjë. Në verën e vitit 1992, Konferenca për Sigurimin dhe Bashkëpunimin në Europë, sot Organizata për Sigurimin dhe Bashkëpunimin në Europë (OSBE), dërguan misione në Kosovë, Vojvodinë e Sanxhak, por misionet u shtrënguan të ktheheshin prapa në korrik 1993, kur qeveria jugosllave refuzoi t’u ripërtërinte mandatin.

Në dhjetor 1992, pasi forcat speciale të policisë serbe imponuan sundimin e tyre në Kosovë, Presidenti i SHBA-ve, George Bush shpalli atë që më prapa u bë i njohur si “paralajmërimi i krishtlindjeve”. Bushi i shkruante në një letër Presidentit Milosheviç, se Shtetet e Bashkuara “do të përgatiteshin për të përdorur forcën ushtarake” në rastin e një konflikti të shkaktuar nga veprimet serbe – një paralajmërim që u përsërit nga Clinton, disa muaj pasi ai fitoi zgjedhjet presidenciale.¹⁶ Shqiptarët e Kosovës i interpretuan paralajmërimet si një mesazh, sipas të cilit Shtetet e Bashkuara do t’i merrnin në mbrojtje.

Jashtë çdo vlerësimi real të aftësive ushtarake të shqiptarëve, LDK-ja refuzoi ofertat e udhëheqjes kroate e boshnjake për të hapur një front tjetër ushtarak kundër Serbisë.¹⁷ Ndërsa bënte thirrje për pavarësinë e Kosovës, LDK-ja predikonte rezistencën paqësore dhe nxiste shqiptarët të mbështesnin strukturat paralele.

Përrjashtim bëri një përpjekje e vitit 1992 e 1993 për të ngritur një Ministri Kosovare të Mbrojtjes, të përbërë kryesisht nga ish-policë shqiptarë. Policia serbe e shtypi grupin që po lindte nëpërmjet arrestimeve të vitit 1993, dhe lëvizja e paarmatosur mbeti mjeti i vetëm i luftës deri në vitin 1996, kur u krijua UÇK-ja.

Shtetet e Bashkuara dhe qeveritë e Europës perëndimore inkurajuan fuqimisht shqiptarët etnikë të ndiqnin linjën e moderuar, duke u frikësuar se konflikti në Kosovë do të dilte jashtë kontrollit dhe do të pushtonte rajonin. Qëllimi primar ishte shmangja e një lufte në Kosovë, dhe rezistenca jo paqësore ishte, kështu besonte perëndimi, rruga më e mirë për ta arritur këtë.

Rugova u identifikua si avokati i parë i linjës së moderuar dhe mori për këtë mbështetjen e pakushtëzuar të qeverive perëndimore, sidomos të Shteteve të Bashkuara. Ai u ftua shpesh në takime të nivelit të lartë në Washington dhe në kryeqytete të Europës perëndimore, gjë që i solli

popullaritet në mes të publikut shqiptar fuqimisht properëndimor. Megjithatë, në të njëjtën kohë, qeveritë perëndimore asnjëherë nuk shprehën mbështetje për pavarësinë e Kosovës, ndonëse shumica e shqiptarëve të Kosovës besonin që perëndimi praktikisht bënte të kundërtën.¹⁸

Në një farë kuptimi, Rugova e Milosheviçi nxorrën përfitime nga njëri-tjetri. Milosheviçi toleroi Rugovën, sepse ky i fundit u shërbente shqiptarëve si një pus, në grykën e të cilit mund të zbraznin zhgënjimet e tyre, dhe u mundësonte shprehjen publike të vullnetit të tyre politik, ndërsa politikat e tij të rezistencës paqësore përjashtonin sfidën ndaj sundimit serb në krahinë. Shqiptarët vazhdonin gjithashtu t'i paguanin taksa qeverisë serbe. Në të njëjtën kohë, politikat represive të Milosheviçit përlligjinin përpjekjet e shqiptarëve për pavarësi.¹⁹ Perëndimi ndihej komod me këtë gjendje të gjërave, sepse kështu garantohej status quo-ja. Abuzimet me të drejtat e njeriut vazhduan, por Kosova mbeti jashtë faqeve të para të gazetave, ndërkohë që perëndimi po merrej me luftën në Kroaci e Bosnjë.

Në të njëjtën kohë, qeveritë e Europës perëndimore dhe Shtetet e Bashkuara po përgatisnin një mbështetje të fuqishme politike e financiare për qeverinë e Sali Berishës në Shqipëri, pjesërisht për faktin që Berisha mbështeste Rugovën, dhe pjesërisht për faktin që premtoi të mos përzihej në çështjet e Kosovës e të Maqedonisë. Mbështetja e pakualifikuar për Berishën, pavarësisht abuzimeve të dukshme me të drejtat e njeriut kundër qytetarëve të vendit të tij, kontribuoi në destabilizimin eventual të Shqipërisë, gjë që, ndikoi negativisht në Kosovë.²⁰

Ndërkohë, mijra shqiptarë të Kosovës po linin krahinën dhe po shkonin në Shtetet e Bashkuara e në Europën perëndimore për shkak të përndjekjes konstante apo frikës se mund të thirreshin nën armë nga qeveria jugosllave. Shumë prej këtyre njerëzve pa të drejtë vote e pa të drejta politike brenda e jashtë Kosovës, të paarësimuar dhe pa një punë të sigurtë, më vonë ju bashkangjiten kryengritësve.

Spiralja e dhunës

Një ndryshim i rëndësishëm erdhi pas konferencës së Dayton-it në dhjetor 1995, e cila shënoi fundin e luftës në Bosnjë. Shqiptarët e Kosovës

nuk ishin të ftuar në konferencë, ndërsa vetë Kosova nuk ishte në axhendën e bisedimeve. Kjo i la shumë kosovarë me përshtypjen, se perëndimi e kish harruar çështjen e Kosovës dhe se rezistenca e tyre paqësore nuk po funksiononte. Për më tepër, me njohjen ndërkombëtare të kufijve të rinj të asaj që u quajt "Republika Srpska", shqiptarët kuptuan se komuniteti ndërkombëtar udhëhiqej nga ngjarjet në terren dhe jo nga parimet shpirtmëdha të rezistencës jo paqësore, me fjalë të tjera, nga argumenti i forcës dhe jo nga forca e argumentit.²¹

Në fillim të vitit 1996, dhuna e organizuar për herë të parë u drejtua kundër civilëve e policëve serbë. Megjithëse para këtij momenti kish patur dhunë individësh të veçantë, sulmi i parë i koordinuar ndodhi më 11 shkurt, gjatë të cilit u hodhën granata në portat e kampit të refugjatëve serbë në Prishtinë, Mitrovicë, Pejë, Suharekë e Vushtrri. Nuk pati të plagosur.

Më 21 prill 1996, një student shqiptar, Armend Daci, u qëllua dhe u vra nga një banor serb i Prishtinës, pasi, sipas këtij të fundit, Daci tentoi t'i futej me dhunë në makinë. Ditën tjetër u vranë katër serbë brenda një ore.²² Po atë natë, në fshatin Shtimje, u vra polici Miljenko Buçiç, ndërsa një makinë policie u godit me mitraloz në rrugën që lidh Mitrovicën me Pejën, ku mbeti e vrarë një grua serbe, e cila ish nën arrest. Motivi i këtyre sulmeve u lidh me hakmarrjen për vrasjen e Dacit, por intervistat e pas luftës me liderë të UÇK-së dëshmuuan se aksionet e 22 prillit kanë qënë të planifikuara qysh më parë.²³

Në këtë klimë të një dhune në rritje, Milosheviçi lejoi qeverinë e Shteteve të Bashkuara të hapte një zyrë apo agjenci informimi në Prishtinë, lajm ky që u prit mirë nga shqiptarët e Kosovës, si shenjë e një angazhimi më të madh amerikan. Lajmi për zyrën, që konsiderohej gabimisht nga shumë shqiptarë si një Ambasadë, doli në fillim të shkurtit, ndërsa vetë zyra u hap në korrik 1996.

Sulme të dhunshme mbi policinë serbe vazhduan gjatë gjithë verës deri në fund të vitit 1996, duke sjellë katër të vdekur e dy të plagosur.²⁴ Udhëheqësit e shqiptarëve të Kosovës dhe zyrtarë serbë mohuan se kishin të bënë me këtë dhunë, dhe akuzonin njëri-tjetrin, se po provokonin konfliktin. Rugova, në mënyrë jo shumë bindëse, ngriti pretendimin që sulmet ishin

Shqiptarët kuptuan se komuniteti ndërkombëtar udhëhiqej nga ngjarjet në terren dhe jo nga parimet shpirtmëdha të rezistencës jo paqësore, me fjalë të tjera, nga argumenti i forcës dhe jo nga forca e argumentit.

realizuar nga policia sekrete serbe, me synimin për të provokuar hakmarrjen kundër shqiptarëve.

Ndërkohë, një organizatë e quajtur Ushtria Çlirimtare e Kosovës, e cila ishte e panjohur më parë, mori përgjegjësinë për sulmet. Në letra që i faksoheshin medias, organizata kritikonte strategjinë “pasive” të lidershit shqiptar dhe premntonte të vijonte me sulmet e saj, derisa Kosova të çlirohej nga sundimi serb.

Nga mesi i vitit 1996, u bë e qartë se ishte arbitrariteti dhe hakmarrja e shproporcionuar e policisë serbe dhe e forcave të sigurimit special kundër shqiptarëve etnikë, që provokonte sulmet e UÇK-së. Policia dhunonte shtëpitë private dhe paraburgoste shqiptarë etnikë pa urdhër nga prokuroria, shpesh duke i dhunuar ata fizikisht. Shumë vetë që udhëtonin në zonat, ku dyshohej se vepronte UÇK-ja, ndaloheshin, pyeteshin dhe rriheshin. Në tetor, policia arrestoi dyzet e pesë shqiptarë etnikë, të cilët, sipas policisë, ishin autorë të sulmeve.²⁵

Në perëndim, Milosheviçi, për shkak të marrëveshjes së Dayton-it, vazhdonte të shihej si një partner i nevojshëm në kuadrin e stabilitetit rajonal. Shqetësimi në Washington dhe në kryeqytetet e Europës perëndimore ishte që Milosheviçi nuk duhej sfiduar në Kosovë, sepse ai ishte i nevojshëm për zbatimin e marrëveshjeve. Frika nga sulmet ndaj ushtarëve perëndimorë të dislokuar në Bosnjë për të monitoruar e imponuar zbatimin e marrëveshjes përforcoi ngurimin e perëndimit për të ndryshuar status quo-në në Kosovë. Abuzimet me të drejtat e njeriut u

Nga mesi i vitit 1996, u bë e qartë se ishte arbitrariteti dhe hakmarrja e shproporcionuar e policisë serbe dhe e forcave të sigurimit special kundër shqiptarëve etnikë, që provokonte sulmet e UÇK-së.

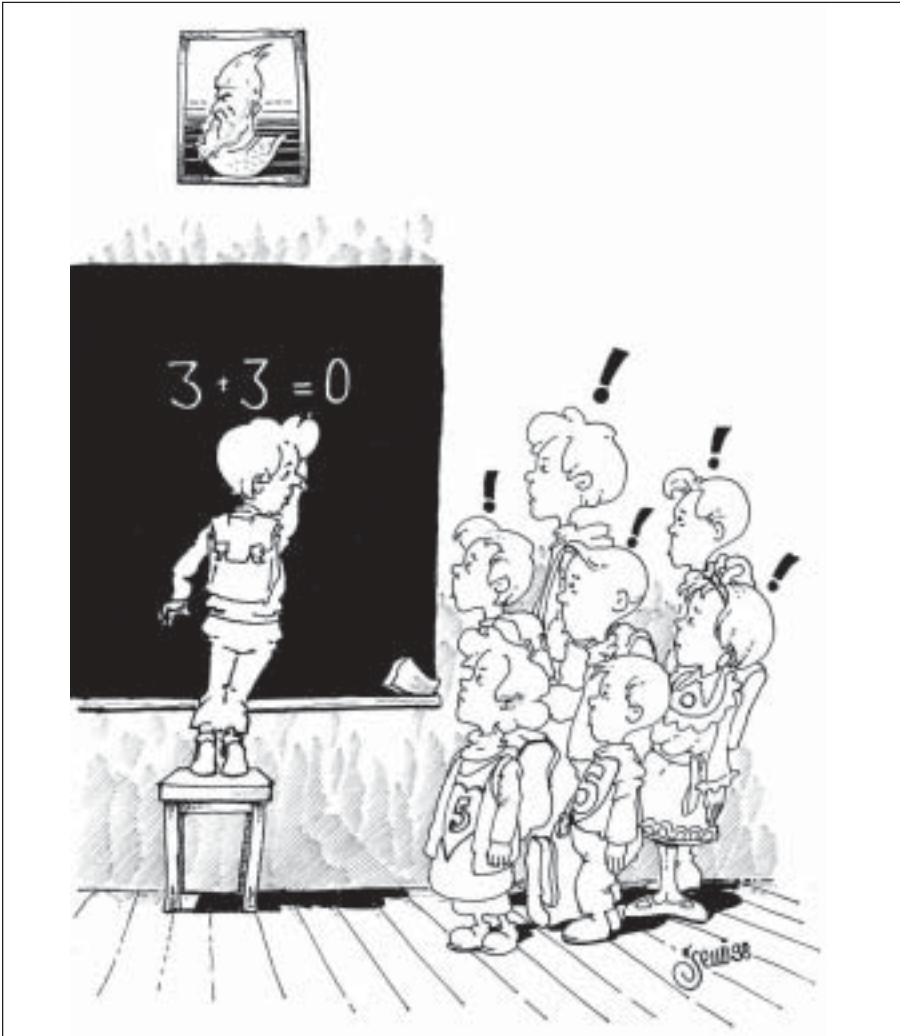
vlerësuan të pranueshme për hir të stabilitetit rajonal.

Në të njëjtën kohë, prania ushtarake perëndimore në Bosnjë hezitonte të arrestonte personat e akuzuar për krime lufte nga Gjykata e Kombeve të Bashkuara për Krimet e Luftës, sidomos liderin

e serbëve të Bosnjës Radovan Karaxhiç dhe gjeneralin Ratko Mlladiç. Arrestimi i tyre mund të ishte një mesazh, sipas të cilit, perëndimi nuk do të toleronte abuzim e dhunë të mëtejshme në Ballkan, gjë që do të shkurajonte forcat serbe në kryerjen e mizorive në Kosovë.

Zhvillim tjetër politik i rëndësishëm ishte ai i 1 shtatorit 1996, kur Rugova e Milosheviçi nënshkruan një marrëveshje shpresëdhënëse mbi arësimin,

që parashikonte kthimin e pakushtëzuar në shkollat e gjuhës shqipe të të gjithë nxënësve, studentëve e mësuesve shqiptarë.²⁶ Detajet do të shqyrtoheshin nga një komision i përbashkët i përbërë nga tre serbë e nga tre shqiptarë. Pavarësisht tam-tam-eve ndërkombëtare, marrëveshja

Fëmijet shqiptarë në Kosovë e kishin të ndaluar arsimimin në gjuhën amtare, pavarësisht nga marrëveshja e vitit 1996 ndërmjet Sllobodan Millosheviçit dhe Ibrahim Rugovës. 3+3 i referohet gjashtë anëtarëve të komisionit (3 serbë dhe 3 shqiptarë) të cilët duhej të merreshin me zbatimin e marrëveshjes.

VIZATIMI NGA JETON MIKULLOVCI - KOHA DITORE

nuk u zbatua kurrë, dhe nxënësit shqiptarë mbetën jashtë dyerve të ndërtesave shkollore. Dhuna, rrahjet dhe arrestimi i mësuesve shqiptarë dhe administratorëve të shkollave, vazhduan pa ndërprerje.

Dështimi i marrëveshjes së arësimit, duke mos sjellë asnjë përmirësim konkret në jetën e përditshme të shqiptarëve, ishte një goditje serioze ndaj politikave paqësore të Rugovës. Shqiptarët etnikë po humbisnin besimin tek premtimet gjithmonë e më shumë boshe, sipas të cilave perëndimi do t'i ndihmonte. Ngathtësia apo padëshira e perëndimit për të shpërblyer durimin dhe politikat paqësore të shqiptarëve me përmirësime konkrete, siç ishte p.sh. arësimi, bëri që komuniteti t'i afrohej alternativës ushtarake.

Në 31 shtator 1996, Kombet e Bashkuara hoqën sanksionet mbi Jugosllavinë, të cilat ishin në fuqi qysh prej majit 1992, dhe shumë shtete europiane rivendosën marrëdhëniet diplomatike me Jugosllavinë, të cilat ishin shkëputur gjatë luftës në Bosnjë. Vende të Bashkimit Europian, si Franca, Italia e Greqia i ringritën në një nivel të lartë marrëdhëniet ekonomike.

Përrjashtimi më i rëndësishëm ishte këmbëngulja e Shteteve të Bashkuara për mbajtjen e të ashtuquajturit “mur i jashtëm” i sanksioneve, të cilat, kryesisht mbajtën Jugosllavinë jashtë institucioneve ndërkombëtare financiare, siç ishte Fondi Monetar Ndërkombëtar dhe Banka Botërore. Sanksionet do të qëndrojnë derisa, shprehej qeveria amerikane, midis të tjerash, të zgjidhet çështja e Kosovës.²⁷

Abuzimet me të drejtat e njeriut në krahinë u intensifikuan nga fundi i vitit 1996, ndërsa qeveria u përpoq të shtypte kryengritjen, që po merrte përmasa më të mëdha. Policia, ndërsa keqtrajtonte, e në ndonjë rast vriste, shqiptarët etnikë, vepronte pa patur frikën e ndonjë ndëshkimi ligjor. Abuzimi policor mori përgjithësisht tri forma bazë: rrahje nëpër rrugë e në vende të tjera publike, sulme të organizuara kundër veprimtarëve politikë shqiptarë, ose hakmarrje arbitrare ndaj sulmeve të UÇK-së.²⁸

Publikisht, qeveria serbe vazhdonte të mohonte që egzistonte dhunimi i të drejtave të njeriut, dhe zyrtarët shprehnin nevojën për të mbrojtur sovranitetin e shtetit. Në korrik 1996, zëvendës Ministri Serb i Arsimit Rade Drobaç i tha Human Rights Watch: “Gjendja e të drejtave të njeriut është e shkëlqyer në Kosovë. Shqiptarët kanë më shumë të drejta se kudo gjetkë në botë”.²⁹ Në të njëjtën kohë, shqiptarët nuk hoqën dorë nga kërkesa për pavarësi të plotë, dhe UÇK-ja vazhdonte sulmet e saj.

Komuniteti ndërkombëtar ishte futur në kurth midis dëshirës së përgjithshme për të frenuar dhunën e qeverisë serbe dhe antipatisë për pavarësinë e Kosovës. Një Kosovë e pavarur, argumentohej atëherë, do të bashkohej me Shqipërinë, dhe eventualisht, me pjesën perëndimore të Maqedonisë, e cila banohet kryesisht nga shqiptarë etnikë. Më e pakta, një Kosovë e pavarur do të prishte balancën delikate midis maqedonasve etnikë e shqiptarëve etnikë në Maqedoni, e cila konsiderohej një shtet i ri e i dobët.³⁰ Shumë qeveri perëndimore i trembeshin gjithashtu precedentit, që pavarësia e Kosovës do të nxisë lëvizjet separatiste etnike në vende të tjera, fjala vjen, ato të baskëve e korsikanëve.

Duke zgjedhur një rrugë të mesme, komuniteti ndërkombëtar apeloi për përmirësimin e të drejtave të pakicave në Kosovë dhe inkurajoi në forma të ndryshme dialogun midis shqiptarëve e serbëve. Një zgjidhje politike që konsistonte në autonominë e Kosovës brenda Jugosllavisë, shpresonte perëndimi, ishte e arritshme, pavarësisht rritjes së dhunës e abuzimeve.

Në fund të vitit 1996, skena politike e Serbisë pësoi ndryshime. Në zgjedhjet administrative të 17 nëntorit, partitë e opozitës fituan në katërmëdhjetë nga nëntëmbëdhjetë qytete të mëdha. Qeveria deklaroi “parregullsi të paspecifikuara” në zonat, ku partia në pushtet kish humbur, duke provokuar kështu për tetëdhjetë e tetë ditë me radhë organizmin e demonstratave paqësore nga ana e mbështetësve të opozitës dhe studentët, disa prej të cilëve u shtrënguan të përballonin dhunën e policisë.³¹ Qeveria njohu rezultatin e zgjedhjeve më 22 shkurt 1997, por pa humbur pushtetin në planin kombëtar. Grindjet e brendshme dhe lufta për pushtet e dobësuan shumë shpejt mbështetjen për opozitën.

Megjithëse shumë qeveri perëndimore kritikuan manipulimet elektorale të vitit 1996 dhe dhunën e policisë, shumë shtete të tjera vazhdonin të mirëprisnin riintegrimin e Jugosllavisë në strukturat e organizmat ndërkombëtare. Në prill 1997, Bashkimi Europian i ofroi Jugosllavisë statusin e vendit të privilegjuar në marrëdhëniet tregëtare (gjë që favorizon një vend, duke krijuar kushte përfitimi në tregëtinë me shtetet e Bashkimit Europian), pavarësisht abuzimeve të vazhdueshme në Kosovë. Në 15 maj, Komisioni Europian miratoi një paketë ndihme për Jugosllavinë në vlerën e 112 milionë dollarëve amerikanë. Koncesione të tilla çuan dëm burimin e parë të forcës, me anë të të cilit komuniteti ndërkombëtar mund të ushtronte presion për përmirësimin e të drejtave të njeriut nën regjimin

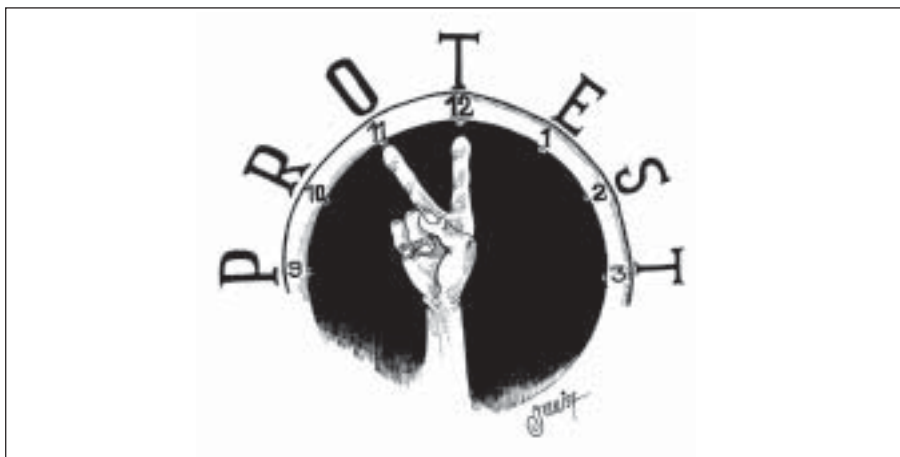
e Milosheviçit, për zbutjen e represionit në Kosovë dhe për respektimin e marrëveshjes së Dayton-it.

Rritja e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës

UÇK-ja vazhdoi sulmet e saj kundër policëve e civilëve serbë në muajt e parë të vitit 1997, sidomos në zonat më rurale, ndonëse përmasat e grupit, struktura, lidhshipi, mbetën një mister. Jehona e kryengritjes ishte e vogël për shkak të numrit të kufizuar të atyre që kishin shkuar nën armë.

Gjithçka ndryshoi me ngjarjet dramatike të vitit 1997 në Shqipëri. Në mars, të ashtuquajturat “skema piramidale” (të lidhura me pastrimin e parave dhe me veprimtari të tjera ilegale), lulëzimi i të cilave kish ndodhur nën hundën e qeverisë shqiptare, u shembën duke shkaktuar trazira në të gjithë vendin. Në anarkinë që vijoi, depot e armëve u grabitën dhe, në shumë raste, ishte qeveria që e lejoi këtë gjë. Më shumë se njëqind mijë armë të vogla, kryesisht pushkë automatike kallashnikov, ashtu si dhe armë të rënda, mund t'i bleje me pesëdhjetë marka gjermane. Shumë prej këtyre armëve gjetën rrugën për të shkuar matanë kufirit, në Kosovë.

Nga fundi i vitit 1997, rajoni qendror i Drenicës u njoh nga shqiptarët etnikë si “territor i çliruar”, për shkak të pranisë së fuqishme të UÇK-së.

Demonstratat jo të dbunshme të studentëve në dimër të vitit 1997 u kundruan gjerësisht si shansi i fundit për protesta paqësore

Policia serbe guxonte të hynte në këtë zonë vetëm në orët e ditës.

Guerrilasit ende të paorganizuar mirë u shfaqën publikisht për herë të parë më 28 nëntor 1997, në ceremoninë mortore të mësuesit kosovar, Halit Gecaj, i cili u vra nga një plumb qorr gjatë luftimeve me policinë serbe në fshatin Llaushë. Përballë mbi njëzet mijë pjesëmarrësve, tre luftëtarë me uniformë e të maskuar të UÇK-së, dy prej të cilëve e hoqën maskën, i folën turmës.³²

Në këtë kohë, studentët shqiptarë filluan të organizonin demonstrata paqësore në qytetet kosovare, duke kërkuar zbatimin e marrëveshjes mbi arësimin të '96-ës dhe rihapjen e universitetit në gjuhën shqipe. Shumë prej protestave jo të dhunshme u shtypën me forcë nga policia. Për një pjesë të madhe njerëzish, shqiptarë e serbë, lëvizja studentore paqësore ishte shansi i fundit për të shmangur konfliktin e armatosur në krahinë.

Komuniteti ndërkombëtar dënoi përdorimin e dhunës shtetërore në Kosovë, e nga ana tjetër theksonte respektimin e integritetit territorial të Jugosllavisë. Në të njëjtën kohë, shumica e qeverive të Europës perëndimore, si dhe Shtetet e Bashkuara, dënuan si “aksione terroriste” sulmet e UÇK-së. Një deklaratë e shkurtit të vitit 1998 e bërë nga grupi i kontaktit mbi ish-Jugosllavinë (Shtetet e Bashkuara, Gjermani, Francë, Rusi, Itali, dhe Mbretëria e Bashkuar) thosh midis të tjerash:

Grupi i Kontaktit riafirmon angazhimin e tij në mbështetje të vlerave të të drejtave të njeriut, dhe dënon represionin e dhunshëm ndaj shprehjes paqësore të pikëpamjeve politike, përfshirë demonstratat paqësore, dhe dënon gjithashtu aksionet terroriste, përfshirë ato të së ashtuquajturës Ushtria për Çlirimin e Kosovës.³³

Në fund të shkurtit, përfaqësuesi special i Presidentit Clinton, Robert Gelbart, vizitoi Jugosllavinë për të diskutuar, midis të tjerash, zgjidhjen e çështjes së Kosovës. Gjatë një konference për shtyp në Prishtinë në 22 shkurt, ai deklaroi se “UÇK-ja, me aksionet që bën, është një grup terrorist. Unë kam qënë përgjegjës për politikën antiterroriste në qeverinë amerikane. Unë e njoh terrorizmin, kur ndeshem me të”.³⁴

Gelbard e theksoi përsëri këtë gjë në një konferencë për shtyp në Beograd, ku gjithashtu shpalli disa konçesione për qeverinë jugosllave për hir të bashkëpunimit në Bosnjë. I bindur që Milosheviçi përbënte një aleat të natyrshëm në zbatimin e marrëveshjeve të Dayton-it, Gelbard

tha se Shtetet e Bashkuara kanë qënë “veçantërisht të inkurajuar nga mbështetja që kanë marrë nga Presidenti Milosheviç”, megjithëse (shtoi ai) “ne akoma kemi një numër të madh çështjesh, ku pikëpamjet nuk na puqen”. Me qëllim që të inkurajojmë “një lëvizje të mëtejshme pozitive”, Gelbard njoftoi se Shtetet e Bashkuara po rivendosnin marrëdhëniet diplomatike me Jugosllavinë, se Jugosllavia është e lirë të hapë një konsullatë në Shtetet e Bashkuara, se Jugosllavia është e ftuar t’i bashkangjitet Nismës për Bashkëpunim të Europës Juglindore, dhe se aeroplanët jugosllavë (JAT) do të gëzojnë të drejtën për t’u ulur në Shtetet e Bashkuara. Përsa i takon Kosovës, Gelbard tha:

Pjesën më të madhe të dhunës, ne ia atribuojmë policisë, por ne jemi shumë të shqetësuar dhe dënojmë fuqimisht dhunën e papranueshme të kryer nga grupet terroriste në Kosovë, dhe veçantërisht nga UÇK-ja. Kjo e fundit është pa asnjë dyshim një grup terrorist. Unë refuzoj të pranoj çfarëdo lloj ndjese. Pasi kam punuar për vite me radhë në veprimtari antiterroriste, unë e di shumë mirë se, për të gjykuar një grup terrorist, për ta përkufizuar atë, mos i beso retorikës dhe shiko veprimet. Dhe veprimet e këtij grupi flasin vetë.³⁵

Më vonë, Gelbardi i tërhoqi pohimet për UÇK-në, dhe grupi asnjëherë nuk u klasifikua në listën e qeverisë amerikane për organizatat terroriste.³⁶ Në atë kohë megjithatë, disa analistë e interpretuan deklaratën e Shteteve të Bashkuara si një dritë jeshile për Milosheviçin, i cili do të fillonte fushatën antiterroriste.

Konflikti i armatosur i vitit 1998

Masakrat e Drenicës

Pesë ditë pas komenteve të Gelbardit, qeveria serbe ndërmoi një aksion të gjerë ushtarak në luginën e Drenicës, një kështjellë e UÇK-së. Më 28 shkurt e 1 mars, në përgjigje të pusive të UÇK-së ndaj policisë, forcat speciale sulmuan dy fshatrat fqinjë Qirez dhe Likoshan. Më 5 mars forcat speciale sulmuan fshatin që ndodhej aty pranë të Prekazit dhe në mënyrë të veçantë shtëpinë e Adem Jasharit, që ish një anëtar i njohur i UÇK-së.

Jashari u vra së bashku me gjithë familjen e tij, duke përjashtuar një vajzë 11 vjeçare.³⁷ Gjithsej humbën jetën tetëdhjetë e tre vetë si pasojë e tre sulmeve, përfshirë këtu të paktën njëzet e katër gra e fëmijë.³⁸

Ndonëse UÇK-ja ishte e angazhuar në luftime gjatë këtyre sulmeve, forcat speciale serbe hapën zjarr pa kursyer gratë, fëmijët dhe jo luftëtarët. Helikopterë e makina ushtarake, përpara se forcat policore të hynin më këmbë për të bërë ç'të mundnin brenda, kishin qëlluar mbi lagjet, shtëpitë, çatitë. Një grua shtatzënë,

Gjithsej humbën jetën tetëdhjetë e tre vetë si pasojë e tre sulmeve, përfshirë këtu të paktën njëzet e katër gra e fëmijë.

Rukie Nebihi, mori një plumb në fytyrë, dhe katër vëllezër të së njëjtës familje u vranë ndërsa ishin nën ruajtjen e policisë. Dhjetë anëtarë të familjes Ahmeti u ekzekutuan në grup nga policia.

Policia serbe mohoi teprimet gjatë sulmeve dhe pretendoi se ata po ndiqnin “terroristët”, të cilët sulmonin policinë. Një zëdhënës i policisë mohoi “mashtrimet e sajimet” e disa mediave lokale e të huaja rreth goditjeve që nuk bënin dallim, dhe tha që “policia nuk ka përdorur e nuk do të përdorë kurrë metoda të tilla”.³⁹

Këto ngjarje në Drenicë shënuan fillimin e pjesës më dramatike të krizës së Kosovës. Nëse qëllimi i qeverisë ishte të shtypte kryengritjen që po lindte, kjo bëri efektin e kundërt: Sulmet brutale që nuk kursyen askënd radikalizuan popullsinë e shqiptarëve etnikë dhe shtoi radhët e UÇK-së. Shumë shqiptarë që kishin qënë të angazhuar me politikën jo të dhunshme të Rugovës apo lëvizjen studentore paqësore vendosën të bashkoheshin me UÇK-në, pjesërisht sepse ata shikonin kryengritjen e armatosur si mjetin e vetëm të mbrojtjes. Familje të ndryshme të armatosusra dhe grupe rajonale të UÇK-së aktive në Kosovë deri në këtë moment filluan të shkrihen në një, dhe një rezistencë popullore më e organizuar zuri të marrë formë.

Masakra e Drenicës shënoi fillimin e konfliktit në Kosovë edhe në kuptimin e respektimit të ligjeve të luftës. Pikërisht pas 28 shkurtit 1999 ndeshja nuk ish më një shqetësim i brendshëm, por një konflikt i brendshëm i armatosur, një prag, i cili me t'u kapërcyer, obligonte edhe forcat qeveritare, edhe kryengritësit e armatosur, të respektonin mbrojtjen e ligjit humanitar ndërkombëtar – rregullat e luftës. Në veçanti, artikulli 3, i përbashkët për të katër konventat e Gjenevës të vitit 1949, Protokollin II i këtyre konventave dhe rregullat e zakonshme të luftës, do të aplikoheshin tash e tutje në rrjedhën e armiqësive në Kosovë.

Konflikti i Kosovës u klasifikua një “konflikt i armatosur” duke shkuar përtej standarteve të një klasifikimi të tillë. Me të shpërthyer konflikti i hapur, jurisdiksioni i Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet në ish-Jugosllavi, filloi të funksionojë edhe për Kosovën. I mandatuar për të ndjekur penalisht krimet kundër njerëzimit dhe dhunimet e ligjeve e rregullave të luftës në territorin e ish-Jugosllavisë, Gjykata, më 10 mars, deklaroi që jurisdiksioni i saj “mbulon dhunën e kohëve të fundit në Kosovë”, megjithëse hetuesit e Gjykatës nuk bënë asnjë vizitë në krahinë gjatë katër muajve të ardhshëm.⁴⁰

Ndërsa konflikti rritej, po kështu rritej edhe kryengritja. Paratë e komunitetit të diasporës, që më parë i jepeshin LDK-së, tani kishin ndërruar drejtim dhe shkonin tek fondi i UÇK-së, fond që ish i njohur me emrin “Atdheu na thërret”. Gjithmonë e më shumë, shqiptarë me banim në Europën perëndimore, e më pas ata të SHBA-ve, bashkoheshin me kryengritjen.

Roli i komunitetit ndërkombëtar

Vrasjet në Drenicë tërhoqën vëmendjen e komunitetit ndërkombëtar, pavarësisht këmbënguljes së qeverisë jugosllave, sipas të cilit ky konflikt ishte një çështje e brendshme. Komuniteti ndërkombëtar kritikoi dhunën e tepërt shtetërore në Drenicë, por përtej dënimeve verbale, pothuaj nuk bëri asgjë. Më 2 mars, zëdhënësi i Departamentit të Shtetit James Rubin tha se Shtetet e Bashkuara ishin “tejet të tronditur nga incidentet e dhunës së kohëve të fundit” dhe kërcënoi se “muri i jashtëm” i sanksioneve mund të mbahej më këmbë derisa të vinte përmirësimi i gjendjes në Kosovë. Ai gjithashtu u bëri thirrje udhëheqsve kosovarë “të dënonin aksionin terrorist të së ashtuquajturës Ushtria Çlirimtare e Kosovës”.⁴¹

Kërcënimi me sanksione e masa të tjera ndëshkuese mbeti në kuadrin e fjalëve.

Gjatë shtatë muajve në vazhdim, megjithëse dhuna shtetërore nuk reshti, kërcënimi me sanksione e masa të tjera ndëshkuese mbeti në kuadrin e fjalëve. U dhanë konçesione pas një progresi të parëndësishëm, dhe në këto kushte komandantët serbë, nën komandën e Milosheviçit, në shumë raste urdhëruan ushtrimin e dhunës.

Më 9 mars, Grupi i Kontaktit mbajti një takim në Londër dhe i la qeverisë së Republikës Federale të Jugosllavisë dhjetë ditë afat për të përmbushur

serinë e kërkesave, pëfshirë këtu: tërheqjen e policisë speciale nga Kosova dhe ndalimin e aksioneve kundër popullsisë civile nga ana e forcave të sigurimit; lejimin e Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq dhe organizatave të tjera humanitare si dhe të përfaqësuesve të Grupit të Kontaktit dhe të përfaqësuesve të tjerë diplomatikë për të monitoruar situatën në Kosovë; dhe fillimin e procesit të dialogut me lidhshpërndarje të Kosovës.⁴² Grupi i Kontaktit shpalli që, nëse Presidenti Milosheviç ndërmerre këto masa, do të rikonsideroheshin katër masat ndëshkuese që ishin kishin hyrë në veprim.⁴³ Nëse ai nuk do të binte dakord, grupi do të ndërmerre masa të mëtejshme, përfshirë ngrirjen e aseteve dhe fondeve të qeverisë serbe dhe të Republikës Federale të Jugosllavisë jashtë vendit.

Në një lëvizje paralele, Departamenti i Shtetit i SHBA-ve njoftoi më 13 mars, se po shqyrtonte dhënien e një shume prej 1, 075 milionë dollarë amerikanë për të mbështetur hetimet e Gjykatës së Krimeve të Luftës në Kosovë.⁴⁴

Grupi i Kontaktit u ritakua jo pas dhjetë, por pas gjashtëmbëdhjetë ditësh, më 25 mars. Në ditët përpara takimit të 25 marsit, qeveria e Milosheviçit pakësoi disi sulmet policore në Kosovë dhe ra dakord të zbatonte marrëveshjen e arësimit, një kërkesë e kahershme kjo e komunitetit ndërkombëtar dhe një prej shumë masave të nevojshme për krijimin e klimës së mirëbesimit, e cituar në deklaratën e 9 marsit të Grupit të Kontaktit. Ndonëse nuk ishin të mjaftueshme për të bindur Grupin e Kontaktit të shfuqizonte masat e ndërmarra më parë, gjestet e Republikës Federale të Jugosllavisë nuk e lanë Grupin të ndërmerre masa të tjera, duke i dhënë Milosheviçit kohë të mëtejshme. Grupi i Kontaktit ra dakord të takohej përsëri pas katër javësh, në mënyrë që të rikonsideronte situatën.⁴⁵

Më 31 mars, Këshilli i Sigurimit miratoi rezolutën 1160, e cila dënoi dhunën e kryer nga të dy palët, bëri apel për një zgjidhje të negociuar, dhe imponoi një embargo armësh në Jugosllavi. Në prill 1998, Milosheviçi organizoi një referendum popullor, nëpërmjet të cilit, zgjedhësve do t'u duhej t'i përgjigjeshin pyetjes, nëse e pranonin ndërmjetësimin ndërkombëtar në konfliktin e Kosovës. Vota në favor të mospërfshirjes ndërkombëtare në këtë çështje ishte pothuaj unanime.

Ndërsa Milosheviçi e ngriti nivelin e dhunës, komuniteti ndërkombëtar i zbuti kushtet, pas përmbushjes së të cilave ai mund të konsiderohej në pikëpamje ndërkombëtare.

Takimi i Grupit të Kontaktit i 29 prillit synoi të krijonte hapësira të reja për komunikim midis komunitetit ndërkombëtar dhe qeverisë së RFJ-së. Duke theksuar se kushtet e vëna më 9 mars ishin të paplotësuara, Grupi i Kontaktit vendosi të kalonte tek ngrirja e aseteve. Ky veprim, i cili fillimisht kërcënonte Beogradin, nëse ky i fundit nuk përmbushte kushtet e vëna nga Grupi i Kontaktit më 19 mars, përfundimisht u miratua nga Grupi i Kontaktit me një muaj e gjysëm vonesë. Nuk u implementua nga Bashkimi European deri nga fundi i qershorit, dhe kështu autoritetet jugosllave kishin mjaft kohë t'i tërhiqnin apo t'u ndërronin strehë fondeve, për të cilat bëhej fjalë. Grupi i Kontaktit premtoi gjithashtu të ndalonte investimet, nëse Milosheviçi nuk plotësonte kushtet e reja të 9 majit.⁴⁶ Këto kushte të reja ishin më të zbutura se sa ultimatumit i 9 marsit, ku shprehja “të tërhiqen njësitet e policisë speciale” u zëvendësua me shprehjen “të ndalohet represioni”, dhe ku kërkesa për lejimin e Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq e të organizatave të tjera humanitare nuk figuronte më. Ndërsa Milosheviçi e ngriti nivelin e dhunës, komuniteti ndërkombëtar i zbuti kushtet, pas përmbushjes së të cilave ai mund të konsiderohej në pikëpamje ndërkombëtare.

Gjatë çerekut të dytë të vitit 1998, UÇK-ja, e quajtur një “lëvizje për çlirim” nga shumica e shqiptarëve dhe një “organizatë terroriste” nga qeveria jugosllave, mori në një farë mënyre nën kontroll rreth 40% të territorit të Kosovës, përfshirë rajonin e Drenicës dhe zonën rreth Malishevës. Zëdhënësat e UÇK-së, ishin vazhdimisht prezentë përpara publikut, dhe flisnin për çlirimin e Prishtinës, dhe eventualisht, të Kosovës. Civilë serbë në zonat nën kontrollin e UÇK-së frikësosheshin, terrorizoheshin, rrëmbeheshin, shtrëngoheshin të linin banesat e tyre, në ndonjë rast vriteshin.

Nga fundi i Prillit dhe fillimi i Majit, UÇK-ja mori kontrollin e fshatrave në verilindje të rrugës kryesore që lidhte Deçanin me Gjakovën, duke ngritur shtabin në Glogjan. Serbët u dëbuan nga këto fshatra në drejtim të qytetit të Deçanit, ku tensionet ndëretnike ishin shumë të mprehta. UÇK-ja u duk se po përpiqej të hapte një korridor midis Shqipërisë e Drenicës.

Duke gjykuar në retrospektivë, shumë analistë besojnë se policia serbe dhe ushtria jugosllave e kanë lejuar qëllimisht shtrirjen e UÇK-së. Të vetëdijshëm që kryengritja lehtësisht e armatosur dhe e keqorganizuar nuk mund të mbante territore, forcat e sigurimit lejuan rebelët të përhapen në një territor sa më të gjerë. Forcat qeveritare nuk sulmuan, por

pozicionuan vetveten, si p.sh në kodrën e Suka Crmljanska-s pranë liqenit Radonjiç. Analistë të tjerë megjithatë, besojnë se një rritje e shpejtë e UÇK-së e kapri në befasi qeverinë serbe.

Pas pesë ditësh të ecejakeve intensive diplomatike të të dërguarit special të Shteteve të Bashkuara, Richard Holbrooke, Milosheviç e Rugovara në dakord të takohen më 15 maj në Beograd, së bashku me katër përfaqësues të tjerë shqiptarë të Kosovës.⁴⁷ Si një lëshim për Milosheviçin, takimi u bë pa praninë e ndërmjetësve të huaj, gjë që kish qënë një kusht i hershëm edhe i komunitetit ndërkombëtar, edhe i shqiptarëve të Kosovës. Milosheviçi ra dakord të vazhdonte bisedimet dhe caktoi një ekip për këtë punë, i cili drejtohej nga Ratko Markoviç, zëvendës kryeministër i Serbisë. Pas takimit, zyra e Milosheviçit lëshoi këtë deklaratë:

Presidenti Milosheviç vuri në dukje se vetëm me mjete politike – nëpërmjet një dialogu të drejtëpërdrejtë mbi baza parimore – mund të gjenden zgjidhjet paqësore, humane, të drejta e jetëgjata të problemit të Kosovës e Metohisë.⁴⁸

Duke e konsideruar këtë një “kornizë për paketën e dialogut e të stabilizimit”, siç u përcaktua në një deklaratë të Grupit të Kontaktit më 29 prill, takimi Milosheviç-Rugova e bëri komunitetin ndërkombëtar ta zbusë presionin. Në takimin e Këshillit të Çështjeve të Përgjithshme të Bashkimit Europian më 25 maj, ministrat e jashtëm të vendeve anëtare të BE-së arritën në përfundimin që, në dritën e takimit Milosheviç-Rugova në Beograd, “masa e propozuar për të penguar investimet e reja në Serbi mund të mos konsiderohet”.⁴⁹

Atë javë, Beogradi ndërmori një ofensivë të gjerë përgjatë kufirit me Shqipërinë, ku u vunë re shkelje të ligjit humanitar ndërkombëtar. Për shkak të kësaj ofensive, shqiptarët e Kosovës hoqën dorë nga të gjitha negociatat.

Në të parin aksion të përbashkët të policisë speciale serbe dhe të ushtrisë jugosllave, forcat qeveritare sulmuan një numër qytetesh e fshattrash gjatë kufirit me synimin e vetëm të çpopullimit të rajonit dhe të dëbimit të UÇK-së. Deri atëherë, UÇK-ja kishte marrë armë e rekrutë të rinj nga Shqipëria. Ofensiva serbe kaq e rrufeshme, menjëherë pas takimit, dëmtoi popullaritetin e Rugovës mes shqiptarëve, por ai, së bashku me Bujar Bukoshin e botuesin e pavarur Veton Surroi, u ftua shpejt e shpejt në Washington për një takim me Presidentin Clinton, me qëllimin e mbrojtjes

së imazhit të tij.⁵⁰ Ofensiva ishte gjithashtu një dëshmi e taktikës tashmë të zakonshme të Milosheviçit: Fol për paqen e bëj luftën.⁵¹

Megjithëse ishte qartësisht një luftë midis qeverisë e UÇK-së, shumë fshatra, nga Peja në veri deri në Gjakovë në jug u bombarduan ashpërsisht pa marrë në konsideratë jetët e civilëve. Civilët, që u shmangeshin sulmeve u qëlluan në ndonjë rast nga snajperat, dhe një numër ende i papërcaktuar njerëzish u paraburgosën. Në tre raste, helikopterë të markuar me emblemën e kryqit të kyq qëlluan mbi civilë. Mina kundër trupave u vendosën në pika strategjike gjatë kufirit me Shqipërinë, si dhe gjatë kufirit jugor me Maqedoninë. Shumë fshatra të rajonit u plaçkitën dhe shkatërruan në mënyrë sistematike dhe bagëtitë e fermerëve u asgjësuan, për t'u siguruar kështu që askush nuk do të mund të kthehej brenda një kohe të shkurtër. Pesëmbëdhjetë mijë vetë ikën në Shqipëri, ndërsa rreth tridhjetë mijë vetë ju drejtuan veriut, drejt Malit të Zi.⁵²

Në të njëjtën kohë, Milosheviçi tentoi të konsolidojë pushtetin e vet në Serbi. Në maj 1998, parlamenti serb miratoi një ligj shumë shtrëngues

Rruga kryesore në Deçan, e shkatërruar nga trupat serbe dhe ato jugosllave gjatë ofensivës së ndërmarrë në maj-qershor 1998 për gjatë kufirit të Kosovës me Shqipërinë.

mbi universitetin, që margjinalizonte akademikët e pavarur apo ata të orientuar nga opozita. Qeveria vazhdoi gjithashtu sulmin e vet ndaj mediave të pavarura duke refuzuar liçencat e transmetimit për shumë stacione radiofonike e televizive të pavarura.⁵³ Aleati politik i Milosheviçit nga Mali i Zi, Momir Bullatoviç, u caktua kryeministri i Jugosllavisë.

Prej takimit të ministrave të jashtëm të BE-së më 9 qershor, nuk mund të tolerohej më hedhja hi syve të komunitetit ndërkombëtar. Ministrat vendosën për ndalimin e investimeve në Serbi, dhe ranë dakord me një deklaratë që thosh:

Presidenti Milosheviç mban një përgjegjësi të veçantë si kreu i qeverisë së RFJ-së në gjetjen e një zgjidhjeje paqësore për çështjen e Kosovës. Ai nuk duhet të besojë që komuniteti ndërkombëtar do të mashtrohet nga retorika e paqes, kur e vërteta në terren është një repression gjithnjë e më e egër Bashkimi Europian mbetet i gatshëm të marrë masa të tjera kundër Beogradit, nëse autoritetet e atjeshme nuk do të ndalojnë përdorimin e tepërt të forcës dhe nuk të do të ndërmarrin hapa në drejtim të një progresi politik të mirëfilltë. Për më tepër, BE-ja inkurajon organizatatat e sigurimit ndërkombëtar të vazhdojnë përpjekjet e tyre në këtë drejtim dhe të konsiderojnë të gjitha opsionet, përfshirë ato që mund të kërkonin autorizimin (e Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara) sipas kapitullit të VII-të.⁵⁴

Më 11 qershor, ministrat e mbrojtjes së NATO-s autorizuan autoritetet ushtarake të NATO-s të zhvillojnë një varg opsionesh për “ndalimin dhe ndërprerjen e një fushate sistematike të represionit e dëbimit të dhunshëm në Kosovë”.⁵⁵ Për një demonstrim të fuqisë ushtarake, NATO ra dakord të zhvillojë disa ushtrime ajrore mbi Shqipërinë e Maqedoninë fqinje. Stërvitja “fajkoi i vendosur”, e zhvilluar më 15 qershor, u prezantua si një demonstrim “i aftësisë së NATO-s për të projektuar shpejt e shpejt forcë vepruese në rajon”.⁵⁶ Aeroplanët fluturonin mbi Tiranë, kryeqytetin e Shqipërisë, por jo mbi Shqipërinë veriore, ku ata mund të shiheshin nga forcat serbe dhe UÇK-ja.

Takimi i Grupit të Kontaktit më 12 qershor riafirmoi ngrirjen e asetëve dhe pengimin e investimeve (Rusia kundërshtoi) dhe premtoi masa shtesë, nëse do të mungonin reagimet e menjëhershme. Këto reagime ishin esencialisht po ato që ishin kërkuar për t'u vënë në jetë brenda dhjetë

ditësh më 9 mars, me përjashtim të faktit që, çfarë kish qënë njëherë një dialog i ndërmjetësuar ndërkombëtar dhe pastaj një “kornizë e paketës së dialogut dhe të stabilizimit”, u bë “progres i shpejtë në dialogun me lidhshpërfaqësues të Kosovës”.⁵⁷

Nja dyzet serbë gjithashtu u zhdukën në atë pak kohë, gjatë së cilës qyteti ishte nën kontrollin e UÇK-së

Duke fituar avantazh nga ndarja midis Rusisë dhe anëtarëve të Grupit të Kontaktit, Milosheviçi ra dakord të takojë më 16 qershor Presidentin Boris Jeltcin. Takimi Milosheviç-Jeltcin i përforcoi angazhimet jugosllave për të vazhduar bisedimet me shqiptarët e Kosovës, për të mos

kryer veprime represive kundër popullsisë paqësore, për të garantuar liri të plotë lëvizjeje në gjithë territorin e Kosovës dhe për të mundësuar hyrjen e papenguar të organizatave humanitare. Deklarata e përbashkët e Milosheviçit dhe e Jeltcinit u formulua mbi bazën e mosrespektimit të rregullave, por kjo e çoi kohën e Milosheviçit në një pikë kritike, kur kërcënimet e NATO-s ishin më të fuqishme se sa kishin qënë në çdo kohë deri në këtë moment.

Një rezultat konkret i takimit të Jeltcinit ishte krijimi i Misionit Vëzhgues Diplomatik të Kosovës (MVDK), i ngritur më 6 korrik 1998, dhe i cili kish mandatin të vëzhgonte e të raportonte mbi lirinë e lëvizjes dhe kushtet e sigurimit në Kosovë. I koordinuar nga ambasadorët e Grupit të Kontaktit në Beograd, Presidenca e Bashkimit Europian (Austria) dhe kreu i radhës i OSBE-së (Polonia), misioni përbëhej nga tre grupe: SHBA-MVDK, RUSI-MVDK dhe BE-MVDK, secili prej të cilëve kish skuadra që udhëtonin e monitoronin kudo nëpër krahinë. Në dhjetor 1998, MVDK-ja kishte një personel prej 400 vetësh në Kosovë; shumës syresh ishin ekspertë të mbrojtjes e të shërbimeve sekrete.

Anëtarët e MVDK-së në terren filluan të vendosnin kontakte me UÇK-në, si p.sh. pararoja e SHBA-MVDK-së në fshatin Dragobil, ku UÇK-ja kish një bazë operacionesh. Qeveria e Shteteve të Bashkuara gjithashtu mbajti kontakte publike me UÇK-në në muajin korrik, ndërsa negociatorët përpiqeshin të nxirrnin në treg një zgjidhje politike për “autonomi të rivlerësuar” brenda Jugosllavisë.

Ndërsa ofensiva e parë e qeverisë së RFJ-së e dëmtoi pjesërisht UÇK-në përgjatë kufirit me Shqipërinë, kryengritësit fituan territor në pjesë të tjera të Kosovës, sidomos rrotull Malishevës. Rritja e rebelëve gjatë pranverës e largoi mendimin e një aksioni ushtarak ndërkombëtar, pasi kjo do ta

përmbyste balancën në favor të pavarësisë së Kosovës. Deklaratat energjike të UÇK-së për “çlirimin e Prishtinës” apo edhe për bashkimin eventual me Shqipërinë e bëri komunitetin ndërkombëtar më hezitues në ndërmarrjen e veprimeve të tjera që mund të interpretoheshin si mbështetje për kryengritjen.

Pasi morën zemër, ofensiva e parë e madhe e UÇK-së filloi më 19 korrik, kur tentuan të kapnin qytetin e Rrahovecit. Ofensiva dështoi keq, sepse policia e rimori qytetin pas dy ditësh, ashtu si dhe Malishevën, fortesën e UÇK-së. Në luftimet për Rrahovecin, u vranë të paktën dyzet e dy shqiptarë etnikë. Dëshmitarët raportuan ekzekutime në masë dhe përdorimin e njerëzve si parzmore nga policia. Nja dyzet serbë gjithashtu u zhdukën në atë pak kohë, gjatë së cilës qyteti ishte nën kontrollin e UÇK-së, shumica e të cilëve mungonin edhe në gusht 2001 dhe hamendësohet se janë vrarë (shih më poshtë Seksionin mbi Abuzimet e UÇK-së më 1998).

Forcat qeveritare intensifikuan ofensivën e tyre gjatë korrikut, gushtit dhe shtatorit, pavarësisht nga premtimet e përsëritura të Milosheviçit për t'i dhënë fund ofensivës. Në mesin e gushtit qeveria rimori një pjesë të madhe të territorit, që më përpara mbahej nga UÇK-ja. E paaftë të mbronte popullsinë civile, UÇK-ja u tërhoq në kodrat e Drenicës dhe në xhepa sa në jug e në veri të Kosovës.

Abuzimet qeveritare të vitit 1998

Ofensiva qeveritare, e cila vazhdoi me të njëjtin ritëm pavarësisht dislokimit të MVDK-së, ishte një përpjekje e dukshme për të evituar mbështetjen e civilëve për rebelët. Forcat qeveritare sulmonin civilët, shkatërronin qytete në mënyrë sistematike, dhe shtrëngonin mijra njerëz të merrnin arratinë nga shtëpitë e tyre. Policët ishin parë në mënyrë të përsëritur të plaçkisnin shtëpitë, të shkatërronin fshatra tashmë të braktisur, të digjinin të vjelat, të thernin kafshët e fermave, si edhe të kryenin ekzekutime në masë; që të gjitha përbëjnë dhunim të rregullave të luftës. Shumica e atyre që u vranë apo u plagosën ishin civilë. Të paktën 250 mijë vetë ishin shpërngulur midis majit e shtatorit të vitit 1998, sipas UNHCR-së, shumë prej tyre gra e fëmijë. Rajoni i kufirit me Shqipërinë u godit veçantërisht ashpër, por në të njëjtën masë goditeshin zona ku UÇK-ja ishte aktive, si p.sh. Drenica e zona përreth Rrahovecit.

Qeveria e kufizoi lëvizshmërinë e agjencive të ndihmës humanitare, të cilat kërkonin të asistonin të shpërngulurit brenda për brenda. Në raste të ndryshme, policia pengonte praninë e tyre pranë popullsisë në nevojë, konfiskonte rezervat e tyre, shqetësonte, madje sulmonte, punëtorët e ndihmës humanitare. Qeveria justifikonte këtë gjendje, duke argumentuar se shumë organizata humanitare kishin shpërndarë rezervat e tyre, ku përfshiheshin edhe armë, në duart e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës.

Qeveria jugosllave vuri gjithashtu kufizime në punën e gazetarëve të vendit e të huaj, të cilët donin të raportonin mizoritë e kryera. Shumë gazetarë shqiptarë kërcënoheshin, paraburgoseshin, apo rriheshin nga policia. Radiove të pavarura e stacioneve televizive në gjuhën shqipe ju mohuan liçencat, ose në një rast, u mbyllën.

Media e pavarur në gjuhën serbe nuk ishte e përjashtuar nga trysnia shtetërore. Shërbimet e informacionit, gazetat, dhe stacionet televizive që

Një grua shqiptare nga Ploçica, pranë shtëpisë së saj të shkatërruar nga forcat qeveritare në shtator 1998.

© PETER BOUCKAERT / HUMAN RIGHTS WATCH

përpiqeshin të raportonin në mënyrë objektive mbi Kosovën u etiketuan “tradhëtarë” dhe u kërcënuan nëpërmjet aksionesh ligjore. Një kornizë ligjore komplekse e kontradiktore në Serbi e bënte praktikisht të pamundur për stacionet radiofonike e televizive të pavarura të përfitonin një frekuencë transmetimi.⁵⁸ Ashtu si edhe në rastin e luftërave në Bosnjë dhe Kroaci, televizioni e radioja shtetërore shpërndanin qëllimisht dezinformacion dhe nxisnin imazhet e “armikut”, gjë që synonte të ndizte pasionet në konflikt.

Media ndërkombëtare që mbulonte Kosovën gjithashtu u ballafaqua me një numër të madh kufizimesh në punën e vet, duke filluar me mosdhënien e vizave për gazetarë të rëndësishëm, të cilët shteti i konsideronte “antiserbë”. Një gazetar u

deklarua “persona non grata” dhe një grup tjetër gazetarësh të huaj u rrahën apo u qëlluan nga policia.

Të paktën njëqind shqiptarë etnikë “humbën” në Kosovë midis shkurtit

e tetorit 1998, dhe rreth gjysma e tyre ishin parë për herë të fundit nën ruajtjen e policisë. Numri i saktë ishte e pamundur të përcaktohej, përderisa autoritetet jugosllave refuzuan të bënin publik numrin e njerëzve që kishin në paraburgim, një problem ky që vazhdoi edhe pas fillimit të bombardimit nga ana e NATO-s në mars 1999. Përveç kësaj, shumë shqiptarë të konsideruar “bashkëpunëtorë të serbëve” u rrëmbyen nga UÇK-ja.

Më shumë se 500 shqiptarë etnikë u arrestuan dhe u gjykuan me akuzën për kryerjen e “akteve terroriste”. Në korrik e gusht, ndër individët e burgosur gjithnjë e më shumë përfshiheshin veprimtarë të drejtave të njeriut, punëtorë të ndihmës humanitare, anëtarë të partive politike, doktorë, juristë, shumë prej të cilëve u sakatuan fizikisht. Përdorimi i torturës ndaj të burgosurve ishte një veprim i përhapur, dhe të paktën gjashtë vetë vdiqën për shkak të keqtrajtimit në burg.⁵⁹

Ofensiva e qeverisë serbe e jugosllave përfundoi në fund të shtatorit me luftime të ashpra në rajonin e Suharekës e të Drenicës. Më 27 shtator, vëzhguesit e MVDK-së zbuluan trupat e njëzet e një civilëve shqiptarë të ekzekutuar në një pyll pranë fshatit Abri e Epërme. Të nesërmen, kërkues të “Human Rights Watch”-it dhe gazetarë vizituan zonën dhe dokumentuan vrasjet, ashtu si dhe ekzekutimin e trembëdhjetë burrave shqiptarë në një fshat fqinjë, Golubofc.⁶⁰ Masakra elektrizoi opinionin botëror dhe ndihmoi në rihapjen e një round-i të ri negociatash diplomatike të udhëhequr në Shtetet e Bashkuara.

Trupat e Gentiana dhe Donieta Deliaj, shtatë dhe pesë vjeçare, të nxjerrra nga një gropë në pyllin e Abrit të Epërme kur ato u vranë më 26 shtator 1998. Gjatë sulmit u vranë tetëmbëdhjetë anëtarë të familjes. © PETER BOUCKAERT / HUMAN RIGHTS WATCH

Abuzimet e UÇK-së në vitin 1998

UÇK-ja gjithashtu kreu dhunime serioze të ligjit humanitar ndërkombëtar gjatë kësaj kohe, ashtu si edhe në fillim të vitit 1999,

përfshirë marrjen e pengjeve dhe ekzekutimet jashtëgjyqësore.⁶¹ Më 21 qershor 2000, në Prishtinë, kryeprokurorja e Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet e Luftës në Jugosllavi Carla Del Ponte njoftoi që “pesë episode” të krimeve të supozuara të UÇK-së ishin nën hetim nga Gjykata.

Në shumë fshatra në zonat e kontrolluara nga UÇK-ja, rebelët i dëbuan serbët etnikë nga shtëpitë e tyre. Në disa raste, serbë të moshuar mbesnin

Nga raporti i Human Rights Watch, Një Javë e Terrorit në Drenicë, shkurt 1999

Incidenti më i rëndë i dokumentuar në këtë raport ndodhi nga fundi i shtatorit 1998 në fshatin Abri e Epërme, dhe viktimë u bë familja e madhe me mbiemrin Delijaj. Abri e Epërme ishte një fshat, ku ishin vënë re luftime të ashpra midis forcave qeveritare dhe forcave të UÇK-së dhe ku gjetën vdekjen të paktën katërbëdhjetë policë. Forcat e policisë speciale u hakmorrën duke vrarë njëzet e një pjesëtarë të familjes Delijaj, që të gjithë civilë, në pasditen e së shtunës, më datën 26 shtator. Katërbëdhjetë vetë u vranë në një pyll aty pranë, ku ata ishin fshehur prej frikës nga bombardimet qeveritare, gjashtë prej të cilëve ishin gra të moshës 25-62 vjeç. Pesë nga viktimat ishin fëmijë të moshës 1,5-9 vjeç. Ndër tre burrat e vrarë në pyll, dy ishin mbi gjashtëdhjetë vjeç.

Human Rights Watch e vizitoi skenën më 29 shtator, ndërsa kufomat po nxirreshin nga pylli për t'u varrosur. Të katërbëdhjetë viktimat ishin me rroba civile; Shumica ishin goditur në kokë nga një distancë e afërt, ndërsa disa kufoma ishin sakatuar. Në një rast, këmba e gjashtëdhjetë e dy vjeçares Hava Delijaj ishte prerë poshtë gjurit.

Përveç katërbëdhjetë vetëve të vrarë në pyll, shtatë pjesëtarë të tjerë të familjes Delijaj u vranë nga forcat qeveritare pranë shtëpisë së banimit. Plaku autoritar i familjes, nëntëdhjetë e katër vjeçari Fazlli Delijaj, invalid, u gjet i djegur për vdekje në shtëpinë e tij gjithashtu të djegur. Habib e Hysen Delijaj u ekzekutuan që të dy nga policë serbë në prani të gruas e fëmijëve të Hysenit. Adem Delijaj u gjet pranë pyllit me fytyrë prerë. Në javët e ardhshme, kufomat e dekompozuar të dy vajzave, Antigona e Mihane Delijaj, dhe i Hajriz Delijajt, u gjetën të masakruar në të njëjtën zonë të krimit. Një burrë, Sherif Delijaj, rezultoi i humbur edhe sot e kësaj dite.

prapa ose ngaqë ishin shumë të moshuar për të marrë arratinë, ose ngaqë nuk donin të braktisnin shtëpitë e tyre. Disa prej tyre humbën dhe janë sipas shumë gjasave të vdekur. UÇK-ja gjithashtu sulmoi, vrau apo rrëmbeu shumë shqiptarë etnikë dhe romë, të cilët ajo i konsideronte “bashkëpunëtorë” me qeverinë jugosllave.

Sipas Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet e Luftës në Jugosllavi, nëntëdhjetë e shtatë serbë të rrëmbyer të Kosovës ende nuk gjendeshin më 15 maj të vitit 2000.⁶² Sipas Qendrës së Ligjit Humanitar, e cila është një shoqatë e respektuar jugosllave e të drejtave të njeriut, 103 serbë humbën midis janarit e gushtit 1998, tridhjetë e nëntë prej të cilëve ishin parë për herë të fundit nën ruajtjen e UÇK-së. Qendra gjithashtu dokumentoi rrëmbimin e tre shqiptarëve të Kosovës nga ana e UÇK-së.⁶³

UÇK-ja paraburgosi rreth tetëdhjetë e pesë serbë gjatë ofensivës në Rrahovec më 19 korrik 1998. Tridhjetë e pesë prej tyre u lanë më pas të lirë, por të tjerët nuk janë gjendur as në kohën që po shkruhet ky libër. Sipas Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet e Luftës në Jugosllavi, tridhjetë e nëntë serbë u zhdukën nga komuna e Rrahovecit më 17 e 18 korrik.⁶⁴ Më 22 korrik, UÇK-ja mori nën kontroll për një kohë të shkurtër minierën

Një serb etnik duke vështuar shtëpinë e tij të shkatërruar në Jelovac, pranë Klinës. Deri në qershor 1998 kur UÇK-ja rrëmbeu një serb dhe përçuri serbët e tjerë nga fshati, atje ishin dymbëdhjetë shtëpi serbe dhe njëzetë shqiptare.

e Belacevacit pranë Obiliqit. Nëntë serbë u kapën atë ditë, dhe ata figurojnë të humbur në listën e gjykatës së Hagës.

Më 9 shtator policia serbe njoftoi se kish gjetur disa kufoma të njerëzve, të cilët, nga sa thuhej, ishin të vrarë nga UÇK-ja afër Glogjanit. Më 16 shtator, autoritetet zbuluan tridhjetë e katër trupa të vdekurish, njëmbëdhjetë prej të cilëve u identifikuan, dhe një pjesë syresh ishin shqiptarë etnikë. Para kësaj, abuzimi më i rëndë i kryer - kështu thoshin raportet - nga UÇK-ja, ishte ekzekutimi i njëzet e dy civilëve serbë në fshatin Kleçkë, në të cilin, në gusht policia pretendoi se kish gjetur trupa njerëzish të djegur dhe një furrë për të kremuar trupat. Mënyra se si u dëshmuar, ngrinte megjithatë pikëpyetje serioze mbi vërtetësinë e asaj që thuhej.⁶⁵

UÇK-ja, duke u transformuar ndadalë nga një grup guerrillasish të paorganizuar në një forcë të armatosur më serioze, nuk u qëndroi angazhimeve të saj të deklaruara, sipas të cilave do të respektonte ligjin e ligjet ndërkombëtare të luftës, dhe në deklaratat publike nuk linte të kuptohej se njihite disa prej principeve bazë të këtyre normave. Në të vërtetë, ekzekutimet u pranuan dhe u justifikuan në muajt e parë të luftës. Në një intervistë dhënë një gazete kosovare, zëdhënësi i UÇK-së Jakup Krasniqi tha:

Kasfë me një brimë të dukshme plumbi e gjetur në Klinë, ku autoritetet serbe zhyrrosën eshtrat e katër personave për të cilët ata deklaruan se ishin vrarë nga UÇK.

UÇK-ja nuk është marrë kurrë me civilët, duke përjashtuar rastin kur ata kanë qënë në shërbim të ushtrisë e policisë dhe i kanë bërë dëme serioze popullit dhe çështjes kombëtare shqiptare. Ka patur raste kur ata janë rrëmbyer nga ana jonë, por u janë dorëzuar organizatave ndërkombëtare. Sigurisht, kur ata kanë qënë të pafajshëm.

Para së gjithash, të gjitha forcat serbe, pavarësisht nga fakti në janë policë, ushtarë apo civilë të armatosur, janë armiq të tanë. Qysh prej fillimit, ne kemi patur rregullat tona të brendshme për operacionet e kryera. Këto rregulla kanë si kusht që UÇK-ja njih Konventat e Gjenezës dhe konventat që përcaktojnë sjelljen gjatë luftës, edhe pse nuk ka patur shans për t'i nënshkruar ato, sido që do të kish dashur ta bënte këtë gjë. Ne nuk rrëmbejmë njerëz. Edhe kur disa njerëz kanë vuajtur, pjesa më e madhe e tyre kanë qënë kolaboracionistë shqiptarë dhe jo civilë serbë. Ne nuk kemi punë me civilët, dhe ne do t'i kthejmë prapa ata që i mbajmë si të burgosur të luftës. Disa ditë më parë ne i dorëzuam Kryqit të Kuq Ndërkombëtar dy serbë me banim në Kroaci. Ata që janë kapur prej nesh, ose janë në listën e ekzekutimeve, ose janë ekzekutuar, por sidoqoftë, qëndrimi ynë është i ndryshëm nga ai i serbëve.⁶⁶

Qëndrimi i ashpër i UÇK-së ndaj civilëve shqiptarë është gjithashtu impresionant. Fshatra të deklaruara “të çliruara” nga UÇK-ja shkatërroheshin vetëm pak kohë më pas nga forcat serbe, të cilat nxirrnin dufin e tyre mbi civilët, që nuk ishin tërhequr në kodra me UÇK-në. Pritat në pikat e kontrollit të policisë e ushtrisë, shpesh provokonin një përgjigje ndaj fshatit më të afërt, pavarësisht nga fakti, nëse ai fshat ishte apo jo bazë e UÇK-së. Nuk është e tepërt të mendohet se UÇK-ja, e bindur në agresivitetin e brutalitetin e dukshëm të forcave serbe, mund të ketë provokuar qëllimisht sulme kundër civilëve shqiptarë, dhe në këtë mënyrë, viktimat e pafajshme do të promovonin çështjen e tyre dhe do të afronin perëndimin, sidomos Shtetet e Bashkuara, tek konflikti. Në fund të fundit, UÇK-ja e nuhati përfitimin politik të viktimave civile.

Përgjigja e komunitetit ndërkombëtar

Përgjigja ndërkombëtare ndaj ofensivës së verës ishte dukshëm e dobët për shkak të përçarjeve të qëndrueshme brenda komunitetit ndërkombëtar.

Në Këshillin e Sigurimit, Kina e Rusia, që të dyja anëtare të përhershme me të drejtën e vetos, mendonin se konflikti ishte një çështje e brendshme që duhej të zgjidhej nga autoritetet jugosllave. Ky pozicion bllokoi efektivisht një përgjigje energjike të Këshillit të Sigurimit ndaj konfliktit.

Një nivel i ngjashëm përçarjeje u shfaq në Grupin e Kontaktit, ku Rusia në veçanti luajti rolin e mistrecit destruktiv, ndonëse rezistenca ruse u përdor në ato kohë nga shtetet perëndimore si një përligje e inaktivitetit të tyre.

Gjatë gjithë ofensivës serbe e jugosllave, komuniteti ndërkombëtar dënoi abuzimet qeveritare, por nuk bëri asgjë për të penguar vazhdimin e ofensivës. Inaktiviteti i perëndimit la përshtypjen se po toleronte sulmet ndaj civilëve, dhe mund të jetë interpretuar nga Milosheviçi si një dritë jeshile për të vazhduar. Avokatët e inaktivitetit në perëndim supozonin që ofensiva mund t'i çonte shqiptarët e Kosovës në tryezën e negociatave. Një zyrtar i perëndimit u citua nga shtypi të thoshte se “ka një pikëpamje të përgjithshme, sipas së cilës kryengritësit e UÇK-së po maten me hijen e mëngjesit e janë fryrë ca si shumë, e për këtë arsye u duhen thyer hundët përpara negociatave”.⁶⁷

Pozicioni i Shteteve të Bashkuara u prezantua si duhet nga Sekretari i Mbrojtjes William Cohen, i cili tha se NATO “nuk është se nuk i shihte” trupat serbe e jugosllave që sulmonin civilë e përdornin forcë në mënyrë të shproporcionuar, por NATO nuk donte të hidhej në aksione, të cilat “mund të interpretoheshin si mbështetje në terren, qoftë morale, qoftë ushtarake, ndaj atyre që kërkonin pavarësinë”, e me këtë nënkuptonte UÇK-në.

Para muajit shtator, masa e vetme e ndërmarrë nga Këshilli i Sigurimit

Inaktiviteti i perëndimit la përshtypjen se po toleronte sulmet ndaj civilëve, dhe mund të jetë interpretuar nga Milosheviçi si një dritë jeshile për të vazhduar.

e që përbënte një lloj kafshimi, kishte qënë rezoluta 1160, e miratuar më 31 mars 1998, e cila impononte një embargo të armëve për RFJ-në, gjë që u arrit me abstenimin e Kinës dhe pasi paralajmërimet e përsëritura të Grupit të Kontaktit ishin shpërfilluar. Rezoluta 1199 e Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara, e miratuar më 23 shtator 1998 (përsëri me abstenimin e Kinës), shkoi pak më tej në dënimin

e akteve të dhunës të kryera në Kosovë, duke riafirmuar embargon e armëve dhe, nën autoritetin e kapitullit VII të Kartës së Kombeve të Bashkuara, duke kërkuar një ndërprerje të menjëhershme të luftimeve.⁶⁸

Rezoluta 1199 gjithashtu u kërkonte RFJ-së dhe lidërshiptit të shqiptarëve të Kosovës të nisnin dialogun e menjëhershëm e kuptimplotë dhe kërkonin që RFJ-ja të vinte menjëherë në jetë masat e theksuara në deklaratën e 12 qershorit të Grupit të Kontaktit. Rezoluta i bënte thirrje Presidentit të RFJ-së për të vënë në jetë angazhimet e tij të ndërmarra në deklaratën e përbashkët me Jeltcinin të 16 qershorit, midis të tjerash, heqjen dorë nga aksionet represive kundër popullsisë civile, angazhimin për kthimin e refugjatëve dhe garantimin e pranisë së plotë të Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet e Luftës dhe të UNHCR-së. Rezoluta i bënte thirrje gjithashtu qeverisë së RFJ-së, lidërshiptit të shqiptarëve të Kosovës dhe gjithë të tjerëve për të bashkëpunuar me prokurorin e Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet e Luftës, dhe nënvizonte nevojën që autoritetet e RFJ-së të çonin në bangon e drejtësisë anëtarë të forcave të sigurimit të përfshirë në keqtrajtimin e civilëve dhe në shkatërrimin e qëllimshëm të pronave. Rezoluta deklaronte që Këshilli i Sigurimit do të merrte në konsideratë “aksione të mëtejshme dhe masa të tjera”, nëse masat e kërkuara në dy rezolutat e saj nuk do të përfillëshin. Kufijtë porozë, një treg armësh i mirëorganizuar në Ballkan dhe masat e dobëta shtrënguese e bënë embargon të mbetet pa ndonjë efekt kushedi se çfarë.

Më 24 shtator, NATO ndërmori hapat e parë formalë drejt ndërhyrjes ushtarake në Kosovë, duke bërë publik një “akt paralajmërimi” me, së pari një opcion ajror të kufizuar, e së dyti, një fushatë ajrore të përshkallëzuar në Kosovë.⁶⁹

Dislokimi i Misionit të Verifikimit në Kosovë

Masakra e 26 shtatorit në Abrinë e Epërme, në të cilën u vranë njëzet e një pjesëtarë të së njëjtës familje shqiptare mbolli interesimin e mediave kryesore të perëndimit dhe shërbeu si katalizator i një përgjigjeje ndërkombëtare më të unifikuar ndaj krizës. Me dimrin në prag, shqetësimi ndërkombëtar u fokusua gjithashtu tek 250 mijë shqiptarë etnikë të shpërngulur brenda Kosovës.

I dërguari i Shteteve të Bashkuara Richard Holbrooke fluturoi në Beograd për bisedime me Milosheviçin. Në të njëjtën kohë, pas vrasjeve në Abrinë e Epërme, policia serbe dhe ushtria jugosllave i dhanë fund

ofensivës së verës në fundin e shtatorit dhe filluan tërheqjen e pjeshme nga Kosova. Një gazetar serb shkruante, se me masakrën në Abrinë e Epërme, forcat qeveritare “mbyllën edhe derën, nga e cila duhej të dilnin”.⁷⁰

Pasi i dha fund ofensivës, Milosheviçi kish arritur shumë prej qëllimeve

Periudha nga fundi i tetorit 1998 deri në mars 1999 ishte e mbushur me provokime të vazhdueshme nga forcat qeveritare e nga UÇK-ja.

të tij, e për këtë bëri një farë tërheqje përpara Holbrooke-ut: pushimin e zjarrit,urvejimin ajror të NATO-s për të verifikuar respektimin e rezolutës 1199 të Këshillit të Sigurimit të OKB-së, dhe dislokimin e një misioni

vëzhguesish të Organizatës së Sigurimit e Bashkëpunimit Europian (OSBE) i quajtur Misioni Verifikimit në Kosovë (MVK). Në janar 1999, MVK-ja kishte 2, 000 vëzhgues në terren, shumë prej të cilëve ishin perëndimorë me eksperiencë ushtarake. Zyrtarët e të drejtave të njeriut ishin gjithashtu të dislokuar në të gjithë krahinën për të monitoruar, dokumentuar dhe raportuar publikisht mbi dhunimet.⁷¹ Një marrëveshje e mëvonshme e nxitur nga NATO i vendoste limite ushtrisë jugosllave dhe trupave të ministrisë së Punëve të Brendshme të lejuara në Kosovë. Disa orë përpara afatit të vendosur, qeveria jugosllave i përmbushi kërkesat.

Rreth kësaj kohe, zhvillime të tjera në Serbi patën një impakt në Kosovë. Më 3 nëntor, Milosheviçi shkarkoi shefin e shtabit të përgjithshëm të ushtrisë jugosllave, Momcillo Perisiç, dhe e zëvendësoi atë me një luajalist të njohur, gjeneralin Dragoljub Ojdaniç. Kol. gjen. Nebojsa Pavkoviç, komandant i korpusit të Prishtinës u emërua komandant i armatës së tretë, e cila ishte përgjegjëse për Serbinë e Jugut dhe Kosovën. Nga fundi i tetorit, Milosheviçi shkarkoi edhe komandantin e forcave ajrore jugosllave, kol. gjen. Ljubisha Veliskoviç, dhe shefin e shërbimit të sigurimit të Serbisë, Jovica Stanisiç, i cili kish qënë një nga më të besuarit e Milosheviçit gjatë shtatë viteve të fundit.⁷² Veliskoviçi u zëvendësua nga lejtënant kolonel Spasoje Smiljaniç. Stanisiç u zëvendësua nga Radomir Markoviç.

Arsyet e sakta të këtyre shkarkimeve mbeten të paqarta. Shumë analistë spekulojnë dhe thonë se individët e hequr nuk ranë dakord me politikat qeveritare në Kosovë, duke patur frikë se Milosheviçi po shkonte drejt një konflikti të drejtëpërdrejtë me perëndimin. Në veçanti, besohej se Perisiç kish paralajmëruar Milosheviçin kundër një konfrontimi të drejtëpërdrejtë me NATO-n (ashtu siç kishin nxjerrë argumenta kundër lidhur me

dislokimin ushtarak kundër demonstruesve në Beograd nga fundi i '96-ës dhe fillimi i '97-ës).⁷³ Zëvendësuesit u panë përgjithësisht si besnikë personalë të Molosheviçit, e rrjedhimisht si ndjekës të vijës së ashpër, d.m.th. si të nevojshëm për një ofensivë tjetër kundër UÇK-së.

Pavarësisht nga prania e MVK-së në Kosovë, periudha nga fundi i tetorit 1998 deri në mars 1999 ishte e mbushur me provokime të vazhdueshme nga forcat qeveritare e nga UÇK-ja. UÇK-ja kapi gjatë kësaj kohe dy gazetarë serbë dhe nëntë ushtarë të ushtrisë jugosllave (që të gjithë më vonë të lëshuar) dhe organizoi goditje periodike mbi postat ushtarake e policore, gjë që përbënte një përpjekje të dukshme për të provokuar qeverinë për një përgjigje në sytë e monitoruesve ndërkombëtarë. Siç e kanë pranuar më vonë komandantët e UÇK-së, ata përdornin qetësinë që krijonte prania e monitoruesve për të vazhduar mobilizimin, stërvitjen dhe sigurimin e armatimit.⁷⁴

Forcat serbe e jugosllave gjithashtu u ripozicionuan gjatë kësaj kohe. Në mënyrë graduale gjatë janarit e shkurtit, ripërforcimet dhe armatimi i rëndë u futën prapë në Kosovë, gjë që e jep të detajuar një raport i OSBE-së për Kosovën me titull, *Siç është parë, siç është rrëfyer - pjesa I*.⁷⁵

Më 13 dhjetor, ushtria vrau më shumë se tridhjetë shqiptarë etnikë

Gradime të figurave të rëndësishme nga fundi i vitit 1998 në strukturën e sigurimit serb e jugosllav

- Radomir Markoviç zëvendësoi Jovica Stanisiçin në detyrën e shefit të Shërbimit të Sigurimit të Shtetit Serb (policia sekrete)
- Dragoljub Ojdaniç zëvendësoi Momçillo Perisiçin në detyrën e shefit të Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Jugosllave
- Nebojsa Pavkoviç u gradua nga komandant i Korpusit të Prishtinës në komandant të Armatës së Tretë (mbulonte edhe Kosovën)
- Vladimir Llazareviç u emërua komandant i Korpusit të Prishtinës
- Ljubisha Stojimiroviç u emërua shef i Shtabit të Armatës së Tretë

gjatë kufirit me Shqipërinë, me pretekstin që ata po bënë kontrabandë armësh. Më 14 dhjetor, persona të armatosur të pidentifikuar sulmuan “Panda Café”-në në qytetin perëndimor të Pejës, duke vrarë gjashtë të rinj serbë. Më 23 dhjetor, ushtria e policia ndërmorën veprime ushtarake kundër UÇK-së pranë Podujevës, në Kosovën perëndimore, gjatë rrugës kryesore që lidh Prishtinën me Beogradin.

Më 25 shkurt, ushtria jugosllave lajmëroi fillimin e “stërvitjes së dimrit” në komunën e Vuçiternës, ku UÇK-ja kishte pozicione në mallet e Cicavicës gjatë rrugës Mitrovicë-Prishtinë (me baza në fshatin Pantinë). Luftimet, ashtu si dhe rrëmbimet e serbëve lokalë nga ana e UÇK-së, vazhduan gjatë shkurtit. Sipas një raporti të OSBE-së në Kosovë:

Ndërsa konfrontimet e armatosura midis forcave serbe/jugosllave dhe UÇK-së vazhdonin në zonat e “stërvitjeve”, u bë e qartë që këto “stërvitje” kishin një synim strategjik: për ushtrinë jugosllave (VJ) të siguronte rrugën kryesore dhe trasetë hekurudhore midis Mitrovicës e Prishtinës, duke e shtyrë UÇK-në të tërhiqej në kështjellat e saj në malet e Cicavicës.⁷⁶

Në disa raste, “stërvitja” nënkuptonte bombardimin e fshatrave dhe dëbimin me forcë prej tyre të jo luftëtarëve. Luftimet midis ushtrisë dhe UÇK-së vazhduan ndërsa OSBE-ja iku nga zona e Vuçiternës më 19 mars. Sipas gjeneralit të Shteteve të Bashkuara Wesley Clark, NATO mendonte se Milosheviçi “po përgatitej për një ofensivë pranvere, që mund të synonte kështjellat e UÇK-së”. Askush nuk e priste “deportimin e përgjithshëm të popullsisë etnike shqiptare”.⁷⁷

Gjatë përqëndrimeve ushtarake të të gjitha palëve, qeveria e Shteteve të Bashkuara ishte e angazhuar në diplomacinë e ecejakeve me synimin për të arritur një zgjidhje politike. Ambasadori amerikan në Maqedoni Chris Hill, duke punuar ngushtë me Richard Holbrooke-un, vazhdonin të merreshin me projektin e planit mbi autonominë substanciale të Kosovës brenda Jugosllavisë. Projekte të mëparshme u dogjën, pasi ato u përhapën e publikuan në gazetën kosovare *Koha Ditore*.

Një pikë e rëndësishme kthese erdhi më 15 janar 1999, kur pesëdhjetë e pesë shqiptarë etnikë u vranë në fshatin Raçak. Megjithëse sulmi ishte sipas disa gjasave i provokuar nga një pusi e UÇK-së tri ditë më parë, gjatë së cilës u vranë tre policë serbë, forcat qeveritare u përgjigjën duke

qëlluar mbi civilë, duke torturuar të arrestuar dhe duke kryer ekzekutime në masë.⁷⁸

Masakra në Raçak ishte e mirëdokumentuar nga misioni i OSBE-së, dhe aty për aty e dënua nga kreu e këtij misioni, diplomati amerikan William Walker. Qeveria jugosllave tha se viktimat ishin luftëtarë të UÇK-së të vrarë në luftime, dhe kërcënuan se do ta largonin Walker-in – i etiketuar “një përfaqësues dhe patron i separatizmit dhe i terrorizmit” – nga vendi.⁷⁹ Më 18 janar, kryeprokurores Louise Arbour të Gjykatës për Krimet e Luftës iu mohua hyrja në Kosovë, ndërsa ajo kish planifikuar të hetonte incidentin e Raçakut.

Masakra e Raçakut provokoi një indinjatë të madhe në publikun perëndimor dhe qeveritë perëndimore filluan të konsultoheshin mbi rrugët e mbështetjes së diplomacisë me forcën. NATO rriti kërcënimet e saj për veprime luftarake, nëse sulmet mbi civilë nuk do të reshtnin.

Konferenca e Rambujesë

Shqiptarët dhe serbët e Kosovës u thirrën me ngut në një *chateau* qeveritar në Rambuje të Francës, për të zhvilluar bisedime midis 6 e 22 shkurtit 1999. Ministrat e jashtëm britanik e francez bashkësponsorizuan bisedimet, me negociatorë nga Shtetet e Bashkuara, Austria (si kryetare e radhës e BE-së), dhe Rusia. Një delegacion i larmishëm i shqiptarëve të Kosovës, që përfaqësonte forca të ndryshme politike, zgjodhi Hashim Thaçin, lider politik i UÇK-së, si zëdhënës të vet. Milosheviçi refuzoi të merrte pjesë dhe dërgoi presidentin serb Milan Milutinoviç të kryesonte një delegacion heterogjen të përfaqësuesve të etnive të ndryshme të Kosovës, por të parëndësishëm – një përpjekje kjo për të demonstruar qasjen multi-etnike dhe tolerante të provincës.

Pas dy javësh, negociatorët u prezantuan të dy palëve një marrëveshje interim, e cila parashikonte një autonomi substanciale dhe vetqeverisje për Kosovën si pjesë të Jugosllavisë, gjë që do të mbrohej nga një prani e fuqishme e NATO-s në terren. Statusi i final i Kosovës do të përcaktohej pas tre viteve nga një konferencë ndërkombëtare.

Delegacioni serb refuzoi të nënshkruante, duke deklaruar që Kosova ishte një pjesë integrale e Jugosllavisë. Disa pjesë të marrëveshjes, siç ishte prezenca e fortë e NATO-s në të gjithë territorin e Jugosllavisë dhe

autoriteti i NATO-s për të paraburgosur individë, përbënin një shqetësim të veçantë për delegacionin.⁸⁰ Delegacioni i shqiptarëve të Kosovës, ndërsa ishte më i prirur ta mbështeste këtë marrëveshje, tha se ishte i nevojshëm miratimi i komandantëve rajonalë të UÇK-së, e cila ishte në të vërtetë një organizatë me natyrë të decentralizuar. Konferenca u pezullua, ndërsa Thaçi u kthye në Kosovë për të marrë “po”-në e komandantëve për marrëveshjen. Konferenca u rimblodh në Paris më 15 mars. Tri ditë më vonë, nën një presion të madh nga perëndimi, delegacioni i shqiptarëve të Kosovës bëri nënshkrimin e marrëveshjes.

Gjatë gjithë konferencës, forcat serbe e jugosllave u panë të poziciononin vetveten rreth kufirit të Kosovës me vetë Serbinë, një tregues i qartë ky – i çiftëzuar me intransigjencën e delegacionit serb – se po përgatitej një ofensivë ushtarake. Sipas OSBE-së, po bëhej “një organizim domethënës i forcave të ushtrisë jugosllave (UJ)” në të gjithë Kosovën.⁸¹ Shumë vëzhgues besojnë se Milosheviçi as që e ka patur ndonjëherë në mendje të nënshkruante një marrëveshje; ai thjesht shfrytëzonte kohën për të përforcuar më tej trupat e tij, dhe në fakt ai fitoi tri javë, për shkak të nevojës së Thaçit për t’u konsultuar me komandantët brenda në Kosovë.

Raportimet e mediave ngritën më vonë pretendimin, sipas të cilit qeveria austriake kish paralajmëruar NATO-n përpara fillimit të bombardimeve se po përgatitej një ofensivë në shkallë të gjerë. Pretendimi u përsërit nga qeveria gjermane, e cila tha se operacioni ushtarak me titull “Patkoj” – një plan për të dëbuar shqiptarët nga Kosova – ishte projektuar gjashtë muaj përpara fillimit të luftës ajrore.⁸² Sidoqoftë, një brigadier gjeneral në pension i ushtrisë gjermane deklaroi më vonë, se pretendimet për planin ishin të falsifikuara nga një raport i paqartë i shërbimeve sekrete me qëllim që të shmangej kritikizmi që rritej në Gjermani ndaj bombardimit.⁸³

Misioni MVK i OSBE-së u tërhoq nga Kosova më 20 mars, pak përpara se të fillonte bombardimi dhe të përkeqësohej situata. Megjithëse vëzhguesit kishin frikë se do të mbaheshin si pengje, qeveria e mirëpriti, dhe nuk e pengoi tërheqjen e tyre. Atë ditë, sulmet kundër shqiptarëve të Kosovës filluan në disa pjesë të Kosovës, kryesisht në zonën e Drenicës e të Llapit afër Podujevës. Ushtarët jugosllavë, policia speciale serbe, paraushtarakët dhe forca të çrregullta të armatosura u derdhën në krahinë. Pa asnjë informacion lokal, civilët shqiptarë prisnin t’u ndodhte më e keqja.

Në një përpjekje finale për të shmangur bombardimin, i dërguari special i Shteteve të Bashkuara Richard Holbrooke shkoi në Beograd për të

takuar Milosheviçin dhe kërcënoi me goditje ajrore, nëse ai nuk nënshkruante marrëveshjen. Ai e la Beogradin duarbosh më 23 mars, dhe të nesërmen, goditjet ajrore të NATO-s filluan pa pritur miratimin e Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara.

KONKLUZIONE

Kosova ishte kryefjala e mediave në 1999, por konflikti ishte i parashikueshëm qysh më 1989. Komuniteti ndërkombëtar nuk arriti të vinte në jetë masa preventive efektive, duke vepruar vetëm pasi kriza shkoi drejt një konflikti të armatosur.

Edhe pasi konflikti i hapur filloi, komuniteti ndërkombëtar dështoi, ndërsa nuk ndërmoi hapa për të frenuar abuzimet serioze të kryera kundër civilëve në Kosovë. Gjatë gjithë vitit 1998, komuniteti ndërkombëtar dështoi në mënyrë të përsëritur në përpjekjet për të arritur një pozicion të unifikuar në zgjidhjen e konfliktit. Slllobodan Milosheviçi e shfrytëzoi këtë mungesë konsensusi në favorin e vet në një seri negociatash dypalëshe, duke blerë kështu kohë për të shkuar përpara me fushatën në Kosovë. Anëtarë të komunitetit ndërkombëtar nxorrën gjithashtu përfitime nga kjo përçarje: tregonin me gisht njëri-tjetrin si alibí për inaktivitetin. Kur komuniteti ndërkombëtar dërgoi një mesazh të fortë, me anën e të cilit dënonte palët në konflikt, fjalët dhe veprimet simbolike rezultuan të pakuptimta, me afatet të shtyra, me kushtet të papërmbushura, dhe me sanksionet të paaplikuara apo të tërhequra, ndërsa dhuna abuzive vazhdonte.

Përveç shqetësimit mbi stabilitetin e Bosnjës dhe mbështetjes për marrëveshjet e Dayton-it, qasja e komunitetit ndërkombëtar në Kosovë u ndikua fuqimisht nga dëshira për të shmangur pavarësinë e krahinës. Rivizatimi i kufijve të Jugosllavisë, ishte (është akoma) problematik, mund të destabilizonte Malin e Zi, Bosnjën e Maqedoninë, ashtu si dhe mund të inkurajonte lëvizjet separatiste në pjesë të tjera të Europës dhe të botës.

Ky nuk është një shqetësim banal. Por interesi i komunitetit ndërkombëtar në ruajtjen e kufijve ndërkombëtarë nuk duhej të ngrihej mbi imperativin e frenimit të abuzimeve, përpara se këto të fundit të çonin në një luftë të hapur, duke sjellë mijra të vdekur dhe shumë të shpërngulur. Nëse komuniteti ndërkombëtar donte të stimulonte

integritetin territorial në Ballkan, ai duhej të kish ushtruar presion për unitetin kombëtar, që vjen nga respekti për të drejtat e të gjithë qytetarëve – një respekt që nuk vihej re në Kosovë e në pjesë të tjera të rajonit. Por duke kërkuar ruajtjen e kufijve nëpërmjet tolerimit të abuzimeve serioze u prodhua destabiliteti rajonal, të cilin komuniteti ndërkombëtar po kërkonte ta shmangte.

FORCAT NË KONFLIKT

Forcat e sigurimit të qeverisë serbe dhe asaj jugosllave janë një kombinim kompleks i institucioneve republikane e federale, së bashku me grupe klandestine të trupave të parregullta e të paraushtarakëve. Policia e ushtrisë jugosllave dhe forcat speciale të ushtrisë, njësitë antiterroriste të policisë serbe dhe policët specialë, forcat speciale të policisë sekrete, grupet paraushtarake, mercenarët ndërkombëtarë dhe serbët lokalë të armatosur kanë qënë të gjithë aktivë në Kosovë gjatë vitit 1998 e 1999, në operacionet e koordinuara nga Beogradi.

Forcat e ndryshme angazhoheshin shpesh në operacione të përbashkëta e në koordinim të ngushtë, dhe në ato kohë këmbenin uniformat me njëra-tjetrën. Shenjat e gradave nuk i mbanin gjithmonë në vende të dukshme, dhe shenjat personale ose numrat e identifikimit shumë rrallë ekspozoheshin. Shumë prej forcave qeveritare erdhën nga jashtë Kosovës. Kështu shqiptarët e Kosovës nuk e kishin të lehtë të identifikonin, qoftë individët, qoftë llojin e forcës që ata përfaqësonin, dhe këtu duhen shtuar edhe vështirësitë e vëzhgimit në një mjedis të dhunshëm e traumatizues.

Kishte përjashtime, sidomos në zonat ku shqiptarët e serbët jetonin pranë njeri-tjetrit, si për shembull në Pejë, Rrahovec, Lipjan apo në rrethinat e tyre. Për shkak të procedurave, pajimeve e uniformave të standartizuara, forcat e ushtrisë jugosllave ishin më të identifikueshme. Por ushtarët vinin zakonisht nga jashtë Kosovës, e për këtë shkak ishin të panjohur për popullsinë lokale.

Ushtria jugosllave, policia serbe dhe paraushtarakët ishin të gjithë përgjegjës për krimet e luftës në Kosovë. Sidoqoftë, në përgjithësi paraushtarakët u përfshinë më gjerë në abuzime të dhunshme, sidomos

Shef i Shtabit të Përgjithshëm të ushtrisë jugosllave gjatë luftës në Kosovë, gjeneral Dragoljub Ojdanić (majtas), presidenti i Jugosllavisë Slobodan Milošević (qendër), dhe komandanti i Armatës së Tretë gjeneral-kolonel Nebojša Pavković gjatë një ceremonie në Beograd, më 17 mars 2000. Pas luftës Miloševići e emëroi Ojdanićin ministër të mbrojtjes të Jugosllavisë ndërsa Pavkovićin shef të shtabit të përgjithshëm. Miloševići dhe Ojdanić janë dy nga të akuzuarit nga Gjykata Ndërkombëtare për Krimet e Luftës në ish-Jugosllavi.

FOTO AFP

në ekzekutime dhe përdhunime. Ndërsa njësitë policore e ushtarake nuk përjashtohen absolutisht nga përgjegjësia në këtë drejtim, paraushtarakët ishin rëndom më të angazhuar në vrasje arbitrare e dhunë seksuale.

Por forcat paraushtarake nuk kanë vepruar në kokë të vet. Përkundrazi, njësitë paraushtarake kanë vepruar në bashkëpunim të ngushtë me policinë, ushtrinë dhe policinë sekrete (i njohur si shërbimi i sigurimit të shtetit). Mund të ketë patur incidente specifike, ku njësitë apo individë paraushtarakë kanë dalë jashtë kontrollit, por dislokimi i përgjithshëm i njësive paraushtarake dhe koordinimi i tyre me sektorë të tjerë të aparatit të sigurimit ishin të planifikuara si komponentë të fushatës në Kosovë.

Në përgjithësi, u duk që ushtria jugosllave ishte në komandë gjatë luftës, me policinë dhe paraushtarakët nën urdhërat e saj, megjithëse zyrtarë të rëndësishëm të Ministrisë serbe të Punëve të Brendshme ushtruan ndikim të madh në fushatë. Ushtria kontrollonte rrugët dhe kufijtë kryesorë, duke koordinuar dhe lehtësuar "spastrimin etnik". Policia e paraushtarakët ishin të përfshirë në mënyrë më të drejtëpërdrejtë në dëbimet e shkatërrimet e fshatrave, me mbështetjen e artilerisë nga ana e ushtrisë. Pikërisht gjatë këtyre operacioneve, burrat ndaheshin nga gratë e fëmijët, merreshin në pyetje lidhur me UÇK-në, dhe ndonjëherë ekzekutoheshin.

Sipas dëshmive të marra në të gjithë Kosovën, ishin ushtria e forcat e policisë speciale që rrethonin fshatrat dhe i bombardonin ato nga largësia. Pas kësaj, trupa të rregullta dhe forcat e policisë speciale futeshin në fshat, shkatërronin çfarë kish mbetur pa u shkatërruar dhe mblidhnin fshatarët në një vend të përbashkët. Burrat ndaheshin nga gratë e fëmijët për t'u marrë në pyetje lidhur me UÇK-në. Më anë tjetër, trupa të rregullta policore e paraushtarakë plaçkisnin fshatin, vidhnin ç'të mundnin nga duart e fshatarëve dhe digjnin dokumentat e tyre të identifikimit. Fshati binte pastaj në dorë të policisë, paraushtarakëve e milicisë lokale serbe, të cilët plaçkisnin e digjnin çfarë kish mbetur. Gratë, fëmijët dhe të moshuarit shpesh dëboheshin, ndërsa burrat që dyshoheshin për lidhje me UÇK-në ekzekutoheshin.

Nuk mungojnë shembujt, kur oficerë të policisë e ushtarë u bënë një trajtim njerëzor civilëve, madje, edhe i merrnin në mbrojtje. Në disa raste të dokumentuara nga Human Rights Watch, shqiptarët e Kosovës kanë

Njësitë paraushtarake kanë vepruar në bashkëpunim të ngushtë me policinë, ushtrinë dhe policinë sekrete.

dëshmuar se si policë e ushtarë u kanë dhënë atyre ushqim e asistencë mjekësore, ose i kanë paralajmëruar ata të fshihen nga paraushtarakët që po afroheshin. Në një rast, oficerët e ushtrisë u përpoqën të hetonin deponimet e grave mbi abuzime seksuale³. Në një rast tjetër, një dëshmitar i masakrës së 30 prillit në Vërbofc (shih rajonin e Drenicës) tha se ai kish dëgjuar ushtarë të UJ-së, ndërsa u luteshin paraushtarakëve të mos qëllonin mbi civilë.⁴ Por këta shembuj janë përjashtime. Më shumë se shpesh, policia e ushtria, jo vetëm toleruan dhe justifikuan sjelljen e paraushtarakëve, por u angazhuan edhe vetë në kryerjen e akteve kriminale.⁵

Strukturat e Sigurimit serb e jugosllav, sidomos sigurimi shtetëror serb, ishte fuqimisht i lidhur me aktivitetin kriminal në Kosovë dhe në pjesën tjetër të vendit, si p.sh. tregëtia ilegale e cigareve, armëve, drogës. “Vullnetarët” e luftës në Kosovë ndonjëherë rekrutoheshin drejtëpërdrejtë nga burgjet serbe. Fondet për policinë dhe ushtrinë vinin gjithashtu nga burime joortodokse brenda Serbisë, siç ishte Agjencia e Doganave Federale e drejtuar për një kohë të gjatë nga aleati i Milosheviçit, Mihalj Kertes, i cili u arrestua nën akuzën e shpërdorimit të fondeve publike në dhjetor të vitit 2000.

Seksionet që vijnë përshkruajnë në mënyrë më të detajuar forcat e ndryshme që operuan në Kosovë, përfshirë ata oficerë përgjegjës, të cilët njihen tashmë. I gjithë informacioni është marrë nga burime të hapura, të cilat janë cituar. Dy burime zyrtare janë përdorur më shpesh: revista “Vojska”, publikim zyrtar i Ushtrisë Jugosllave, dhe revista “Policajac”, publikim zyrtar i Ministrisë Serbe të Punëve të Brendshme.

Përveç palëve në konflikt, ky seksion identifikon liderët politikë e ushtarakë në Serbi e Jugosllavi, të cilët patën nivelin më të lartë të përgjegjësisë mbi krimet e luftës të kryera në Kosovë (disa syresh nuk janë më në pozitat e tyre). Këta njerëz, jo vetëm udhëhoqën fushatën kundër shqiptarëve etnikë, por edhe me vetëdijë të plotë nuk bënë asgjë për të frenuar atë që po ndodhte. Janë gjithsesi përgjegjës për veprimet e mosveprimet e tyre.

FORCAT E REPUBLIKËS FEDERALE TË JUGOSLLAVISË

Dy forcat kryesore ushtarake në Jugosllavi në vitin 1998 e 1999 ishin Ushtria Jugosllave (Vojska Jugosllavija, ose VJ) dhe Ministria e Punëve të Brendshme të Republikës së Serbisë (Ministarstvo Unutrasnjih Poslova

ose MUP). Ministria e Punëve të Brendshme të Republikës së Malit të Zi i mbeti besnike qeverisë malazeze dhe nuk është aktive në Kosovë.

Qysh nga koha kur u bë President i Serbisë më 1989, Slobodan Milosheviç në mënyrë graduale e forcoi dhe e shtriu MUP-in mbi VJ-në dhe mbi policinë federale jugosllave. Të dyja këto të fundit ai i shihte si forcat më pak besnike. Mospajtimet midis MUP-it dhe VJ-së dolën në dritë lidhur me rezurset dhe prestigjin, të cilat i shkuan MUP-it. Një incident i madh lidhur me Kosovën ndodhi nga fundi i shkurtit e fillimi i marsit pas sulmeve të para të policisë në Drenicë, gjatë të cilave u vranë më shumë se tetëdhjetë vetë, përfshirë njëzet e katër gra e fëmijë (shih Kontekstin Historik). Një zyrtar i lartë i ushtrisë jugosllave që s'dëshironte të identifikohet, i cituar nga shtypi serb, kritikoi policinë për "mënyrën e saj tërësisht amatoreske", duke thënë që operacioni kish marrë "përmasat e masakrës", sepse policia "ju dorëzua emocioneve".⁷

Vetëm trupat e rregullta të policisë serbe, policia speciale, dhe ndoshta forcat speciale të sigurimit të shtetit ishin aktive në Kosovë në gjysmën e parë të vitit 1998. Ushtria, ndonëse ishte e pranishme në krahinë, ishte e kufizuar në detyrën e ruajtjes së sigurisë përgjatë kufirit me Maqedoninë e Shqipërinë. Kjo gjë ndryshoi në prill të vitit 1998, kur ushtria mori pjesë në veprime ushtarake në Kosovën jugperëndimore përgjatë kufirit me Shqipërinë. Ushtria e policia bashkëvepruan qysh nga ai moment, por në pjesën më të madhe të kohës, veprimet kundër UÇK-së gjatë viti 1998 mbetën përgjegjësi e Ministrisë serbe të Punëve të Brendshme.

Roli primar i MUP-it zuri të ndryshojë nga fundi i vitit 1998 dhe fillimi i vitit 1999, kur presidenti Milosheviç ndryshoi disa zyrtarë të rëndësishëm të policisë e ushtrisë, duke vënë në vend të tyre njerëz të tij besnikë. Midis ndryshimeve të tjera, Dragoljub Ojdaniç zëvendësoi Momcilo Perisiç⁸ në detyrën e shefit të shtabit të përgjithshëm të ushtrisë jugosllave dhe Nebojsa Pavkoviç u gradua komandant i armatës së tretë të VJ-së, e cila ishte përgjegjëse për Serbinë e Jugut dhe Kosovën. Radomir Markoviç zëvendësoi Jovica Stanisiç në detyrën e shefit të shërbimeve të sigurimit serb (për më shumë hollësi, shih Kontekstin Historik). Nga fundi i marsit 1999, kur iu desh të përballonin sulmet e NATO-s, policia, ushtria, paraushtarakët dhe njësi trupash të parregullta koordinuan sulmet e tyre mbi UÇK-në dhe në mbrojtje nga goditjet ajrore.⁹

Duhet gjithashtu të vihet në dukje që sigurimi shtetëror serb luajti një rol shumë të madh në Kosovë gjatë gjithë viteve '90, duke monitoruar

qarqet politike të shqiptarëve të Kosovës, sidomos UÇK-në. Sigurimi shtetëror kishte gjithashtu njësi të operacioneve speciale të quajtura JSO (Jedinice za Specijalne Operacije – Njësi të Operacioneve Speciale), të cilat ishin aktive në Kosovë gjatë viteve 1998 e 1999.

Ushtria Jugosllave (Vojska Jugosllavije)

Sipas raportit të OSBE-së *Kosovo/Kosova: Siç është parë, siç është rrefyer – pjesa I*, VJ-ja kish një personel total nga 85,000 deri në 114,000 vetë, me një forcë rezervë e cila arrinte deri në 200,000 vetë. Në Kosovë, gjendeshin përafërsisht rreth 15,000 trupa në fillim të vitit 1999, të cilët u bënë deri 20,000 nga fundi i prillit. Këtu nuk përfshihen 30,000 policët, paraushtarakët e trupat e parregullta, të cilat gjendeshin në krahinë.¹⁰

Sipas kushtetutës jugosllave, VJ-ja është nën komandën e presidentit jugosllav qoftë në kohë lufte, qoftë në kohë paqeje. Presidenti është gjithashtu i veshur me fuqinë ligjore për të emëruar, graduar dhe shkarkuar zyrtarë e oficerë.¹¹

Emblema e Ushtrisë Jugosllave

Organi kontrollues i ushtrisë është Këshilli i Lartë i Mbrojtjes (KLB), kreu i të cilit është presidenti jugosllav. Anëtarët e tjerë të KLB-së janë presidentët e Serbisë e Malit të Zi. Sekretari i Këshillit ishte Sllavoljub Susiç.¹² Sipas medias serbe, KLB-ja rrallë është mbledhur, nëse është

VJ-ja është nën komandën e presidentit jugosllav qoftë në kohë lufte, qoftë në kohë paqeje.

mbledhur ndonjëherë, për t'u konsultuar mbi Kosovën. Arësyeja është se sipas të gjitha gjasave Presidenti malazez Milo Gjukanoviç nuk do të kish rënë dakord me planet e Milosheviçit.¹³

Megjithëse Presidenti jugosllav ka të drejtën të komandojë VJ-në vetëm duke ndjekur vendimet e Këshillit të Lartë të Mbrojtjes, në të vërtetë Milosheviçi mori personalisht komandën e ushtrisë, ashtu siç bëri edhe me strukturat e qeverisë jugosllave. Në ato kohë, VJ-ja ndërmorri aksionet pa aprovimin e KLB-së, duke provokuar kritika atë forta nga ana e Presidentit malazez

Gjukanoviç. Në mars 1999, për shembull, kur VJ-ja rriti praninë e vet në Kosovë, Gjukanoviçi denoncoi aksionin dhe shpalli: “Çdo vendim i marrë nga Këshilli i Mbrojtjes (i Lartë) pa mua do të jetë jo ligjor”.¹⁴

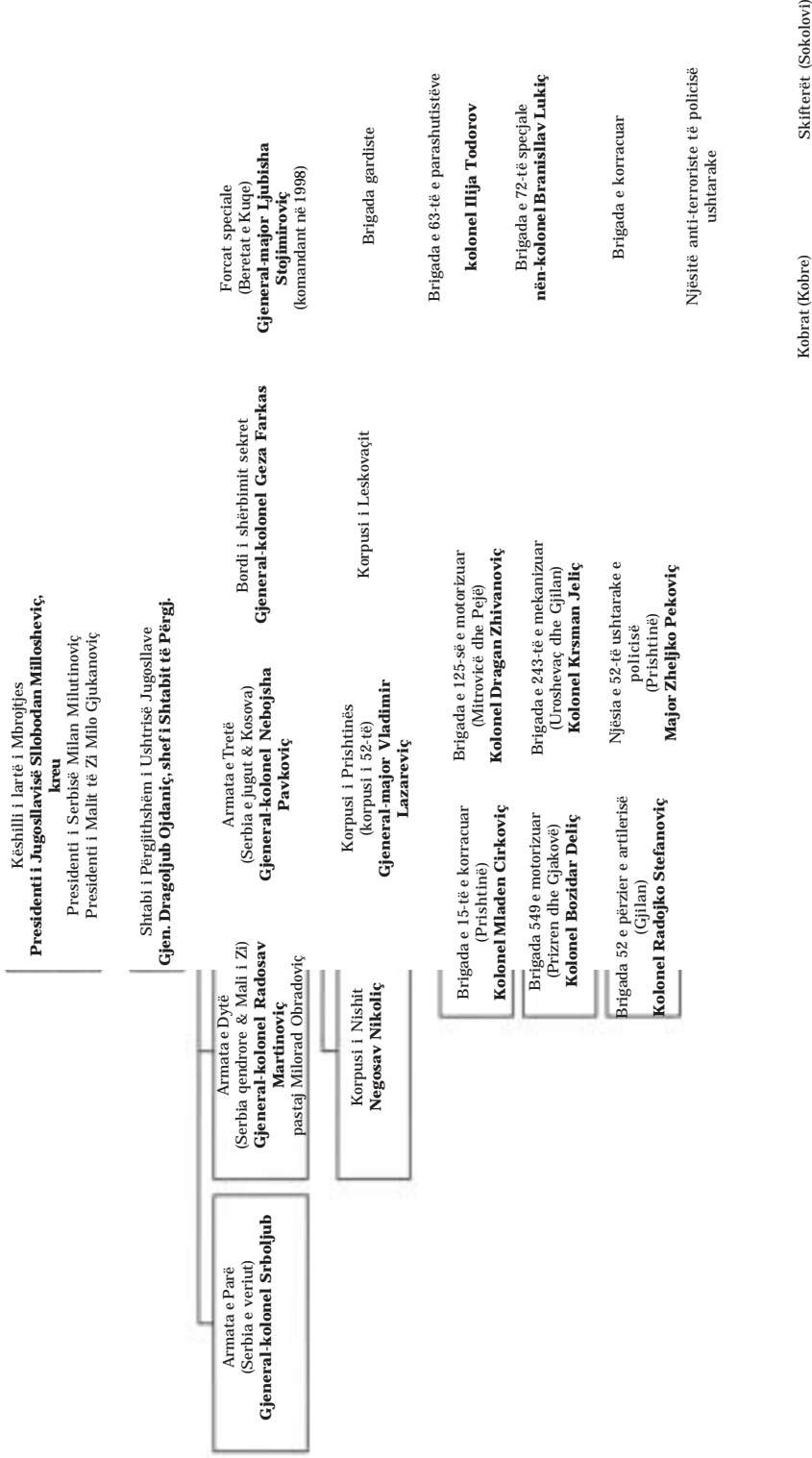
Organi kryesor i VJ-së është Shtabi i Përgjithshëm, i drejtuar gjatë luftës së vitit 1999 nga gjeneral Dragoljub Ojdaniç, i cili ishte shef i Shtabit të Përgjithshëm të VJ-së.¹⁵ Zëvendës shef i Shtabit të Përgjithshëm ishte gjeneral Svetozar M. Marjanoviç.¹⁶

VJ-ja është e ndarë në tri armata, ashtu si edhe në Flotë Ushtarake Detare, Forca të Mbrojtjes Ajrore dhe Shërbim i Kundërzbulimit (i njohur si KOS – Kontraobavestajna Sluzba).¹⁷ Armata e parë mbulon Serbinë veriore, Armata e dytë mbulon Serbinë qendrore dhe Malin e Zi, dhe armata e tretë mbulon Serbinë e Jugut dhe Kosovën.¹⁸ Përveç kësaj, VJ-ja ka një korpus forcash speciale, i njohur si beretat e kuqe, të cilat janë të trajnuara në mënyrë speciale për aksione antiterroriste.¹⁹

Armata e tretë, me vendqëndrim të shtabit në Nish, ishte e përbërë gjithashtu nga Grupi Taktik Timok, nga Korpusi i Nishit, Korpusi i Leskovacit dhe Korpusi i Prishtinës (të njohura si 52 korpuset).²⁰ Korpusi i Prishtinës, i cili mbulon Kosovën, përmban:

- Brigadën e 15-të të koracuar (Prishtinë), të komanduar nga Kolonel Mladen Cirkoviç.²²
- Brigadën e 125-të të motorizuar (Kosovë Mitrovicë e Pejë), të komanduar nga kolonel Dragan Zivanoviç.²³
- Brigadën e 549-të të motorizuar (Prizren e Gjakovë), të komanduar nga Kolonel Bozhidar Delić.²⁴
- Brigadën e 243-të të mekanizuar (Ferizaj e Gjilan), të komanduar nga kolonel Krsman Jeliç.²⁵
- Brigadën e 52-të të artilerisë së kombinuar (Gjilan), të komanduar nga kolonel Radojko Stefanoviç.²⁶
- Njësinë e 52-të të policisë ushtarake (Prishtinë) të komanduar nga major Zeljko Pekoviç.²⁷
- Regjimentin e 83-të të aviacionit.²⁸
- Regjimentin e 52-të të inxhinierëve (Krusec)
- Regjimentin e 311-të të mbrojtjes ajrore (Gjakovë)
- Batalionin e 53-të të rojeve të kufirit (Gjakovë)
- Batalionin e 55-të të rojeve të kufirit (Prizren)
- Batalionin e 57-të të rojeve të kufirit (Ferizaj)

Ushtria Jugosllave (VJ) - Struktura bazë e organizimit në Kosovë, mars-qershor 1999

Gjatë luftës, armata e tretë u komandua nga kolonel gjeneral Nebojsa Pavkoviç, i cili u gradua në këtë pozicion në nëntor 1998 – në të njëjtën kohë Ojdaniç u bë shef i shtabit të përgjithshëm të UJ-së.²⁹ Deri atëherë, Pavkoviç kishte komanduar korpusin e e Prishtinës të armatës së tretë. Përpara Pavkoviçit, komandant i armatës së tretë ka qënë kolonel gjeneral Dushan Samarxhiç, ndërsa kolonel Mirko Starceviç ishte zëvendësi i tij.³⁰

Korpusi i Prishtinës u komandua gjatë luftës nga major gjeneral Vladimir Lazareviç, i cili u emërua në këtë post në fund të vitit 1998 nga presidenti Milosheviç.³¹ Në armatën e tretë gjendeshin edhe gjeneralë të tjerë si Ljubisha Stojmiroviç, shef i shtabit të armatës së tretë³², Negosllav Nikoliç, komandant i korpusit të Nishit³³, Tomislav Mlladenoviç dhe Milan Gjakoviç.³⁴

Korpusi i Prishtinës u dislokua në qytetet e mëposhtëm: Prishtinë, Pejë, Prizren, Mitrovicë, Ferizaj, Gjakovë dhe Gjilan. Forca totale e korpusit përbëhej afërsisht nga 15 mijë trupa.³⁵

Dëshmitë e ndryshme na sugjerojnë se korpusi i forcave speciale të VJ-së ishte gjithashtu aktiv në krahinë gjatë konfliktit në Kosovë. Sipas zyrtarëve

Gjeneral-major Vladimir Lazareviç (majtas), komandant i Korpusit të Prishtinës gjatë luftës në Kosovë dhe gjeneral-kolonel Nebojsa Pavkoviç (djathtas), komandant i armatës së tretë gjatë luftës, duke përshëndetur ushtarët e Armatës Jugosllave në Pirof, Serbi, më 1 shtator 2000. Pas luftës në Kosovë, President Milosheviç i gradoi Lazareviçin komandant të Armatës së Tretë dhe Pavkoviçin komandant të Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Jugosllave.

FOTO AFP

perëndimorë të mbrojtjes e të shërbimeve sekrete të cituar nga *Washington Post*, njësia e 72-të e operacioneve speciale kryente veprime në malet e Rugovës në qershor 1999. ³⁶ Komandanti veteran i korpusit të forcave

Intervistë me një ushtar

Gazetarët Stephen Smith dhe Michael Montgomery të radios amerikane "Works" intervistuan luftëtarë serbë, të cilët ishin aktivë në Pejë dhe në fshatrat përreth deri në qershor 1999. Dëshmitë e tyre mbi atë që ka ndodhur në Kosovë dhe në mënyrë specifike në fshatin Qyshk (shih komunën e Pejës) mund të gjenden në internet në adresën www.americanradioworks.org. Kjo intervistë me ushtarin Vaso (një pseudonim) u mor në Malin e Zi më shtator 1999. Vaso, një djalë që sapo i ka kaluar të tridhjetat, shërbeu në një njësi speciale taktike të armatës së tretë.

ARW: Ishte diçka e pazakontë që burrat të ekzekutoheshin në Qyshk?

Vaso: Ishte më shumë se e pazakontë, e në të njëjtën kohë ishte diçka normale. Ishte e pazakontë në kuptimin që kjo gjë, dua të them vrasja e njerëzve të paarmatosur, nuk është ajo që njerëzit janë të prirur të bëjnë.... Por ne niseshim atje me një qëllim të përcaktuar, të fitonim mbi terroristët. Unë nuk shkova të luftoja për arsye patriotike. Dhe tani unë pyes veten: Duhej të kisha qënë atje? Mos vallë isha një i marrë? Nëse unë do të kisha ditur çfarë di sot, ndoshta nuk do të kisha shkuar. Por këmbëngul në faktin që, kur ti jeton mes një traume të vështirë, është e vështirë t'i kuptosh gjërat. Unë eci nëpër rrugë, i vetëm. Eci gjithë ditën dhe mendoj. Ndonjëherë besoj se unë bëra mirë që shkova të luftoja, herë të tjera ndjej se kam bërë gabim. Çfarë unë kam parë atje është ende brenda meje. Unë ende arrij t'i shoh ata njerëz të pafajshëm duke vdekur. Unë shoh një ushtar që po vret një grua në sy të të shoqit e të fëmijëve të vet. Është diçka që unë nuk mund ta harroj kurrë.

ARW: Çfarë ju thoshin oficerët lidhur me luftën, lidhur me shqiptarët?

Vaso: Ata na i jepnin këto leksione gjatë stërvitjes, por edhe në momente të tjera. Ata tregonin çfarë po na bënë shqiptarët, sa njerëz kishin vrarë këta të fundit. Unë nuk e di nëse kjo ishte e vërtetë, por ata na tregonin hollësisht, na tregonin fotografi të trupave të gjymtuar, na

speciale, major gjeneral Ljubisha Stojimiroviç³⁷ u emërua shef i shtabit të armatës së tretë nga presidenti Milosheviç në fund të vitit 1998.³⁸ Zëvendësimi i tij si komandant i korpusit të forcave speciale është i panjohur. Sipas revistës “Vojska”, korpusi i forcave speciale në prill 1998 përfshinte:³⁹

tregonin lidhur me këtë apo atë fshat, ku serbët ishin vrarë apo ishin dëbuar nga terroristët shqiptarë. Unë nuk e di nëse këto ishin histori të vërteta, por ne gjendeshim të verbuar nga ata, nga gjithë ajo fushatë që zhvillohej kudo në Serbi. Media thoshte të njëjtën gjë, pikërisht të njëjtën gjë. Gjatë gjithë ditës ti ke një stacion, një kanal, një transmetues lajmesh, një burim informacioni, dhe ti ke gjeneralin tënd, dhe të gjithë ata flasin kundër shqiptarëve. Në këto kushte nuk ka gjasa që ti t'i pëlqesh shqiptarët, që ti t'i shohësh ata si qenie njerëzore.

ARW: Çfarë mendoni ju nëse Gjykata e Hagës do të vendoste se gjithçka ka ndodhur në Qyshk është një krim lufte dhe do të përpiquej të dënonte përgjegjësit e këtyre krimeve?

Vaso: Ata njerëz duhet të ndëshkohen. Unë jam dakord. Unë mendoj se kjo ka qënë një politikë e gabuar. Dhe Milosheviç, si personi që e krijoi këtë politikë, duhet të shkojë në Hagë. Unë nuk e dija çfarë po ndodhte kur unë shkova (në Kosovë). Por ata (regjimi i Milosheviçit) llogarisnin çdo gjë që ndodhte. Ai duhet të jetë i pari që duhet të shkojë në Hagë dhe gjatë gjyqit do të gjenden edhe të tjerët.

ARW: Si ndjehesh kur shkon në shtëpinë tënde, në Serbi, dhe fjalosesh me njerëzit që mbështesin Milosheviçin, të cilët nuk besojnë se ka ndodhur ndonjë gjë e keqe në Kosovë?

Vaso: Është e tmerrshme. Unë mendoj se është një katastrofë për secilin që mendon në atë mënyrë. Unë jam përpjekur t'u shpjegoj njerëzve atë që kam parë, atë që ai (Milosheviçi) ka bërë. Unë kam shpjeguar politikat e dështuara, por unë nuk kam nerva e durim për të bindur të tjerët. Unë jam përpjekur t'u tregoj njerëzve atë që kam parë. Por çfarë mund t'i them unë atij që nuk më beson ...kjo është çmenduri. Pas kësaj, ose ai do të më vrasë mua, ose unë do të vras atë.

ARW: Çfarë mendon familja jote (në Serbi)?

Vaso: Familja ime mendon si unë. Janë ndikuar prej meje. Ata mendonin si njerëzit e Milosheviçit. Tani ata mendojnë krejt të kundërtën.... Për fat të keq, janë të shumtë ata që vazhdojnë të mendojnë si më parë.

- Brigadën e rojeve
- Brigadën e 63-të të parashutistëve, të komanduar nga lejtënant kolonel Ilija Todorov ⁴⁰
- Brigadën e 72-të speciale të komanduar nga kolonel Branislav Lukiç ⁴¹
- Njësitë antiterroriste të Policisë Ushtarake - kobrat e fajkonjtë
- Brigadën e korracuar

Sipas Federatës së Shkencëtarëve Amerikanë (një organizatë joqeveritare e jofitimprurëse me qendër në Shtetet e Bashkuara), e cila ka monitoruar strukturën e sigurimit jugosllav, Fajkonjtë (Sokolovi) dhe Kobrat (Kobre) ishin njësi speciale të Policisë Ushtarake të Korpusit të forcave speciale. Këto njësi të trajnuara mirë u përdorën, sipas informacionit të shtypit, për operacione antiterroriste; Kobrat përbëheshin nga dy toga, me nga gjashtëmbëdhjetë vetë secila. ⁴² Sipas revistës “Vojska”, përdorimi i tyre rregullohej nga shefi i Shtabit të Përgjithshëm të VJ-së. ⁴³

Ushtarët e rregullt të VJ-së zakonisht ishin të identifikueshëm nga uniformat ngjyrë gri të maskimit dhe nga simboli kuq e bardhë i shqiponjës me dy kokë mbi supe. Ushtarët kujdeseshin të dukeshin më të rinj – shpesh rekrutë.

Ishin të shumtë gjithashtu, vullnetarët që luftuan për VJ-në. Në një intervistë në gazetën serbe Veçernje Novosti, kolonel gjeneral Nebojsa Pavkoviç konfirmonte që “ishin rreth një mijë vullnetarë, veçse ata ishin nën komandën e kontrollin e rreptë të oficerëve tanë” ⁴⁴ Prania e vullnetarëve është konfirmuar nga një dokument i gjetur prej Human Rights Watch në Pejë, i cili jepte listën e emrave të 12 vullnetarëve të ardhur nga Vojvodina. Dokumenti njëfaqësh i departamentit të administrimit të përgjithshëm dhe shërbimit publik në Debeljaca, në Vojvodinë, bën fjalë për lejimin e transportit publik pa pagesë prej Dubaljaca-s deri në Bujanj Potok dhe kthim për “vullnetarët e përmendur më poshtë” ⁴⁵ Dokumenti nuk specifikon megjithatë, nëse personat e përmendur në listë ishin vullnetarë për t’u bërë pjesë e njësisë ushtarake apo njësisë paraushtarake.

Në një intervistë në gazetën Guardian (Londër), një vullnetar i VJ-së, i quajtur Milan Petroviç, thosh se ai kish shkuar në Kosovë për ta spastruar këtë të fundit nga shqiptarët, së bashku me dy mijë vullnetarë të tjerë. “Shumicës së tyre (shqiptarëve) u dhamë njëzet e katër orë kohë për t’u larguar”, i thosh ai gazetës. “Shqiptarët e kamur (edhe ata, ju e dini, janë

të gjithë kriminelë), me televizorë satelitorë e me shtëpi të mëdha, ishte më e vështirë t'i dëboje. Por nëse ti këmbëngul, ata të gjithë shkojnë në fund të botës. Shqiptarët janë të gjithë frikacakë, ikin të gjithë me vrap si lepuj”.⁴⁶ Sipas Petroviç-it, i cili në jetë ish një shofer kamioni, “një vullnetar në njëqind” kryente përdhunime dhe vrasje. Ai thosh:

Nja gjashtë djem në njësinë time na dolën nga duart një natë dhe filluan të vrasin shqiptarë. Ata vranë tre-katër prej tyre, para se të

NATO shpërndau trakte si ky nëpër Kosovë si pjesë e një fushate opsive (operacionesh psikologjike). Ky trakt tregon Brigadat që NATO besonte se ishin aktive në Kosovë. Brigada e 52-të e Përzjer e Artilerisë bën pjesë në Armatën e Tretë nën juridiksionin e së cilës bën pjesë edhe Kosova.

ARKIVAT E SHTYTIPIT TE NATO

fillonin të vidhnin plaçkat e shtëpive. Të nesërmen, ushtria erdhi dhe i mori me vete.⁴⁷

Një vullnetar tjetër, i identifikuar me gërmën “K”, u intervistua nga autorët e një dokumentari, që do të transmetohej në programin televiziv Frontline. Në intervistën e filmuar, ai thotë se vullnetarët ndiqnin në mënyrë rigoroze urdhërat e VJ-së:

Çdo veprim i yni bëhej pas një urdhëri me shkrim. Unë kisha parime. Unë shihja çdo urdhër përpara se të hidhesha në aksion. Ne kishim urdhëra për V., M., e G. (janë emra të koduar të fshtarave në Kosovë) ishin operacione “spastrimi” ato, në të cilat unë mora pjesëNe kishim një urdhër për t’i qëlluar ata nga kodrat, dhe është pikërisht kjo që ne bëmë.⁴⁸

Në të njëjtën kohë, “K” pranoi që disa vullnetarë dilnin jashtë kontrollit, ndonëse ai pretendoi se ata ndaloheshin nga komandantët e VJ-së. Ai i tha programit Frontline:

Kishte grupe njerëzish që donin të shkonin në aksione spastrimi me mendjen e tyre. Ky nuk është spastrim. Është vjedhje, grabitje Në disa fshatra u veprua pa urdhër, derisa një gjeneral pa një prej aksioneve të paautorizuara. Ai urdhëroi ushtarët të ndaleshin, u tha të iknin sa më parë atyre që ishin vënë tashmë në rresht të frikësuar, pasi ai nuk mund t’i merrte më në mbrojtje. Kur filluan të pranoheshin vullnetarët, filluan të shfaqeshin në radhët tona edhe hajnat. Ti nuk mund të kontrollosh çdo gjë. Ne u kujdesëm që grupi i vullnetarëve, të cilët u bashkuan me ne për qëllime patritoke, njerëzit e mirë pra, të ndiqnin urdhërat për të mbrojtur vetveten dhe të vepronin kundër terroristëve.⁴⁹

Sipas NATO-s dhe Departamentit të Shtetit amerikan, disa forca ushtarake të tjera jashtë korpusit të Prishtinës së armatës së tretë, ishin gjithashtu aktive në Kosovë në periudhën mars-qershor 1999. Më 7 prill, Departamenti i Shtetit nxorri një deklaratë, në të cilën u dhanë emrat e nëntë komandantëve të ushtrisë jugosllave (në vëmendje të Gjykatës Ndërkombëtare të Krimeve për ish-Jugosllavinë), duke vënë në dukje, se “forcat e VJ-së dhe të Ministrisë Serbe të Punëve të Brendshme po kryenin

krime lufte dhe krime kundër njerëzimit në Kosovë”.⁵⁰ Midis këtyre emrave ishte edhe ai i kolonel Milosh Mandić, komandant i brigadës së 252-të të korracuar, me garnizonet të vendosura në Kraljevo, Serbi.

Për një farë kohe gjatë luftës ajrore, NATO hodhi fletushka mbi Kosovë si pjesë e fushatës së operacioneve psikologjike (Psyops). Një fletushkë i adresohet brigadës së 78-të të motorizuar, brigadës së 211-të të korracuar, brigadës së 52-të të artilerisë së kombinuar (e njohur si pjesë e armatës së tretë), dhe brigades së 78-të të artilerisë së kombinuar, me anën e të cilave shprehej bindja e NATO-s, sipas së cilës këto brigada ishin gjithashtu aktive në Kosovë.

Sipas “*Jane’s Defence Weekly*, besohej se një brigadë e përforcuar nga Korpusi i Nishit dhe një brigadë nga Korpusi i Leskovacit kishin lëvizur brenda Kosovës në datat 21 e 22 mars, vetëm pak ditë përpara fillimit të bombardimeve të NATO-s. Përveç kësaj, dy brigada të përforcuara, një prej të cilave nga armata e parë dhe tjetra nga armata e dytë besohej se kishin lëvizur brenda Kosovës në të njëjtën kohë.”⁵¹

Numri i saktë i të vrarëve dhe të plagosurve të VJ-së mbetet i panjohur. Sipas ish-komandantit të armatës së tretë, Pavković, gjatë bombardimeve të NATO-s u vranë 161 dhe u plagosën 299 ushtarë. Nëntë të tjerë rezultuan të zhdukur. Përsa i përket armatimit, Pavković tha në një deklaratë të qershorit të vitit 1999, të botuar në Vojska, që NATO kish shkatërruar trembëdhjetë tanke të VJ-së, gjashtë mjete të blinduara lëvizëse, tetë mjete të artilerisë, nëntëmbëdhjetë kundërajrorë, dhe një radar.⁵²

Ministria Serbe e punëve të Brendshme (MUP)

Struktura e Ministrisë Serbe të Punëve të Brendshme (MUP) është shumë më e komplikuar se sa ajo e VJ-së, e cila përbëhet nga një hierarki transparente. Bollëku i njësive e grupeve brenda MUP-it e bën hierarkinë e saj më pak të dallueshme, ndonëse është e qartë se, sipas ligjit, autoriteti më i lartë i MUP-it gjatë luftës i përkiste presidentit të atëhershëm jugosllav, Slobodan Milosheviç. Megjithëse ai nuk ishte de jure në majë të zinxhirit të komandave të MUP-it në kohë paqeje (ky post mbahej nga Ministri Serb i Punëve të Brendshme), ai ishte de facto komandant i padiskutueshëm i këtyre forcave. Sipas ligjit jugosllav mbi

mbrojtjen, në një situatë luftë, policia republikane vihet nën jurisdiksionin e ushtrisë jugosllave. Një situatë lufte egzistonte në Jugosllavi midis 24 marsit e 10 qershorit 1996.

Aparati i sigurimit i MUP-it është i ndarë në tri degë: shërbimi i sigurimit publik, shërbimi i sigurimit shtetëror (i njohur si SDB – Sluzba Drzavne Bezbednosti), dhe institucionet arësimore, siç ishte Akademia e Policisë.⁵³ Shërbimi i sigurimit publik ka njëmbëdhjetë departamente, përfshirë departamentin e policisë. Shërbimi i sigurimit shtetëror, ose SDB, është gjithashtu i njohur si policia sekrete. Gjendet gjithashtu një Ministri jugosllave e Punëve të Brendshme, e drejtuar nga Zoran Sokolović, por sipas të gjitha gjasave, ai dhe ministria federale luajtën një rol të kufizuar.⁵⁴

Emblema e Ministrisë së Punëve të Brendshme të Serbisë

Nga prilli i vitit 1997 deri në tetor të vitit 2000, ministër i MUP-it ishte Vlajko Stojiljković, i njohur me emrin përkëdhelës “Deda” (“Babagjyshi”). Më 27 maj 1999, ai, së bashku me katër zyrtarë të tjerë të lartë serbë e jugosllavë, u akuzua nga Gjykata

Ndërkombëtare e Krimeve të Luftës për ish-Jugosllavinë për krime kundër njerëzimit të kryera në Kosovë.⁵⁵ Nga pikëpamja ligjore, Stojiljković i përgjigjej përpara qeverisë serbe dhe parlamentit kombëtar. Nuk është e qartë se sa pushtet ushtronte ai de facto brenda ministrisë.

Deri në janar të vitit 2001, kreu i shërbimit të sigurimit publik ishte kolonel gjeneral Vlastimir Gjorgjević, i njohur me nofkën përkëdhelëse “Rodja” (“Kushëri”), i cili ishte gjithashtu ndihmës i ministrit.

Një foto pa datë e Vlajko Stojiljkovićit, ministri serb i punëve të brendshme gjatë luftës në Kosovë. Gjykata e Krimeve të Luftës akuzoi më 27 maj 1999 Stojiljković, presidentin jugosllav

Slobodan Milloshević, presidentin serb Milan Milutinović, kryeministrin jugosllav Nikolla Shabinović dhe komandantin e Shtabit të Përgjithshëm të Armatës Jugosllave Dragoljub Ojdanić për krime lufte në Kosovë.

FOTO AFP

Gjorgjeveçi u zëvendësua nga Sreten Lukiç, i cili komandonte policët me uniformë në Kosovë gjatë luftës (shih më poshtë). Kreu i shërbimit të sigurimit të shtetit gjatë luftës ishte kolonel gjeneral Radomir Markoviç. Ky i fundit u shkarkua nga qeveria e re serbe më 25 janar të vitit 2001. Më 23 shkurt ai, së bashku me tre zyrtarë të tjerë të shërbimit të sigurimit shtetëror, u arrestua me akuzën e përfshirjes në aksidentin automobilistik të 1999-ës, ku mbeti i plagosur politikani i opozitës Vuk Drashkoviç dhe të vrarë katër shoqëruesit e tij.⁵⁶ Sipas website-it të MUP-it, www.mup.sr.gov.yu/domino/mup.nsf/pages/index-e (22 prill 2001), ndihmësit e tjerë të ministrit Stojiljkoviç, ishin: major gjeneral Nikola Curçiç, zëvendës shef i shërbimit të sigurimit shtetëror dhe drejtor i Institutit të Sigurimit, lejtënant gjeneral Obrad Stevanoviç, major gjeneral Stojan Misiç, dhe major gjeneral Petar Zekoviç.

Deri në janarin e vitit 2001, kolonel gjeneral Obrad Stevanoviç komandonte departamentin e policisë të shërbimit të sigurimit publik.⁵⁷ Departamenti i nda në disa grupe të ndryshme: policia e rregullt, policia speciale dhe forcat speciale antiterroriste.

Njësitë e policisë speciale ishin zakonisht të njohura me emrin PJP (Posebne Jedinice Policije). Ato ishin më të specializuara, të trajnuara në mënyrë më intensive e të pajisura me armatim më të sofistikuar (mortaja e mitralozë të rëndë) se sa policia e rregullt. Sipas Federatës së Shkencëtarëve Amerikanë dhe një analisti të njohur të policisë së Beogradit, PJP-ja kishte në përbërjen e saj rreth 7,000 vetë, ndonëse numri i tyre mund të rritej aty për aty duke rekrutuar njerëz të policisë së rregullt.⁵⁸

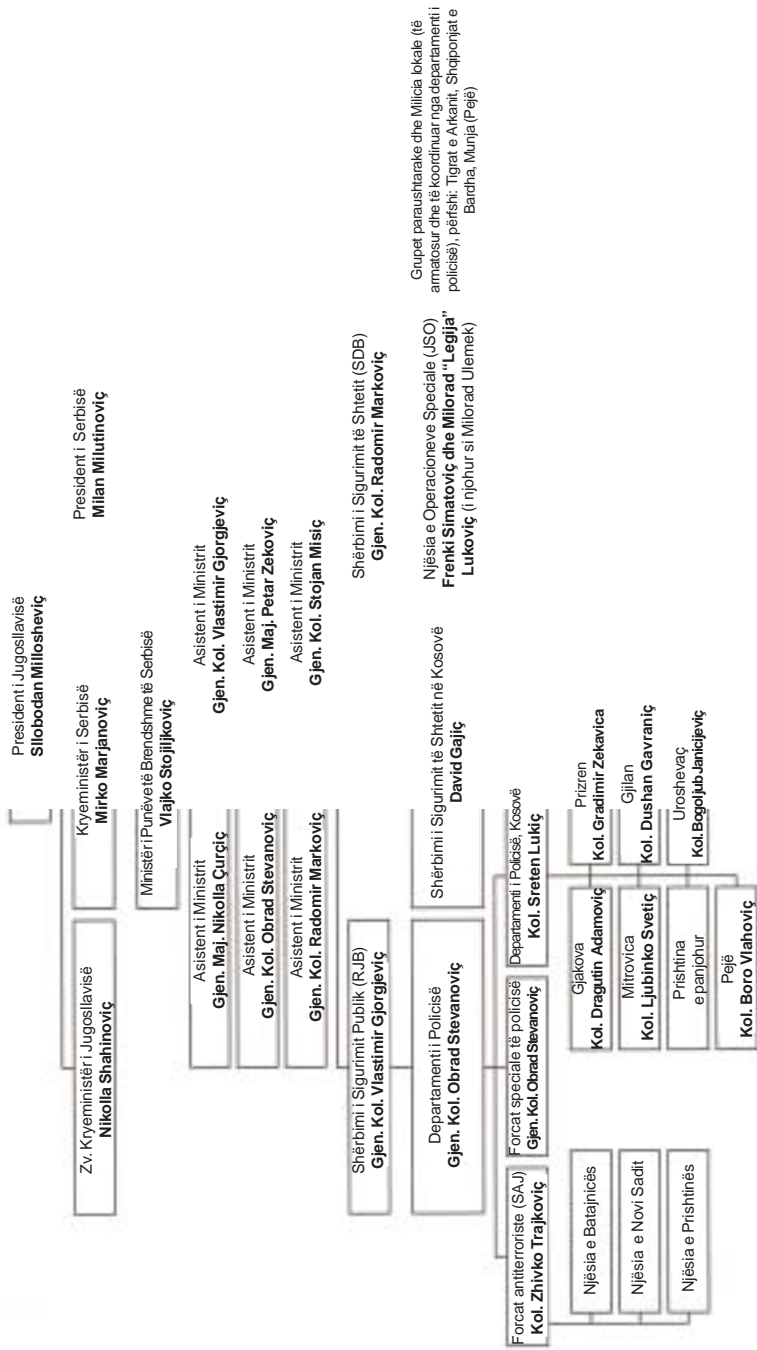

Ministria e Mbrojtjes së Mbretërisë së Bashkuar pretendoi megjithatë që PJP-ja kishte 5,000 anëtarë në vitin 1999, të shpërndarë në gjashtë detashmente në territorin e Serbisë, si edhe 8,000 rezervistë.⁵⁹ Besohej që Obrad Stevanoviçi, kreu u departamentit të policisë, komandonte gjithashtu edhe PJP-në.

Departamenti i policisë kishte edhe njësi speciale antiterroriste, të njohura si SAJ

Foto pa datë e gjeneral kolonel Vlastimir Gjorgjeviç, shef i shërbimit të sigurimit të shtetit pranë Ministrisë së Pnëve të Brendshme të Serbisë gjatë luftës në Kosovë. FOTO "VREME"

Ministria e Punëve të Brendshme të Serbisë (MUP)-Struktura bazë në Kosovë, mars-qershor 1999

(Specijalna Antiterroristička Jedinica) dhe komandohej nga kolonel Zivko Trajkoviç. ⁶⁰ Njësia komandohej nga Radovan Stojicic, a.k.a. Badza, i cili u vra nga një i panjohur në qendër të Beogradit më 1996.

SAJ-i kish tri njësi: në Batajnicë (afër Beogradit), Prishtinë e Novi Sad. ⁶¹ Njësitë ishin të paisura mirë dhe mbështeteshin nga njësi helikopterësh. Uniformat e tyre janë zakonisht të zeza, dhe emblema, sipas gazetës serbe Blic, ishte një shqiponjë e bardhë dykokëshe me një stemë të kuqe dhe me simbolin serb të katër C-ve. ⁶²

Serbia kish gjithashtu policinë e rregullt të shpërndarë në të gjithë Republikën, e cila ishte nën komandën e kolonel gjeneral Obrad Stevanoviç. Në Kosovë gjendeshin shtatë qendra të policisë rajonale, të njohura si SUP-a (Sekretariatat Unutrasnjih Poslova, ose Sekretariati i Punëve të Brendshme) në Prishtinë, Mitrovicë, Pejë, Prizren, Ferizaj, Gjilan, e Gjakovë. Secila prej këtyre SUP-ave ishte e ndarë në OUP-a (Odeljenje Unustrasnjih Poslova, ose njësia e Punëve të Brendshme) më të vegjël, në brendësi të cilave ishin postat e policisë lokale në qytete e fshatra. Zëdhënësi i MUP-it në Kosovë ishte kolonel Ljubinko Svetiç.

Një figurë qendrore e policisë së rregullt ishte Sreten Lukiç, i cili komandonte forcën në Kosovë. ⁶³ Pozita e tij e saktë në zinxhirin hierarkik të MUP-it gjatë luftës mbetet disi e paqartë, ndonëse rëndësia e tij në krahinë është e padiskutueshme. Në dokumenta të ndryshme të MUP-it, ai përmendet si shef i shtabit të ministrisë së brendshme në Prishtinë. ⁶⁴ Ai është gjithashtu i lidhur me Milan Lukiçin dhe Sredoje Lukiçin, që të dy të akuzuar nga Gjykata e Krimeve të Luftës për abuzime në Bosnjë ⁶⁵, si dhe me Mikailo Lukiçin, ish-shefi i policisë sekrete në Bajina Basta. ⁶⁶

Në shumë raste, MUP-i e prezantoi Lukiçin në Kosovë si interlokutorin e vet kryesor me të huajt. Më 7 qershor 1998, Lukiç takoi një delegacion të madh të diplomatëve të huaj dhe të atashëve të mbrojtjes, të cilit po merrnin pjesë në turneun e organizuar nga qeveria jugosllave në Kosovën perëndimore pas ofensivës së parë qeveritare në shkallë të gjerë kundër UÇK-së. Në përgjigje të një pyetjeje të një diplomati holandez rreth vendndodhjes së fshatarëve, Lukiç tha: "Terroristët kanë evakuuar të afërmit e të dashurit e tyre, gratë, fëmijë e prindërit e moshuar të tyre ..."⁶⁷ Lukiç mohoi atë që pëshpëritej, sipas së cilës, mijra civilë shqiptarë ishin shtrënguar ta linin vendin.

Një figurë qendrore e policisë së rregullt ishte Sreten Lukiç, i cili komandonte forcën në Kosovë.

Disa gazetarë u morën me kronikën e turneut. Sipas një raportimi, Lukiç pretendoi që UÇK-ja u kish vënë qëllimisht zjarrin shtëpive të tyre. Dëmtimin e disa xhamive në atë zonë, ai e lidhi me “shpërdorimin e objekteve fetare gjatë të shtënave” nga ana e shqiptarëve”.⁶⁸ Sipas website-it të MUP-it, Lukiç tha:

Rreth 5,000 vetë e braktisën zonën gjatë rrugës. Por në vend të shkonin në Shqipëri, siç thonë disa media, ata iu drejtuan Gjakovës, Prizrenit, një pjesë syresh shkuan tek kushërinjtë e tyre që punonin në Europën Perëndimore, dhe një pjesë e madhe e atyre që banonin pranë kufirit shkuan tek kushërinjtë apo në drejtim të staneve malorë ku ata kullojnë bagëtinë në verë. Pas çblokimit të rrugës, u krijuan të gjitha kushtet, në mënyrë që njerëzit të ktheheshin në shtëpitë e tyre.⁶⁹

Human Rights Watch vizitoi Shqipërinë e veriut në korrik 1999 për të intervistuar refugjatët, të cilët kishin lënë shtëpitë për shkak të ofensivës. Ata flisnin për bombardime fshatrash që s’kursenin askënd, për plaçkitje në masë, për djegjen e pronave private nga forcat serbe. Pesëmbëdhjetë mijë njerëz shkuan në Shqipëri dhe rreth 30 mijë u larguan në veri, drejt Malit të Zi.⁷⁰

Lukiç ishte gjithashtu personi më i kontaktuar i policisë prej misionit vëzhgues të MVDK-së. Në një incident, më 21 gusht 1998, një skuadër e përbashkët amerikano-kanadeze e MVDK-së u ndalua dhe u paraburgos nga tre oficerë policie të dehur pranë Pejës (sipas raportit të brendshëm të

MVDK-së të po asaj dite, i cili u pa nga Human Rights Watch). Pas abuzimit e kërcënimeve verbale për rreth tridhjetë minuta, skuadra e MVDK-së u lëshua. MVDK-ja amerikane kontaktoi menjëherë administratorin e Kosovës Veljko Odaloviç dhe “komandantin e MUP-it për krahinën, gjeneral Lukiç”. Ky i fundit duhej të ish në Beograd sipas informacioneve, por Odaloviç kërkoi ndjesë e garantoi që personat përgjegjës

Foto pa datë e Kal. Obrad Stevanović, shëf i Departamentit të Policisë të Serbisë gjatë luftës në Kosovë.

FOTO “VREME”

do të ndëshkoheshin. Tri orë më vonë, sipas raportit të MVDK-së, Odaloviçi njoftoi se oficeri i MUP-it, i cili ishte personi përgjegjës, u shkarkua, ndërsa masa kundër dy oficerëve tjerë ishte në diskutim e sipër. Ai gjithashtu tha që “Gjeneral Lukiç bëhej garant, që njësitë e MUP-it në terren do të këshilloheshin e instruktoheshin të mbanin disiplinën”.⁷¹ Kjo deklaratë dëshmon se rangjet e dosjet e MUP-it ishin nën kontrollin e shefave.

Emri i Lukiçit u shfaq përsëri në janar 1999, pas ekzekutimit të dyzet e pesë shqiptarëve në Raçak. Sipas *Washington Post*-it, qeveritë perëndimore kishin interceptuar biseda midis “ministrit të brendshëm serb gjeneral Sreten Lukiç” dhe zëvendës kryeministrit jugosllav Nikola Shainoviç (i cili u akuzua nga Gjykata për Krimet e Luftës më 24 maj 1999). Burime të besueshme perëndimore pretenduan që dy zyrtarë urdhëruan forcat e tyre “të vepronin rëndshëm”. Në një seri bisedash pas sulmeve, Lukiç e Shainoviç besohet se kanë diskutuar rrugët për të fshehur masakrën.⁷²

Pas rënies së Milosheviçit në tetor të vitit 2000, Lukiç u bë kreu i departamentit për çështjet e kufirit në ministrinë e punëve të brendshme, i cili merret me pasaportat e vizat.⁷³ Por më 30 janar 2001, qeveria e re serbe e emëroi atë shef të sigurimit publik të ministrisë, duke i zënë vendin Vladimir Gjorgjeviçit, si dhe zëvendës ministër të punëve të brendshme.⁷⁴

Komandantët e SUP-ave rajonale për Kosovën ishin nën urdhërat e Lukiçit. Komandanti i SUP-it të Gjakovës, i emëruar në fillim të vitit 1996, ishte Dragutin Adamoviç.⁷⁵ Komandanti i SUP-it të Pejës, i cili mbulonte komunat e Pejës, Klinës e Istogut, ishte kolonel Boro Vllahoviç.⁷⁶ Komandanti i OUP-it të Klinës, pjesë përbërëse e SUP-it të Pejës, ishte rreshter major Jovica Mikiç.⁷⁷ Lejtënant Vukmir Mircic ishte komandant i OUP-it të Deçanit.⁷⁸

SUP-i i Prizrenit mbulon komunat e Prizrenit, Rrahovecit, Suharekës e Gorës, e secila prej këtyre komunave kish OUP-in e vet. Bazuar në një artikull të “Policajak”-ut në shkurt të vitit 1998, si dhe në shpërblimet e dhëna për oficerët e MUP-it pas lufte, komandanti i SUP-it të Prizrenit ishte kolonel Gradimir Zekavica (dhe lejtënant Millan Gjuriçiç ish shef seksioni i departamentit të policisë së SUP-it për Prizrenin).⁷⁹ Eshtë në fakt një informacion kontradiktor sepse, sipas “Policajac”-it, në janar 1999 u emërua shef i ri i SUP-it të Prizrenit kolonel Millosh Vojnoviç, i cili ishte gjithashtu ndihmës shef i departamentit të policisë në ministrinë e punëve të brendshme.⁸⁰ Por në shkurt 1998, shef i policisë në OUP-in e Suharekës

ishte lejtënant Dobrivoje Vitoseviç dhe nënlejtënant Radojko Repanoviç ishte zëvendësi i tij.⁸¹

SUP-i i Mitrovicës mbulon Mitrovicën, Leposaviqin. Zvecanin, Zubin Potokun, Vushtrinë e Skënderajn, me OUP-e në Skënderaj, Leposaviq dhe Vushtri. Kreu i SUP-it më 1998 (qysh prej vitit 1996) ishte kolonel Ljubinko Cvetiç, i cili më përpara kish qënë shef i policisë në Kragujevac e pak më vonë, një zëdhënës i Ministrisë së Punëve të Brendshme në Kosovë. Shefi seksionit të departamentit të policisë për Mitrovicën ishte lejtënant Milorad Radeviç.⁸² Në OUP-in e Skënderajt, major Branko Jarediç ishte shefi, ndërsa kapiteni Milenko Bozoviç ishte komandant i policisë.⁸³

SUP-i i Gjilanit mbulon komunat e Gjilanit, Kamenicës, Vitit e Novo Bërdos. Deri në janar 1999, shefi i SUP-it të Gjilanit ishte kolonel Vlada Miliceviç. Ky u zëvendësua në atë kohë nga kolonel Dushan Gavraniç, ish-shef i SUP-it në Zrenjanin (në Vojvodinë, Serbi).⁸⁴

SUP-i i Prishtinës mbulonte Prishtinën, Gllgofcin, fushën e Kosovës, Lipjan-in, Obiliqin, dhe Podujevën. Shef i OUP-it të Gllgofcit ishte Petar Damjanac, dhe zëvendësi i tij ishte Nebojsa Trajkoviç (“Lutka”). SUP-i i Ferizajt mbulonte Ferizajn, Shtimjen, Shterpcen dhe Kaçanikun, dhe drejtohej nga Bogoljub Janicijeviç (sipas banorëve të Ferizajt)

Përveç këtyre shtatë SUP-ave, policë të veçantë e ndoshta njësi policie nga jashtë krahinës ishin gjithashtu aktive në Kosovë, siç e tregon lista e policëve të vrarë gjatë vitit 1998 e 1999, e cila gjendet në website-in e MUP-it. Në shtator 1998, për shembull, pesë policë u vranë në një incident mbi mina pranë Likofcit. Të gjithë ata ishin nga SUP-i i Novi Sad-it, ndonëse nuk është e qartë, nëse i përkisnin policisë së rregullt apo policisë speciale (qoftë të PJP-së, qoftë të SAJ-it).⁸⁵ Njësi policie nga Pozarevacit ishin sipas disa gjasave gjithashtu të angazhuar në Kosovë, siç ka rezultuar nga vrasja e një polici prej Pozarevacit, Milan Teniç, më 24 prill 1998 në Kosovë.⁸⁶ Policë nga Pançevo, Serbia, u vranë gjithashtu në Kosovë në vitin 1998.⁸⁷

Brenda MUP-it ishin gjithashtu shumë grupe milicësh e rezervistësh lokalë, si për shembull “Munja” (“vetëtima”) në Pejë, i cili ishte përgjegjës për masakrën në fshatin Qyshk, më 14 maj 1999 (shih komunën e Pejës). Grupi kish namin e dhunës e të kriminalitetit. Sipas anëtarëve të “Munja”-s, të cilët folën me gazetarë të kompanisë amerikane për dokumentarë radiofonikë “American Radio Works”, Ushtria Jugosllave i furnizonte ata me ushqim e municion, si dhe me dokumenta udhëtimi, për t’u mundësuar kalimin e pikave të kontrollit. Një anëtar i Munja-s, i quajtur Branko, tha:

Ne do të përpilonim një listë njerëzish, të cilët duhej të arrestoheshin. Nëse ata do të rezistonin, ne do t'i vrisnim. Disa shqiptarë paguan pará, në mënyrë që të liheshin të qetë. Ne e dinim cilët duhet të merrnim me vete e cilët jo.⁸⁸

Ministria serbe e Punëve të Brendshme përmban gjithashtu shërbimin e sigurimit të shtetit (SDB), i njohur ndryshe si policia sekrete, e cila ishte e organizuar me drejtori e sektorë. Roli i sigurimit të shtetit, përgjithësisht në luftrat e ish-Jugosllavisë, e veçantërisht në Kosovë, duhet të mos nënvlerësohet. SDB-ja mbajti një rrjet të gjerë operativësh e operatorësh në Kosovë, midis të cilëve shumë shqiptarë etnikë. Komandantët e UÇK-së pretendonin që SDB-ja kishte infiltruar në mënyrë të suksesshme në disa raste në radhët e UÇK-së (ndonjëherë i përdornin këto pretendime për të justifikuar torturat dhe ekzekutimet në masë të shqiptarëve të dyshuar si spiunë).

Vidimir Salipuri, polic në Pejë i cili u vra nga UÇK-ja më 8 prill 1999, në qendër në rreshtin mbrapa, me kapelë. Mendohet të ketë qenë komandant i një milicie lokale në Pejë të quajtur "Munja" ose Ndriçimi, Salipuri njihet për sjelljen e tij të vazhde kundrejt shqiptarëve etnikë. Në të djathtë të tij gjendet një person që dëshmitarët e identifikuan si Nejbajsha Miniç, i implikuar në vrëmbimin dhe vrasjen e gjashtë anëtarëve të një familjeje në Pejë më 12 qershor (shih komuna e Pejës). Data dhe vendi i fotografisë janë të panjohura ashtu siç janë edhe identitetet e personave të tjerë.

© HUMAN RIGHTS WATCH

Gjatë fundit të vitit 1998 e gjithë vitit 1999, drejtor i Sigurimit të Shtetit ishte kolonel gjeneral Radomir Markoviç, i cili pak më përpara ishte kreu i SUP-it të Beogradit (Siç u pëmend më sipër, Markoviçi u arrestua në

**“Djemtë e Frenkit
vrasin çdo gjë.
Besomëni mua, ju nuk
do donit t’i shihnit ata”.**

-Polic serb

shkurt 2001). Zëvendësi i Markoviçit ishte major gjeneral Nikola Curçiç, i cili, sipas website-it të MUP-it të asaj kohe, ishte gjithashtu drejtor i Institutit për Sigurimin. Në Kosovë, kreu i SDB-së ishte David Gajiç.⁸⁹ Sipas Ministrisë së Mbrojtjes së Mbretërisë së Bashkuar, ishin tri qendra kryesore të SDB-së në Kosovë: Prishtinë, Prizren e Gjilan.⁹⁰ Sipas banorëve të Suharekës, kreu i SDB-së lokale në Suharekë ishte “Mishko” Niseviç (Shih komunën e Suharekës). Sipas banorëve të Gjakovës, kreu lokal i Sigurimit të Shtetit ishte Sreten Camoviç (shih komunën e Gjakovës).

Radomir Markoviçi u emërua shef i SDB-së më 27 tetor 1998, duke zëvendësuar Jovica Stanisçiçin, një besnik të vjetër të Milosheviçit. Ka spekulime, sipas të cilave shkarkimi i Stanisçiçit është i lidhur me kundërshtimet e tij ndaj politikës në Kosovë. Disa analistë besojnë gjithashtu që Stanisçiç kishte mosmarrëveshje me gruan e fuqishme të Milosheviçit, Mira Markoviç, e cila ishte kreu i partisë “E majta e Bashkuar Jugosllave” (JUL).

Roli dhe organizimi i saktë i SDB-së mbetet në mjegull, ndonëse veprimtaria e saj vëzhguese e ushtarake në Kosovë janë të padiskutueshme, qoftë përpara, qoftë pas luftës. JSO (Jedinice za Specijalne Operacije – njësia e operacioneve speciale) ka qënë struktura

më famëkeqe e SDB-së, e cila ka qënë shumë aktive në Kosovë. Komandanti i kësaj njësie gjatë luftës ishte Milorad Lukoviç, një person i njohur më shumë me emrin “Legija”.

⁹¹ Sipas raportimeve të shtypit serb, Ulemek u ndryshoi mbiemrin e tij më 1997 nga Ulemek në Lukoviç. ⁹² Një figurë qëndrore në organizmin e JSO-së, në mos themeluesi i saj, ishte Franko “Frenki” Simatoviç: një nofkë e përbashkët për luftëtarët e JSO-së

Foto pa datë e Gjen. Kol. Radomir Markoviç, shef i Shërbimit të Sigurimit të Shtetit për Serbinë që nga fundi i 1998 deri në fillim të 2001.

FOTO “VREME”

ishite “Djemtë e Frenkit”. JSO ndonjëherë thirrej “berretat e kuqe”, gjë që shkaktoi shumë konfuzion, sepse korpusi i forcave speciale të VJ-së thirrej në të njëjtën mënyrë.

JSO shfaqej shpesh me uniformat e njësive policore apo ushtarake, dhe njiheshin për faktin se mbanin thika të mëdha dhe kapele të dallueshme cowboy-sash të stilit australian. Pjesëtarët e JSO-së kishin gjithashtu një nam të keq si të pamëshirshëm. Human Rights Watch intervistoi në Beograd një polic serb, i cili qëndroi gjashtë muaj në Kosovë gjatë vitit 1998, dhe sipas fjalëve të tij “Djemtë e Frenkit vrasin çdo gjë. Besomëni mua, ju nuk do donit t’i shihnit ata”.⁹³ Një ushtar tjetër i VJ-së,

Intervistë e “American Radioworks” me “Millosh”, i cili pretendonte se i përkiste djemve të Frenkit.

Millosh: Ne ishim një njësi speciale e policisë sekrete. Unë arrita në Kosovë pak javë përpara bombardimeve të NATO-s. Ne dëbuam shqiptarët nga zonat që ishin bazat më të fuqishme të luftëtarëve të tyre. Nuk i asgjësua. Thjesht i dëbuam për të mirën e tyre. Dëmi më i paktë gjatë luftës ndodhi, kur arriti ushtria dhe u la dy orë në dispozicion për t’u larguar. Ata qëlluan shqiptarë me fat.

Kishite shumë terroristë shqiptarë. Ne kishim epërsi numerike mbi ta. Dhe, në këto rrethana, ushtritë më të fuqishme të botës fillojnë të të bombardojnë - është totalisht një situatë e jashtëzakonshme. Gjërat rrjedhin vetë.

Ne ishim një njësi speciale. Sa për grupet paraushtarake, unë i quaj ata gangsterë. Çdo gjë ishte nën kontrollin tonë, ushtria e policia gjithashtu, ndërsa ata ishin gangsterë. E megjithatë, një farë kontrolli kishte edhe mbi ta. Të gjitha këto grupe kishin zonat e tyre, ku kryenin operacione, dhe ishin të lejuar të bënin çfarë të donin. Ata viheshin qëllimisht në vende të caktuara, e ndërkohë u thuhej të bënin atë që donin, me kusht që detyra të realizohej. Ishte detyra e tyre të vrisnin, të përdhunonin e të bënin atë që dëshironin.

Unë mendoj, se një njeri, i cili është i përgatitur të përdhunojë e të sakatojë civilë, të sulmojë një fshat thjesht për të masakruar civilë, një njeri i tillë pra, cilitdo komb që t’i përkasë, ai nuk i bën nder atij kombi. Unë do t’i likujdoja ata aty për aty. Pa gjyq. Thjesht, një plumb pas qafe.

i cili foli me Human Rights Watch në shtator 1998, tha mes të tjerash se JSO ka kryer operacione në kufirin me Shqipërinë përreth Deçanit.⁹⁴

Sipas Ministrisë së Mbrojtjes së Mbretërisë së Bashkuar, JSO dispononte nga 400-500 vetë, shumica e të cilëve ishin të rekrutuar nga forcat speciale të UJ-së.⁹⁵ Media serbe ka shkruar që JSO ishte një njësi e formuar në rrethana speciale, anëtarët e së cilës veshin “një laryshi uniformash me stema që zyrtarisht nuk përdoren as nga njësitë policore, as nga njësitë ushtarake në krahinë”.⁹⁶ Revista “Vreme” pretendonte që JSO, e formuar më 1991, nuk kish më shumë se 300 anëtarë. I paisur me armët më të sofistikuara, ky grup trajnohej në Kula (afër Vërbas-it), i cili u bombardua nga NATO gjatë luftës, si dhe në kampe të tjera në afërsi të lumit Tara.⁹⁷ Raportime të pakonfirmuara pretendojnë se gjatë bombardimeve të NATO-s, JSO ishte e stacionuar në burgun e Dubravës në afërsi të Istogut, të cilin NATO e bombardoi më 19 e 21 maj (shih komunën e Istogut).

Origjina e Frenki Simatoviçit është enigmatike. Raportime të ndryshme mbi Kosovën i veshin atij funksionin e komandantit të operacioneve speciale të Sigurimit të Shtetit apo të ndihmës shefit të shërbimit të Sigurimit të Shtetit.⁹⁸ Një artikull mbi JSO-në i gazetarit beogradas Dejan Anastasijeviç dhe i Andrew Purvis (për Time.com) pretendon se Simatoviçi, fillimisht ishte një oficer i ri i shërbimeve sekrete jugosllave, dhe më 1991 u ngarkua me detyrën për të ngritur një forcë paraushtarake të lidhur ngushtë me aparatën e Sigurimit të Shtetit në Beograd, me anën e së cilës të vepronte në Kroaci. Artikulli mbyllet me këto fjalë: “Detyra e Simatoviçit ishte ngritja e një njësie të vogël ish-policësh, ish-të bugosurish dhe të tjerë të vetëshpallur vullnetarë, të cilëve do t’u duhej të përgjigjeshin vetëm përpara policisë sekrete serbe”.⁹⁹

Milorad Lukoviç (ose Ulemek) mbeti në krye të JSO-së pas rënies së qeverisë së Milosheviçit në tetor 2001, duke ngritur kështu dyshime rreth rolit të kësaj organizate pas ndryshimeve politike në vend. Gazetat serbe hamendësonin se Lukoviçi (ose Ulemek) i kish ofruar mbështetjen e besnikërinë e tij kryeministrit të ri serb Zoran Xhinxhiç. Sidoqoftë, më 6 maj të vitit 2001, Ministria Serbe e Punëve të Brendshme njoftoi se komandanti i JSO-së “Milorad Lukoviç” është pezulluar nga detyra për shkak të një incidenti të dhunshëm në një bar-disko të qytetit të Kula-s. Së shpejti do të merren masat disiplinore dhe do të fillojë ndjekja penale, njoftonte Ministria.¹⁰⁰ Sipas gazetës *Danas*, një grup i pjesëtarëve të JSO-së u mblodh në një klub për të festuar përvjetorin e dhjetë të JSO-së.¹⁰¹

Besohet gjithashtu, se SDB-ja serbe ka asistuar e armatosur forca paraushtarake në Kosovë, ashtu siç bënë në Bosnjë e Kroaci, ndonëse natyra e kësaj pune mbetet e paqartë. Ministria e Mbrojtjes së Mbretërisë së Bashkuar ka këmbëngulur që Simatoviç ka një “ histori të gjatë të organizimit, armatosjes e të drejtimit të paraushtarakëve në luftën e Bosnjës e tashti në Kosovë”.¹⁰²

Në një intervistë, një ish-pjesëtar i Sigurimit të Shtetit serb i ka thënë “American RadioWorks”-it, që SDB-ja ka ndihmuar fuqizimin e komandave e të kontrollit mbi forcat paraushtarake në Kosovë nëpërmjet furnizimit me paisje të komunikacionit:

Ata (paraushtarakët) operonin në Kosovë me miratimin dhe mbështetjen e vazhdueshme politike e logjistike të qeverisë

Fillimisht, ne morëm urdhëra nga komanda e lartë për t'u lënë disa gjëra në dispozicion krerëve të grupeve paramilitare. Telefona të lëvizshëm, lidhje radiofonike, komunikime satelitore. Ata kishin marrë ndërkohë armë e municion nga ushtria. Komunikimi ishte i tillë, që ata mund të viheshin në kontakt të drejtëpërdrejtë me komandën në Prishtinë.¹⁰³

Sipas komandantëve të UÇK-së, të cilët kanë folur me Human Rights Watch, SDB-ja kishte njohuri të plota mbi personalitetet e aktivitetet e UÇK-së, dhe kjo kryesisht prej informatorëve e të infiltruarve. Faktet bëjnë të besohet se qeveria serbe ishte shumë e vetëdijshme mbi lëvizjen militante të shqiptarëve të Kosovës gjatë viteve '80 e '90, përfshirë aksionet e para të organizuara të UÇK-së më 1996.

Paraushtarakët

Në një intervistë dhënë gazetës serbe “Večernje Novosti”, ish-shefi i Armatës së tretë, kolonel gjeneral Nebojsa Pavkoviç mohonte praninë e paramilitarëve në Kosovë.¹⁰⁴ Deklarimet e dëshmitarëve të mbledhura nga Human Rights Watch, raportet e OSBE-së dhe artikuj të shumtë të botuar në median ndërkombëtare bien ndesh me këtë pretendim. Struktura e kompozimit dhe e komandimit të grupeve të ndryshme

paraushtarake dhe lidhjet preçize që secila prej tyre kish me qeverinë serbe e jugosllave mbeten të paqarta. Por faktet dëshmojnë, që ata operonin në Kosovë me miratimin dhe mbështetjen e vazhdueshme politike e logjistike të qeverisë, dhe shpesh në bashkëpunim të ngushtë me trupat e rregullta. Gjenden vetëm pak fakte, në mos aspak, që flasin mbi përpjekje të qeverisë për të penguar operacionet e paraushtarakëve, pavarësisht raporteve të përsërituara e të besueshme rreth krimeve të kryera prej tyre.

Forcat paraushtarake, të cilat sipas shumë gjasave kanë qënë aktive në Kosovë, përfshijnë përveç të tjerash Tigrat e Arkanit, Shqiponjat e Bardha të Sheshelit dhe Delta-Force-ën e “Republika Srpska”-s, një grup i policisë së kësaj Republike.¹⁰⁷ Besohet se shumë prej këtyre grupeve ishin të armatosura e të organizuara me ndihmën e SDB-së. Në ndryshim nga çfarë ndodhi në Kroaci e Bosnjë, në Kosovë këto grupe paraushtarakësh ishin kryesisht të integruara brenda njërive të VJ-së e të MUP-it, gjë që të bën të mendosh se ato rrallë vepronin me kokën e tyre.

Sipas raportit të OSBE-së mbi Kosovën, Tigrat e Arkanit duhet të kenë patur një kamp stërvitjeje diku midis Leposaviqit e Mitrovicës, dhe këto forca sipas shumë gjasave vepronin rrotull Mitrovicës, Pejës, Gjakovës e Prizrenit. Delta-Force-a e “Republika Srpska”-s, sipas shumë raportimeve, vepronte në jug të Gjilanit në fillim të prillit.¹⁰⁸ Njësia e SDB-së e njohur si Djemtë e Frenkit është identifikuar shpesh me paraushtarakët.

Sipas dëshmitarëve, paraushtarakët vishnin lloj-lloj uniformash – ata shpesh ishin të dallueshëm prej mungesës së iniformës. Disa kishin kokat të rruara, ndërsa të tjerët ishin me flokë të gjata e me mjekër. Shpesh mbanin shalle e shami të zeza ose të kuqe, sakica në duar apo thika të gjata në brez.

Duke lënë mënjane natyrën shumë të dhunshme, një prej veprimtarive kryesore të këtyre forcave ishte plaçkitja dhe vjedhja. Sipas raportit të OSBE-së, shumë paraushtarakë kanë shkuar në Kosovë nga mesi i shkurtit për të organizuar transportin për në Serbi të gjërave të vjedhura.¹⁰⁹

Në ato kohë, policia ose ushtria përpiqeshin të lajmëronin apo mbronin civilët shqiptarë nga paraushtarakët, ndonëse edhe kjo ishte një gjë e rrallë. Një shqiptar, i cili në muajin maj u mor me forcë së bashku me një grup të burgosurish nga burgu i Lipjanit për në Prishtinë tha se një polic e mori në mbrojtje nga kërcënimet e paraushtarakëve. Ai i tregoi “Human Rights Watch”-it: “Kur po ktheheshim, ne u ndalëm nga paraushtarakët, të cilët donin të na vrisnin. Një oficer i policisë goditi me

kondakun e armës në kokë njërin prej paraushtarakëve. Ai na foli shqip, na dha ujë e na tregoi të fshiheshin në Prishtinë”.¹¹⁰

Pas luftës, disa paraushtarakë folën me gazetarë të huaj rreth kohës së tyre në Kosovë. Njëri syresh i vetquajtur “Dragan” tha se ai luftonte në njësinë paraushtarake Pitbull Terrier, e cila përbëhej nga boksierë të qytetit të tij, nga Niksiqi i Malit të Zi, dhe këta kishin luftuar në Bosnjë. Dragan tha që grupi i tij vrau pesëdhjetë shqiptarë si ndëshkim për shtatë të zhdukur nga radhët e tyre.

Një reporter i *Wall Street Journal* intervistoi tetë paraushtarakë, mes të cilëve gjeje edhe kriminelë të liruar prej burgjeve për të luftuar, edhe nacionalistë serbë, që besonin se ishin vënë në mbrojtje të atdheut. Njëri prej tyre, “Tony”, tha se ai kish luftuar së bashku me Tigrat e Arkanit. Zyrtarë lokalë të Kosovës, tha ai, i dhanë njësisë së tij një fletë të printuar kompjuteri, ku ishin emrat e pronat e shqiptarëve të kamur. Njësi të tjera gjetën listat e atyre që duhet të ekzekutoheshin. Një tjetri syresh, i identifikuar si “Malazezi”, i ishte ofruar lirimi i parakohshëm nga burgu, me kusht që ai të shkonte të luftonte në Kosovë. Ai pranoi, dhe ndër njëzet e pesë të burgosur, gjashtëmbëdhjetë u bashkuan me të. Një i tretë i vetquajtur “Jacques” tha se njësia e tij vepronte mbi bazën e informacioneve të ushtrisë, të policisë, të serbëve lokalë dhe të bashkëpunëtorëve shqiptarë.¹¹²

Një artikull tjetër në shtypin amerikan, i bazuar në më shumë se një duzinë intervista me pjesëtarë të forcave paraushtarake, bënte me dije se njësitet vepronin me udhërat e Sigurimit të Shtetit, të MUP-it dhe të VJ-së. Si shpërblim për shërbimet e tyre, paraushtarakëve u lejohej të mbanin dhjetë përqind të asaj që ata vidhnin. Disa prej luftëtarëve i treguan gazetarit dokumenta zyrtarë të MUP-it, në të cilat jepeshin udhëzime për transportin e plaçkës së vjedhur nga Kosova në Serbi. Disa prej tyre mohuan urdhërat për të përdhunuar gratë, por pretenduan se komandantët e tyre nuk kishin bërë asgjë për t'i ndaluar.¹¹³

“American RadioWorks” prodhoi një seri programesh radiofonike mbi krimet e luftës në zonën e Pejës, veçantërisht mbi masakrën e kryer në fshatin Qyshk. Reporterët e kësaj radioje folën me pjesëtarët e milicisë serbe, dhe disa prej tyre pranuan të kenë marrë pjesë në këtë masakër. Një person, i identifikuar me emrin “Marko”, tha se ai kish qënë i liruar nga një burg serb për të luftuar në Kosovë përkrah Tigrave të Arkanit. Ai tha:

Formalisht, Arkani nuk erdhi në burg. Erdhi një prej njerëzve të tij, i cili kish një listë të burgosurish dhe dosjet e tyre. Të rekrutuarit nga burgu duhet të kishin prerjen e duhur. Ai më kërkoi nëse isha gati të shkoja në Kosovë ...dhe në këtë mes nuk kishim të bënim me vendimin e gjykatësit apo të drejtorit të burgut. Ishte vendimi i Arkanit. Ky i fundit bënte ligjin në Serbi.

Ne do të merrnim një listë me emra njerëzish, dhe secilin syresh ne duhet ta kapnim gjallë apo vdekur. Mua më ish ngarkuar detyra të arrestoja njerëz, dhe kisha lejen t'i vrisja ata, nëse do të ish e nevojshme. Mjaft të shohësh një djalosh, sjelljen e tij, dhe nëse ajo s'të pëlqen, mund ta vrasësh atë. Dua të them, nuk na kërkohet të shkonim të gjenim dikë midis atyre që shkaktojnë trazira

Ne bashkëvepronim shumë me njerëz të caktuar në radhët e MUP-it. Ishte një lloj këshilli krizash, dhe një pjesë informatash vinin prej andej. Listat erdhën të gjitha nga policia, autoritetet lokale, sepse ata e kishin mbledhur këtë lloj informacioni për vite e vite me radhë. Cilët ishin të pasurit, ku jetonin ata, cilët ishin të rëndësishmit, ku jetonin ata. Dhe ne kishim spiunë lokalë, të cilët na ndihmonin në operacione. Ne mund të përdornim banorët e një fshati, të cilët na shërbenin si kallauzë, na tregonin ku, si, pse, dhe ata, nëse ishin serbë, përfitonin kështu një dorë të mirë parash. Ne kishim edhe spiunë shqiptarë. Magjypë gjithashtu.¹¹⁴

Në disa vende, serbët lokalë ishin pjesëmarrës në fushatën e "spastrimit", ndonëse kjo nuk mund të thuhet kurrsesi për gjithë popullsinë serbe të Kosovës. Një pjesë e serbëve lokalë ishin rezervistë të policisë, por ishin formuar gjithashtu edhe grupet e mbrojtjes së fshatrave. Disa fshatra serbësh të Kosovës i ishin ankuar qeverisë serbe në vitin 1998, ngaqë ishin të pambrojtur nga shqiptarët e armatosur. Qeveria ju përgjigj kësaj ankese, duke i armatosur këta individë e grupe. Serbët e armatosur lokalë kishin në dukje një lloj koordinimi me policinë, ndonëse disa prej tyre u bashkuan me forcat paraushtarake.

Megjithëse një pjesë e madhe e serbëve lokalë dalloheshin për një sjellje të dhunshme, nuk mungonin as ata që u gjendeshin pranë shqiptarëve. Rreth Pejës e Rrahovecit, për shembull, veçantërisht në afërsi të fshatit Hocë e Madhe (i banuar tërësisht nga serbë), serbë të armatosur morën pjesë në plaçkitjen e shkatërrimin e pronave private, si dhe në ekzekutime.

Sidoqoftë, veprimtaria më e zakonshme kriminale e serbëve lokalë ishte

plaçkitja e shtëpive të shqiptarëve, dhe këtë e bënin, pasi forcat e sigurimit e kishin boshatisur një zonë të caktuar dhe pasi popullsia ose ishte dëbuar ose kishte ikur. Ndoshta, dëshmia më domethënëse e plaçkitjes vjen nga ditari i një gruaje serbe nga Peja, e cila kish hedhur në letër vëzhgimet e saj gjatë luftës. Ditari, i gjetur pas lufte nga gazetarët e huaj, thotë:

Thuhet se këta (plaçkitësit) janë patriotë, të cilët i dhunojnë shtëpitë e “shqiptarve” (fjalë përbuzëse për të treguar shqiptarët), dhe se ai që nuk vepron kështu qënka një tradhëtar. Le të më quajnë tradhëtare, por unë nuk do t'i njollos duart e mija. Unë kam frikë për të ardhshmen e fëmijëve, prindërit e të cilëve i mësojnë ata si t'i vjedhin, si t'i plaçkisin e si t'i djegin shtëpitë. Ç'do të dalë në dritë nga ky soj njerëzish në të ardhshmen? Çfarë kujtimesh do të ruajnë ata për fëmijërinë e tyre? Ata nuk luajnë futboll apo me patina. Loja e tyre konsiston në dhunimin e shtëpive, në grabitjen e asaj që mund të grabitet, dhe më në fund, me ndihmën e një litër vajguri e të një fije shkrepseje, në shkatërrimin e gjithçkaje.

Sipas shumë shqiptarëve, pjesëtarë të komunitetit rom të Kosovës, morën pjesë gjithashtu në krime, dhe kjo përbën përligjen që i është bërë rëndom dëbimit të tyre nga Kosova e pas luftës. (Shih abuzimet pas 12 qeshorit 1999). Në të vërtetë, dëshmitë e mbledhura në këtë raport përfshijnë përshkrimin e shumë rasteve, në të cilët romët lokalë bashkëpunuan me policinë, ushtrinë apo paraushtarakët, qoftë duke shërbyer si kallauzë për ta, qoftë duke marrë pjesë aktivisht në kryerjen e krimeve. Por një pjesë e madhe e romëve ishin gjithashtu viktima të kësaj ofensive, dhe është katërcipërisht e gabuar të fajësosh komunitetin në tërësi për krimet gjatë luftës. Një numër i konsiderueshëm romësh u dëbuan drejt Shqipërisë e Maqedonisë. Të tjerë u vranë nga forcat e sigurimit qeveritar. Disa romë u detyruan nga forcat e sigurimit qeveritar të punonin, si për shembull grupi në Gjakovë që u urdhërua të ngrinte e të varroste trupat në qytet. Një raport i Qendrës së Ligjeve Humanitare thotë: “Policia serbe e autoritetet lokale i shtrënguan civilët romë, përfshirë edhe minorenët, të kallnin në varr trupat e civilëve shqiptarë dhe të luftëtarëve të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, të hapnin transhe për ushtarët e të plaçkisnin e të shkatërronin pronat e shqiptarëve.”¹¹⁶

Serbët e romët lokalë, të cilët kryen krime apo bashkëpunuan me forcat e sigurimit gjatë luftës, sipas shumë gjasave e kanë lënë Kosovën në

fillim të qershorit 1999, kur e lanë edhe forcat e tjera. Ata që mbetën, vepruan kështu sepse, ose besonin në pafajësinë e tyre, ose ishin tepër të moshuar e të varfër e nuk mund të lëviznin. Ata u përballën me kushtet tej mase të vështira në Kosovën e pas luftës, ku nuk mungonin dhuna, rrëmbimet dhe vrasjet (Shih abuzimet pas 12 qershorit 1999)

Së fundi, ka shumë raporte që dëshmojnë mbi pjesëmarrjen e të huajve në krah të forcave jugosllave e serbe, ashtu si edhe, në një masë më të vogël, në krah të UÇK-së. Nuk dihet nëse ndonjë prej këtyre individëve është paguar për shërbimet e tij. Human Rights Watch intervistoi më shumë se një duzinë dëshmitarësh, të cilët pohonin të kishin parë luftëtarë rusë së bashku me forcat serbe, ndonëse nuk ka ndonjë të dhënë që flet për përfshirjen e qeverisë ruse. Disa raporte të medias ndërkombëtare përshkruajnë gjithashtu praninë e luftëtarëve të huaj, jo vetëm nga Rusia, por edhe nga vende të tjera.¹¹⁷ Në një artikull të një gazete izraeliane, Tel Aviv Yedi'ot Aharonot, ngrihej pretendimi se nja dyzet qytetarë izraelitë u bashkuan me “njësitë serbe të vullnetarëve të huaj”, shumica e të cilëve vinin prej ish Bashkimit Sovjetik ose ishin veteranë të luftrave në Afganistan e në Çeçeni.¹¹⁸ Një shtetas danez, i cili shpalli se kish luftuar në krah të forcave serbe në Kosovë u arrestua në vendin e vet, pasi i tregoi një gazete në Danimarkë, Extra Bladet, që ai kish marrë pjesë në “spastrimin etnik”. Ai u lëshua më vonë për mungesë faktesh.

Zinxhiri i komandave dhe ndarja e përgjegjësi

Zinxhiri i komandave i ushtrisë jugosllave është publik. Siç ka rezultuar në këtë kapitull, komandantët lokalë në Kosovë u raportonin komandantëve të Korpusit të Prishtinës, të drejtuar nga major gjeneral Vladimir Llazareviç. Korpusi i Prishtinës i raportonte armatës së tretë, të komanduar nga kolonel gjeneral Nebojsa Pavkoviç, i cili nga ana e vet i raportonte Shtabit të Përgjithshëm, të komanduar nga gjeneral Dragoljub Ojdaniç. Komandanti i Përgjithshëm i Ushtrisë Jugosllave ishte Presidenti Jugosllav Sllobodan Milosheviç, i cili drejtonte Këshillin e Lartë të Mbrojtjes.

Zinxhiri i komandave të MUP-it është shumë më pak i qartë. Ndërsa është prezantuar në këtë kapitull një pjesë e madhe e hierarkisë de jure, gjenden ende hendeqe (të çara), të tilla si marëdhëniet midis sigurimit të

shtetit dhe forcave paraushtarake dhe roli i formacioneve të ndryshme të MUP-it. Ndoshta ka patur struktura shtesë komandash e kontrollesh brenda MUP-it e VJ-së.

Përveç kësaj, strukturat de jure të MUP-it nuk reflektojnë domosdoshmërisht realitetin de facto. Roli i Ministrit Serb të Punëve të Brendshme, Vllajko Stijiljkoviç, për shembull, është konsideruar nga vëzhguesit serbë e të huaj të strukturave të sigurimit serb, se ka qënë i dorës së dytë në raport me rolin e presidentit Milosheviç e ndoshta me atë të zv.kryeministrit jugosllav Nikolla Shahinoviç, i konsideruar nga shumë vetë si njeriu-kyç i Milosheviçit në Kosovë.¹²⁰ Linja të ndryshme komande e kontrolli midis sigurimit të shtetit, sigurimit publik, forcave paraushtarake e Presidentit, si dhe brenda tyre, janë ende të panjohura. Së fundi, metoda e struktura e bashkëpunimit midis MUP-it e VJ-së mbeten gjithashtu të paqarta, përfshirë këtu një qëndër të mundshme koordinimi në Prishtinë.

Pavarësisht nga kjo, rrethanat kundër lidhshimit serb e jugosllav janë bindëse. Statuti i Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet e Luftës është i qartë, kur bazohet tek përgjegjësia individuale për krimin përsa u takon liderëve, të cilët organizuan apo lejuan kryerjen e krimeve serioze. Artikulli 7 i Statutit thotë:

1. Një person që ka planifikuar, nxitur, urdhëruar, kryer apo është fajtor me të tjerët në planifikimin, përgatitjen apo ekzekutimin e një krimi, që i referohet artikujve 2 e 5 të këtij statuti, do të përgjigjet individualisht për krimin.

2. Pozicioni zyrtar i një personi të akuzuar, qoftë si kreu i shtetit apo i qeverisë, qoftë si një zyrtar përgjegjës i qeverisë, as nuk e shkarkon këtë person nga përgjegjësia për krimin, as nuk është arsye për një dënim më të butë.

Nikolla Shahinoviç, zv. Kryeministër i Jugosllavisë dhe zyrtar i lartë i Partisë Socialiste të Serbisë (SPS) në një konferencë për shtyp në Beograd gjatë luftës në Kosovë, më 13 tetor 2000. Shahinoviç konsiderohej në masë si përfaqësues i Millosheviçit në Kosovë, në 27 maj 1999 akuzohet nga gjykata për krimet e luftës.

FOTO AFP

3. Kur aktet, të cilat i referohen artikujve 2 e 5 të statutit në fjalë, janë kryer nga një vartës, ky fakt nuk e shkarkon eprorin e tij nga përgjegjësia për krimin. Nëse eprori ka ditur apo ka patur arsye të dijë, që vartësi ka qënë duke kryer akte të tilla apo i ka kryer ato, dhe nuk ka marrë masat e nevojshme e të arsyeshme për parandalimin e akteve të tilla apo për ndëshkimin e autorëve, ai është përgjegjës për krimin.
4. Fakti që një person i akuzuar ka vepruar në zbatim të urdhërave të qeverisë apo të eprorit, nuk e shkarkon atë nga përgjegjësia për krimin, por mund të merret në konsideratë zbutja e dënimit, nëse Gjykata Ndërkombëtare është e mendimit se kështu çohet drejtësia në vend.¹²¹

Me fjalë të tjera, edhe autori i drejtëpërdrejtë i një krimi, edhe liderët politikë apo ushtarakë, që kanë urdhëruar krimin, mund të ndiqen penalisht. Paragrafi i tretë shton se një epror jep llogari për krimin e kryer, nëse ai ose ajo nuk kanë marrë masa për të parandaluar akte të tilla apo nuk kanë ndëshkuar autorët.

Shtirirja dhe natyra sistematike e krimeve në Kosovë e bëjnë krejt të papranueshëm versionin, sipas të cilit udhëheqja serbe e jugosllave nuk kishin dijeni mbi krimet që po kryheshin, sidoqë ata këmbëngulnin në këtë version. Deklarata të shumta të ushtrisë apo qeverisë serbe e jugosllave demonstrojnë që udhëheqësit më të rëndësishëm ishin të informuar për situatën e sigurimit në Kosovë. Raportime të publikuara e të shpërndara nga media e nga organizata joqeveritare, përfshirë Human Rights Watch, dokumentonin në mënyrë të përsëritur abuzimet e forcave serbe e jugosllave.

Në fillim të luftës, më 26 mars 1999, për shembull, presidenti Milosheviç u takua me zyrtarë të lartë të ushtrisë e policisë, përfshirë Zoran Sokoloviç, ministër i Punëve të Brendshme i Jugosllavisë, Vllajko

Presidenti i Serbisë Milan Milutinoviç gjatë një konference për shtyp në Paris më 18 mars 1999. Milutinoviç u akuzua më 27 maj 1999 nga gjykata e krimeve të luftës për krime në Kosovë.

FOTO AFP

Stojiljković, ministër i Punëve të Brendshme i Serbisë, Kolonel Gjeneral Vlastimir Gjorgjeviç dhe Radomir Marković, respektivisht shefa të sigurimit publik e të sigurimit të shtetit, si dhe Kolonel Gjeneral Geza Farkas, shefi i kundërspiunazhit të ushtrisë jugosllave. Në një deklaratë të dalë nga ky

“Çdo gjë atje ishte e orkestruar”. takim, qeveria tha:

-Gjen. Nebojsa Pavković Zyrtarët e sigurimit e të punëve të brendshme bënë me dije presidentin Milosheviç se të gjitha organet e shërbimit si dhe shërbimet e sigurimit po funksionojnë shumë mirë, dhe pjesëtarët e këtyre forcave po kryejnë detyrat e nevojshme në mënyrë efektive, të përgjegjshme e me profesionalizëm të lartë Eshtë vlerësuar që morali, ndërgjegjja patriotike dhe gatishmëria e të gjithë efektivit të organeve të Punëve të Brendshme janë të nivelit më të lartë.¹²³

Më 4 maj 1999, presidenti Milosheviç u takua midis të tjerëve edhe me gjeneral Ojdaniç, gjeneral Pavković, major gjeneral Sreten Lukiç dhe presidentin serb Milutinoviç. Deklarata e Ministrisë së Punëve të Brendshme, që doli pas takimit thosh: “U arrit në përfundimin që të gjitha detyrat që kishin të bënin me mbrojtjen e vendit, luftën kundër terrorizmit dhe vendosjen e sigurisë së përgjithshme në Kosovë e Metohi janë realizuar me sukses.”¹²⁴

Në një intervistë dhënë televizionit amerikan Frontline, në një prej transmetimeve show-news të pas luftës, gjeneralit Pavković iu kërkua nëse gjatë bombardimeve të NATO-s ishte takuar me shefat e tij politikë, fjala vjen me presidentin Milosheviç. Më poshtë po japim shkëmbimin e disa batutave:

PAVKOVIÇ: Sigurisht, kam qënë i pranishëm si anëtar i shtabit të oficerëve madhorë në shumë raste, dhe unë mund t’ju them juve se vihej re ndjenja e bashkimit, si ndër anëtarët e shtabit, ashtu edhe në popull.

FRONTLINE: Ç’përshtypje ju jepte Milosheviçi?

PAVKOVIÇ: Ai është komandanti i përgjithshëm, dhe si i tillë, ai e njej klimën politike e ushtarake shumë mirë. Ai na bënte optimistë, jo vetëm ne ushtarakëve, por edhe popullin.

FRONTLINE: Morët pjesë ju në planifikimin ushtarak të dëbimit të popullsisë nga Kosova?

PAVKOVIÇ: Jo, por unë isha në kontakt të vazhdueshëm me skuadrën

që e bëri këtë planifikim. Asnjë vendim nuk mund të merrej pa pjesëmarrjen tonë.¹²⁵

Përveç kësaj, të gjitha dëshmitë tregojnë se, me ndonjë përjashtim tek-tuk, njësitë policore, ushtarake e paraushtarake ishin nën një kontroll të rreptë, dhe vepronin vetëm me urdhëra të shkruara nga komandantët e tyre. Fakti që të gjitha forcat e sigurimit u tërhoqën nga Kosova në mënyrë të komanduar pasi u nënshkrua më 10 qershor Marrëveshja Teknike Ushtarake me NATO-n, është një dëshmi e mëtëjshme që forcat ishin nën komandën e rreptë e efektive të eprorëve të tyre. Me të vërtetë, në një intervistë dhënë më 16 janar 2001 radios B92 së Beogradit, gjeneral Pavkoviç tha duke ju referuar operacioneve ushtarake, se “çdo gjë atje ishte e orkestruar”.¹²⁶

Ka gjithashtu dëshmi që provojnë, se postat e policisë lokale funksiononin gjatë luftës, duke iu kundërvënë kështu pretendimeve se strukturat e qeverisë ishin shpërbërë. Në Pejë, për shembull, policia mbajti regjistrime të kujdesshme të vdekjeve në qytet, duke ia atribuar shumicën e tyre “bombave të NATO-s” ose “akteve terroriste” të kryera nga UÇK-ja.¹²⁷ Dëshmitarë në pjesë të ndryshme të Kosovës i kanë treguar “Human Rights Watch”-it se ata kishin parë hetues të policisë që inspektonin skenat e krimit, fjala vjen në fshatin e Studimes pas vrasjes së familjes Gërzhalliu më 31 maj (shih komunën e Vushtrrisë)

Udhëheqja serbe e jugosllave duhet të ketë patur dijeni gjithashtu për aksionet e forcave paraushtarake që vepronin në Kosovë. Të paktën, udhëheqja kish dijeni për namën e këtyre forcave për shkak të brutalitetit të demonstruar në Kroaci e Bosnjë. Pavarësisht nga ky fakt, autoritetet, jo vetëm dislokuan paraushtarakët, por edhe i lejuan ata të vepronin në Kosovë, pa marrë ndonjë masë për të parandaluar krimet që kryheshin atje. Me këtë nam, të dërgoje një forcë paraushtarake nën urdhërat e disa liderve të caktuar është njësoj si të biesh dakord me dhunën e tepërt pa qënë nevoja të japësh një komandë për këtë gjë.

Kjo u pasqyrua në një intervistë në faqen 84 të një të vetshpalluri anëtar i “Djemve të Frenkit”, dhënë radios amerikane *RadioWorks*. Në këtë intervistë, personi i identifikuar me emrin “Milosh”, thotë:

Ne (djemtë e Frenkit) ishim një njësi speciale. Por përse u takon grupeve paraushtarake, unë i quaj ato banda. Çdo gjë poshtë policisë, ushtrisë

e nesh në zinxhirin hierarkik, ishte një bandë. Megjithatë, nuk është se nuk kishte kontroll. Këto grupe kishin zonat e tyre të veprimit. Ato lejoheshin të bënin atë që donin. Ato ishin vënë qëllimisht në vende të caktuara, dhe u ish thënë të bënin çfarë të donin në mënyrë që të realizonin detyrat e ngarkuara. Ish detyra e tyre të vrisnin, të përdhunonin e të pëlqenin çfarë ata pëlqenin.¹²⁸

Me shumë pak përjashtime në nivelet e ulëta, pati disa raste, në të cilat qeveria e Milosheviçit ndëshkoi forcat e sigurimit për krime serioze, apo i vuri ata nën ndjekje penale.¹²⁹ Nga ana tjetër, periudha e pasluftës solli me qindra gradime e dekorime të personelit të policisë e ushtrisë, që kish shërbyer në Kosovë, përfshirë disa prej zyrtarëve të lartë. Një listë më e plotë e gradimeve e dekorimeve gjendet në shtesën e këtij kapitulli. Disa prej individëve më të shquar, të cilët u graduan për atë që bëjnë në Kosovë, janë:

- Dragoljub Ojdaniç, shef i Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë, i graduar si gjeneral (katër vje), dhe menjëherë më pas, si Ministër i Mbrojtjes së Jugosllavisë (pozicion që ai e mbajti deri në tetor 2000).
- Nebojsa Pavkoviç, komandant i armatës së tretë, i graduar si shef i Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë.
- Major Gjeneral Vladimir Llazareviç (me një yll), komandant i Korpusit të Prishtinës, i graduar si major gjeneral (me dy vje).
- Kolonel Boxhidar Deliç, komandant i Brigadës së 549-të të motorrizuar, i graduar si gjeneral me një yll.
- Kolonel Radojko Stefanoviç, komandant i Brigadës së 52-të të Artilerisë së Kombinuar, i graduar si Brigadier Gjeneral.
- Urdhëri i Flamurit të Luftës iu dha Brigadës së 243-të të mekanizuar, Brigadës së 211-të të korracuar dhe Brigadës së 15-të të korracuar.
- Presidenti Milosheviç i dorëzoi Urdhërin e Lirisë Gjeneralit të Ushtrisë Dragoljub Ojdaniç dhe Kolonel Gjeneral Nebojsa Pavkoviç, komandant i armatës së tretë.
- Presidenti Milosheviç i dorëzoi Urdhërin e Heroit Kombëtar këtyre brigadave të Ushtrisë: brigadës së 125-të të motorizuar (e marrë nga komandanti i brigadës, kolonel Dragan Zivanoviç), brigadës së 549-të të motorrizuar (e marrë nga komandanti i brigadës, kolonel Bozhidar Deliç), dhe brigadës së 37-të të motorrizuar (e marrë nga komandanti i brigadës, kolonel Ljubisha Dikoviç).

- Urdhëri i Flamurit Jugosllav i Shkallës së parë iu dha kolonel gjeneral Vlastimir S. Gjorgjeviç, kreu i sigurimit publik të MUP-it, Obrad M. Stevanoviçit, kreu u forcave speciale të policisë, dhe Sreten Lukiçit, kreu u forcave të MUP-it në Kosovë.
- Obrad Stevanoviç dhe Sreten Lukiç u graduan major gjeneralë në polici.
- Ndhmësministrat e Punëve të Brendshme Nikola Curçiç, Stojan Misiç dhe Petar Zekoviç, u graduan gjithashtu.
- Urdhëri i Flamurit Jugosllav të Shkallës së Tretë iu dha kolonel Zhivko Trajkoviçit, komandant i SAJ-it.
- Urdhëri i Meritave për Çështje të Mbrojtjes e të Sigurimit i shkallës së Parë iu dha kolonel Dragutin Adamoviçit, SUP-i Gjakovës; kolonel Dushan B. Gavraniçit, SUP-i i Gjilanit; kolonel Gradimir R. Zekavica-s, SUP-i i Prizrenit; lejtënant kolonel Milan S. Xhuriçit, SUP-i i Prizrenit; dhe major Milenko M. Bozoviçit, komandant i policisë së Skënderajt.
- Presidenti Milosheviç dekoroi me Urdhërin e Flamurit Jugosllav Zoran Andjelkoviçin, president i Këshillit të Përkohshëm Ekzekutiv për Kosovën e Metohinë, Nikolla Shahinoviçin, zëvendës kryeministrin e Jugosllavisë, kolonel gjeneral Vlastimir Gjorgjeviçin, major gjeneral Obrad Stevanoviçin dhe major gjeneral Sreten Lukiçin.
- Dekorata e Flamurit Jugosllav të Klasit të Parë iu dha Vllajko Stojiljkoviçit, ministër serb i Punëve të Brendshme, dhe kolonel gjeneral Radomir Markoviçit, ndihmës ministër dhe shef i sigurimit të Shtetit.

Përveç këtyre gradimeve, deklaratat publike të Milosheviçit, në kohën që ishte President e më pas, çmonin forcat e sigurimit në mënyrë të përsëritur për aksionet e tyre në Kosovë, pa përmendur në asnjë rast krimet që u kryen. Më 25 nëntor 2000, në një kongres të jashtëzakonshëm të Partisë Socialiste Serbe, Milosheviç deklaroi se katër liderë të tjerë serbë e jugosllavë të paditur nga Gjykata për Krimet e Luftës, ishin “heronj kombëtarë”.¹³⁰ Më 13 maj 1999, e njohur si “dita e sigurisë” në Serbi, Presidenti i atëhershëm Milosheviç e zgjeroi gjeografinë e përgëzimeve në adresë të të gjitha forcave të Sigurimit të vendit:

Ju keni arritur suksese të mëdha në shtypjen e lëvizjes separatiste dhe bandave të saj terroriste në Kosovë e Metohi, e cila pati mbështetjen e

fuqive të huaja, që kryen gjithashtu mbi vendin tonë një agresion kriminal. Shumë pjesëtarë të institucioneve e shërbimeve të sigurimit dhanë jetën trimërisht në atë betejë dhe ata përbëjnë një shembull ndriçues të kurajos e ndershmërisë ndaj popullit e Atdheut të tyre.

Me ndjenjën tuaj të lartë të patriotizmit, ndershmërisë e profesionalizmit, ju keni dëmtuar forcat armike dhe i penguat ato të cënonin fuqinë e mbrojtjes sonë.

Duke ju përgëzuar në këtë ditë feste, dua t'ju shpreh bindjen time, që ju do të vazhdoni, ashtu si deri tani, me nder, me profesionalizëm, dhe me shpirtin e traditave liridashëse të popullit tonë, të kryeni detyrën në mbrojtje të sovranitetit, intergritetit territorial, pavarësisë e rendit kushtetues të Republikës Federale të Jugosllavisë.¹³¹

Pas luftës, u bë një farë diskutimi brenda Serbisë për krimet e kryera nga forcat e qeverisë, megjithëse kjo po ndryshon me rënien e qeverisë së Milosheviçit në tetor të vitit 2000. Dy persona, të cilët tentuan të paraqisnin çështjen në publik, ndërsa Milosheviçi ishte akoma në pushtet, u përballën me kundërveprimin e qeverisë. Më 26 qershor të vitit 2000, një gazetar i Agjencisë France Presse, i gazetës *Danas*, dhe i Institutit për Raportime të Luftës e të Paqes, Mirosllav Filipoviç, u dënua me shtatë vjet burg nga një gjykatë ushtarake për spiunazh dhe për përhapjen e informacioneve të rreme. Ai u lirua më 10 tetor. Filipoviç ka shkruar për rolin e forcave qeveritare në abuzimet kundër shqiptarëve të Kosovës. Në korrik të vitit 2000, një veprimtare e vendosur dhe e respektuar për të drejtat e njeriut, Natasha Kandiç, u kërcënua nga Ushtria Jugosllave me veprimin e ligjit, pasi ajo kundërshtoi dënimin që iu dha Filipoviçit dhe foli troç rreth “gjeneralëve të tmerrit (të VJ-së) që dërguan rekrutë të rinj të ushtronin dhunë në Kosovë”.¹³²

Megjithëse procesi i analizës së të shkuarës kërkon kohë për t'u bërë, disa hapa premtues janë hedhur brenda Serbisë që nga rënia e Milosheviçit. Media lokale ka filluar të raportojë më hapur – pa frikën e ndonjë ndëshkimi - mbi krimet e forcave serbe, një komision për hetimin e së vërtetës i ngritur nga presidenti jugosllav Vojislav Koshtunica ka filluar të veprojë, ndërsa VJ-ja ka nisur procedime legale kundër më shumë se 150 ushtarëve të VJ-së për aksionet e tyre në Kosovë. Rasti më i qartë ish, kur policia serbe arrestoi Slobodan Milosheviçin me akuzën për korrupsion. Më 28 qershor ai u transferua në Gjykatën e Krimeve të Luftës në Hagë.

STRUKTURA E STRATEGJIA E UÇK-SË

Që nga Lufta e Dytë Botërore, grupe të vogla shqiptarësh militantë kanë kërkuar pavarësinë e Kosovës nga Jugosllavia, ndonëse veprimtaria e ndikimi i tyre kanë qënë minimal. Disa nga këto organizata, si p.sh. Lëvizja Popullore për Pavarësinë e Kosovës dhe më vonë Lëvizja Kombëtare për Çlirimin e Kosovës, u fuqizuan në vitet '80-të, sidomos pas represionit qeveritar të vitit 1981. Një mbështetje për këto lëvizje ishin shqiptarët e Kosovës që jetonin jashtë vendit, ashtu si edhe aktivitetet ilegale të shqiptarëve të Kosovës në Ballkan e në vende perëndimore.

Cjatatë gjithë viteve '90-të, shumica e popullsisë ndoqi politikën paqësore të Ibrahim Rugovës, por elementë përkrahës të militantëve ishin aktivë në disa zona, sidomos në Drenicë. Ndërsa represioni në Kosovë vazhdonte, lëvizja gradualisht filloi të zgjerohej dhe, siç e kemi bërë të njohur më sipër, grupet fillestare të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës po sulmonin më

Konferencë për shtyp e UÇK-së në Kosovë më 13 mars 1999. Të ulur janë Fatmir Lamaj (majtas), anëtar i Shtabit të Përgjithshëm, Hashim Thaçi (qendër), anëtar i Shtabit të Përgjithshëm dhe përfaqësues politik i UÇK-së, dhe Sulejman Selimi (djathtas), anëtar i Shtabit të Përgjithshëm dhe komandant i trupave ushtarake. Një muaj më vonë, Selimi u zëvendësua nga Agim Çeku, komandant i përgjithshëm në trupat kroate.

1996 postat policore në Kosovë. Rrjedhja e armëve nga Shqipëria më 1997, pasi qeveria e atjeshme ra, e ndihmoi shumë kryengritjen që po lindte.

Një pikë kthese vendimtare erdhi me represionin policor në Drenicë në shkurt e mars 1998, në të cilën u vranë më shumë se tetëdhjetë civilë. Brutaliteti i qeverisë serbe radikalizoi komunitetin shqiptar. Pas kësaj, shumë fshatarë u rreshtuan me UÇK-në, së pari për shkak të zhgënjimit prej politikës jo të dhunshme të Rugovës, e cila rezultoi joefektive, së dyti sepse e panë UÇK-në mjetin e tyre të vetëm për mbrojtje. Në të njëjtën kohë, shumë fshatra në mënyrë të qartë nuk inkurajuan praninë e grupeve të armatosura, ngaqë trembeshin se kjo do të provokonte përgjigjen qeveritare, siç ndodhte rëndom.

Gjatë gjithë vitit 1998, UÇK-ja ishte thjesht një grumbull i paorganizuar fshatarësh të paarmatosur, shpesh të ngritura rreth një strukture familjare, pa një zinxhir të qartë komandash. Organizimi dominohej nga krahinarizmi i fuqishëm, gjë që rezultoi evidente në fraksionimin e kryengritjes pas luftës. Zonat operacionale ngritën fondet në pará, me anë të të cilave blinin armët e tyre.

Kjo situatë ndryshoi në mënyrë graduale gjatë vitit, ndërsa UÇK-ja siguronte një furnizim të qëndrueshëm me armë dhe organizonte vetveten mbi bazën e një strukture më të centralizuar.¹³³ Shqiptarët me përvojë nga Ushtria Jugosllave apo paraardhësja e saj në ish-Jugosllavinë, Ushtria Kombëtare Jugosllave (Jugoslovenska Narodna Armija, ose JNA), ngadalë-ngadalë iu bashkangjitën kryengritjes. Kontaktet me qeveritë përëndimore, kryesisht nëpërmjet Misionit të Vëzhgimit Diplomatik në Kosovë (MVDK) u fuqizuan. Periudha e pushimit të zjarrit nga dhjetori 1998 deri në mars 1999 u përdor për të fuqizuar komandën qendrore dhe për të riorganizuar operacionet. Qysh prej marsit 1999, UÇK-ja u bë një forcë kryengritëse më mirë e organizuar, megjithëse me personalitete të fuqishme në zona të ndryshme, të cilët nuk binin dakord gjithmonë me njëri-tjetrin. Një forcë e policisë ushtarake dhe gjykatat ushtarake u institucionalizuan më me vendosmëri në favor të burgosjes së kollajtë, dhe krahas kësaj, edhe struktura politike civile të cilat shpallën edhe dekrete në zonat nën kontrollin e UÇK-së.

Në vitin 1999, përfaqësuesi kryesor politik i UÇK-së ishte Hashim Thaçi (i njohur edhe si Gjarpëri), i cili përfaqësonte kryengritjen në negociatat politike, siç ishin ato të Konferencës së Rambouillet-së në shkurt 1999. Në prill të këtij viti, Agim Çeku, ish brigadier gjeneral në Ushtrinë Kroate i lidhur

ngushtë me qeverinë e SHBA-ve dhe me ushtarakë amerikanë, u emërua kreu i Shtabit të Përgjithshëm të UÇK-së, dhe realisht ai u bë kryekomandanti ushtarak.¹³⁴ Ai zëvendësoi Sulejman Selimin (i njohur edhe si Sulltani). Të dy, Çeku e Thaçi ishin në Shtabin e Përgjithshëm të UÇK-së, organi kryesor vendimmarrës i përbërë nga tetëmbëdhjetë vetë, së bashku me anëtarë të tjerë të rëndësishëm të kryengritjes.

UÇK-ja ishte e organizuar në shtatë zona operative, dhe secila prej tyre kish komandantin e saj rajonal dhe shefin e Shtabit: Drenica (komunat Glogofc, Skënderaj, Malishevë e Klinë), Shala (Mitrovica), Dukagjini (komunat Pejë, Prizren, Deçan e Gjakovë), Llapi (Podujeva), Nerodine (Ferizaj), Kaçanik e Pashtrik. Më të shquarit mes komandantëve rajonalë ishin Ramush Haradinaj në zonën e Dukagjinit, Ekrem Rexha (i njohur edhe si komandant Drini) në zonën e Pashtrikut,¹³⁶ Rustem Mustafa (i njohur edhe si Remi) në zonën e Llapit, dhe Sami Lushtaku në Drenicë. Secili rajon kish brigada e kompani, normalisht të ngritura mbi bazë fshati fshati apo një numri fshatrash.¹³⁷ Rexhep Selimi ishte kreu i shërbimit sekret të UÇK-së, që më vonë u bë i njohur si Shërbimi Informativ i Kosovës (SHIK).

Për shkak të ndarjeve rajonale brenda UÇK-së, ishte shpesh e vështirë të dallohej një zinxhir qëndror komandash. Madje, edhe brenda zonave operative, nuk ishte gjithmonë e qartë se sa kontroll ushtronin komandantë të ndryshëm mbi trupat e tyre.

Nga ana tjetër, gjatë rrjedhës së vitit 1998, struktura komandash me bazë rajonale apo qëndrore ishin gjithmonë e më shumë të dallueshme. Komandantë lokalë filluan aksione ushtarake dhe nxjerrjen e dekreteve në zonat, brenda të cilave ata ndiheshin përgjegjës. Policia e gjyqet ushtarake po funksiononin, ndonëse pa ndonjë rregull, në zonat nën kontrollin e UÇK-së. Shtabi i Përgjithshëm koordinoi aksione ushtarake dhe veprimtari politike në të gjithë Kosovën, dhe dëshmoi se ish një strukturë, e cila mundësonte transmetimin e vendimeve deri tek luftëtarët. Ai gjithashtu koordinoi mbështetje logjistike e financiare nga Shqipëria dhe nga diaspora shqiptare në Europën perëndimore e në Shtetet e Bashkuara.

Ndonëse shpesh hasen shembuj që dëshmojnë të kundërtën, nga fundi i vitit 1998 e fillimi i vitit 1999 luftëtarët e UÇK-së treguan disiplinë, plotësuan efektivat në pikat e kontrollit, duke bërë verifikimin e kartave

Nuk njihen raste që ushtarë të UÇK-së të jenë ndëshkuar për kryerje abuzimesh kundër civilëve apo forcave të qeverisë që nuk ishin më pjesë aktive në konflikt.

të identifikimit, dhe duke iu bindur urdhërave të komandantëve të tyre. Një zyrë e UÇK-së në Prishtinë (e lejuar nga autoritetet që të funksionojë) shpërndahu lejkalimi për të lejuar gazetarët e huaj dhe veprimtarët e të drejtave të njeriut të hynin në zonat nën kontrollin e UÇK-së.

Pavarësisht këtyre strukturave, nuk njihen raste që ushtarë të UÇK-së të jenë ndëshkuar për kryerje abuzimesh kundër civilëve apo forcave të qeverisë që nuk ishin më pjesë aktive në konflikt. Është e qartë që në raste të caktuara, siç është ai i shtatorit të vitit 1998, kur u vranë nga forcat e UÇK-së tridhjetë e katër vetë në afërsi të Glogjanit, komandantët lokalë, nëse nuk e kanë urdhëruar vrasjen, duhet të kenë qënë të informuar mbi atë që ndodhi. Gjendeshin gjithashtu raste të raportuara, por jo të konfirmuara, në të cilët ushtarë të UÇK-së ndëshkoheshin nga komandantët e tyre, ngaqë abuzonin apo qëllonin mbi gazetarë të huaj.

Në intervista e deklarata publike, zëdhënësi i UÇK-së në mënyrë të përsëritur shprehu gatishmërinë e organizatës për të respektuar rregullat e luftës. Në një intervistë dhënë gazetës në gjuhën shqipe *Koha ditore* në korrik 1998, zëdhënësi i UÇK-së Jakup Krasniqi tha:

Që nga fillimi, ne kishim rregullat tona të brendshme për operacionet tona. Këto rregulla kanë si kusht faktin, që UÇK-ja njeh Konventën e Gjenevës dhe konventa të tjera që rregullojnë sjelljen në një luftë.¹³⁸

Komunikata e UÇK-së nr. 51, e publikuar nga Shtabi i Përgjithshëm i UÇK-së më 26 gusht 1998, deklaroi që: “UÇK-ja si një ushtri e institucionalizuar dhe e organizuar po rritet çdo ditë e më shumë nga pikëpamja profesionale dhe po bëhet e gatshme të luftojë deri në fitore”.¹³⁹

Në nëntor 1998, përfaqësuesit e Human Rights Watch patën një takim me Hashim Thaçin e Fatmir Limajn në fshatin Banjë në afërsi të Malishevës për të diskutuar mbi angazhimin e UÇK-së për të respektuar ligjet e luftës në përgjithësi, dhe trajtimin e civilëve serbë të paraburgosur nga UÇK-ja në veçanti.

Ramush Haradinaj, komandant i përgjithshëm i UÇK-së për zonën e Dukagjinit, pas luftës u bë kryetar i partisë politike Aleanca Për Ardhmërinë e Kosovës (AAK). Këtu ai është duke folur në fushatë zgjedhore më 22 shtator 2000.

FOTO AFP

Përfaqësuesit e UÇK-së informuan Human Rights Watch që UÇK-ja ka një kod të sjelljes për ushtarët e saj, por ky kod nuk mund të bëhej publik. Ata thanë se për ushtarët që abuzonin merreshin masa disiplinore, por nuk u dhanë detaje lidhur me këtë.

Për shkak të organizmit të shkrifët, pjesëmarrjes së forcave të mbrojtjes territoriale dhe ecejakeve të shqiptarëve nga jashtë brenda e anasjelltas, ka qënë e vështirë të llogariteshin përmasat e vërteta të UÇK-së. Ndoshta, treguesit më të mirë të këtyre përmasave mund t'i japë Organizata Ndërkombëtare për Migracionin (ONM), e cila u mandatua pas lufte të regjistronte e të asistonte ish-luftëtarët. Sipas ONM-së, që prej marsit të vitit 2000, janë regjistruar 25 723 ish-luftëtarë, ndonëse është sigurisht e mundur që ky numër të jetë i egzagjuar për shkak të joluftëtarëve që ishin në kërkim të asistencës.¹⁴⁰ Dihet që në radhët e UÇK-së kanë luftuar edhe disa vullnetarë ndërkombëtarë.¹⁴¹

Pas masakrës së Drenicës në mars 1998, mbledhja e fondeve për llogari të UÇK-së ishte e organizuar kryesisht nga diaspora shqiptare në Europë e në Shtetet e Bashkuara, dhe paratë shkonin në fondin "Atdheu ju thërret". Raportime të ndryshme në media kanë bërë gjithashtu një lidhje midis mbledhjes së fondeve të UÇK-së dhe trafikut të drogës, pastrimit të parave e kontrabandës.¹⁴²

E paisur me një armatim të lehtë në raport me forcat serbe e jugosllave, UÇK-ja mbeti gjatë gjithë vitit 1998 e 1999 një forcë dinamike guerrilash, duke zgjedhur sulmet kundër pikave të kontrollit të policisë e ushtrisë apo pusitë, dhe më pas tërheqjen e shpejtë. Ofensiva e vetme në shkallë të gjerë, një sulm në Rrahovec në korrik 1998, ishte një dështim i plotë, pasi qeveria rimori qytetin brenda dy ditësh.

Gjatë konfliktit, UÇK-ja u angazhua në taktika ushtarake, të cilat vunë në rrezik civilët shqiptarë; në mënyrë të veçantë, duke sulmuar pikat e kontrollit e patrullat serbe në afërsi të fshatrave shqiptare, civilët rezultonin të ekspozuar ndaj sulmeve hakmarrëse. Është një fakt tronditës, që lufta e Kosovës gjatë vitit 1998 e 1999 u karakterizua nga masakra civilësh të bëra në dritë të diellit, siç ishin ato në Prekaz, Abri e Epërme dhe Raçak, të cilat shënuan pikat e kthesës së kësaj lufte. Ishte evidente që të gjitha këto krime u kryen nga forcat rëndom brutale serbe e jugosllave, por është e qartë që UÇK-ja ishte e vetëdijshme mbi përfitimin politik të masakrave të tilla të bëra në sytë e të gjithëve.

Një numër zyrtarësh e oficerësh të lartë të UÇK-së mbajtën pozita të

rëndësishme në Kosovën e pasluftës. Hashim Thaçi u bë kryetar i Partisë Demokratike të Kosovës. Agim Çeku u emërua shef i Trupave të Mbrojtjes së Kosovës (TMK), të cilat nuk janë gjë tjetër, veçse emërtimi i ri i UÇK-së në periudhën e pas luftës, në strukturat e së cilës disa ish-komandantë të tjerë të UÇK-së mbajnë poste të rëndësishme, siç është Sulejman Selimi. Ramush Haradinaj iku prej Trupave të Mbrojtjes së Kosovës në vitin 2000, dhe formoi një parti politike, Aleancën për Ardhmërinë e Kosovës. Disa komandantë e luftëtarë të UÇK-së kanë vazhduar veprimtaritë e tyre ushtarake në Maqedoni në radhët e Ushtrisë Çlirimtare kombëtare.

SHTOJCË:

Gradimet e pasluftës të pjesëtarëve të policisë Serbe e të ushtrisë jugosllave

Më 13 maj 1999, presidenti i atëhershëm i Serbisë Milan Milutinović i dha Sreten Lukiçit (i identifikuar edhe si “lider i Shtabit të Ministrisë së Punëve të Brendshme në Prishtinë”) gradën e një gjenerali policie (me dy yje). Në të njëjtën kohë, Ministri i asaj kohe i Punëve të Brendshme Vllajko Stojiljković gradoi shtatëdhjetë e dy oficerë dhe 307 nënoficerë të policisë.¹⁴³

Më 7 qershor 1999, Presidenti jugosllav Milosheviç u shprehu mirënjohjen e mbështetjen 911 pjesëtarëve të MUP-it për “shtypjen e terrorizmit në Kosovë e për mbrojtjen e vendit nga agresioni”. Midis atyre që u dekoruan, ishin tre gjeneralë, shtatëmbëdhjetë kolonelë, shtatëmbëdhjetë lejtënantë kolonelë, njëzet majorë, tridhjetë kapitena, dyzet e pesë lejtënantë, tridhjetëeshtatë nënlejtënantë, pesëdhjetë rreshterë majorë, 652 nënoficerë dhe dyzet pjesëtarë të strukturave të tjera të MUP-it.¹⁴⁴

Një pjesë e lidërshpimit u nderua në mënyrë të veçantë. Urdhëri i Flamurit Jugosllav i shkallës së parë iu dha kolonel gjeneral Vlastimir S. Gjorgjeviçit, kolonel gjeneral Obrad M. Stevanoviçit dhe kolonel gjeneral Sreten D. Lukiçit.

Urdhëri i Flamurit jugosllav të shkallës së tretë iu dha kolonel Zhivko Trajkoviç, komandant i Forcave Antiterroriste. Urdhëri i Meritave për Çështje të Mbrojtjes e të Sigurimit iu dha kolonel Dragutin Adamoviç, kreut të SUP-it të Gjakovës (i emërtuar gjithashtu si SUP-i i Novij Sad-it) dhe rreshterit të Urdhërit të Parë, Vidomir N. Salipur, i cili ish i famshëm për

egërsinë e tij kundër shqiptarëve të zonës së Pejës (Shih komunën e Pejës).

Në qershor 1999, ish-Presidenti dhe “komandanti suprem” Slobodan Milosheviç nxorri një dekret gradimesh, dekorimesh dhe emërimesh për tre mijë oficerë, nënoficerë, ushtarë e civilë, që kishin shërbyer në Ushtrinë Jugosllave.¹⁴⁵ Këtu u përfshi dhënia e urdhërave të Heroit Kombëtar për brigadat e VJ-së, si më poshtë: brigada e 125-të e motorizuar, brigada e 549-të e motorizuar dhe brigada e 37-të e motorizuar.

Midis gradimeve luksoze, Dragoljub Ojdaniçit iu dha gradë e gjeneralit të ushtrisë. Vladimir Lazareviç, komandant i Korpusit të Prishtinës dhe Ljubisha Stojimiroviç, shef i Shtabit të armatës së tretë, morën gradën e major gjeneralit.

“Për sukseset e shkëlqyera dhe rezultatet e jashtëzakonshme në drejtimin e komandimit të VJ-së në luftimet për mbrojtjen e lirisë e të sovranitetit të Atdheut kundër agresorëve”, Urdhëri i Lirisë iu dha gjeneralit të ushtrisë Dragoljub Ojdaniç dhe kolonel gjeneral Nebojsa Pavkoviç.¹⁴⁶

“Për manifestimin e trimërisë, vendosmërisë, vetmohimit, disiplinës dhe kryerjes së përgjegjshme të detyrave të luftës, në të cilën ata shërbyen si një shembull për pjesëtarët e tjerë të njësisë të tyre”, Urdhëri i Trimërisë iu dha major gjeneral Vladimir Lazareviç, komandant i Korpusit të Prishtinës. Lazareviç mori gjithashtu Urdhërin e Flamurit të Luftës së shkallës së parë vetëm dy muaj para se të merrte këtë dekoratë. Urdhëri i Trimërisë iu dha gjithashtu pjesëtarëve të armatës së tretë, si më poshtë:

- Brigadier gjeneral Milan D. Djakoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kolonel Milivoje P. Braniç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kolonel Zoran M. Jabllanoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kolonel Miloje R. Miletiç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kolonel Dragan S. Petroviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kolonel Radojko M. Stevanoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kolonel Veroljub J. Zhivkoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Lejtënant kolonel Simo R. Ivoseviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Lejtënant kolonel Stojan O. Konjikavac, pjesëtar i armatës së tretë
- Lejtënant kolonel Pera V. Petroviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Major Zoran M. Bojkoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Major Uros V. Nikoliç, pjesëtar i armatës së tretë
- Major Radivoje Dj. Paravinja, pjesëtar i armatës së tretë
- Major Ljubisav D. Stojanoviç, pjesëtar i armatës së tretë

- Kapiten i Urdhërit të Parë, Ljubisha S. Vucetiç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kapiten i Urdhërit të Parë Zoran R. Raseta, pjesëtar i armatës së tretë
- Kapiten i Urdhërit të Parë Boban R. Rajkoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kapiten Dragan L. Lukiç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kapiten Jovica M. Milak, pjesëtar i armatës së tretë
- Kapiten Perica B. Nastasijeviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kapiten Milos R. Raleviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kapiten Cedo S. Trpkovski, pjesëtar i armatës së tretë
- Kapiten Sladjan D. Hristov, pjesëtar i armatës së tretë
- Lejtënant Boban S. Kuzmanoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Lejtënant Nikolla M. Mijatoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Nënlejtënant Nenad M. Popoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Rreshteri veteran i Urdhërit të Parë Radisha V. Iliç, pjesëtar i armatës së tretë
- Rreshteri veteran i Urdhërit të Parë Zheljko J. Alar, pjesëtar i armatës së tretë
- Rreshteri veteran i Urdhërit të Parë Branko N. Vukoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Rreshteri Aleksandar R. Rakoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Rreshteri i ri Ivan S. Niqiforoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Kaporal Branislav M. Fungerhut, pjesëtar i armatës së tretë
- Ushtar Dragan R. Beloseviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Ushtar Milan M. Bogdanoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Ushtar Veroljub M. Mijatoviç, pjesëtar i armatës së tretë
- Ushtar Sasha T. Pejiç, pjesëtar i armatës së tretë
- Ushtar Milinko M. Pendiç, pjesëtar i armatës së tretë
- Ushtar Nikolla R. Popoviç, pjesëtar i armatës së tretë

Më 7 korrik 1999, sipas “*Politica*”-s, u dekorua një grup tjetër nëpunësish të MUP-it, për “rezultate të dukshme të arritura në drejtimin e njëjësive të policisë, manifestim të trimërisë, vendosmëri e disiplinë në përmbushjen e detyrave të sigurimit duke frenuar terrorizmin në Kosovë e Metohi dhe në mbrojtje të Atdheut nga agresioni, me anë të të cilave ata vepruan si një shembull për individë e pjesëtarë të tjerë të policisë”.¹⁴⁷ Në veçanti,

Urdhëri i Heroit Kombëtar iu dha brigadës së 124-t të ndërhyrjeve të njëjësive të policisë speciale. Urdhëri Flamurit Jugosllav i shkallës së tretë iu dha kolonel Zoran B. Simoviç, ish-komandant i Njëjësive Antiterroriste, dhe kolonel Zhivko T. Trajkoviç, komandant i njëjësive antiterroriste. Urdhëri i Meritës në Çështje të Mbrojtjes e të Sigurimit i Shkallës së Parë iu dha oficerëve të MUP-it në Kosovë, si më poshtë:

- Kolonel Dragutin R. Adamoviç – SUP-i i Gjakovës
- Kolonel Dushan B. Gavraniç – SUP-i i Gjilanit
- Kolonel Gradimir R. Zekavica – SUP-i i Prizrenit
- Nënkolonel Millan S. Gjuriçiç – SUP-i i Prizrenit (kreu i Departamentit të policisë)
- Major Milenko M. Bozoviç – Komandant i policisë së Skënderajt

Ish-Presidenti Jugosllav Slobodan Milosheviç, me dekret, emëroi gjeneral brigade Radojko Stefanoviç në postin e komandantit të Korpusit të Prishtinës të armatës së tretë të Ushtrisë Jugosllave. Personi, i cili kish qënë në këtë post, gjeneralmajor Vladimir Lazareviç u gradua shef i Shtabit të Komandave të Armatës së Tretë.¹⁴⁸

Shumë pjesëtarë të tjerë të VJ-së u graduan dhe u emëruan në poste të reja me dekretet e presidentit Milosheviç. Këto gradime e emërimet përfshinin Negosllav Nikoliç, komandant i Korpusit të Nishit nga armata e tretë, i graduar gjeneral major, kolonel Bozhidar Delić, komandant i Brigadës së 549-të të motorrizuar, i graduar gjeneral brigade, dhe kolonel Radojko Stefanoviç, komandant i brigadës së 52-të të artilerisë së kombinuar, i graduar gjeneral brigade.

Major gjeneral Ljubisha Stojimiroviç u emërua shef i shtabit të armatës së parë. Urdhëri i Flamurit të Luftës iu dha brigadave të mëposhtme:

- Brigadës së 243-të të mekanizuar
- Brigadës së 211-të të korracuar
- Brigadës së 15-të të korracuar

Presidenti Milosheviç gjithashtu paraqiti dekoratat më të larta të mundshme të Republikës Federale të Jugosllavisë – Urdhëri i Lirisë, Urdhëri i Heroit Kombëtar, Urdhëri i Flamurit Jugosllav dhe Urdhëri i Flamurit të Luftës i Shkallës së Parë – për komandantët e lartë të Kosovës.¹⁴⁹

Urdhëri i Lirisë iu dha:

- Gjeneralit të Ushtrisë Dragoljub Ojdaniç
- Kolonel gjeneral Nebojsa Pavkoviç, komandant i armatës së tretë

Urdhëri i Heroit Kombëtar iu dha:

- Brigadës së 125-të të motorizuar të VJ-së; marrë nga komandanti i brigadës, kolonel Dragan Zhivanoviç.
- Brigadës së 549-të të motorizuar të VJ-së; marrë nga komandanti i brigadës, kolonel Bozhidar Deliç.
- Brigadës së 37-të të motorizuar të VJ-së; marrë nga komandanti i brigadës, kolonel Ljubisha Dikoviç.
- Brigadës së 63-të të parashutistëve të VJ-së; marrë nga komandanti i brigadës; nënkolonel Ilija Todorov.
- Brigadës së 124-ët të ndërhyrjes policore; marrë nga komandanti i brigadës, kolonel Zharko Brankoviç.

Urdhëri i Flamurit Jugosllav iu dha:

- Zoran Andjelkoviçit, President i Këshillit Ekzekutiv të Përkohshëm për Kosovën e Metohinë.
- Nikolla Shahinoviçit, zëvendës kryeministër i qeverisë jugosllave
- Vlastimir Gjorgjeviçit, kolonel gjeneral i policisë
- Obrad Stevanoviçit, major gjeneral i policisë
- Sreten Lukiçit, major gjeneral i policisë

Më 13 maj të vitit 2000, ditën e sigurisë, Presidenti Milosheviç dekoroi 135 pjesëtarë të MUP-it. Dekorata e Flamurit Jugosllav e klasit të parë iu dha ministrit serb të punëve të brendshme, Vllajko Stojiljkoviç, e ndihmës ministrit serb të Punëve të Brendshme dhe shefit të sigurimit të shtetit, kolonel gjeneral Radomir Markoviç.¹⁵⁰

Më 5 korrik të vitit 2000, Presidenti serb Milan Milutinoviç gradoi disa prej zyrtarëve të lartë të ministrisë së punëve të brendshme. Ndhmës ministrat Nikolla Curçiç, Stojan Misiç dhe Petar Zekoviç morën gradën e major gjeneralit.¹⁵¹

MARS-QERSHOR 1999 VËSHTRIM I PËRGJITHSHËM

Më 24 mars 1999, ndërsa avionët e Organizatës së Traktatit të Atlantikut Verior nisën fushatën e bombardimeve mbi Republikën Federale të Jugosllavisë, sytë e të gjithë botës u kthyen nga Kosova. Fillimi i luftës ajrore kundër Jugosllavisë ishte gjithashtu fillimi i periudhës më të përgjakshme në Kosovë qysh prej fundit të Luftës së Dytë Botërore. Në të 12 javët e mëpastajme, ushtria, policia e paraushtarakët jugosllavë dëbuan nga Kosova më shumë se 850 000 shqiptarë etnikë dhe nxitën shpërnguljen e brendshme të disa qindra mijra të tjerëve. Shumë prej tyre, tek detyroheshin të linin shtëpitë e tyre, u grabitën e u rrahën, ndërsa shtëpitë plaçkiteshin e digjeshin. Një numër i madh grash u përdhunuan. Mijra burra u ndaluan, dhe shumë prej tyre u ekzekutuan, e në disa raste së bashku me gratë, fëmijët e të moshuarit, ndonëse numri total i civilëve të ekzekutuar është ende i paqartë (shih më poshtë seksionin e viktimave). Në më shumë se 12 varre masive, forcat qeveritare u përpoqën të maskojnë dëshminë e trupave të shkatërruar e të sakatuar. Fushata e egër kundër civilëve shqiptarë u ndal vetëm pas tërheqjes së ushtarëve jugosllavë, policëve e paraushtarakëve serbë dhe pas hyrjes së trupave të NATO-s më 12 qershor 1999.

Shumë vëzhgues shënojnë datën e luftës ajrore të NATO-s si fillimin e fushatës serbe e jugosllave. Në të vërtetë, ndërsa 24 marsi solli një intensifikim të madh të fushatës, fillimi i operacioneve zuri fill katër ditë më parë, më 20 mars, kur monitoruesit e misionit vëzhgues të OSBE-së për Kosovën u tërhoqën *en masse* nga krahina. Shumë prej organizatave ndërkombëtare joqeveritare të mbetura në terren e larguan personelin e tyre në të njëjtën kohë. Largimi i misionit vëzhgues të OSBE-së dhe i veprimtarëve të asistencës ndërkombëtare, jo vetëm e privuan Kosovën

Nje plak shqiptar vëren shkatërrimet në fshatin Koshare

FOTO ALBAN BUJARI

prej dëshmitarëve më të rëndësishëm, por i dhanë fund gjithashtu efektit të frenimit që provokonte prania e verifikuesve të OSBE-së ndaj forcave qeveritare.² Sipas raportit të OSBE-së mbi punën e vet në Kosovë prej tetorit '98 deri në qershor '99, bazuar pjesërisht mbi intervistat e refugjatëve gjatë bombardimeve të NATO-s, "niveli i incidenteve të vrasjeve masive e arbitrare u rrit në mënyrë dramatike menjëherë pas largimit të Misionit Vëzhgues të OSBE-së, më 20 mars".³

Siç demonstroi kapitulli "Konteksti Historik" i këtij libri, abuzimet pas 20 marsit 1999 përbënin një vazhdimësi e intensifikim të sulmeve mbi civilë, të shpërnguljeve, të shkatërrimit të pronave të civilëve të kryera nga forcat e sigurimit serb e jugosllav gjatë vitit 1998 dhe muajve të parë të vitit 1999. Prej marsit të vitit 1999, luftimet e goditja ndaj civilëve kishin shkaktuar rreth 1500-2000 viktima civilësh e luftëtarësh.⁴ Më shumë se 200 mijë civilë shqiptarë ishin shpërngulur brenda për brenda, pothuaj 70 mijë shqiptarë kishin lënë krahinën e kishin gjetur strehë në vendet fqinjë e në Malin e Zi, dhe nja njëqind mijë të tjerë me kombësi jugosllave, kryesisht shqiptarë të Kosovës, kishin kërkuar azil në Europën Perëndimore.⁶ Mijra fshatra të banuara nga shqiptarë etnikë u shkatërruan pjesërisht apo tërësisht, duke u djegur apo bombarduar.⁶

Fushata e organizuar nga shteti, e cila filloi nga fundi i marsit 1999, ishte megjithatë e ndryshme në gjerësi e intensitet nga dhuna që ish ushtruar gjatë vitit 1998 e fillimi i vitit 1999. Operacione më të hershme të forcave të sigurimit serb e jugosllav u drejtuan në zona dhe familje të Kosovës, të cilat ishin të lidhura me UÇK-në. Ndonëse aksionet e ndërmarra nga policët serbë e ushtarët jugosllavë në rajonin e Drenicës dhe Kosovën jugperëndimore ishin dallueshmërisht të egra (në kuptimin që u goditën civilë, gjë kjo e palejueshme nga ligjet humanitare ndërkombëtare), ato mund të kuptoheshin si një kundërkryengritje ndaj rebelëve të UÇK-së.

Operacionet që nisën nga fundi i marsit 1999 e tejkaluan kundërkryengritjen: forcat serbe e jugosllave realizuan një fushatë sistematike dhune dhe çpopullimi të detyruar, çfarë bëri që tetëdhjetë përqind e shqiptarëve civilë të shpërnguleshin nga shtëpitë e tyre.⁷ Zona që nuk ishin shquar për ndonjë mbështetje ndaj UÇK-së dhe që i kishin shpëtuar dhunës së ushtruar në Drenicë e në Kosovën jugperëndimore, si Prishtina e Kosova Lindore, u goditën për të provokuar dëbimin masiv. Vrasjet e terrori kundër civilëve filluan të përfshijnë çdo zonë që kish lidhje historike apo të momentit me

UÇK-në, ashtu si edhe zonat pa lidhje të tilla. Shkurt, kundërkryengritja e lokalizuar u shoqërua me “spastrim etnik” sistematik.

Pavarësisht nga shkalla e shpërnguljeve gjatë vitit 1998 dhe muajve të parë të vitit 1999, shumë vëzhgues besojnë që Kosova, e banuar në masën 90% nga shqiptarët, nuk mund të konsiderohet e spastruar etnikisht në shkallë të gjerë, thjesht për faktin që dëbimi i një populli të tërë është praktikisht i perealizueshëm. Në Bosnjë dhe Hercegovinë, të cilat janë etnikisht të përziera, dhe në zona të kontestuara të Kroacisë, ku asnjë grup etnik nuk përbën një shumicë absolute, dëbimi i një grupi etnik ishte një mjet i një grupi rival për konsolidimin e kontrollit në të gjithë territorin. Në të kundërt, Kosova me një shumicë dërrmuese shqiptarësh, kish përjetuar një rrjedhje të qëndrueshme të popullsisë serbe në dekadat e mëparshme, ndërkohë që Beogradi ish përpjekur të balanconte këtë dukuri të ikjes së serbëve me një ringulim në Kosovë të serbëve të Kroacisë. Përgjigja fillestare e ngadaltë e UNHCR-së dhe e NATO-s ndaj valës së refugjatëve që iu drejtuan Maqedonisë e Shqipërisë në fund të marsit e në fillim të prillit, është dëshmi e faktit, që vetëm pak njerëz të komunitetit ndërkombëtar besonin se qeveria e Slllobodan Milosheviçit do të tentonte “spastrimin etnik” në Kosovë.⁸ Shumë vëzhgues besonin gjithashtu se Milosheviçi do të kapitullonte shpejt e shpejt, sapo të fillonin goditjet ajrore të NATO-s.

Nëse mprehtësia konvencionale ndër vëzhguesit perëndimorë këmbëngulte që ish pa gjasa një “spastrim etnik” në Kosovë, si shpjegohet atëherë dëbimi masiv sistematik i popullsisë shqiptare të krahinës prej forcave serbe e jugosllave midis marsit e qershorit të vitit 1999? Kishim të bënim me një plan të koordinuar apo me një reaksion spontan ndaj bombardimeve të NATO-s? Ndonëse vetëm Slllobodan Milosheviç e bashkëpunëtorët e tij të ngushtë e dinë shpjegimin e vërtetë të “spastrimit etnik” në Kosovë, disa teza të besueshme egzistojnë megjithatë.

Së pari, nga çfarë është parë, qeveria e Milosheviçit filloi të përgatiste një kundërkryengritje në shkallë të gjerë për të shtypur UÇK-në në shtator 1998, shumë kohë përpara se ndonjë të dyshonte mbi bombardimet e NATO-s, kur ofensiva e verës po shkonte drejt fundit (shih Kontekstin Historik). Pas çrrënjosjes së UÇK-së prej disa bastioneve të saj, e ndikuar nga kritikizmi ndërkombëtar në rritje dhe nga afrimi i dimrit, qeveria ndaloi ofensivën, dhe pranoi vëzhguesit e OSBE-së.

Midis tetorit e dhjetorit 1998, disa persona të rëndësishëm të aparatit të

sigurimit ose ishin spostuar, ose ishin graduar, përfshirë këtu shkarkimin e Jovica Stanisiçit, kreu i sigurimit të shtetit serb, dhe Momcillo Perisiçin, shefi i Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë. Një luajalist, gjeneral Dragoljub Ojdaniç, zëvendësoi Perisiçin, dhe kolonel gjeneral Nebojsa Pavkoviç u emërua komandant i armatës së tretë, e cila kish nën përgjegjësi Serbinë Jugore e Kosovën. Këto ndryshime, së bashku me të tjerat në Ushtrinë Jugosllave dhe në Ministrinë Serbe të Punëve të Brendshme, të bëjnë të mendosh se po projektohej një strategji e re mbi Kosovën.

Dhjetori 1998 e janari 1999 na ballafaqoi me një rritje graduale të forcave të sigurimit në Kosovë, duke dhunuar marrëveshjen me misionin e Vëzhgimit në Kosovë, por nuk pati ndonjë qëndrim të fortë kritik nga ana e komunitetit ndërkombëtar. Vrasja e dyzet e pesë shqiptarëve në Raçak provokoi një zemërim ndërkombëtar, por përqëndrimi i forcave serbe e jugosllave në Kosovë nuk u ndërpre. Sipas OSBE-së, grupet paraushtarake u vendosën në Kosovë në muajin shkurt për të mbrojtur rrugët e transportimit të gjithçkaje të grabitur.⁹ Përqëndrimi i forcave vazhdoi gjatë negociatave në Rambouillet, Francë, përfshirë edhe armatimin e serbëve lokalë. Sipas OSBE-së, e cila kish akoma vëzhguesit e saj në Kosovë, më 6-23 shkurt u vu re “një përqëndrim domethënës i forcave të VJ-së në të gjithë Kosovën, duke mos lënë pas dore armatimin e civilëve dhe trajnimin e rezervistëve, mbërritjen e kundërajrorëve, ndërtimin e depozitave të mëdha të karburantit, përgatitjen e eksplozivëve shkatërrues përgjatë rrugëve kryesore në jug dhe një rritje të aktivitetit ushtarak ajror”.¹⁰

Sulmet e para mbi bastionet e UÇK-së në zonat rurale filluan menjëherë pas largimit të Misionit Vëzhgues të OSBE-së, më 20 mars, dhe këtu u panë sulme të pamëshirshme mbi fshatra të tërë, që s’kursenin askënd. Sipas OSBE-së, theksi u vu gjithashtu në rrugët strategjike të rëndësishme në perëndim të Vushtrisë që lidhin Kosovën me Serbinë.

Karakterit dhe intensitetit i fushatës ndryshoi në një farë mënyre pas fillimit të bombardimeve nga ana e NATO-s. Më 24 mars fillloi spastrimi total i qyteteve, siç ndodhi në Pejë, në jugperëndim të Kosovës, dhe më vonë në Prishtinë, si edhe djegja e qytetit të vjetër të Gjakovës. Më 24-26 mars u vu re një operacion agresiv për të siguruar kufirin jugperëndimor me Shqipërinë, në rrjedhën e të cilit pati një shpërngulje në shkallë të gjerë të popullsisë dhe vrasje të civilëve.

Operacionet që nisën nga fundi i marsit 1999 e tejkaluan kundërkryengritjen

Ndërsa u mor vesh, që një fushatë e fuqishme kundërkryengritëse kish qënë e përgatitur përpara se të vepronin forcat e NATO-s, u duk qartë se qeveria e Milosheviçit i shfrytëzoi goditjet ajrore të NATO-s për të imponuar më tej terrorin mbi popullsinë shqiptare të Kosovës dhe për të dëbuar një numër të madh shqiptarësh nga krahina. Duke përdorur pretekstin e bombardimeve të NATO-s, qeveria ishte e lirë të lëshohej në një ofensivë në shkallë të gjerë mbi UÇK-në, si dhe të urdhëronte dëbimin e më shumë se 850,000 shqiptarëve të Kosovës.

Një shpjegim tjetër lidhet thjesht me një hakmarrje. Siç kanë demonstruar qindra refugjatë, forcat qeveritare në mënyrë të përsëritur u drejtoheshin atyre me fjalët: “shkoni tek NATO-ja!”. Të paafta t'i përgjigjeshin fuqisë ajrore të NATO-s, forcat qeveritare u hakmorrën mbi popullsinë civile. Por natyra sistematike e dëbimeve e kundërshton këtë teori; në mënyrë të qartë, gjendej një plan i konceptuar mirë për “spastruar etnikisht” një pjesë të madhe të popullsisë shqiptare. Hakmarrja nuk ish gjë tjetër, veçse një faktor shtesë për të motivuar trupat.

Një teori tjetër e besueshme lidhet me faktin që Beogradi ka synuar në mënyrë permanente të ndryshojë kompozimin demografik të Kosovës duke dëbuar shqiptarët – një strategji që është propozuar nga e djathtë ekstreme serbe, përfshirë ish-zëvendës kryeministrin serb Vojislav Sheshel.¹¹ Ky shpjegim përforcohet nga rrëfimet e shumta të refugjatëve, që arrinin në Shqipëri, pasi u ishin grisur apo konfiskuar dokumentat e pasi u ish marrë patentat e shoferit në kufi. I ashtuquajtur “spastrimi i identitetit” i dokumentuar nga Human Rights Watch e organizata të tjera, që kanë mbledhur dëshmi në Shqipëri, të bëjnë të besosh se ka egzistuar një përpjekje e Beogradit për t'i zhveshur shqiptarët e Kosovës prej shtetësisë e për t'ua bërë kështu të pamundur kthimin në shtëpi.¹²

Një shpjegim i dytë i “spastrimit etnik” është synimi i serbëve për të destabilizuar vendet fqinjë, Shqipërinë e Maqedoninë. Në mars 1999, shteti i ri i Maqedonisë me dy milionë banorë, 25% e të cilëve (të paktën) janë shqiptarë, konsiderohej si lehtësisht i destabilizueshëm, dhe në të njëjtën kohë, si vendi çelës në kuadrin e stabilitetit rajonal. Fluksi i madh i refugjatëve nga Kosova mund të prishte aty për aty balancën etnike, në mos mund të destabilizonte të gjithë vendin.¹³

Ndonëse Shqipëria nuk i kish këto tensione etnike, stabiliteti i saj kish qënë i kërcënuar në mënyrë të përsëritur në vitet '90 nga ndryshimet politike e ekonomike. Ardhja e më shumë se 400 mijë refugjatëve mund ta hidhte këtë vend të varfër në kaos e trazira.

Fatmirësisht, asnjë prej këtyre skenareve nuk u realizua. Nuk ka dyshim se mbërritja e rreth 260 mijë refugjatëve të Kosovës i tensionoi mjaft marrëdhëniet midis maqedonasve etnikë e shqiptarëve etnikë në Maqedoni. Politika qeveritare e avashllëkut dhe e hezitimit në pranimin e refugjatëve gjatë pranverës së vitit 1999, dhuna e aty-këtushme e policisë kundër refugjatëve dhe refuzimi periodik i qeverisë për të pranuar refugjatë të tjerë¹⁴ krijoi zemërim midis shqiptarëve të Maqedonisë. Në po këtë mënyrë, mbështetja që shqiptarët e Maqedonisë i bënë kauzës së shqiptarëve të Kosovës kallu frikën e një ndarjeje midis maqedonasve. Presioni i bërë nga udhëheqja e partisë shqiptare në koalicionin qeverisës, Partia Demokratike Shqiptare, si dhe prania e NATO-s, ndihmuan në mënyrë të sigurt të parandalohet një konflikt i hapur në Maqedoni në verën e vitit 1999.

Në Shqipëri, refugjatët u pritën krahëhapur. Pavarësisht nga kushtet e vështira ekonomike, sidomos në Shqipërinë e veriut, refugjatët u sistemuan në kampe refugjatësh dhe në shtëpi privatësh. Vendi, për shkak të një një fluksi të organizatave të ndihmave humanitare, NATO-s e medias, përjetoi një lloj boom-i ekonomik.

Strategjia për të destabilizuar Shqipërinë e Maqedoninë mund të merret si një shpjegim i tretë i “spastrimit etnik”, sepse kështu do të dobësohej vendosmëria e NATO-s për të vazhduar luftën ajrore. Ishte e qartë qysh nga fillimi që disa anëtarë të Aleancës euroatlantike, si Italia, Franca e Greqia ishin disi të rezervuar kur binte fjala për goditjet ajrore. Beogradi mund të ketë shpresuar që lumi i refugjatëve do të bindte qeveritë e publikun se bombardimet e kishin përkeqësuar situatën, në mos kanë qënë këto bombardime që e kanë shkaktuar këtë fluks refugjatësh (Qeveria jugosllave në mënyrë të përsëritur pretendonte se refugjatët po iknin prej bombardimeve të NATO-s). Nëse ka qënë ky synimi i Beogradit, dështimi ishte i qartë: “spastrimi etnik” dhe nevoja për të risistemuar gjendjen u bënë përlligjja më e fortë e aksioneve të NATO-s dhe ndihmuan të galvanizohet mbështetja midis aleancës e publikut në favor të bombardimeve. Mbulimi mediatik i dëbimeve risolli përpara syve të publikut imazhin e deportimeve naziste dhe ndihmoi të fuqizohet mbështetja ndaj NATO-s, sidomos gjatë periudhës së një kritikizmi të fortë mbi viktimat civile të shkaktuara nga NATO dhe mbi bombardimin e ambasadës kineze në

Gjendej një plan i konceptuar mirë për “spastruar etnikisht” një pjesë të madhe të popullsisë shqiptare.

Beograd. ¹⁵ Kriza e refugjatëve i dha NATO-s dëshminë e madhe, që kjo ishte një luftë në mbrojtje të të drejtave të njeriut.

Shumë komentatorë kanë sugjeruar se dëbimi me forcë i popullsisë shqiptare të Kosovës ishte një përpjekje e Beogradit për të krijuar kushtet e një ndarjeje të Kosovës, me synimin që zonat në kufi me Serbinë në veri dhe pjesët lindore të krahinës të mbeteshin me Beogradin. Egzistenca e një plani të tillë mbetet sidoqoftë a paqartë, pasi dëbimet ishin normalisht më të mëdha në zonat ku vepronte UÇK-ja e jo sipas logjikës së mësipërme për ndarjen e Kosovës.

Më në fund, “spastrimi etnik” në dukje ish në shërbim të disa objektivave strategjike ushtarakë. Fshatrat e zonave ku UÇK-ja ishte aktive, fjala vjen rrotull Podujevës, Malishevës e Gjakovës, u spastruan për shkak se ato ishin bërë një mbështetje e fuqishme logjistike për UÇK-në. Duke qënë se ish e vështirë të shquaje luftëtarët nga civilët, forcat qeveritare dëbuan të gjithë popullsinë nga këto zona, duke synuar kështu “kullimin e ujrave”, në mënyrë që rebelët të ishin më të dukshëm. Përjashtimi i vetëm është rajoni i Drenicës, ku shumë civilë u ndaluan të largoheshin dhe u përdorën si parzmore njerëzore.

Dëbimi i refugjatëve në drejtim të Shqipërisë e Maqedonisë mund të ketë patur për qëllim edhe një angazhim të madh të NATO-s në këto vende, në mënyrë që të vështirësohej invazioni i mundshëm tokësor. Në mënyrë të ngjashme, kriza në Shqipëri mund të ketë qënë një përpjekje për të ndërprerë linjat e furnizimit e për të penguar inkursionet e pjesëtarëve të UÇK-së, të cilët ishin stacionuar në pjesën veriore të vendit.

GJEOGRAFIA E ABUZIMEVE

Përtej “spastrimit etnik” sistematik të Kosovës, disa pjesë të krahinës hoqën më keq – ekzekutime në masë të civilëve, përdhunime, tortura,

Zonat, të cilat kishin qënë të lidhura historikisht me UÇK-në, u goditën më rëndë.

dhe shkatërrimin e pronave të civilëve, duke i plaçkitur apo duke iu vënë zjarrin. Shumë prej këtyre zonave kishin nxjerrë zbuluar tashmë dhunën e ushtruar gjatë vitit 1998

e fillimit të 1999-s. Dokumentimi e analiza e abuzimeve në disa qytete e fshatra përbëjnë korpusin kryesor të këtij raporti (Shih analizën statistikore të dhunimeve dhe komunat më shumë të prekura nga këto dhunime)

Zonat, të cilat kishin qënë të lidhura historikisht me UÇK-në, u goditën më rëndë. Komunat e Glogofcit dhe Skënderajt në rajonin e Drenicës, djepi i UÇK-së, ishin skena të masakrave mbi civilë, ashtu si dhe të burgosjeve, të përdorimit si parzmore njerëzore si dhe të shkatërrimit të pronave civile (Shih rajonin e Drenicës). Duke përjashtuar dëbimin masiv prej qytetit të Glogofcit, shumicës së banorëve të Drenicës iu ndalua largimi. Vrasjet masive, dëbimet dhe shkatërrimi i pronave civile ishin gjithashtu të zakonshme në komunat e Gjakovës, Rrahovecit, Prizrenit, dhe Suharekës në zonën e kufirit jugor, ku shumë prej fshatrave historikisht kishin mbështetur UÇK-në [Nuk ka raportime për dëbime apo vrasje masive mes popullsisë së sllavëve myslimanë në komunën e Dragashit]. Rajoni jugperëndimor, i lidhur ngushtë me Shqipërinë veriore, ishte burimi kryesor për armët, pajimet, dhe rekrutët e stërvitur të UÇK-së, dhe është pikërisht kjo pjesë e kufirit, nëpër të cilën u dëbuan për në Shqipëri mijra civilë në rrjedhën e disa javëve gjatë verës së vitit 1999. Masakrimi e terrorizimi i civilëve dhe shkatërrimi i shtëpive të tyre në këto komuna midis marsit e qershorit të vitit 1999 është i kuptueshëm, të paktën pjesërisht, si një vazhdim i përpjekjeve për të eliminuar bazat, ku UÇK-ja gjente mbështetje nga civilët qysh prej fillimit të '98-ës.

Shpjegimet e një përqëndrimi të abuzimeve në komuna të tjera të hetuara në detaje nga Human Rights Watch janë më komplekse e gjithsesi jo përfundimtare. Komunat e Pejës e të Lipjanit, të cilat kanë në mënyrë domethënëse popullsi serbe, u bënë objekt i dëbimeve masive, por vrasjet ishin të lokalizuara. Ndonëse UÇK-ja ish aktive në komunën e Pejës dhe e pranishme në pjesën më perëndimore të komunës së Lipjanit gjatë vitit 1998, nuk gjenden lidhje evidente midis UÇK-së dhe disa fshatrave, ku janë kryer masakra. Vrasjet mund të jenë bërë edhe për të terrorizuar popullsinë e mbetur e për ta shtrënguar për ta lënë Kosovën, pjesën më të madhe nga Peja për në Malin e Zi dhe një pjesë tjetër nga Lipjani për në Maqedoni. Sidoqë të jetë, familjariteti midis vrasësve e viktimave në këto komuna të përziera etnikisht i bën ato të dallueshme nga Drenica e Kosova jugperëndimore, ku shqiptarët nuk ishin të lidhur me dhunuesit e tyre. Kishte një prani të pakët të dhunës e të UÇK-së gjatë '98-ës në komunën e përzier etnikisht të Istogut, për shembull. Megjithatë kjo komunë u përball me dëbimet masive të shqiptarëve në drejtim të Malit të Zi dhe me shkatërrimet e plaçkitjet e shtëpive të tyre. Istogu ishte gjithashtu skena e një prej incidenteve më të përgjakshme, ku më shumë se nëntëdhjetë

shqiptarë në burgun e Dubravës u vranë nga kriminelë të panjohur në maj të '99-ës, dy ditë pasi bombardimet e NATO-s kishin shkaktuar rreth nëntëmbëdhjetë viktima në këtë burg (shih komunën e Istogut). Në krahun tjetër, masakrimi i më shumë se njëqind civilëve në komunën e Vushtrrisë, ndërsa fshtatrat rrotull Studimes u boshatisën me forcë e njerëzit u dëbuan për në Shqipëri, është i lidhur sipas shumë gjasave me praninë e luftëtarëve të UÇK-së në atë zonë. Shumë prej banorëve të Vushtrrisë u dëbuan gjithashtu, disa në drejtim të Shqipërisë e të tjerë të Maqedonisë.¹⁶

Në komuna të tjera të Kosovës, gjatë verës së vitit 1999 (ky raport nuk merret shumë me këtë periudhë), pamja është pothuaj po ajo, me dëbime masive të kombinuara me një numër më të kufizuar vrasjesh e abuzimesh. Në Kosovën veriore, komunat e Leposaviqit, Zvecanit e Zubin Potokut mbetën relativisht të paprekura, siç pasqyrohet në kapitullin mbi statistikat, një fakt që kryesisht i atribuohet popullsisës serbe që banonte në shumicë në to.¹⁷ Komuna me shumicë shqiptare e Mitrovicës ishte me më pak fat. Kryeqendra e përzier etnikisht, emri i së cilës i jep emrin komunës, është bërë qysh nga ajo kohë simboli më i fuqishëm i ndarjes etnike të pasluftës. Mitrovica ishte skena e konfliktit midis UÇK-së dhe forcave të sigurimit serb qysh prej 1998-ës. Si edhe gjetkë, largimi i OSBE-së u pasua nga një rritje e dhunës mbi shqiptarët dhe nga dëbimi me forcë në drejtim të Shqipërisë i shqiptarëve që jetonin në qytete me vetëm pak serbë.¹⁹

Luftime midis UÇK-së e forcave të sigurimit serb u bënë gjithashtu në komunën e Podujevës, në lindje të Mitrovicës, megjithëse ky rajon nuk është i pasqyruar aq sa duhet në këtë raport. Dhuna dhe masat shtrënguese që e shoqëronin këtë dhunë e që filluan në shtator 1998 i detyruan shumë prej banorëve të këtyre zonave t'i drejtoheshin Prishtinës në dhjetor të po atij viti.²⁰ Tensionet u rritën më tej në mars 1999, sidomos në qytetin e Podujevës, dhe shumica e popullsisë së mbetur u dëbua për në Maqedoni apo në kodrat përreth, ku një numër shumë i madh personash të shpërngulur gjetën strehë.²¹ Në komunat e përziera etnikisht të Obiliqit dhe Fushë Kosovës ishin vënë re gjithashtu luftime sporadike gjatë 1998-ës, të cilat ishin të lidhura me pushtimin e minierës në fshatin e Grabovacit në komunën e Fushë Kosovës.²²

Pas largimit të Misionit Vëzhgues për Kosovën, ngjarjet në Fushë Kosovë²³ e në Obiliq²⁴ ndoqën të njëjtën rrjedhë, d.m.th. një pjesë e madhe e popullsisë shqiptare u dëbua drejt Maqedonisë. Stacioni hekurudhor në Fushë Kosovë u përdor gjithashtu si një pikë tranziti për nxjerjen me tren jashtë Kosovës

për në Maqedoni të dhjetra mijra shqiptarëve. Fshati Hadë u zgjodh si model ndëshkimi, ndoshta për shkak të lidhjeve me UÇK-në: pesë burra prej së njëjtës familje të fshatit u ekzekutuan dhe katër kufoma u hodhën në zjarr. ²⁵ Pas një jave, e tërë popullsia e fshatit u detyruan të hipë në autobus dhe u nxorr jashtë për në Maqedoni e Shqipëri. ²⁶

Popullsia shqiptare e komunave lindore të Klinës e Deçanit iu nënshtrua gjithashtu nga fundi i marsit e fillimi i prillit dëbimit me forcë. Në Klinën e përzier etnikisht dhe e vendosur në perëndim të rajonit të Drenicës u vunë re gjatë vitit 1998 luftime midis UÇK-së e forcave të sigurimit serb e jugosllav. Shqiptarët e shumë prej komunave, në të cilat ata përbënin shumicën e popullsisë, u dëbuan për në Shqipëri më 31 mars e 1 prill 1999. ²⁷ Në Deçanin e dominuar nga shqiptarët e që ishte bazë e veprimtarisë së UÇK-së, popullsia shqiptare iu nënshtrua një shpërnguljeje të brendshme para marsit 1999. Shumë prej banorëve të saj u përzunë me dhunë për në Shqipëri gjatë prillit të vitit 1999. ²⁸

Në mars 1999, konflikti në Kosovë u zgjerua, u thellua e përfshiu zona, të cilat nuk kishin vuajtur nën ndonjë dhunë të tepruar deri në atë moment, pasi lidhjet e tyre me UÇK-në kishin qënë të dobëta. Rasti më i mirë në këtë mes është kryeqyteti i Kosovës, Prishtina. Ndonëse kjo e fundit u kursye gjatë masakrës që u krye në perëndim të saj, në Drenicë, gjatë pranverës së '99-ës, një masë e madhe e popullsisë u dëbua drejt Maqedonisë në valën e parë të "spastrimit etnik" nga fundi i marsit e fillimi i prillit. Njoftimet thoshin se vjedhja e plaçkitja ishin të zakonshme, ndonëse pronat e privatëve u dogjën shumë më pak se sa në Pejë e Gjakovë. Komunat lindore të Gjilanit e Kamenicës patën të njëjtën fat: Ndonëse ato iu përvodhën vrasjeve e djegjeve, në prill e maj 1999, mijra banorë shqiptarë u shkulën nga shtëpitë e tyre, një pjesë e madhe e të cilëve u vodhën e ndaluan gjatë rrugës për në kufirin maqedonas. (Shumë pak dihet mbi atë që ndodhi në komunën e vogël të Novo Bërdos, e cila shtrihet në perëndim të Gjilanit dhe është e dominuar nga serbët)

Komunat pranë kufirit maqedonas nuk njiheshin për ndonjë lidhje me UÇK-në, ndonëse kufiri përdorej për kontrabandën e armëve dhe, për këtë arsye, ish në fokus të kundërkryengritjes jugosllave. Sidoqoftë, sapo konflikti mori përmasa më të mëdha, forcat e sigurimit serb e jugosllav nxituan të dëbonin apo të shpërngulnin popullsinë lag prej kufirit, ndërsa ka raportime që fshatrat u bombarduan e u dogjën. Një nga arsyet e këtij veprimi mund të ketë qënë frika prej invazionit tokësor të NATO-s

Komuna e Kaçanikut pranë kufirit me Maqedoninë ka qënë përgjithësisht e qetë gjatë vitit 1998. Sipas Misionit Vëzhgues të OSBE-së, UÇK-ja u fut në këtë zonë në shkurt 1999, ndërsa përplasje të armatosura midis UÇK-së e forcave të sigurimit serb e jugosllav pati në një numër

Në mars 1999, konflikti në Kosovë u zgjerua, u thellua e përfshiu zona, të cilat nuk kishin vuajtur nën ndonjë dhunë të tepruar deri në atë moment, pasi lidhjet e tyre me UÇK-në kishin qënë të dobëta.

fshatrash gjatë shkurtit e marsit.²⁹ Përpjekjet e Ushtrisë Jugosllave e policisë serbe për t'i dëbuar fshatarët për në Maqedoni filluan menjëherë pas largimit të misionit. Shumë banorë refuzuan të lëviznin, duke sjellë në një shpërngulje të brendshme kaotike, përpara se t'i shtrëngonin të linin Kosovën në prill 1999.³⁰ Pati një numër vrasjesh në këtë komunë, sidomos në fshatin e Kotlinës, ku 25 burra u ekzekutuan (disa prej tyre ishin pjesëtarë të UÇK-së), para se banorët të dëboheshin për në Maqedoni.³¹

Komuna e Ferizajt, e vendosur në veri, gjithashtu u ballafaqua me dëbime masive pak javë pas ikjes së misionit Vëzhgues të OSBE-së. Nga mesi i prillit, mijra banorë të Ferizajt u gjendën të strehuar në kampe në Maqedoni, ndonjë një pjesë e vogël u nxor me dhunë për në Shqipëri.³² Linja hekurudhore në qytetin e Ferizajt e shndërroi komunën në një pikë të rëndësishme tranziti për deportimin nga Kosova e Jugut për në Maqedoni. Komuna kufitare e Shterpcës e përzier etnikisht vuajti në të njëjtën mënyrë shpërnguljen për në Kaçanik, sidomos gjysma e saj lindore dhe zona të tjera me popullsi kryesisht shqiptare. Pasi i rezistuan fillimisht dëbimit duke lëvizur nga njëri fshat në tjetrin, nga mesi i prillit 1999, banorët shqiptarë të komunës ishin pothuaj të gjithë në kampet e refugjatëve në Maqedoni.³³ Shumë prej shqiptarëve të komunës së Vitinës, e vendosur në lindje të Kaçanikut, mu në kufi, u dëbuan gjithashtu për në Maqedoni në fillim të prillit 1999.

MASAKRAT

Ekzekutime të shqiptarëve etnikë pati në të gjithë Kosovën. Siç e bënë të qartë kapitulli statistikor, shumica dërrmuese e viktimave ishin meshkuj, ndonëse një numër femrash e fëmijësh pësuan të njëjtën fat. Në shumë raste, siç ishte më 1 prill me familjen Vejsa në Gjakovë, më

31 maj me familjen Gërzhalliu në Studimen e Poshtme. Më 26 mars me familjen Berisha në Suharekë, fëmijë të vegjël u vranë së bashku me të rriturit. Kapitulli statistikor na bën me dije se si masakrat përgjithësisht u kryen gjatë tri fushatave të veçanta (shih grafikun 5)

Thëniet e dëshmitarëve bëjnë fjalë për tre motive masakrash. I pari ish për t'i hapur rrugë procesit të "spastrimit". Në këto kohë ish një gjë e zakonshme që forcat e sigurimit të bombardonin një fshat, pastaj të hynin në të dhe të urdhëronin popullsinë shqiptare të largohej. Disa vetë mund të jenë vrarë për të mbejllë panik dhe për të përshpejtuar deportimin.

Motivi i dytë ishte goditja e individëve të dyshuar si pjesëmarrës apo si të lidhur me UÇK-në. Fshat pas fshati, forcat e sigurimit veçonin burrat nga gratë e fëmijët, dhe merrnin në pyetje burrat lidhur me kryengritjen, në ndonjë rast edhe duke i paraburgosur ata për disa ditë. Siç e konfirmojnë intervistat me dëshmitarë të mbetur gjallë, ashtu si edhe deklaratat e lëshuara nga forcat serbe e jugosllave pas luftës në median ndërkombëtare, burra të dyshuar për lidhje me UÇK-në vriteshin aty për aty. Një dyshim i tillë mund të bazohet ndonjëherë thjesht tek fakti, që dikush kish moshën e një luftëtari. Burrat shpesh detyroheshin të zhvisheshin, si për shembull në Bellaçerkë, për të hetuar nëse poshtë rrobave civile gjendeshin uniforma ushtarake, plagë lufte, apo shenja balte në duart e tyre, gjë që mund të merrej si tregues i pjesëmarrjes në luftime. Për sa kohë ish e vështirë të dalloheshin civilët nga pjesëtarët e UÇK-së apo rojet e fshatit, forcat qeveritare shpesh nuk e vrisnin mendjen gjatë dhe ekzekutonin menjëherë çdokënd që mund të kish një pamje kërcënuese.

Në raste të tjera, liderë politikë të rëndësishëm, veprimtarë të komunitetit, apo njerëz të kamur ishin veçantërisht objekt goditjeje. Siç bëhet e qartë në kapitullin "Forcat në konflikt", njësitë paraushtarake kishin shpesh me vete listat e atyre që duheshin vrarë, të cilat ishin përgatitur nga nëpunësit apo policët lokalë.

Një faktor i tretë ishte hakmarrja. Në raste të caktuara, si p.sh. në Mejë pranë Gjakovës apo në Tusus pranë Prizrenit, masakrat u kryen pasi UÇK-ja kish bërë goditje mbi forcat serbe e jugosllave. Masakrat në

Thëniet e dëshmitarëve bëjnë fjalë për tre motive masakrash. I pari ish për t'i hapur rrugë procesit të "spastrimit"....Motivi i dytë ishte goditja e individëve të dyshuar si pjesëmarrës apo si të lidhur me UÇK-në....Një faktor i tretë ishte hakmarrja.

Drenicë, Vërbofc, e Shtuticë u kryen nga fundi i prillit, menjëherë pasi NATO bombardoi uzinën e hekur-nikelit, brenda së cilës ishin vendosur forcat e sigurimit.

Së fundi, ndërsa shumica e dëbimeve e masakrave ishin të planifikuara, kishte gjithashtu raste, kur forcat, sidomos vullnetarët e paraushtarakët, dolën jashtë kontrollit. Anarkia e përgjithshme në Kosovë gjatë bombardimeve të NATO-s krijoi terren që kriminelët e banditët të grabisnin, plaçkisnin e të vrisnin të pafajshëm. Me ndonjë përjashtim, qeveria nuk bëri asgjë për t'i frenuar këta njerëz. Përkundrazi, paraushtarakët u dërguan në Kosovë, megjithëse ata njiheshin për brutalitetin e tyre. Madje, disa kriminelë u liruan nga burgu, pasi ata kishin rënë dakord të luftonin në Kosovë.

VIKTIMAT, TË HUMBURIT E ZHVENDOSJA E KUFOMAVE

Më shumë se dy vjet pas përfundimit të luftës, numri total i viktimave midis marsit e qershorit të vitit 1999 vazhdon të jetë i panjohur. Paqartësia lidhur me këtë çështje shpjegohet me shumë situata të pas luftës, e megjithatë, numri i të vdekurve mbetet një nga aspektet më të diskutueshme të luftës. Në fund të fundit, çfarë ka rëndësi nuk është vetëm numri i të vdekurve, por edhe fakti që një numër i madh civilësh kanë qënë të planifikuar për t'u ekzekutuar nga forcat e sigurimit serb e jugosllav.

Një arsye për polemikat mbi numrin e viktimave e përbëjnë pretendimet e egzagjeruara nga NATO e qeveritë e NATO-s gjatë luftës. Disa zyrtarë të Shteteve të Bashkuara, përfshirë edhe Sekretarin e Mbrojtjes William Cohen dhe të dërguarin special për krimet e luftës të Departamentit të Shtetit David Scheffer ishin të mendimit se numri i të humburve, të dyshuar edhe si të vdekur, shkonte deri në 100 mijë.³⁴ Shifra të tilla kontrastojnë me vlerësimet më të matura për të njëjtën periudhë të qeverisë së Shteteve të Bashkuara dhe të NATO-s, të cilat, bazuar në dëshmitë e refugjatëve, e çonin numrin e viktimave 3 000-4 000.³⁵ Pas luftës, shefi i administratës së Kombeve të Bashkuara për Kosovën, Bernard Kouchner, tha se "rreth 11,000 vetë" kanë vdekur, ndonëse më vonë, zyra e tij e shtypit bëri një vlerësim në shifra më të ulëta.³⁶ Sidoqoftë, sipas disa gazetarëve e oponentëve politikë të aleancës euroatlantike në perëndim,

pretendimet e paprovuara të zyrtarëve të lartë të qeverisë në pikun e luftës i shërbyen propagandës për të justifikuar ndërhyrjen e NATO-s.³⁷ Këto pohime ushqyen edhe kritikën e të majtëve ndaj politikës perëndimore lidhur me ish-Jugosllavinë, madje disa prej këtyre kritikëve vunë në diskutim faktin që eksodi i shqiptarëve u shkaktua nga forcat e qeverisë serbe apo që ishin kryer vrasje masive.

Megjithatë, një arsye më e drejtëpërdrejtë për paqartësi në këtë mes janë përpjekjet e qeverisë serbe e jugosllave për të shkatërruar provat e për të zhvendosur kufomat. Edhe Gjykata e Hagës për Krimet e Luftës, edhe Human Rights Watch kanë dokumentuar raste kur kufomat janë zhvarrosur e janë zhvendosur nga vendi i krimit, në një tentativë të qartë kështu për të fshehur masakrën. Më 25 janar 2001, në një transmetim radiofonik të një dokumentari në Radion Publike Nacionale të Shteteve të Bashkuara, të titulluar “Fshehja e krimit”, pretendohet që forcat serbe e jugosllave transportonin në mënyrë sistematike trupat e shqiptarëve të vrarë në kompleksin e minierave të Trepçës pranë Mitrovicës, ku shndërroheshin në hi. Sipas raportit që citonte luftëtarë serbë dhe “një zyrtar të informuar mirë të shërbimeve sekrete serbe”, në Trepçë ishin kremuar 1 200- 1 500 kufoma.³⁸

Pohime të besueshme mbi zhvendosjen e djegjen e kufomave patën një lloj konfirmimi në maj 2001, kur qeveria serbe njoftoi se një kamion i mbushur me tetëdhjetë e gjashtë kufoma ish shkarkuar gjatë luftës në Serbi, pranë lumit Danub – u tha se ishin trupat e civilëve shqiptarë të marrë nga Kosova. Një zyrtar i lartë i Ministrisë Serbe të Punëve të Brendshme njoftoi më 25 maj se Milosheviçi kish urdhëruar ministrin e atëhershëm Vllajko Stojiljkoviç të eliminonte “të gjitha gjurmët, të cilat të çonin tek ndonjë dëshmi e krimeve” në Kosovë.³⁹ Në korrik 2001, autoritetet serbe njoftuan zbulimin e katër varreve të tjerë në Serbi me rreth 1000 trupa shqiptarësh.

Deri në korrik 2001, Gjykata Ndërkombëtare e Hagës kish zhvarrosur përafërsisht 4 ,300 kufoma, shumë më pak se sa 11,334 kufomat e raportuara fillimisht nga shqiptarët e Kosovës, gjë që ish besuar në Hagë.⁴⁰ Sipas Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq, deri në prill 2001, numri i të humburve në konflikt ishte 3,525 dhe shumica dërrmuese e tyre ishin shqiptarë të Kosovës.⁴¹

[Kishte] përpjekje të qeverisë serbe e jugosllave për të shkatërruar provat e për të zhvendosur kufomat.

Midis qershorit e nëntorit 1999, ekipet e Gjykatës Ndërkombëtare të Hagës çgroposën 2,018 kufoma nga 195 vendvarrime. Gjatë fazës së dytë të zhvarrimeve, midis prillit e nëntorit 2000, ekspertët ligjorë egzaminuan vendvarime të tjera e gjetën edhe 1,577 kufoma të plota e 258 mbetje kufomash. Në nëntor 2000, në fjalën e saj në Këshillin e Sigurimit të Kombeve të Bashkuara, kryeprokurorja e Gjykatës Ndërkombëtare të Hagës, Carla Del Ponte deklaroi se totali i përkohshëm ishte “rreth 4,000 kufoma apo mbetje kufomash të zhvarrosura”. Duhet të nënvizohet megjithatë, që Gjykata Ndërkombëtare e Hagës nuk bëri dallim midis luftëtarëve e jo luftëtarëve, dhe që në disa zona UÇK-ja ishte e pranishme midis popullsisë civile (fjala vjen, në zonën e Vërbofc-Shtuticës të Drenicës gjatë ofensivës së 30 prillit, ku mbetën të vdekur dhjetra shqiptarë etnikë).

Janë me rëndësi sidoqoftë deklaratat mbi falsifikimin e varreve të bëra nga Del Ponte në dy fjalime të saj në Këshillin e Sigurimit, në vitin 1999 e 2000. Në 1999, pas zhvarrosjes së 2108 kufomave, ajo tha:

Kjo shifër (2,108 trupa të vdekurish) nuk pasqyron domosdoshmërisht numrin total të viktimave, sepse ne kemi dëshmi të falsifikimit të varreve Gjendet një numër i konsiderueshëm vendesh, ku numri i saktë i kufomave nuk mund të llogaritet. Në këto vende, ka patur veprime për të fshehur provat e krimit. Shumë trupa janë djegur, por në këto vendvarrime, investigimi ligjor është sidoqoftë i pajtueshëm me deklaratimet e bëra nga dëshmitarët në krim.⁴²

Në një fjalim tjetër, Del Ponte theksoi se “Nuk do të jetë kurrë e mundur të marrim vesh shifrën e saktë të viktimave, për shkak të përpjekjeve të qëllimta për t'i djegur kufomat apo për t'i fshehur ato në rrugë të tjera”.⁴³

Gjykata Ndërkombëtare e Hagës ka zbuluar falsifikime varresh në Izbicë, Trepçë, Krushë e Vogël, e Cerkoz. Human Rights Watch, OSBE, dhe organizata të tjera që kanë dokumentuar dhunimin e ligjit humanitar dhe të drejtave njerëzore kanë mbledhur gjithashtu dëshmi të falsifikimit të varreve masive dhe të përpjekjeve të tjera për të fshehur dëshmi të masakrave të kryera nga forcat serbe e jugoslave përpara 12 qershorit 1999. Këto dëshmi flasin për zhvendosjen e kufomave, heqjen e tyre nga varret masive e vendosjen në varre individuale, djegjen e trupave, dhe zhvendosjen apo ndërrimin e veshjeve apo të shenjave personale, në mënyrë që të komplikohet procesi i identifikimit

Human Rights Watch grumbulloi dëshmi të besueshme lidhur me falsifikimin e varreve në Krushën e Vogël, Krushën e Madhe, Pastasel, Slllovinje, Poklek, Kotlinë, Rezallë, Izbicë, Tërrnje, e Gjakovë, ku të paktën shtatëdhjetë e shtatë kufoma u zhvendosën nga varreza e qytetit. Në Tërrnje, pranë Suharekës, u vranë më 25 mars nga forcat serbe 24-36

Dëshmi për zhvendosjen e kufomave

“Herët në mëngjes, dëgjova një kamion që vinte nga Leshani. I dëgjova ata të frenonin dhe të hapnin dyert metalike, dhe unë e dija që ata erdhën të merrnin kufomat. Unë i ndjeva kur filluan t’i ngarkonin, dëgjoja gjithashtu se si serbët ankoheshin për kutërbimin që lëshonin. Ata i ngarkuan të gjitha kufomat, dhe u ktheyn në Leshan Në mbrëmje, gjeta vetëm një xhaketë femijësh të harruar në oborr”.

Intervistë e Human Rights Watch me N.B., Tërrnje, Kosovë, 29 gusht, 1999

“Më 24 prill pashë serbët të vinin e të merrnin kufomat. Erdhën dy kamionë civilë. Përveç kamionëve, ata përdornin një buldozer të vogël. Ishin njerëz të maskuar, të paisur me takëme mjekësore. Ata morën kufomat në të dy kamionat për t’i çuar në Rrahovec. Të mos dish vendin ku janë fshehur kufomat, për ne është si të jenë vranë për herë të dytë”.

Intervistë e Human Rights Watch me T.K., Pastasel, Kosovë, 26 qershor 1999

“Katër ditë pas masakrës (në Krushën e Madhe), policia serbe arriti me buldozerë, me kamion, dhe me disa makina ushtarake. Ata mblodhën kufomat dhe i morën me vete. Nuk patëm mundësi t’i filmonim, dhe nuk e dimë se çfarë bënë me këto kufoma”.

Intervistë e Human Rights Watch me R.E., Kukës, Shqipëri, 8 qershor 1999

“Dëshmi të falsifikimit, që duhet të bëhen të disponueshme, përbëjnë në fakt një dëshmi të plotë fajësie.... Nëse dikush mund të gjurmojë, prej nga ku erdhi urdhëri i falsifikimit, mund të na bëjë të arrijmë në përfundimin se ky veprim është kryer për të fshehur të vërtetën, gjë që vërteton fajësinë”.

Ish-kryeprokurori i Gjykatës Ndërkombëtare të Hagës Louise Arbour i cituar nga Agence France Press, “Prokurori i Kombeve të Bashkuara i thotë Beogradit: “Mos falsifikoni dëshmitë”, 21 janar 1999.

fshatarë. Katër ditë më vonë, një dëshmitar pa një person të pidentifikuar, i cili merrte kufomat me një kamion. Dëshmitari tha:

Herët në mëngjes, dëgjova një kamion që vinte nga Leshani (Lesane, në serbisht). I dëgjova ata të frenonin dhe të hapnin dyert metalike, dhe unë e dija që ata erdhën të merrnin kufomat. Unë i ndjeva kur filluan t'i ngarkonin, dëgjoja gjithashtu se si serbët ankoheshin për kutërbimin që lëshonin. Ata i ngarkuan të gjitha kufomat, dhe u kthyen në Leshan.⁴⁴

Në Sllovinje, Human Rights Watch vizitoi një vendvarrim të përkohshëm jashtë fshatit, në të cilin gjashtëmbëdhjetë viktimat e masakrës së 16 prillit ishin varrosur nga të afërmit të nesërmen (shih komunën e Lipjanit). Kufomat ishin nxjerrë me eskavator dhe ishin zhvendosur më vonë nga forcat e sigurimit serb, dhe të afërmit nuk kishin asnjë ide se ku kishin përfunduar. Në Poklek, rreth dyzet e shtatë viktimat të masakrës së 17 prillit u gjuajtën fillimisht me mitraloz, përpara se granatat e dorës t'i bënin copë-copë në dhomën ku ishin shtrirë. (Shih rajoni i Drenicës) Shumë kufoma të tjera u nxorrën nga pusi në kopësht. Më në fund, shtëpisë ju vu zjarri. Të afërmit i treguan një eksperti të Human Rights Watch një kuti me kocka njeriu të mbledhura nga dhoma gjatë një vizite në vendngjarje në korrik 1999. Në fshatin Kotlinë, Human Rights Watch pa një pjesë pylli, ku forcat e sigurimit serb ishin përpjekur të fshihnin dëshmitë e masakrimit të njëzet e dy vetëve, duke i kallur trupat e tyre në gropa të thella natyrale dhe duke hedhur eksploziv brenda.

Janë bërë dy studime shkencore, të cilat merren me çështjen e numrit të shqiptarëve të vrarë. Studimi i parë, i botuar në qershor 2000 nga Qendra Amerikane për Kontrollin e Sëmundjeve,⁴⁵ është një analizë epidemiologjike e të gjitha vdekjeve në Kosovë gjatë viteve '98 e '99. Bazuar në vëzhgimet në familje dhe në shkallën e vdekshmërisë së paraluftës, ky studim arrin në përfundimin që 12 mijë vetë kanë vdekur si rezultat i "traumës së lidhur me luftën". Është e rëndësishme të theksohet megjithatë që studimi përfshin vitin 1998 (kur ishin vrarë rreth 1 500 shqiptarë në konflikt), dhe nuk arriti të bënte dallimin midis civilëve e luftëtarëve.

Studimi i dytë, *Political Killings in Kosova/Kosovo*, i publikuar në tetor 2000 nga Iniciativa e Ligjit për Europën Qendrore e Lindore (CEELI) e American Bar Association dhe e American Association for the Advancement of Science (AAAS), arriti në përfundimin që midis 20 marsit e 12

qershorit 1999 ishin vlarë rreth 10 500 shqiptarë të Kosovës, ndërsa numri i saktë duhej të kërkohej në intervalin nga 7 449 deri në 13 627 vetë.⁴⁶ Raporti analizonte më tej kohëndodhjen e vendndodhjen e masakrave, duke treguar që masakrat ishin të lidhura ngushtë me fluksin e refugjatëve që dilnin nga Kosova (Shih Analizën Statistikore të dhunës).

VRASJE TË PARAMENDUARA

Përveç masakrave, ka patur përpjekje për të ekzekutuar edhe disa personalitete të rëndësishme të jetës shqiptare në Kosovë. Janë vlarë një numër politikanësh, doktorësh, veprimtarësh të të drejtave të njeriut, dhe figura të tjera publike, si dhe individë që kishin punuar për OSBE-në apo që kishin dhënë me qera shtëpitë e tyre për këtë organizatë.

Rasti i parë ishte vrasja e avokatit të mirënjohur të të drejtave të njeriut, Bajram Kelmendi, dhe e dy djemve të tij, Kushtrimit e Kastriotit, me moshë respektivisht tetëmbëdhjetë e tridhjetë e një vjeç. Bajrami ishte aktiv në Këshillin për Mbrojtjen e të drejtave e lirive të njeriut dhe gjatë vitit 1998 i kish dhënë informacion Gjykatës për Krimet e Luftës. Ai ish shumë i respektuar për aftësitë e tij si një avokat mbrojtës në gjyqe të shumta politike gjatë gjithë dekadës së fundit.⁴⁷ Së fundi, ai kish mbrojtur gazetën në gjuhën shqipe *Koha Ditore*, e cila akuzohej në gjyq për publikimin e një deklaratë të përfaqësuesit politik të UÇK-së, Hashim Thaçi.

Natën e 24 marsit, që përkon me fillimin e bombardimeve të NATO-s, pesë policë me uniformë u futën me forcë në shtëpinë e Kelmendajve në rrugën “Vellusha” të Prishtinës.⁴⁸ Sipas gruas së Bajramit, Nekibe Kelmendit, edhe ajo një juriste e njohur, Kastrioti telefonoi policinë për t’u thënë se dikush ish futur me dhunë në shtëpi, por policët i mbyllën telefonin. Nekibja u përpoq të bënte të njëjtën gjë dhe ata nuk lanë as atë të fliste. Anëtarët e familjes u detyruan të shtriheshin barkas, dhe Bajramin e qëlluan në bark. Policët bënë një kontroll në shtëpi, por nuk vodhën ndonjë gjë. Rreth orës 1:30 pasdite, dolën e morën me vete Bajramin, Kushtrimin e Kastriotin, në makinën e këtij të fundit. Kushtrimit i thanë “të puthte fëmijët e tij për herë të fundit”.

Nekibja u përpoq pa asnjë rezultat të merrte informacion për burrin në komisaritetet e policisë dhe në spitalet e Prishtinës. Ajo kontaktoi gjithashtu Natasha Kandiç-in, drejtoresha ekzekutive e Qendrës së Ligjit Humanitar,

një prej grupeve jugosllave më të respektuara të të drejtave të njeriut, e cila e publikoi këtë rrëmbim. Në mëngjesin e 26 marsit, Nekibja u informua se kufomat e Bajramit e të dy djemve të saj ishin gjetur në një distributor gazi në rrugën që lidh Prishtinën me Fushë Kosovën. Ishin varrë që të tre.

Vrasja e Bajram Kelmendit dhe e djemve të tij terrorizoi Prishtinën dhe profesoratin shqiptar në Kosovë – dikush me një profil publik si politikan, dikush veprimtar i të drejtave të njeriut, gazetar, artist apo akademik. Në prishtinë u përhap paniku, pasi dyshohej se forca të papërgjegjshme do të likujdonin personalitete të jetës publike kosovare. Ndërsa ishin në pritje për të marrë lajme mbi vdekjen e Kelmendajve, shumë shqiptarë vendosën ta linin Kosovën.

Pothuajse në të njëjtën kohë, figura të tjera të shquara u vranë në pjesë të ndryshme të Kosovës. Më 25 mars, forcat e sigurimit serb hynë forcërisht në shtëpinë e mjekut të respektuar të Gjakovës, Dr. Izet Himës, dhe e vranë në sy të së shoqes. Një jurist i mirënjohur, Urim Rexha, dhe një udhëheqës i UÇK-së, Mark Malota, u vranë gjithashtu po atë ditë në Gjakovë (Shih komunën e Gjakovës). Dy veprimtarë të njohur të LDK-së

Avokati i parë i të drejtave të njeriut Bajram Kelmendi dhe dy djemtë e tij, Kastriot dhe Kushtrim, të vranë nga forcat e sigurimit të Serbisë në natën e 24 marsit 1999.

FOTO "KOHA DITORE"

në Mitrovicë u vranë në rrethana të paqarta: Agim Hajrizi dhe Latif Berisha.

Më 27 mars, forca të pidentifikuara të sigurimit ndaluan sekretarin e LDK-së së Fushë Kosovës, së bashku me gruan e tij dhe një familje tjetër shqiptare që jetonte aty pranë. Sipas raportit të OSBE-së për Kosovën, burrat u rrahën kafshërisht në dhomat, ku ishin të paraburgosur. Ata u lëshuan më 28 mars, dhe sipas shumë gjasave morën rrugën për në Maqedoni. Më 4 prill, sekretari i LDK-së, të cilit nuk i përmendet emri në raportin e OSBE-së, vdiq nga plagët e marra në një spital të Tetovës, në Maqedoni.⁴⁹

Ndoshta vrasja më e bujshme ishte ajo e Fehmi Aganit, një profesor dhe udhëheqës i LDK-së. Agani ish një politikan i respektuar nga shumica e njerëzve të angazhuar politikisht: nga partia e tij, UÇK-ja, negociatorët ndërkombëtarë, madje edhe nga interlokutorët e tij serbë. Gjatë shumë viteve, ai u pa si një lojtar shumë i rëndësishëm në politikën e LDK-së, dhe si një njeri, i cili ish vazhdimisht në kërkim të një zgjidhjeje paqësore të krizës. Inteligjenca e popullariteti janë motivet e mundshme të vrasjes së tij.

Rrethanat e vdekjes së Aganit mbeten të paqarta. Më 6 maj, Agani, së bashku me familjen e tij, tentoi të linte Kosovën me tren. Në kufirin me Maqedoninë, treni u kthye mbrapsht. Diku afër Fushë Kosovës, policia ndaloi trenin dhe urdhëroi të zbrisnin të gjithë. Dëshmi të ndryshme të botuara në shtyp thonë se Agani u mor ose në një autobus së bashku me burra të tjerë shqiptarë, ose i vetëm me policët brenda një makine private. Kufoma e tij u gjend të nesërmen buzë një rruge gjithë baltë, pranë

Lipjanit. Qeveria serbe ngriti pretendimin se Agani është vrarë nga UÇK-ja, në mënyrë që ta pengonin të luante rolin e negociatorit midis Rugovës e qeverisë serbe. Një deklaratë e policisë e publikuar më 7 maj 1999, tha:

Hamendësohet se terroristët e të ashtuquajturës UÇK e kanë mbajtur Aganin të izoluar me synimin për të penguar

Fehmi Agani, profesor dhe anëtar drejtues i Lidhjes Demokratike të Kosovës, u vra në rrethana të paqarta më 6 maj 1999, pasi u nxorr nga treni prej policisë serbe.

FOTO "ZERI"

Qendra e Ligjit Humanitar është një prej organizatave më profesionale e më të respektuara të të drejtave të njeriut. Drejtoresha e kësaj organizate, Natasha Kandiç, shkruajti sa më poshtë me rastin e vrasjes së Bajram Kelmendit:

QENDRA E LIGJIT HUMANITAR

Natasha Kandiç

MBI VRASJEN E BAJRAM KELMENDIT

27 mars 1999

Është konfirmuar dje, në mëngjesin e 26 marsit, që Bajram Kelmendi dhe djemtë e tij janë vrarë. Një i afërm i familjes Kelmendi gjeti kufomat e tyre në stacionin e parë të gazit në rrugën që të çon nga Prishtina për në Pejë. Unë mësova për zhdukjen e tyre vetëm dy orë pasi ata ishin marrë me forcë nga shtëpia. Rreth orës 3.30 të pasdites, Nekibja, e shoqja e Bajramit, më telefonoi dhe fjalët e saj të para ishin: “Natasha, më kanë marrë Bajramin dhe fëmijët”. “Kush Nekibe?” – e pyeta unë. Përgjigja e saj ishte shumë e specifikuar: “Pesë burra me uniforma të errëta, me stema të policisë e me pushkë tytëgjata në duar.” Ajo kish dëgjuar të shpërthehej dera e jashtme dhe zëra që bërtisnin: “Keni pesë sekonda kohë në dispozicion për të dalë nga dhoma.” Ndërsa ata ngjishnin shkallët për në katin e sipërm, Nekibja gjeti rastin për t’i telefonuar postës lokale të policisë. Ata e dëgjuan zërin e saj e nuk ia vunë veshin. Nuk shkuan. Ajo telefonoi edhe njëherë pasi Bajrami e djemtë e tij u morën forcërisht nga shtëpia. Këtë herë policia i mbylli telefonin...

Bajram Kelmendi. Një avokat i zoti përherë mes njerëzve. Mbrojtja që ai u bëri shqiptarëve të akuzuar të Ferizajt në gjykatën e rrethit të Prishtinës do të kujtohet si analiza më e mirë ligjore e politike e ngjarjeve në Kosovë. Unë kurrë nuk e kam parë atë aq të cënueshëm, sa në gjyqin e Pejës më 11 shkurt. Me shikimin e mjegulluar, ai dëgjonte Marijen dhe djalin e saj Miomir Pejuskoviç, serbë nënë e bir, tek dëshmonin në gjyq për fqinjët e tyre shqiptarë në fshatin Grabofc, të konsideruar “terroristë”. Marija dhe djali i saj flisnin me mallëngjim për Avdiun, Sadriun dhe Syl Krasniqin, për ndihmën që ata u kishin dhënë në çdo rrethanë, sidomos kur situata në Kosovë u përkeqësua. Fqinjët shqiptarë i morën në mbrojtje ata, i inkurajuan, u thanë se gjërat do të normalizohen përsëri e se ata do të jetojnë së bashku, ashtu siç kishin jetuar gjatë dyzet viteve të fundit.

Nderimi im shkon për Bajram Kelmendin. Drejtësi për Bajramin dhe djemtë e tij! Drejtësi për Kosovën!

angazhimin e tij në negociatat midis Rugovës dhe qeverisë së Serbisë. Kur Rugova u nis për në Romë, ata nuk kanë patur interes për ta mbajtur më tej të izoluar, kështu që e vranë. Ky akt terrorist mund të interpretohet pa asnjë dyshim si një konfirmim i vendimit tashmë të shpallur të UÇK-së për të bërë të njëjtën gjë edhe me zotin Ibrahim Rugova.⁵⁰

Personalitete të tjerë të mirënjohur, si Latif Berisha, kryetari i LDK-së në Mitrovicë,⁵¹ Din Mehmeti, poet, dhe Teki Dervishi, shkrimtar, u vranë gjithashtu.⁵² Më 24 mars, roja i gazetës “Koha Ditore” u qëllua dhe u vra nga policët, ndërsa këta të fundit tentuan të plaçkisnin zyrat e redaksisë.

Një grup tjetër shqiptarësh të kërkuar për t’u ekzekutuar ishin ata, që punonin me misionin e Vëzhguesve të OSBE-së. Sapo ky mision u tërhoq nga Kosova më 19 mars, zyrat e tij u plaçkitën e u dogjën, dhe një pjesë e madhe stafit shqiptar u kërkuar nga policët e paraushtarakët, me qëllimin për t’i rrahur apo për t’i vranë. Rasti më i keq i hakmarrjes ndodhi në Suharekë kundër familjes Berisha, e cila i kish dhënë me qera OSBE-së dy shtëpi. Më 25 e 26 mars, forcat serbe vranë të paktën njëzet e katër anëtarë të familjes, mes të cilëve njëmbëdhjetë fëmijë të moshës nën gjashtëmbëdhjetë vjeç. (Shih komunën e Suharekës)

PËRDHUNIMET DHE ABUZIMET SEKSUALE

Përdhunime dhe forma të tjera të dhunës seksuale u përdorën në vitin 1999 në Kosovë si armë lufte apo instrument i një “spastrimi etnik” sistematik.⁵³ Përdhunimet nuk ishin akte të rralla e të izoluar nga kryera nga individë të forcave serbe e jugosllave, por u përdorën qëllimisht si një instrument për të terrorizuar popullsinë civile, për të zhvatur pará nga familjet, dhe për të detyruar njerëzit të braktisnin shtëpitë e tyre. Përdhunimet ishin gjithashtu në funksion të synimit për të larguar me forcë shqiptarët nga Kosova.

Në total, Human Rights Watch gjeti dëshmi të besueshme për nëntëdhjetë e gjashtë raste të përdorimit të dhunës seksuale nga ana e ushtarëve jugosllavë, e policëve serbë dhe e paraushtarakëve, gjatë periudhës së bombardimeve të NATO-s, dhe numri i saktë i rasteve të tilla është sipas gjasave shumë më i lartë. Në gjashtë prej këtyre rasteve, Human Rights watch pati mundësinë të bënte intervista e të hynte në

detaje më të intervistuarat. Human Rights Watch takoi dy gra të tjera, të cilat pranuan se ishin përdhunuar, por refuzuan të dëshmonin. Në fund, Human Rights Watch dokumentoi gjashtë raste të grave, të cilat ishin përdhunuar e më pas ishin vrarë.

Nëntëdhjetë e gjashtë rastet përfshijnë gjithashtu raportime të organizatave të tjera jo qeveritare, të vlerësuara si të besueshme nga Human Rights Watch.⁵⁴ Human Rights Watch bëri ç'është e mundur për t'i mbështetur këto dëshmi me intervista të dhjetra mamive, doktoreshave, dëshmitareve dhe aktivisteve lokale të të drejtave të njeriut e të të drejtave të grave. Është e rëndësishme të theksohet që disa prej këtyre rasteve mund të jenë llogaritur dy herë nga organizatat lokale e ndërkombëtare. Pavarësisht nga ky fakt, Human Rights Watch beson se numri i saktë i grave të përdhunuar në Kosovë prej marsit deri në qershor 1999, ishte shumë më i lartë se nëntëdhjetë e gjashtë, pasi përgjithësisht viktimat shqiptare të dhunës seksuale nuk pranojnë të flasin për çështje të tilla. Në të njëjtën kohë, duhet të nënvizohet se Human Rights Watch nuk pati mundësinë të konfirmonte pohimet mbi egzistencën e kampeve të përdhunimit në Kosovë, fakt që u deklarua gjatë luftës nga qeveria e Shteteve të Bashkuara, nga qeveria britanike dhe nga NATO.

Në përgjithësi, përdhunimet në Kosovë mund të grupohen në tri kategori: përdhunime të grave në shtëpitë e tyre, përdhunime gjatë shpërnguljes e përdhunime në dhomat e paraburgimit. Në kategorinë e parë, forcat e sigurimit hynin në shtëpitë private dhe përdhunonin gratë në prani të anëtarëve të tjerë të familjes, në oborr apo në një prej dhomave të shtëpisë. Në kategorinë e dytë, njerëz që shpërnguleshin brenda territorit të Kosovës, që udhëtonin më këmbë apo mbi zetarë, vazhdimisht ndaloheshin, plaçkiteshin e kërcënoheshin nga ushtarët jugosllavë, nga policët serbë apo nga paraushtarakët. Nëse familjet nuk kishin pará, forcat e sigurimit shpesh i kërcënonin, duke u thënë se do t'u merrnin vajzat me vete e do t'i përdhunonin; në disa raste, edhe pse familjet nuk nguronin të jepnin paratë që kishin me vete, vajzat e tyre rrëmbeheshin. Kategoria e tretë lidhet me përdhunimet në qendra të ndalimit të përkohshëm, si në shtëpi apo ahure të braktisur.

Në një rast, i cili përfshihet tek kategoria e dytë, viktimat e përdhunimit i tregoi Human Rights Watch se si ajo ishte zbritur nga zetori dhe ish tërhequr zvarrë nga një paraushtarak serb në dalje të fshatit Zhur, dhe

Vendet e treguara në këtë hartë bazohen në përllogaritjet e raportuara nga Human Rights Watch, Qendra e Këshillimit për Gratë dhe Vajzat (Tiranë), Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Femijëve (Prishtinë), Organizata për Sigurinë dhe Bashkëpunimin në Evropë, Mjekët pa Kufij, Këshilli për Mbrojtjen e Lirive dhe të Drejtave të Njeriut (Prishtinë), Qendra Ligjore Humanitare (Beograd dhe Prishtinë), si dhe nga burime të besueshme të dorës së parë si viktimat dhe dëshmitarët e botuara në media. Human Rights Watch nuk mund të provojë besueshmërinë e këtyre përllogaritjeve. I gjithë informacioni i përdorur për përpilimin e kësaj harte buron vetëm nga dëshmitarët ose intervistat të kryera drejtpërdrejtë me dëshmitarët ose viktimat. Intervistat janë bërë nga përfaqësues të organizatave të sipërpërmendura, si dhe nga gazetarët.

KOSOVA

Incidente të raportuara përdhunimi shkurt-qershor 1999

■ Çdo simbol përfaqëson një incident të raportuar përdhunimi në Kosovë

Shënime:

1. Në shumë nga incidentet e raportuara dhe të paraqitura në hartë ka një numër të shumëfishtë përdhunimesh për të njëjtin vend.
2. Përveç incidenteve në hartë, janë raportuar edhe 16 incidente të tjera përdhunimi në lokalitete të panjohura në të gjithë Kosovën.
3. Lokalitetet e incidenteve të treguara në hartë janë ndryshuar për të ruajtur fshehtësinë e individëve por ndërkohë ruhet shpërndarja rajonale e incidenteve.

se si ishte përdhunuar në sy të dhjetra refugjatëve të tjerë. Viktima, një nënë tridhjetëvjeçare, që udhëtonte me të ëmën, me vjehrrën, dhe me dy fëmijët e saj, i tregoi Human Rights Watch:

Na ndaluan dy serbë të veshur me uniformë. Një djalë i bëshëm me flokë të kuq më bëri zë të zbrisja nga zetori. Flokëkuqi erdhi afër zëtorit dhe tha, “ti”, duke bërë me gisht nga unë. Kur ai më tha të zbrisja nga zetori, unë nuk ju binda. Atëherë ai ulëriti, “Ti! Zbrit prej aty!” Djali im tre vjeçar po flinte në prehërin tim. Ai vazhdonte të ulërinte, “Zbrit prej aty! Zbrit prej aty!” Më tërhoqi poshtë dhe filloi të më shqyjejë rrobat e trupit. Ai kish hapur tashmë pantallonat dhe kish nxjerrë penisin jashtë. Më grisi gjimbajtësen, dhe unë zura të bërtisja e të qaja. Serbi tjetër erdhi aty pranë dhe më drejtoi armën e tij automatike në gjoks. Unë kisha veshur çitjane, në mënyrë që ata të mendonin se isha e moshuar. Flokëkuqi mi hoqi çitjanet, duke më shqyer llastikun, dhe më tha të shtrihem. Më mori dhjetë marka që i kisha me vete. Ai i hoqi fare pantallonat e tij dhe më tërhoqi pas vetes. Ne ishim fare pranë zëtorit, pranë kabinës së drejtuesit. Isha me menstruacione. Kur më hoqi të mbathurat, ai pa shtupat e gjakosura në to, dhe kështu ai nuk bëri seks me mua. Më rrotulloi, më shtrëngoi gjoksin me duar, dhe u përpoq të bënte atë punë nga prapa (përdhunim anal). Unë e tkurra trupin në maksimum, dhe ai nuk ia doli dot mbanë. Ndoshta u prish. Nuk e di, por pas tri apo katër minutash, ai më tha të hipja në zëtor. ⁵⁵

Dëshmitarët e kësaj ngjarjeje, të cilët u ndodhën me të më 2 qershor 1999, e pasuruan dëshminë e viktimës me detaje të tjera. Drejtuesi i zëtorit, i cili kaloi kufirin pak më vonë po atë ditë, ashtu si dhe pasagjerët, që ishin me të, konfirmuan përsëkrimin e dy njerëzve me uniformë. Një dëshmitar i një skene përdhunimi, një djalosh tetëmbëdhjetë vjeçar nga Gjinoci i komunës së Suharekës, i tregoi Human Rights Watch:

Ai e tërhoqi atë në asfaltin e rrugës dhe e përdhunoi në sy të të gjithëve. Vetëm njëri prej serbëve e përdhunoi atë. Serbi tjetër godiste gjindjen me kondakun e pushkës dhe bërtiste, “Qetësi, qetësi!” Ne të gjithë e kthyem shikimin në krahun tjetër. Kjo skenë zgjati tre apo katër minuta. Ai bëri gjithçka ngjitur me zëtorin. ⁵⁶

Me ndonjë përjashtim, përdhunimet e dokumentuara nga Human Rights

Watch ishin përdhunime banditësh në grupe të vogla, shpesh dyshe. Në shumë raste, viktimat dhe dëshmitarët i identifikonin autorët si pjesëtarë të policisë speciale serbe, me uniforma blu apo blu të errëta, ose ushtarë të VJ-së, me uniforma të gjelbërta ushtarake. Megjithatë, shumica e rasteve të përdhunimit u kryen nga paraushtarakë serbë, të cilët vishnin uniforma të ndryshme dhe shpesh mbanin shami, thika të mëdha, flokë të gjatë e mjekër. Këto formacione paraushtarake bashkëpunonin ngushtë në të gjithë Kosovën me forca zyrtare të qeverisë, qoftë të Ministrisë serbe të Punëve të Brendshme, qoftë të Ushtrisë Jugosllave (Shih forcat në konflikt).

Autoritetet serbe e jugosllave e dinin që paraushtarakët kishin kryer përdhunime e forma të tjera të dhunës seksuale në Bosnjë e Hercegovinë. Përveç kësaj, paraushtarakët ishin dislokuar apo lejuar të vepronin në Kosovë nga autoritetet serbe e jugosllave, pa marrë asnjë masë për parandalimin e kryerjes së krimeve të tilla të luftës.

Pjesëmarrja e forcave serbe e jugosllave në përdhunime e bën të pagjasë pretendimin se zyrtarët e lartë nuk dinin çfarë ndodhte. Përdhunimet kryheshin shpesh në praninë e me pëlqimin e oficerëve të ushtrisë. Disa viktima të përdhunimit i kanë raportuar këto krime si të lidhura me oficerë të Ushtrisë Jugosllave. Edhe sot e kësaj dite nuk ka ndonjë fakt, ndonjë arrestim apo ndëshkim, që të flasë për reagimin e Ushtrisë Jugosllave e të Ministrisë serbe të Punëve të Brendshme kundër këtyre krimeve. Pavarësisht nga kjo shkujdesje e mungesë përgjegjësie në detyrë, shumë drejtues të policisë e ushtrisë që morën pjesë në fushatën e Kosovës, u dekoruan apo u graduan pas përfundimit të luftës.

Nuk ka ndonjë fakt gjithashtu, që të flasë lidhur me masa të marra nga Ushtria Jugosllave e nga Ministria e Punëve të Brendshme për të parandaluar përdhunimet apo forma të tjera të dhunës seksuale, siç mund të jenë fjala vjen nxjerrje urdhërash apo ndonjë paralajmërim se do të kish ndëshkime për këto krime, ndonëse kish ndonjë rast kur policë apo ushtarë merrnin në mbrojtje gra të sulmuara nga paraushtarakët. Për më tepër, ushtarë, policë e paraushtarakë i përdhunonin shpesh viktimat e tyre në prani të shumë dëshmitarëve. Përveç përdhunimeve në prani të tjerëve, procesi i rrëmbimit të grave prej karvaneve të refugjatëve kryhej gjithashtu në sy të të gjithëve.

DËBIMET E DHUNSHME

Gjatë '98-ës e muajve të parë të '99-ës, ndodhi një shpërngulje e madhe njerëzish në Kosovë: më shumë se 200 mijë shqiptarë u zhvendosën brenda për brenda, rreth 70 mijë e lanë krahinën dhe u drejtuan për në vendet fqinjë e për në Mal të Zi, dhe njëqind mijë të tjerë me shtetësi jugosllave, shumica e të cilëve shqiptarë, kërkuan azil në Europën Perëndimore.⁵⁷ Por ashtu siç u bë e qartë nga diskutimi i mësipërm, disa vëzhgues perëndimorë besonin se Beogradi do të tentonte të dëbonte nga Kosova gjithë popullsinë shqiptare. Askush nuk mund të parashikonte shpejtësinë dhe shkallën e dëbimit: tri javë pas fillimit të goditjeve ajrore të NATO-s, numri i refugjatëve të Kosovës në vendet fqinjë ish 525 787.⁵⁸ Një muaj më vonë, më 12 maj, ky numër arriti në 781 618.⁵⁹ Në total, ushtria jugosllave, policia serbe e paraushtarakët dëbuan 862 979 shqiptarë të Kosovës,⁶⁰ ndërsa disa qindra mijra të tjerë u përballën me shpërngulje të brendshme. Këtu nuk llogariten të ikurit para muajit mars.⁶¹ Këto shifra tregojnë që në fillim të qershorit 1999, më shumë se 80% e gjithë popullsisë së Kosovës dhe 90% e shqiptarëve etnikë ishin shpërngulur nga shtëpitë e tyre. Rreth 440 mijë refugjatë shkuan në Shqipëri dhe 320 mijë në Maqedoni (nga të cilët, 80 mijë u transferuan në vende të treta jo ballkanike). Mali i Zi priti rreth 70 mijë refugjatë, ndërsa Bosnja e Hercegovina më shumë se 30 mijë.

Flukset e refugjatëve nga marsi deri në qershor përgjithësisht ndoqën parimin e kufirit më të afërt. Banorë të gjysmës perëndimore të Kosovës përgjithësisht ju drejtuan kufirit jugperëndimor me Shqipërinë dhe

Ushtria jugosllave, policia serbe e paraushtarakët dëbuan 862 979 shqiptarë të Kosovës, ndërsa disa qindra mijra të tjerë u përballën me shpërngulje të brendshme.

banorët e gjysmës lindore përgjithësisht ju drejtuan kufirit juglindor me Maqedoninë. Afërmendsh, banorë shqiptarë të Mitrovicës, Vushtrrisë dhe zonave të tjera të Kosovës veriore përgjithësisht u dërguan në kufirin shqiptar. Shumë banorë të Pejës dhe të pjesës më perëndimore të Kosovës u drejtuan për në Mal të Zi, ndërsa një pjesë

e banorëve të pjesës më lindore hynë fillimisht në Serbinë jugore, e më pas kaluan kufirin për në Maqedoni. Në disa zona u vu re një zhvendosje relativisht e ulët: Një kordon ushtarak dhe një mungesë gatishmërie për të braktisur vendin, bënë që vetëm pak njerëz nga rajoni i Drenicës ta

linin Kosovën, në ndryshim nga ata që u dëbuan nga qyteti i Gllogocit në ditët e para të majit. (Shih rajonin e Drenicës) Fakti i afërsisë me kufirin mund të krijojë përshtypjen e ikjeve vullnetare, por thënie e qindra refugjatëve të intervistuar nga Human Rights Watch e organizata të tjera në Shqipëri, Maqedoni e Bosnjë tregojnë të kundërtën.

Shpërngulja e popullsisë etnike shqiptare nga Kosova u krye nëpërmjet një niveli koordinimi e kontrolli, gjë që e bën të pamundur të besosh se nuk kishim të bënim me një dëbim sistematik të detyruar. Të paktën katër faktorë janë të një rëndësie të veçantë për të arritur në përfundimin që në Kosovë është aplikuar politika e “spastrimit etnik”. Së pari është koha e mbërritjes së refugjatëve – refugjatët arritën në Shqipëri e Maqedoni nga të njëjtat zona e në të njëjtat data, dhe në kohë të ndryshme (sidomos gjatë negociatave) fluksi i refugjatëve u frenua apo u orientua nga njëri kufi në tjetrin. Së dyti, janë mjetet e nisjes: refugjatët u dëbuan në Maqedoni me tren, gjë që ndihmonte spostimin efektiv të mijrave njerëzve në ditë. Të tjerë, përfshirë ata që u dërguan në Shqipëri, të cilët nuk kishin mundësi të organizonin vetë transportimin, u morën me kamionë e autobuzë nga policia serbe. Për të lehtësuar dëbimin u përdorën pika grumbullimi. Së treti është përdorimi i kërcënimeve e i dhunës për të terrorizuar e shtrënguar popullsinë të ikte, dhe këtu kemi të bëjmë me një element qëndror të strategjisë së “spastrimit etnik”, i vënë re shpesh gjatë luftrave në Bosnjë e Kroaci. Së katërti është strategjia e “fshirjes së identitetit”: refugjatë të dëbuar për në Shqipëri shpesh u zhveshën nga dokumentat e identifikimit dhe u shtrënguan të dorëzonin patentat e drejtimit të makinave e zeturëve, para se të lejoheshin për të kaluar kufirin.

Duke u nisur nga fakti që 90% e refugjatëve kosovarë iu drejtuan kufirit shqiptar e maqedonas, analiza e njëkohshmërisë dhe tipologjia e dëbimit duhet të fokusohen domosdoshmërisht tek mbërritja në këto dy vende. Human Rights Watch kishte ekspertë të pranishëm në të dy këto vende prej javës së fundit të marsit deri në fundin e luftës (mesi i qershorit 1999). Ekspertët kishin mundësi të vëzhgonin kohëndodhjen dhe tipologjinë e arritjes së refugjatëve. Nëse refugjatët po iknin prej bombardimeve të NATO-s apo prej luftimeve midis forcave jugosllave e UÇK-së, dikush do të priste që refugjatët të mbërrinin të veshur si të mundnin e në kohë të ndryshme, në varësi të vendimeve të marra në përputhje me rreziqet që paraqiten. Në fakt, të gjithë refugjatët arritën të grupuar fshatçe e në bazë komune në Shqipëri e Maqedoni. Bënim

përgjithësim rastet, kur një pjesë e banorëve drejtoheshin në Shqipëri e pjesa tjetër e të njëjtit vendbanim drejtoheshin në Maqedoni.

Ndonëse ata ishin nevojshëm ishin të përzgjedhur, kronologjia e intervistave të Human Rights Watch na jep në një farë mënyre mekanizmin se si funksionon ky proces. Në Maqedoni, Human Rights Watch intervistoi kryesisht refugjatë të sapombërritur nga Prishtina në javën e parë (duke filluar nga 24 marsi). Në javën e dytë e të tretë pjesa më e madhe e të sapombërriturve ishin nga komuna e Kaçanikut dhe e Shterpces. Në javën e katërt, një numër i madh refugjatësh erdhën nga Gjilani. Në javën e pestë, të sapombërriturit ishin kryesisht nga komuna e Lipjanit. Po kështu në Shqipërinë e veriut, Human Rights Watch intervistoi shumë prej të sapombërriturve nga komuna e Prizrenit gjatë javës së parë; në javën e dytë, shumë refugjatë erdhën nga Suhareka e Gjakova, dhe në javën e tretë erdhi një fluks i madh nga Mitrovica e të tjerë nga Gjakova. Fluksët e refugjatëve për në Maqedoni u frenuan në shumë raste, sidomos në fillim të qershorit, kur u negociuan detajet e një marrëveshjeje midis qeverisë jugosllave e NATO-s. Siç bën të ditur OSBE-ja, “fluksi i refugjatëve ishte gjithashtu i rregulluar, duke arritur që disa mijra të arrinin në pikat e kalimit të kufirit me Shqipërinë, me ish-republikën jugosllave të Maqedonisë dhe me Malin e Zi në ditë të caktuara, por pastaj vetëm një grusht refugjatësh të arrinin në pika kalimi të veçanta në ditët e mëvonshme.

Një përpjekje më sistematike e shqyrtimit të tipologjisë së fluksit të refugjatëve në drejtim të Shqipërisë, e drejtuar nga American Association for the Advancement of Science (së bashku me East-West Management Institute dhe Institute for Legal and Policy Studies), konfirmon këtë analizë. Studimi statistikor fillimisht shfrytëzoi të dhënat e mbledhura gjatë krizës nga doganierët shqiptarë në pikën kufitare të Morinës. Studimi arrin në përfundimin që “eksodi masiv i refugjatëve të Kosovës (për në Shqipëri) u zhvillua sipas tipologjive kaq të rregullta, sa ai duhet të ketë qënë i koordinuar”. Raporti më tej krahasonte kohët e karakteristikat e dëbimit gjatë bombardimit të NATO-s, dhe konkludoi që “vetëm një pjesë shumë e vogël e shqiptarëve e lanë Kosovën si rezultat i drejtëpërdrejtë i këtyre bombardimeve.”⁶³ (Shih Analizën statistikore të dhunimeve, ku bëhet një trajtim i mëtejshëm)

Mënyra se si shumë refugjatë e kanë lënë Kosovën tregon gjithashtu se më shumë kemi patur të bëjmë me një dëbim të organizuar se sa me një nisje spontane. Çpopullimi i kryeqytetit të Kosovës, Prishtinës, është një

rast i mirë në këtë mes. Pak ditë pas fillimit të goditjeve ajrore të NATO-s, policia e paraushtarakët serbë nisën në mënyrë sistematike të spastronin qytetet, në të cilët popullsia shqiptare përbënte shumicën. Dëshmitarët nga rrethinat e Kodrës së Trimave, Tashlixhës, Dragodanit e Dardanisë i kanë treguar Human Rights Watch që nga fundi i marsit, policë e paraushtarakë të maskuar shkuan derë më derë për t'u thënë banorëve të iknin menjëherë. M.B., një nënë e dy fëmijëve nga Tashlixhe tregoi se i kishin thënë: "Hajde, dil jashtë! Duhet të shkoni tek stacioni hekurudhor." Në disa raste njerëzve u ish thënë se do të vriteshin nëse nuk bindeshin. Një doktori dhe familjes së tij, njerëz të maskuar i kishin thënë: "Nëse nuk ikni brenda një minute, do t'iu vrasim të gjithëve."⁶⁵

Pasi linin shtëpitë e tyre, njerëzit udhëzoheshin nga policia të shkonin në stacionin qendror hekurudhor të Prishtinës, ndërsa shumë të tjerë ikën me makinat e tyre. Anët e rrugëve ishin të blokuara nga policë e paraushtarakë të armatosur: një banor i Kodrës së Trimave tha se "kush tentonte të ndërronte udhë, kthehej mbrapsht me forcë nga policia."⁶⁶ Mijra banorë të Prishtinës u grumbulluan tek stacioni hekurudhor, ku policë të armatosur ruanin zonën, ndërsa njerëzit nguceshin në një tren pasagjerësh të drejtuar për nga kufiri maqedonas. Trenat ishin të mbushur përtej kapaciteteve: një refugjat tregoi se ai ish një nga njëzet e tetë vetët, të cilët u shtrënguan të ngjesheshin në një kompartiment që nxinte vetëm tetë vetë.⁶⁷ Shumë refugjatë përshkruan gjithashtu njerëzit që ngarkoheshin nëpër autobuzë e kamionë në stacionin hekurudhor, i cili ishte pika e vetme e grumbullimit të banorëve të Prishtinës, prej nga ku niste dëbimi. Refugjatë të intervistuar nga Human Rights Watch treguan të kishin parë policë që tërhiqnin zvarrë njerëz prej makinave, të cilët pastaj i rrihnin. Shumica tregonin që policët, e sidomos paraushtarakët, kërkonin pará të madhe për të lejuar kalimin e qetë, dhe vidhnin bizhuteri e makina. Përdorimi i pikave të grumbullimit, sipas refugjatëve, ish një praktikë që u ndoq edhe në qytetin e Glllogofcit, në stacionet qëndrore hekurudhore të Ferizajt e të Fushë Kosovës dhe në fshatin e Bellanicës të komunës së Suharekës.

Siç tregon shembulli i Prishtinës, dhuna dhe kërcënimet shpesh ishin të përdorura për të terrorizuar popullsinë e për ta shtrënguar atë ta linte Kosovën. Banorë të komunës së Lipjanit i treguan Human Rights Watch që masakra e parë në këtë komunë (në fshatin e Sillovinjes) i bëri ata nervozë. Pas masakrave të mëpastajme në Ribarin e Vogël dhe në Hallacin e Vogël u krijua një klimë frike, e cila nuk u la tjetër për të zgjedhur, veç

të iknin (Shih komunën e Lipjanit). Krisma armësh, kontrolle të policisë, djegje shtëpish, etj, e bënte më të lehtë vendimin e tyre për të ikur.

Dhuna dhe kërcënimet shpesh ishin të përdorura për të terrorizuar popullsinë e për ta shtrënguar atë ta linte Kosovën.

Në zona, të cilat kishin lidhje historike me UÇK-në, vrasjet dhe forma të tjera dhune ishin në funksion të një qëllimi të dyfishtë: të terrorizonin popullsinë dhe të eliminonin njerëz të lidhur me rebelët. Ajo që ndodhi në Gjakovë është domethënëse: një valë e terorit të organizuar në fillim të luftës la pas dhjetra të vdekur dhe mijra refugjatë, të cilët iu drejtuan Shqipërisë veriore (Shih komunën e Gjakovës). Kjo fushatë e parë dhune në Gjakovë filloi më 24 mars, kur NATO filloi sulmin e saj mbi Jugosllavi, dhe vijoi deri më 2 prill.

Në përputhje me parimet e “spastrimit etnik” në Bosnjë e Hercegovinë, personalitete të shquara, përfshirë doktorë, avokatë e politikanë, ishin objektivat e parë që duheshin asgjësuar – një strategji e hartuar për të terrorizuar pjesën tjetër të popullsisë, për të krijuar idenë se askush nuk e kish jetën të sigurtë e për të eliminuar figura të rëndësishme të jetës publike. Besohet se janë vrarë rreth 200 gjakovarë prej 24 marsit deri më 2 prill 1999, dhe shumë syresh u zhdukën gjatë operacioneve shtëpi më shtëpi, kryer prej ushtarëve jugosllavë, policëve serbë dhe paraushtarakëve.

Gjatë kësaj periudhe u dëbua një pjesë e madhe e popullsisë. Dëshmitarë të intervistuar nga Human Rights Watch në Shqipërinë e veriut – shumica gra – përshkruan dhunën e policisë, të ushtrisë e të paraushtarakëve, e cila i parapriu dëbimit. Shumë prej tyre pohonin të kishin parë grumbuj të vdekurish, ndërsa ishin duke ikur nga qyteti.⁶⁸ Sipas një gjakovari:

Gjithçka ishte e mirorganizuar. Ata shkonin shtëpi më shtëpi. Disa ushtarë kanë për detyrë të shkatërrojnë shtëpi, ndërsa të tjerë kanë për detyrë të shoqërojnë njerëzit për në kufi.⁶⁹

Konfiskimi i dokumentave të identitetit dhe i patentave të grahjes së makinës nga policët serbë e rojet e kufirit për të gjithë shqiptarët që linin Kosovën ishte një gjë e zakonshme, dhe tregon gjithashtu natyrën sistematike të dëbimit. Qindra refugjatë që kaluan kufirin për në Shqipëri, treguan se ishin detyruar të dorëzonin kartat e identitetit, pasaportat dhe çertifikatat e lindjes, të cilat shpesh griseshin në sy të tyre, para se

ata të lejoheshin të kalonin kufirin. Atyre që kalonin kufirin me makinë, iu dhanë kaçavida dhe u urdhëruan të çmontonin patentat e inkorporuara në makinë. Me refugjatët që u dëbuan për në Maqedoni u sollën ndryshe: ata lejoheshin të mbanin dokumentat, edhe pasi inspektoheshin nga policia serbe (Siç u bë e njohur në seksionin, ku u shpjegua “spastrimi etnik”, kjo diferencë në sjellje lidhet me shpresën e qeverisë serbe, sipas së cilës, ata që dërgoheshin në Shqipëri mund të trajtoheshin si shqiptarë të Shqipërisë e mund të bllokoheshin në kthim. Ndërsa Maqedonia, sipas të gjitha gjasave nuk do të toleronte ngulimin e përhershëm të një numri të madh shqiptarësh të Kosovës.)

Me gjithë shpjegimet që mund të bëhen, praktika e “fshirjes së identitetit” nuk ish një iniciativë rastësore e zyrtarëve serbë në kufi. Pas luftës, kapica patentash e dokumentash të djegura u zbuluan në kufirin me Shqipërinë e gjetkë në Kosovë.

Secili prej këtyre katër faktorëve (njëkohshmëria e mbërritjeve, mjetet e përdorura për t’i larguar nga shtëpitë e tyre, përdorimi i terrorit dhe praktika e “fshirjes së identitetit”) është tregues i qartë i faktit, që largimi nga Kosova i 860 mijë shqiptarëve në harkun e dymbëdhjetë javëve përbën një dëbim sistematik të detyruar. Të marra së bashku, e bëjnë këtë dëshmi të pakundërshtueshme. Prokurorja e Gjykatës Ndërkombëtare të Hagës nuk kish asnjë dyshim, kur zyra e saj përgatiti akuzën për Sllobodan Milosheviçin, Milan Milutinoviçin, Nikolla Shahinoviçin, Dragoljub Ojdaniçin dhe Vllajko Stojiljkoviçin (Shih Forcat në Konflikt). Akuza e parë thotë:

Forcat e Republikës Federale të Jugosllavisë e të Serbisë, në një mënyrë sistematike e të dhunshme dëbuan jashtë Kosovës e shpërngulën qindra mijra shqiptarë nga shtëpitë e tyre nëpër të gjithë krahinën e Kosovës. Për të lehtësuar këto dëbime e shpërngulje, forcat e Republikës Federale të Jugosllavisë e të Serbisë kanë krijuar qëllimisht një atmosferë frike dhe shtypjeje nëpërmjet përdorimit të forcës, kërcënimeve dhe akteve të dhunës.⁷⁰

ARRESTIMET E NDALIMET ARBITRARE

Gjatë konfliktit të armatosur të vitit 1998 e të muajve të parë të vitit 1999, arrestimet e paraburgimet e shqiptarëve të Kosovës ishin diçka e zakonshme. Abuzimet fizike e torturimi i të ndaluarve ishin

veprime të përhapura.⁷¹ Kjo praktikë u shpeshtua gjatë periudhës mars-qershor 1999. Mijra shqiptarë u burgosën gjatë bombardimeve të NATO-s. Shumë shpesh, burrat ndaheshin nga gratë dhe mbaheshin në qendra burgimi të improvizuara, si p.sh. në shkolla e fabrika, për një periudhë disaditore, gjatë së cilës ata rriheshin e pyeteshin për lidhjet e tyre me UÇK-në. Shumë burra u ndaluan për periudha më të gjata në burgjet e Smrekonicës, Lipjanit, Istogut (Dubravës) ose Prishtinës. Një pjesë e madhe e burrave të burgosur në fundin e luftës – 1000 deri në 2000 – u transferuan jashtë Kosovës, në burgjet e vetë Serbisë; deri në mars 2001, më shumë se 400 shqiptarë mbaheshin ende në burg.

Sa për të marrë një shembull, më shumë se 300 burra e gra u paraburgosën duke u marrë nga rrugët e nga shtëpitë e tyre në Gjakovë nga 7 deri në 11 maj, pas luftimeve në rrethinat e Cabratit midis forcave qeveritare e UÇK-së (Shih komunën e Gjakovës). Një numër grash u mbajtën përkohësisht në uzinën e elektromotorrëve në Gorenjë. Burrat u mbajtën në një vend të panjohur pranë qytetit e buzë rrugës që lidh Gjakovën me Pejën.

Shqiptarë etnik të intervistuar në maj 1999 si refugjatë në Shqipëri, ata ishin ndarë nga familjet e tyre dhe ishin burgosur në burgun e Smrekonicës (shih komuna e Vuçitërnës).

Afro gjysma e burrave u liruan brenda gjashtë ditësh, por pjesa tjetër – nja 150 vetë – u transferuan në burgjet e Pejës, Lipjanit e në burgun e atëhershëm të Dubravës (NATO e bombardoi atë burg). Një pjesë e madhe e të burgosurve, në mos të gjithë, u transferuan në burgjet brenda Serbisë, pak para se trupat e NATO-s të hynin në Kosovë më 12 qershor. Më 22 maj 2000, një gjykatë në Nish u dha dënimet për akte terrorizmi 143 gjakovarëve, shuma e të cilave arrinte në 1632 vjet heqje lirie. Gjykata e lartë serbe i liroi ata më 23 prill 2001.

Më shumë se 300 shqiptarë, qysh prej prillit, u mbajtën në burgun e Prizrenit. Njëri syresh, i cili qëndroi dy muaj i burgosur, tregoi për trajtimin që u bëhej atyre në burg:

Më futën menjëherë në burg; Asnjëherë nuk më çuan në stacionin e policisë. Atje ata më torturonin në mëngjes, drekë e darkë. Me të mbërritur atje, më goditën me shkopinj gome. Ata më godisnin në pëllëmbët e duarve dhe në pjesën e baqthit. Ishin më shumë se 300 shqiptarë atje. Sa herë që na sillnin për të ngrënë, ata nuk harronin të na rrihnin. Gjatë katër ditëve të para, ata më rrahën çdo ditë në hollin e burgut. Bashkëvuajtësit e tjerë i nënshtroheshin të njëjtit trajtim.⁷²

Më 22 prill, në qytetin e Gllgofcit, policët bastisën rrethinat dhe ndaluan për shtatë ditë një grup të madh burrash në stacionin lokal të policisë (Shih komunën e Gllgofcit). Pothuaj të gjithë burrat u rrahën mu përballë shtëpive të tyre apo gjatë rrugës për në stacionin e policisë, dhe një pjesë u detyrua me forcë të këndonin këngë nacionaliste serbe. Shumica e të burgosurve u pyetën për UÇK-në, dhe pasi i mbajtën jo më shumë se një ditë, i lëshuan. Një muaj më vonë, qindra burra të Gllgofcit u burgosën dhe u mbajtën në bodrumet e dyqaneve të qytetit. Pjesa më e madhe e burrave u liruan pas tri ditësh, por vetëm pasi iu përgjigjën pyetjeve të hetuesve e pasi u rrahën me shkopinj, me bisht lopate e me objekte metalike. Rreth nëntëdhjetë burra u transferuan në Lipjan.

Në disa fshatra, gratë u mbajtën gjithashtu në burgje të improvizuara, fjala vjen nëpër ahure e shtëpi të braktisura, ku ato i nënshtroheshin abuzimit seksual apo përdhunoheshin (Shih seksionin mbi përdhunimet).⁷³ Vetëm pak gra janë mbajtur në burgjet e Kosovës, siç është doktoresha Flora Brovina, e cila u transferua në Serbi pas luftës, e dënuar me dymbëdhjetë vjet heqje lirie, por e lëshuar në nëntor 2000 (Shih abuzimet pas 12 qershorit 1999)

Në maj, më shumë se 2000 burra shqiptarë të Kosovës u burgosën në burgun e Smrekonicës pranë Mitrovicës. (Shih seksionin mbi brugun e Smrekonicës në komunën e Vushtrrisë). Human Rights Watch intervistoi

Ishin të dukshme në trupat e tyre shenjat e abuzimit fizik, si sy të nxirë, vurrata plagësh, gërvishtje të lëkurës, etj.

më shumë se një të tretën e këtyre burrave; të gjithë pohonin se ishin rrahur nga policia gjatë ndalimit, sidomos kur pyeteshin lidhur me UÇK-në. Kur u intervistuan si refugjatë në Shqipëri, ishin të dukshme në trupat e tyre shenjat e abuzimit fizik, si sy të nxirë, vurrata plagësh, gërvishtje të lëkurës, etj. Një pjesë e madhe e burrave ishin shtrënguar të nënshkruanin pohime, sipas të cilave ata ishin të lidhur me veprimtari terroriste, para se të lëshoheshin.

Human Rights Watch foli gjithashtu me ish të burgosur të burgut të Lipjanit, të cilat dëshmuuan për rrahjet e për kushtet e këqija atje, dhe përmendnin midis të tjerash kordonët e policëve e të gardianëve, që godisnin të sapoardhurit. Një person nga Gllogofci, i cili u çua për pesëmbëdhjetë ditë në Lipjan, e më pas, më 10 qershor, u transferua në burgun e Sremska Mitrovicës, tha:

Fillimisht, kur ne zbritëm nga autobuzi (në burgun e Lipjanit), ne duhej të ecnim tridhjetë metra midis dy kollonave me policë, dhe ata na qëllonin me shkopinj. Brenda na thanë të zhvisheshim, dhe ata na rrahën përsëri. Na çuan në një dhomë tjetër, ku gjendeshin rreth 500 të burgosur – në një holl të një pallati sporti. Ne qëndruam të gjithë së bashku.⁷⁴

Një lokal tjetër paraburgimi ishte burgu i Dubravës pranë Istogut – burgu më i madh i Kosovës. Nja 900-1100 të burgosur, përfshirë tridhjetë serbë, u mbajtën atje në momentin që filloi bombardimi i NATO-s, por të burgosur të tjerë u transferuan në Dubravë (përfshirë 150 gjakovarë), disa prej të cilëve vinin nga burgjet e vetë Serbisë.

NATO bombardoi burgun më 19 e 21 maj, duke vrarë të paktën nëntëmbëdhjetë shqiptarë (Shih seksionin mbi burgun e Dubravës në komunën e Istogut). Më 22 maj, forcat e sigurimit serb rreshtuan afërsisht 1,000 të burgosur në oborr dhe qëlluan mbi ta me snaipera, me mitralozë e me granata nga muret e burgut e nga kullat e rojes, duke vrarë 70 vetë. Të paktën, një duzinë tjetër të burgosurish u vranë gjatë 24 orëve të ardhëshme, ndërsa rojet e burgut, policët specialë e ndoshta

paraushtarakët sulmuan të burgosurit, të cilët fshiheshin në ndërtesat, bodrumet e llagëmet e padëmtuara të burgut. Të plagosurit u morën me kamionë, ndërsa ata që mbetën u transportuan në burgun e Lipjanit, ku ata u rrahën. Më 10 qershor, ata u transferuan në burgjet e vetë Serbisë.

Më 10 qershor, dy ditë para se NATO të hynte në Kosovë, nja 2,000 të burgosur shqiptarë u transferuan nga Kosova në burgjet e Serbisë. Më shumë se 1400 syresh u liruan në kohë të ndryshme gjatë 1999-s, 2000-s dhe 2001-it, ku disa përfituan prej ligjit jugosllav të amnistisë, i cili u miratua në shkurt 2001. Dihej se deri në mars 2001, afro 400 shqiptarë ishin në burgjet serbe (Shih Abuzimet pas 12 qershorit, 1999).

SHKATËRRIMI I PRONËSIVE PRIVATE DHE XHAMIVE

Prej marsit në qershor 1999, ushtarët jugosllavë, policët serbë e paraushtarakët shkatërruan mijra shtëpi shqiptare në të gjithë Kosovën, duke përdorur për këtë qëllim artilerinë, buldozerët, eksplozivat dhe zjarrvënien. Sikur të mos mjaftonte kjo, pati plaçkitje gjithashtu. Në disa zona, sidomos në ato që shquheshin për lidhje të ngushta me UÇK-në, u shkatërruan fshatra të tërë. Një numër qytetesh, përfshirë Peja e Gllagofci, patën dëmtime të shumta. Dyqanet e bizneset e shqiptarëve, shkollat e xhamitë përbënin një objektiv konstant të strategjisë së shkatërrimit të të plaçkitjes. Përveç kësaj, në krahinë pati vazhdimisht ndotje të burimeve të ujit (Shih seksionin që vijon)

Këto aksione ishin vazhdimi i politikave të zbatuara në Kosovë nga forcat e sigurimit gjatë vitit 1998 e fillimit të vitit 1999, sidomos në rajonin e Drenicës, në komunën e Rrahovecit (sidomos në qytetin e Malishevës) e në komunën e Deçanit.⁷⁵ Një raport i UNHCR-së mbi shtëpitë e banimit i publikuar në nëntor 1998 demonstroi, që shkatërrimi i shtëpive gjatë '98-s ishte një dukuri e zakonshme.⁷⁶ Ky shqyrtim i UNHCR-së u përqëndrua në 285 fshatra, nga të cilat, 210 ishin prekur nga konflikti. Në këto 210 fshatra, me një popullsi prej 350 mijë banorë në periudhën e parakonfliktit, 28% e shtëpive – numri i saktë është 9,809 shtëpi – ishin tërësisht të shkatërruara. Një 15%-ësh tjetër i shtëpive (5,112) patën dëmtime të rënda, ndërsa 6,017 shtëpi të tjera ishin pak të dëmtuara. Në

zonat e përfshira nga konflikti, mbetën pa dëmtuar rreth 40% e shtëpive.

Një pjesë e madhe e shtëpive të padëmtuara në Kosovë u shkatërruan në vitin 1999. Sipas një raporti të UNHCR-së të nëntorit 1999, pothuaj 40% e të gjitha shtëpive të banimit ishin të dëmtuara rëndë (dëmtime të kategorisë III-të e të IV-t) ose krejt të shkatërruara (kategoria e V-të) ⁷⁷. Në 237,842 shtëpi që ishin në total, 45,768 janë dëmtuar rëndë dhe 46,414 janë të shkatërruara. Komunat e lidhura fort me UÇK-në nuk u goditën të gjitha në të njëjtën masë (ndoshta ngaqë pjesërisht ato filluan të sulmoheshin qysh në 1998): pothuaj gjysma e 12,887 shtëpive në komunën e Rrahovecit u dëmtuan rëndë (4,334 shtëpi) ose u shkatërruan krejt (1,943 shtëpi); në Suharekë, 4,552 shtëpi ishin të dëmtuara rëndë dhe 2,018 të shkatërruara tërësisht, që përbëjnë 55% të numrit total (11,622). Në rajonin e Drenicës, nga 17,340 shtëpi në total, 7,155 u dëmtuan rëndë dhe 6,209 u shkatërruan tërësisht, që përbëjnë 77% të numrit të përgjithshëm. Qyteti i Pejës gjithashtu u godit veçantërisht rëndë, ku u dëmtuan rëndë 1,590 e u shkatërruan 2,774, që së bashku përbëjnë më shumë se 80% e 5,280 shtëpive.

Shkolla e xhami u sulmuan në mënyrë të ngjashme. Sipas një vlerësimi

Një xhami e shkatërruar në rrugën Prizren-Gjakovë, korrik 1999

të dëmeve nga ana e Kombeve të Bashkuara në 649 shkolla të Kosovës, rezultoi që më shumë se një e pesta e shkollave të shqyrtuara ishin të dëmtuara rëndë dhe më shumë se 60% ishin të shkatërruara tërësisht.⁷⁸ Pas qershorit 1999, Human Rights Watch vëzhgoi xhamitë e dëmtuara e të shkatërruara në Gjakovë, Pejë, Istog e Çirez (komuna e Skënderajt). Vizita në terren nga ana e Human Rights Watch gjatë verës së '99-s dëshmoi dëme ekstensive të dyqaneve e bizneseve në Suharekë, Ferizaj, Prishtinë, Pejë, Gillogoc e Gjakovë. Një raport i Mjekëve për të Drejtat e Njeriut në gusht 1999, mbi bazën e dëshmive të refugjatëve, dokumentoi 155 xhami të shkatërruara në të gjithë Kosovën.

NDOTJA E DEPOZITAVE UJORE

Një nga format më të bujshme të shkatërrimit të pronave civile e publike gjatë vitit 1998 e 1999 ishte praktika e përhapur e ndotjes së depozitave të ujit, e cila është e ndaluar nga ligjet e luftës.⁸⁰ Në të gjithë Kosovën, forcat serbe e jugosllave i bënë qëllimisht të papërdorshme burimet e ujit duke vendosur kimikate, kafshë të ngordhura, madje edhe kufoma njerëzish në ujë. Sipas Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq (ICRC), i cili drejtoi një operacion për higjienizimin e ujit në Kosovë, “besohet se nga 20 mijë puse të Kosovës, më shumë se gjysma u ndotën me kufoma kafshësh apo njerëzish, me plehra, ose thjesht u shndërruan në ujë i ndenjtur prej mospërdorimit. Nga janari në shtator 1999, ICRC pastroi më shumë se 1,700 puse.⁸¹

Human Rights Watch dokumentoi një numër fshatrash të Kosovës, në të cilët viktimat e masakrave ishin hedhur në depozita lokale ujore. Në një fshat të Suharekës – të cilit nuk i përmendet emri për shkak të përdhunimeve që ndodhën atje – njëmbëdhjetë vetë u vranë në prill 1999 dhe u hodhën në pus (Shih komunën e Suharekës). Siç u bë e njohur në diskutimin e mësipërm mbi viktimat, të paktën katër prej dyzet e shtatë anëtarëve të familjes Muqolli të ekzekutuar në fshatin e Poklekut në prill 1999, u hodhën në një pus në oborrin që i përkiste disa familjeve. Në një fshat tjetër të rajonit të Drenicës (nuk po e përmendim emrin e fshatit për të njëjtën arsye, pra për të ruajtur

Forcat serbe e jugosllave i bënë qëllimisht të papërdorshme burimet e ujit duke vendosur kimikate, kafshë të ngordhura, madje edhe kufoma njerëzish në ujë.

identitetin e viktimave) u përdhunuan, u vranë e u hodhën në pus tetë gra.⁸² Human Rights Watch i kanë ardhur gjithashtu dëshmi, sipas të cilave janë gjetur kufoma njerëzish në puset e fshatrave Strellci i Poshtëm e Dubovik të komunës së Deçanit, dhe Studenicë të komunës së Istogut. Dy puset në afërsi të fshatit Kotlinë, në të cilët, në prill 1999, u hodhën njëzet e tre vetë, e bashkë me ta, edhe granata dore, nuk u përdorën nga fshatarët për ujë. Duket se vendimi për të hedhur kufomat në pus kishte të bënte më shumë me një përpjekje për të fshehur krimin, se sa me synimin për të ndotur ujin.

Burime të dorës së dytë raportojnë gjithashtu që puset janë ndotur para e gjatë bombardimeve të NATO-s. Sipas një artikulli në Washington Post më 10 dhjetor 1998, të paktën pesëdhjetë e tetë fshatra informuan organizata të huaja ndihmash që puset e tyre përmbanin “qen, pula, kuaj të ngordhur, plehra, naftë, miell, detergjentë, bojra e ndotësa të tjerë.” Në një fshat, Ovcarevo, 70% e puseve “ishin sipas shumë gjasave të ndotur.” Pas bombardimeve të NATO-s, gazeta The Los Angeles Times citoi statistika të UNHCR-së mbi zonën e Gjakovës, sipas të cilave, nga dyzet e katër fshatra,

Një fshatar që shikon brenda një pusi ku forcat serbe hodhën trupat e njëmbëdhjetë njerëzve të vvarë.

në tridhjetë e nëntë prej tyre, pusët u ndotën me “kufoma njerëzish e kafshësh.” Sipas Këshillit për Mbrojtjen e të Drejtave e Lirive të Njeriut në Pejë, kufoma njerëzish u gjetën në pusët e fshatrave Llukë e Epërme, Banjë e Kosuriq.⁸⁵ Gazeta italiane *Corriere della Sera* raportonte gjithashtu mbi ndotjen e pusit në Llukën e Epërme, brenda të cilit një fshatar gjeti kufomat e trembëdhjetë të afërmëve e fqinjëve të tij, me moshë nga 12-17 vjeç.⁸⁶

GRABITJA E PLAÇKITJA

Masakrat e dëbimi në masë në pranverën e vitit 1999 u shoqëruan shpesh edhe me grabitje e plaçkitje. Rëndom, shqiptarët plaçkiteshin para se të dëboheshin apo gjatë dëbimit nga Kosova. Ata që kundërshtonin kërcënoheshin me vdekje, ose u merreshin fëmijët deri në momentin që ata vendosnin të mos bëzanin. Në këto krime u implikuan paraushtarakë apo serbë me uniforma të pidentifikueshme, ndonëse shumë dëshmi flasin edhe për një implikim të policisë serbe. Fenomeni i grabitjes nuk u kufizua në zona të veçanta: ka shembuj të shumtë grabitjeje në rajone që shquheshin për lidhje të forta me UÇK-në e ku u kryen edhe masakra, si në Glogofc, Suharekë e Pejë, por edhe në rajone ku nuk u vunë re masakra e shkatërrime të rënda, si në Lipjan, Prishtinë e Gjilan. Ashtu si në Bosnjë e Hercegovinë, grabitja e plaçkitja mund të kenë shërbyer si një motivim e shpërblim për paraushtarakët serbë, ndonëse gjeografia e shtrirë e abuzimeve dhe përfshirja në to e policisë, të paktën në disa raste, dëshmojnë bashkëfajësinë e shtetit. Nuk përjashtohet mundësia që ky i fundit të ketë përfituar nga plaçkitjet e kryera.

Një nga rastet më flagrante të grabitjes në masë ndodhi në fshatin Belanicë të komunës së Suharekës (Shih komunën e Suharekës). Më 31 mars, policët e paraushtarakët serbë hynë në fshat, nxorën forcërisht nga shtëpitë të gjithë banorët, i grumbulluan në një pikë së bashku me persona të tjetër të shpërngulur nga zonat aty rrotull. Më pas, paraushtarakët e policët serbë u kërkonin me insistim pará, kërcënonin me vdekje ata që kundërshtonin dhe fëmijët e tyre. Kërcënimet e tyre nuk kishin vetëm efekt frikësues: të paktën dymbëdhjetë shqiptarë u vranë. Një grua, e cila ishte në ato kohë në fshat, i tregoi Human Rights Watch:

Në një moment, policët iu afruan dikujt që qëndronte hipur në zetar. Ata

i thanë: “Nxirr paratë!” Ai nuk kish pará. Ish nga fshati Ostruzak. Ata e tërhoqën zvarrë për ta zbritur nga zetori dhe e vranë. Kur ai nuk u dha asgjë, ata (katër policë) e kapën nga krahët e këmbët dhe e zbritën poshtë. E çuan prapa një shtëpie, dhe unë nuk mund të shihja më. Dëgjova një krismë arme dhe unë munda të shihja një prej policëve me armën e drejtuar që u zbraz mbi të. Ai nuk u kthye më tek zetori i tij.⁸⁷

Në fillim të majit 1999, ndonjë javë përpara se të fillonte dëbimi masiv nga Gllogofci, banorëve të qytetit dhe të shpërngulurve nga zona të tjera iu desh të përballonin vizitat e vazhdueshme të policëve e paraushtarakëve serbë në shtëpitë e tyre, të cilat kërkonin pará e gjëra të tjera të çmuara (Shih rajonin e Drenicës). Në disa zona, kërkesat e paraushtarakëve për pará ishin kaq të shpeshta, sa banorët, në mënyrë të pazakontë, më 23 prill iu drejtuan policisë dhe kërkuan që ata t'i merrnin në mbrojtje. Policia i mori në ndonjë rast në mbrojtje, por në fakt bëri shumë pak për të frenuar këtë veprimtari kriminale, gjë që të bën të besosh tek bashkëfajësia e tyre.

Grabitjet kryheshin sipas një skeme të caktuar: një apo dy paraushtarakë, ose oficerë të policisë, hynin me dhunë në apartamentet private, ndonjëherë të maskuar, por gjithmonë të armatosur me armë automatike. Familjet të pushtuara nga paniku dorëzonin gjithçka me vlerë që kishin. Një pesëdhjetë e nëntë vjeçar nga Gllogofci, A.H., përshkroi atë që ndodhi, kur në fillim të majit, persona me “uniforma të gjelbërta e me shami të kuqe të lidhura në krahët e tyre” ia behën në një shtëpi të madhe të përbërë nga katër apartamente, në të cilën ai banonte së bashku me tri vëllezërit e tij:

U nisëm dy ditë më parë rreth orës 9:00 apo 10:00, kur ata (policët) hynë në shtëpi dhe na kërkonin ... Ata na drejtuan armët Më kërkuan pará ... [pastaj], ndërsa donin të gjenin paratë, ata më detyruan të zhvishesha e më lanë në kanotiere e të mbathura. Njëri prej tyre më tha: “Nëse të gjejmë pará në trup, unë do të të vras” Morën vëthë e sende të tjera të praruara nga gratë ... Të nesërmen ... i morën tim vëllai dy radio e një aparat të vogël televiziv.⁸⁸

Në ndonjë rast, gjatë grabitjes, policët e paraushtarakët kërcënuan fëmijët me thika e armë automatike, në mënyrë që të shtrëngonin prindërit të nxirrnin paratë. H.M., një dyzet e gjashtë vjeçar nga Gllogofci tha: “Një

javë para se të niseshim, (paraushtarakët) filluan të bënin ç'ishte e mundur për të vjedhur pará. Ndodhte që të të merrnin vajzën e të të thoshin “më jep paratë, përndryshe vajza do të mbetet me mua.”⁸⁹ Një burrë tjetër nga Gllgofci rreth të gjashtëdhjetave tha që “paraushtarakët erdhën, morën fëmijët, u vunë thikat në fyt [dhe na kërcënuan me vdekjen e tyre], nëse nuk do t'u jepnim pará.”⁹⁰

Zona që nuk u prekën shumë nga masakra e nga shkatërrime në masë, ishin megjithatë objekt grabitjeje e plaçkitjeje. Banorë të Prishtinës treguan për grabitje të shpeshta, ndërsa nxirreshin forcërisht nga qyteti në ditët e fundit të marsit. Komuna e Gjilanit, e cila u prek më pak nga pasojat e luftës, nuk i shpëtoi dot grabitjes e plaçkitjes, ndërsa banorët e saj u detyruan forcërisht të merrnin rrugën drejt Maqedonisë. Në Malishevë ndodhi e njëjta gjë. Në mëngjesin e 16 prillit, pasi paraushtarakët me uniforma të gjelbëra e me stemën e shqiponjës së bardhë me katër “C” hynë në Malishevë, banorëve iu dha një afat prej dy orësh për ta lënë fshatin. Dy fshatarë u vranë në një fushë, ndërsa pjesa tjetër e fshatit u detyrua të bënte sehir masakrën. Pranë Gjilanit, fshatarët u rrahën, e më pas, iu grabitën makinat, paratë, bizhuteritë, e u kërcënuan me vdekje para se të lejoheshin të kalonin. Më vonë, në rrugën midis Gjilanit e Ferizajt, fshatarët u grabitën disa herë nga bandat e paraushtarakëve. Një fshatar tha se kolona e dëbuarve u ndalua nëntë herë midis Gjilanit e Kllokotit, një qytet nja dhjetë kilometra larg rrugës kryesore. Sa herë që ndaloheshin, fshatarëve u hiqej ndonjë pëllëmbë fytyrës, rriheshin e kërcënoheshin me vdekje, nëse ata nuk pranonin të dorëzonin të gjitha paratë e huaja, bizhuteritë e gjëra të tjera të çmuara. Disa dëshmitarë treguan se paraushtarakët i kërcënuan me shpërthimin e granatave të dorës, nëse nuk u plotësoheshin kërkesat. Sipas një dëshmitari: “ata morën granadat e dorës e zunë të na thoshin se do t'i hidhnin në mes të grumbullit të fëmijëve, nëse do të dilnin duarbosh.”⁹²

PARABURGIMET E PUNA E DETYRUESHME

Është tashmë qartësisht e dokumentuar, se midis marsit e qershorit 1999, forcat e sigurimit jugosllav e serb paraburgosën një numër të

madh burrash dhe i detyruan ata të hapnin transhe, të pastronin bunkerë apo të kryenin punë të tjera krahu. Një pjesë e madhe e punës së bërë nga krahët e të paraburgosurve ishte e lidhur me objektivat strategjike të Ushtrisë Jugosllave. Rasti më i bujshëm ngjau në komunën e Glllogofcit gjatë majit e qershorit 1999. Human Rights Watch dokumentoi gjithashtu punën e detyrueshme të të paraburgosurve në komunën e Prizrenit gjatë prillit të vitit 1999, ku të paktën në dy raste, policët serbë e ushtarët jugosllavë i mblodhën burrat në qytetin e Prizrenit, i hipën nëpër makina e i çuan në kufirin shqiptar, ku ata u vunë në shërbim të brigadave të hapjes së transheve (Shih komunën e Prizrenit). Ka gjithashtu dëshmi për brigada të punës në Rrahovec, Suharekë e Gjakovë, ku në muajin prill 1999, romët u shtrënguan të hapnin transhe pranë kufirit me Shqipërinë.⁹³

Human Rights Watch mori dëshmi të hollësishme të punës së detyrueshme nga grupe të burgosurish, të cilët u ndaluan tek xhamia e Cirezit, në Drenicë, më 31 prill 1999. Ndërsa një pjesë e madhe e të paraburgosurve u ekzekutuan në minierën e Shavarinës pranë Cikatovës më 1 maj 1999, pjesa tjetër u transferua në Glllogofc (Shih rajonin e Drenicës). Rreth shtatëdhjetë e gjashtë vetë prej të mbijetuarve u morën në Glllogofc nga policia serbe dhe u çuan më 5 e 6 maj në fshatrat Krajkovë, Vukoc e ;, dhe iu dorëzuan ushtarëve serbë. Sipas shtatë dëshmitarëve të intervistuar nga Human Rights Watch, burrat u detyruan të punonin për rreth gjashtë javë, deri në tërheqjen e forcave të sigurimit serb nga Kosova në mesin e qershorit. Detyra e tyre ishte hapja e transheve e pastrimi i bunkerëve. Dëshmitarët thonë se kish raste të rrahjes e torturimit të të burgosurve nga duart e ushtarëve, ndonëse një pjesë thonë se ata u ushqyen e u trajtuan më mirë nga ushtarët se sa nga policët e paraushtarakët serbë në Qirez Glllogofc.

KOSOVARET SI SHQYT NJERËZOR

Prej marsit deri në qershor 1999, forcat e sigurimit serb e jugosllav shtrënguan një pjesë civilësh shqiptarë të qëndronin pranë tyre apo të vendoseshin midis pozicioneve serbe e atyre të UÇK-së. Të dyja këto strategji u ndërtuan me synimin për të krijuar një shqyt njerëzor që do të mbronte forcat serbe e jugosllave nga sulmet e avionëve të NATO-s e të UÇK-së. Përdorimi i “shqyteve njerëzore” të tillë është i ndaluar nga

artikulli 28 i Konventës së Katërt të Gjenevës, e cila deklaroi se “prania e një personi të mbrojtur nuk mund të përdoret për të siguruar pika apo zona të caktuara nga operacionet ushtarake.”

Në disa raste, përdorimi i shqyteve njerëzore ishte i drejtëpërdrejtë, me civilë shqiptarë të detyruar të marshojnë në radhë përgjatë ushtarëve jugosllavë e policëve serbë, në mënyrë që të mbroheshin këta të fundit nga sulmet e

Forcat serbe e jugosllave vendosën në Kosovë afro 50,000 mina anti-tank e anti-personel.

avionëve të NATO-s e të UÇK-së. Human Rights Watch intervistoi dëshmitarë nga Suhareka, Klina, e Lipjani, të cilët rrëfyer se si ishin përdorur si shqyt njerëzor. Dëshmitarët i treguan OSBE-së që ata ishin të mbajtur si shqyt njerëzor në Djeneral Jankovic (në kufirin maqedonas), në komunën e Gjakovës, në Prishtinë dhe në rrugën midis Cirezit e Shtuticës.⁹⁴ Ekzistojnë dëshmi, sipas të cilave civilë shqiptarë të vrarë në pyjet e Koricës nga bombat e NATO-s kishin qënë të detyruar nga forcat serbe të mbeteshin atje si “shqyt njerëzor”, por faktet janë ende të pamjaftueshme (Shih Fushata Ajrore e NATO-s).⁹⁵

Ka prova gjithashtu edhe të përdorimit indirekt të shqyteve njerëzore, nëpërmjet përpjekjeve për të krijuar barriera civilësh midis forcave të sigurimit serb dhe UÇK-së, si rrjedhim duke kufizuar zhdërvjelltësinë e UÇK-së për të sulmuar pozicionet serbe, apo për t’u mbrojtur nga ato pozicione. Shumë prej dëshmimeve vinë nga rajoni i Drenicës. Rasti i fshatit Cikatovës së Vjetër është një shembull i qartë (Shih rajonin e Drenicës). Një dëshmitar i këtij fshati i tregoi Human Rights Watch, se “ne ishim midis UÇK-së e Feronikelit. [Forcat serbe] filluan të granatonin nga Ferronikeli me synimin për të sulmuar ushtarët [e UÇK-së].”⁹⁶ OSBE-raporton një situatë të ngjashme në fshatin e Tërnocit në komunën e Skënderajt, ashtu si dhe në fshatin Belanicë të komunës së Suharekës.⁹⁷ Një dëshmitar nga Malisheva (komuna e Rrahovecit) i intervistuar nga mjekët e të Drejtave të Njeriut tha se ish pjesë e një grupi prej 500 civilësh, të cilët u mbajtën afër kufirit shqiptar dhe u përdorën si shqyte njerëzore nga ushtarët jugosllavë, ndërsa këta të fundit sulmonin një pozicion të afërt të UÇK-së.

MINAT TOKËSORE

Gjatë gjithë vitit 1998 e gjatë gjashtë muajve të parë të vitit 1999, forcat serbe e jugosllave vendosën në Kosovë afro 50,000 mina anti-tank e anti-personel, sidomos përgjatë kufirit me Maqedoninë e Shqipërinë.⁹⁹ Po kështu, gjatë kësaj periudhe UÇK-ja vendosi mina në zonat që ishin nën kontrollin e saj. Përveç kësaj, përdorimi nga ana e NATO-s i minave kasetë gjatë të paktën gjashtë javëve të luftës ajrore solli vdekjen e disa civilëve dhe një numër predhash (UXO) të paplasura pas luftës, të shpërndarë gjithandej nëpër Kosovë e gjetkë në Republikën Federale të Jugosllavisë.

Minat dhe UXO-t përfaqësojnë trashëgiminë më vdekjeprurëse të konfliktit në Kosovë. Sipas Fondacionit të Veteranëve të Vietnamit me seli në Shtetet e Bashkuara, prej fundit të luftës deri në mesin e nëntorit 2000, si rezultat i aksidenteve me mina e predha të paplasura¹⁰⁰ u vranë 103 vetë dhe u plagosën 394. Pak a shumë e njëjta gjë thuhet edhe në raportin e Sekretarit të Përgjithshëm të Kombeve të Bashkuara në korrik

Një tabelë sinjalizuese minash në rrugën pranë Mitrovicës, korrik 1999

2000, ku nënvizohet se nga 12 qershori 1999 deri në korrik 2000¹⁰¹, si pasojë e minave e predhave të paplasura, u vranë 101 vetë e u plagosën 395 të tjerë. Qendra e OKB-së për Koordinimin e Aksioneve Antiminë (MACC), e cila u vendos në Kosovë pas luftës, raportoi që deri në korrik 2000 u çminuan dhe u pastruan nga predhat e pashpërthyer 1,1 milionë metra katrorë truall.¹⁰² Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm vë gjithashtu në dukje që skuadrat e koordinuara nga MACC-u kishin pastruar 3,405 mina anti-trupa, 3,768 mina anti-tank, 3,066 mina kasetë dhe 9,327 elementë të predhave të paplasura. Përveç kësaj, gjatë së njëjtës periudhë KFOR-i kish pastruar më shumë se 16,000 shtëpi, 1,165 shkolla, dhe rreth 2,000 kilometra rrugë.

Qeveria jugosllave, një nga prodhuesit më të mëdhenj në botë të minave anti-trupa, nuk e ka nënshkruar traktatin e vitit 1997, që pengon përdorimin e minave tokësore, por zyrtarët jugosllavë kanë deklaruar që minat tokësore janë përdorur vetëm për qëllime stërvitjeje.¹⁰⁴ Në të vërtetë, minat tokësore u përdorën gjerësisht nga forcat jugosllave gjatë konfliktit të viteve 1998-99 si një mjet taktik kundër UÇK-së e NATO-s. Sipas

Në fund të shtatorit 1998, lejo makinë e ICRC ra në një minë anti-tank të vendosur nga UÇK-ja në një rrugë që çon në Likovac, bazë rajonale e UÇK-së në Drenicë. Një doktor shqiptar nga Kosova u vra dhe tre të tjerë u plagosën.

raportit të vitit 2000 të Fushatës Ndërkombëtare për Ndalimin e Minave Tokësore, Ushtria Jugosllave vendosi fillimisht si barriera tokësore minëmbajtëse gjatë kufirit jugor me Maqedoninë. Forcat e Ministrisë Serbe të Punëve të Brendshme dhe paraushtarakët vendosën mina anti-trupa brenda e rrotull qendrave të populluara nga civilë.¹⁰⁵ Sipas një raporti të Trustit HALO, një grup jo fitimprurës çminimi, “Shumë fshatra po vuajnë prej minave rastësore të vëna me të vetmin qëllim: për të shkaktuar viktima civile e për shkurajuar kthimin e refugjatëve.”¹⁰⁶ Sipas një raporti të një Agjencije amerikane të Zhvillimit Ndërkombëtar, më shumë se 900 shkolla kishin nevojë të pastroheshin nga minat.¹⁰⁷

Në Marrëveshjen Teknike Ushtarake të nënshkruar nga NATO e nga Qeveria Jugosllave më 9 qershor 1999, autoritetet jugosllave ranë dakord “të shenjonin e të pastronin terrenet e minuara, kurthet e pengesat e minuara.”¹⁰⁸ Ushtria jugosllave informoi NATO-n mbi 616 zona të minuara. Mina të vendosura nga paraushtarakët serbë mbetën megjithatë të paregjistruara, gjë që e bën të vështirë përcaktimin e vendndodhjes së tyre.¹⁰⁹

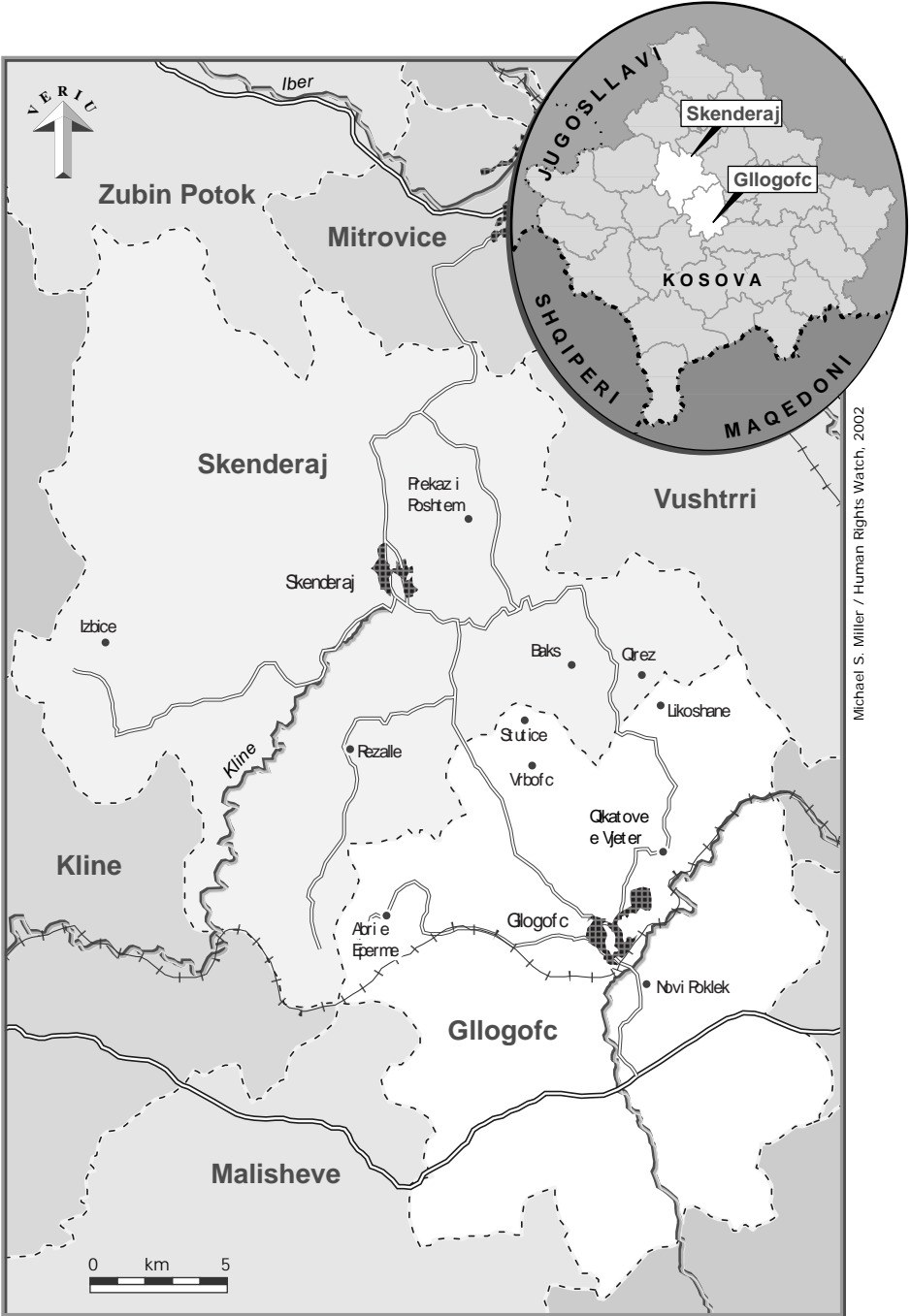
E njëjta gjë është e vërtetë, kur flitet për minat e vendosura nga UÇK-ja. Dihet që UÇK-ja ka vendosur kryesisht mina anti-tank, por edhe shumë mina anti-trupa rrotull bazave të tyre rajonale, shtabeve e strehimeve të sigurisë së veçantë. Nga fundi i shtatorit 1998, një makinë e blinduar kanadeze e KVDM-së dhe një makinë e ICRC-së, u ndeshën në Drenicën qendrore mbi mina anti-tank të vendosura nga UÇK-ja. Një doktor shqiptar i Kosovës, Shpëtim Robaj, u vra, dhe tre vetë nga personeli mjekësor i ICRC-së u plagosën.

Minat kasetë të hedhura nga forcat e NATO-s gjatë fushatës ajrore gjithashtu përbënë një rrezik të vazhdueshëm për civilët në Kosovën e pas luftës. Forcat amerikane e britanike e kanë pranuar përdorimin e minave kasetë gjatë fushatës së bombardimeve.¹¹⁰ Në maj 1999, Shtëpia e Bardhë nxorri një udhëzim për Pentagonin, me anën e të cilit kufizonte përdorimin e minave kasetë (të paktën nga ana e forcave amerikane), pasi si pasojë e sulmit të 7 majit me mina kasetë mbi një aeroport të Nishit, u vranë katërmbëdhjetë civilë dhe u plagosën njëzet e tetë të tjerë. (Shih Fushatën Ajrore të NATO-s).¹¹¹

Sipas Fushatës Ndërkombëtare për ndalimin e minave tokësore, “Shtetet e Bashkuara hodhën 1,100 mina kasete të tipit CBU-87/B, ku secila përmbante 202 minibomba BLU-97/B, dhe Mbretëria e Bashkuar hodhi 500 mina kasetë RBL/755, ku secila përmbante 147 minibomba 147 B1-755.”¹¹² Për shkak të

normës së lartë të difekteve të submunitionit brenda minave kasetë – e vlerësuar tek 5 përqindëshi – këto minibomba në fakt bëhen mina tokësore anti-trupa.

Deri në korrik të vitit 2000, NATO ka furnizuar MACC-un e Kombeve të Bashkuara me informacione, që kanë të bëjnë me 33 vende, në të cilat janë hedhur mina kasetë, saktësisht rreth 1,392 kuti shpërndarëse minibombash¹¹⁴. Sipas NATO-s, “afro 30,000 minibomba individuale janë hedhur e nuk kanë plasur, gjë që e bën të nevojshme pastrimin e tyre.” NATO vlerësoi që, deri më 4 korrik 2000, afërsisht 30% e njësive të minave kasetë janë pastruar. NATO ka përballuar kritika për ritmin e pastrimit të zonave me mina kasetë. Sipas BBC-së, deri në maj 2000, 40% e zonave me rrezik të identifikuar nuk kanë qënë të izoluarat.¹¹⁵

5

RAJONI I DRENICËS

Komuna e Glllogocit dhe e Skënderajt

Drenica është një zonë kodrinore në Kosovën qendrore e banuar pothuaj krejt nga shqiptarë etnikë. Banorët e kësaj zone kanë një traditë të rezistencës së fuqishme ndaj fuqive të huaja, duke filluar me sundimin turk në Ballkan. Qysh nga 1997, shqiptarët kishin filluar t'i referoheshin Drenicës si “territor i çliruar”, për shkak të pranisë së UÇK-së lokale. Qeveria e konsideronte Drenicën një shtrat të ngrohtë të “terrorizmit shqiptar”.

Zona, e kufizuar nga malet e Drenicës në perëndim, përbëhet nga komunat e Glllogocit dhe Skënderajt. Qytetet e Glllogocit e Skënderajt janë qendrat komunale respektive, ku është përqëndruar popullsia më e madhe e çdo komune. Para vitit 1998, të dyja komunat kishin pothuaj tërësisht një popullsi shqiptare. Fshatrat që rrethonin të dy qytetet janë vendlindja e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, e cila filloi operacionet e armatosura në Drenicë në vitin 1996. Ato janë gjithashtu skena e disa prej abuzimeve më të rënda kundër civilëve në Kosovë.¹ Në operacionet që filluan në janar 1998, policia speciale serbe sulmoi fshatrat e Drenicës që ishin të lidhura me UÇK-në. Nga janari në mars, policia ndërmori sulme të shumëfishta të natyrës ushtarake në fshatrat Prekaz i Poshtëm, Likoshanë, e Cirez, duke përdorur mjete të blinduara dhe një helikopter.² Sulmet dhe luftimet e kësaj periudhe lanë tetëdhjetë e tre fshatarë të vrarë, përfshirë të paktën njëzet e katër gra e fëmijë, dhe ndihmuan të kristalizohet një opozicion i armatosur ndaj sundimit të Beogradit. Në maj, nja 300 forca të policisë speciale sulmuan fshatin e Poklekut të ri, një lagje e jashtme e qytetit të Glllogocit. Dhjetë shqiptarë u paraburgosën gjatë sulmit; njëri prej tyre u gjend më vonë i vdekur, ndërsa nëntë të tjerët mungojnë edhe sot e kësaj dite.³

Konflikti me intensitet të ulët midis forcave qeveritare – policisë serbe – dhe UÇK-së vazhdoi deri në shtator 1998, kur vdekja e katërbëdhjetë policëve në një betejë të ashpër provokoi një raprezalje të shumëfishtë, masakrimin e civilëve në fshatrat Abri e Epërme e Gollubofc, dhe ndalimin

Policia serbe e paraushtarakët e mbështetur nga ushtria, në përpjekjet e tyre për të shkatërruar edhe UÇK-në, edhe bazat e saj të mbështetjes, spatruan çdo fshat nga popullsia civile.

e torturimin e qindra shqiptarëve në postën e policisë së Glllogofcit.⁴ Dislokimi i misionit të OSBE-së për verifikimin në Kosovë, i reduktoi, por nuk i eliminoi abuzimet kundër civilëve gjatë bastisjeve policore në fshatrat e zonës apo

shpërnguljen e civilëve, e cila vazhdoi gjatë gjithë dimrit.

Tërheqja e Misionit të Verifikimit të OSBE-së në marsin e vitit 1999 sinjalizoi një intensifikim të veprimtarisë ushtarake të policisë serbe në Drenicë. Nuk egzistonte më në fund një lloj kontrolli nga ana e monitoruesve ndërkombëtarë. Filloi stina e terrorit, ndërsa policia serbe e paraushtarakët e mbështetur nga ushtria, në përpjekjet e tyre për të shkatërruar edhe UÇK-në, edhe bazat e saj të mbështetjes, spatruan çdo fshat nga popullsia civile. Burrat u paraburgosën en masse dhe qindra syresh u ekzekutuan. Rrezja e masakrës nuk kapte vetëm ata që gjykoheshin potencialisht si luftëtarë, gjë që kish nisur me masakrat më të hershme në fshatin Abri e Epërme e Raçak (komuna e Shtimjes), ku gra e fëmijë të familjeve të personave të lidhur me UÇK-në, u vranë gjithashtu. Shumë prej masakrave ndodhën në ditët pas bombardimit nga ana e NATO-s të uzinës së Ferronikelit, pranë Glllogofcit, më 29 prill, kur mijra civilë u hipën forcërisht nëpër autobuzë dhe u dëbuan prej qytetit në drejtim të kufirit me Maqedoninë.

Abuzimet në zonën e Drenicës ishin kaq të zakonshme, sa një përshkrim i qartë i kalon caqet e një raporti si ky i yni. Vetëm pak fshatra u lanë të paprekur, dhe vetëm pak familje nuk patën viktima.⁵ Për këtë arsye, ky kapitull do të përqëndrohet në mizoritë më të bujshme të kryera në periudhën mars-qershor 1999, në fshatrat Izbicë, Rezallë, Poklek, dhe Cikatovë e Vjetër; në ofensivën kryesore në zonën e Vërbofcit, Shtuticës, dhe Baksit, që pasoi bombardimin nga ana e NATO-s të uzinës së ferronikelit më 29 prill dhe pasojat e përgjakshme të saj; dhe në dëbimin e dhunshëm të mijra njerëzve nga Glllogofci, qyteti më i madh i zonës, gjatë javës së parë të majit.

IZBICË

Human Rights Watch intervistoi rreth dymbëdhjetë dëshmitarë të ngjarjeve të 28 marsit 1999, në Izbicë. Dëshmitë e tyre të çiftëzuara me imazhet satelitore të NATO-s dhe me filmimet video të prodhuara nga shqiptarë të Kosovës, dokumentojnë një prej masakrave më të mëdha të konfliktit në Kosovë. Numri i saktë i viktimave shqiptare mbetet i panjohur, ndonëse fshatarët, të cilët varrosën të vrarët, folën për 146-166 kufoma. Vrasjet janë përmendur në akuzën që është formuluar në ngarkim të Slllobodan Milosheviçit nga Gjykata e Krimeve të Luftës, ndërsa të tjerat janë bërë publike më 27 maj 1999.⁶

E vendosur rrëzë maleve dhe një gjysëm ore larg fshatit më të afërt serb, Izbica konsiderohej një strehë e sigurt për të shpërngulurit shqiptarë të zonave fqinje, pjesërisht për shkak të pranisë së UÇK-së brenda e në rrethinat e fshatit. Më 27 mars, qindra shqiptarë të kësaj zone u grumbulluan në Izbicë. Shumica ishin të ardhur pas fillimit të bombardimeve nga ana e NATO-s, kur forcat qeveritare filluan të bombardonin aty rrotull.⁷

Sipas të gjitha dëshmimeve, bombardimi i Izbicës filloi në natën e 27 marsit, ndërkohë që një grup prej të paktën pesëdhjetë ushtarësh, policësh e paraushtarakësh kish hyrë në fshat në mbrëmje. Pothuaj të gjithë të rriturit morën malet më 28 mars, duke lënë në fshat gratë, fëmijët e të moshuarit. H.D., një dyzet vjeçar nga Broçna, pranë Izbicës, tha:

Ishin të paktën 30,000 vetë atë ditë në Izbicë. Ne besonim se gratë e të moshuarit do të liheshin në paqe, por për fat të keq nuk ndodhi kështu. Bombardimi me artileri erdhi nga të gjitha anët. Në mëngjes, të rinjtë, edhe unë bashkë me ta, shkuan në male. Unë u nisa rreth orës 10.00 paradite me djalin tim trembëdhjetë vjeçar. Një ditë më parë kishim sjellë familjen në Izbicë, dhe qëndruam gjatë gjithë natës jashtë. Isha aq i lodhur sa as bombardimi nuk më nxorri gjumin, dhe ish gruaja që më ngriti rreth orës 9.00. Kështu u larguam për në male. Bombat na binin pranë, ndërsa serbët po afroheshin. Isha rreth 200 metra larg, dhe përpiqesha të shihja atë që ndodhte. Serbët u afruan pranë grumbullit të njerëzve, ndërsa familja jonë u nguc mes zatorëve e makinave, të cilave më pas iu vu zjarri nga serbët. Unë nuk mund ta shihja më skenën, por mund të dëgjoja gratë e fëmijët që qanin. Ne nuk guxuan të ktheheshim e të shihnim çfarë po ndodhte; e dinim që mund të vriteshim nga snaipepat.⁸

Fshatarët braktisën shtëpitë e tyre për t'u grumbulluar jashtë në orët e para të mëngjesit të 28 marsit, ndërsa bombardimi me artileri vazhdonte. S.E., një njëzet vjeçare nga Izbica, babai, ungji e një kushuri i së cilës u vranë, i tha Human Rights Watch:

Kur pamë serbët që po afroheshin, ne patëm frikë të qëndronim në shtëpitë tona. Ne – unë, nëna e babai, vëllai, motra, familja e motrës dhe vjehrra, gjithsej dhjetë vetë – u larguam me zetar në drejtim të një fushe aty afër (rreth 500 metra nga fshati). U bashkuam tek fusha me pjesën tjetër të familjeve të fshatit, të cilat kishin filluar t'i braktisnin shtëpitë e tyre rreth orës 4.00 të mëngjesit. Në orën 10.00, gjithkush ishte në fushë. Ishin mijra vetë, pothuaj të gjithë gra, fëmijë e të moshuar. Midis nesh ishin vetëm nja 150 burra.

Me të mbërritur në fushë, secili zbriste nga zetori e bëhej grup me të tjerët. Ne kishim zgjedhur fushën, sepse donim të ishim së bashku; kishim frikë të qëndronim secili në shtëpinë e vet. Kështu, do të ishte e lehtë për serbët të na masakronin. Që nga fusha, ne mundëm të shihnim serbët që i vinin zjarrin shtëpive. Ata gjuanin në ajër dhe çirreshin me zë të lartë: na shanin neve e trembnin fëmijët.⁹

Dy gra, të cilat u ndeshën atë ditë me forcat serbe thanë që ata kishin vënë maska, kishin veshur uniforma në ngjyrë të zezë apo blu, dhe mbanin thika të mëdha. Të dyja gratë kujtuan se disa syresh mbanin maska të zeza skiatorësh, ndërsa të tjerët i kishin fytyrat të nxira me kalem grimi.¹⁰ Një grua tjetër tregoi se tek një pjesë paraushtarakësh arriti të identifikojë zyrtarë të policisë lokale.¹¹

Rreth orës 10.00, grupi i serbëve nisën t'i bien fshatit kryq e tërthor, duke shtrënguar të iknin ata pak banorë që kishin mbetur në shtëpi. Kush nuk mund të lëvizte, u vra. Motra e S.E.,-së, e cila u kthye në Izbicë tri ditë pas masakrës, tregoi:

Më 28 mars, ditën e masakrës, serbët vranë një nëntëdhjetë vjeçar, Shaban Rexhepin. Ai ishte ulur mbi një rrogos pranë shtëpisë së vet, e nuk mund të lëvizte; Serbët i vunë flakën rrogosit. Pashë kockat e tij; nuk kish mbetur asgjë prej mishit të tij.

Familja e një gruaje të paralizuar e vendosi këtë të fundit në rimorkion e një zetori, e cila ishte e mbushur me shtroja. Serbët e gjetën atë, dhe

i vunë zjarrin rimorkios. Gruaja ishte brenda. Emri i saj ishte Zyka Bajrami. Ishte rreth të shtatëdhjetave. Kjo ndodhi gjithashtu më 28 mars.¹²

Kur forcat e sigurimit serb arritën tek fusha, në orën 10.00, ata kërcënuan se do të vrisnin fshatarët e do t'u vinin flakën zetorëve. Përveç kësaj, kërkuan pará. S.E., babai i së cilës u vra më vonë, i tregoi Human Rights Watch:

Ata na thanë ne “t'u jepnim pará, nëse donim të jetonim”. Ata na thanë se mund ta kursenim jetën e e një familjeje duke u dhënë 1000 marka gjermane, ndërsa për një traktor 100 marka. Paguam të gjithë. Çdo burrë pagoi për familjen e vet. Babai im pagoi 1,100 marka gjermane. Pasi serbët morën paratë, ata qëlluan mbi gomat e të gjithë zetorëve, e dogjën gjithçka ishte ngarkuar në ta.¹³

Të gjithë dëshmitarët thanë se më tej, forcat e sigurimit serb ndanë mënjane burrat nga gratë e fëmijët, i larguan gratë nga fshati, dhe ekzekutuan burrat me armët e tyre automatike. Ishte mesnatë. S.E., nëna e vëllai i saj i paralizuar, ishin pjesë e një karvani, që u largua forcërisht nga fshati. Ajo përshkroi se si forcat e sigurimit serb i shtrëngonin djemtë e rinj të ktheheshin tek fusha:

Rreth orës 11.00, ata veçuan gratë nga burrat. Ne i pyetëm pse po e bënin këtë gjë. Me një ton që të kallte frikën na thanë: “qepeni gojën, mos bëni pyetje, ndryshe do t'ju vrasim juve.” Fëmijët ishin të terrorizuar. Serbët vazhduan të çirreshin: “do t'ju vrasim juve, dhe Shtetet e Bashkuara nuk janë që t'ju shpëtojnë.” Të gjitha gratë, nga frika, kishin mbuluar kokat me shami, kishin fshehur flokët e ballin. Serbët na flisnin me fjalë të fëlliqura, na thoshin “do t'i qimë të gjitha nënat shqiptare”, dhe “të gjitha gratë shqiptare janë kurva.”

Ata morën burrat mënjane, dhe i vunë në radhë nja njëzet metra larg nesh. Pastaj, na urdhëruan të merrnim rrugën për në Shqipëri. Ata thanë: “Ju keni kërkuar një Shqipëri të Madhe, dhe tani mund të shkoni atje.” Ata qëllonin me armë mbi kokat tona. Zbatuam urdhërat e tyre dhe u vumë në lëvizje në drejtimin që na thanë, duke u larguar kështu nga burrat.

Kur nuk ishim larguar as njëqind metra nga vendi i nisjes, serbët vendosën të ndanin nga grupi ynë djemtë më të rinj. Djemtë mbi katërmbëdhjetë vjeç i kishin mbajtur tashmë me burrat; tani ish radha e djemve mbi dhjetë vjeç. Me ne lanë vetëm fëmijët e vegjël, një të moshuar, i cili i kish humbur të dy këmbët, dhe vëllain tim sakat, i cili nuk mund të ecte për shkak të një meningjiti kurrizor.

Kështu, ata morën edhe djemtë e moshës 10-14 vjeç për t'i çuar tek burrat. Nënata e këtyre djemve zunë të qanin; një pjesë u përpoqën të flisnin me serbët, por këta të fundit u dhanë nga një të shtyrë. Filluam të ecnim shumë ngadalë, pasi ishim të shqetësuar mbi atë që mund t'u ndodhte burrave tanë.

Ndaluam kur dëgjuam armë që u shkrehën. Kthym kokat të shihnim çfarë po ndodhte, por nuk ishte e mundur të dalloje burrat. Pamë vetëm djemtë e moshës 10-14 vjeç që po vraponin drejt nesh; kur i patëm mes nesh, i pyetëm çfarë po ndodhte. Ata ishin të tronditur; askush nuk mundi të fliste. Më në fund, njëri syresh arriti të thosh: “ata na lëshuan, por të tjerët i vranë.”

Në qëndruam atje ku ishim edhe për një njëzet minuta. Po qanim të gjithë. Armët automatike vollën zjarr pa pushim për disa minuta; pas kësaj, ne dëgjuam të shtëna të shkurtëra, të çrregullta, edhe për një dhjetë minuta të tjera.

Pastaj, një dhjetë serbë e zunë me ne. Ata thanë fjalë të ndyra, dhe na përsëritën atë që na i kishin thënë njëherë, “tani duhet t’ia mbathni për në Shqipëri – shpejt, ikni!” S’kishim zgjedhje tjetër, duhej të iknim.¹⁴

Dëshmia e saj u përforcua nga një grua tridhjetëvjeçare, e intervistuar veç, burri e djali i së cilës i shpëtuan vdekjes duke u fshehur në male:

Tek fusha ne bëmë një grup të ngjeshur duke u ngucur tek njëri-tjetri. Burrat u ndanë nga gratë, dhe u morën prej aty. Pastaj u drejtuan nga ne, duke na thënë të shkonim tek rruga e asfaltuar. Ne dëgjuam krismat e të shtënave, por unë personalisht nuk mund të shihja asgjë. E gjitha ndodhi kur karvani arriti tek rruga kryesore, një njëzet minuta pasi na ndanë nga burrat. Ishin gratë në fund të karvanit që na treguan se burrat tanë ishin vranë; fjala u përhap tek të gjithë.¹⁵

Në ditët në vazhdim, burrat nisën të zbrisnin nga malet dhe disa prej

grave, që ishin nxjerrë forcërisht prej fshatit, u kthyen të kërkonin të afërmit. Tek fusha, ku ndodhi masakra, sipas të gjitha dëshmive, ata gjetën katër pirqje burrash të vrarë. Tre ishin tek fusha, dhe një pirq më i vogël ishte ca më tutje, rrëzë malit. Burrat që varrosën viktimat thanë se shumica e kufomave kishin shenjë të plumbit në njërin anë të kokës. Disa kufoma ishin të sakatuara rëndë.

H.D., e cila u fsheh në mal së bashku me djaln gjatë masakrës, ishte ndër të parat që zbuloi kufomat:

Në ditën e katërt, për fat të keq, u ktheva në Izbicë. Them për fat të keq, sepse do të ishte më mirë të mos kisha parë atë që pashë. Ishte një masakër e tmerrshme. Pashë tim ungj, i cili u ekzekutua nga serbët. Pashë një prej hallave; ajo u dogj në kopësht. Pashë shumë viktime të tjera. Gjithsej, numri i të vrarëve ish 150. Shumica ishin të moshuar. Një kushuri i imi ishte rreth të nëntëdhjetave.

Isha ndër të parat që zbulova kufomat. Kur zbritëm nga mali, ne gjetëm pirqun e parë të kufomave në një kullotë rrëzë malit. Ishin tre grupe të ndara kufomash tek fusha, burrat që ishin ndarë nga gratë, dhe disa kufoma nëpër shpatin e malit. Grupi i dytë i kufomave ishte përtej një përroi. Personalisht kisha dëgjuar krismat e automatikëve, që qëlluan mbi trupat e tyre. Kur dëgjova krismat, unë thashë me vete, “O Zot, po i vrasin të gjithë.” Ishte mesditë.¹⁶

Një burrë tjetër nga Izbica, pesëdhjetë e dy vjeç, u fsheh gjithashtu në male, dhe u kthye për të kërkuar vëllain e vet. Përshkrimi i tij është pothuaj i njëjtë me atë të dëshmitarëve të tjerë, që ishin ndodhur atje:

Pirgu i parë i kufomave ishte nja 200 metra larg nga zetoret, pranë shtëpive që ishin rrëzë malit. Pamë një grup tjetër pranë një rrekeje me ujë, nja 20-25 metra larg nga grupi i mëparshëm; në këtë grup ishte kufoma e tim vëllai. Ishin njëzet e tre vetë në këtë grup.

Grupi, ku gjendej vëllai im, kishte kufoma të katandisura si mos më keq. Disa prej tyre nuk mund të identifikoheshin. Ti duhej të identifikojë veshët e një burri: pjesa e sipërme e kokës nuk gjendej më. Shumica ishin qëlluar në kokë. Disa kishin vrime të vogla në njërin anë të kokës, ndërsa pjesa tjetër ishin krejt të shkatërruara.¹⁷

Dëshmia e dikujt që mbeti gjallë nga masakra, e publikuar nga Amnesty International, konfirmonte përshkrimet e vendndodhjes, të cilat u grumbulluan nga Human Rights Watch. I mbeturi gjallë rrëfeu, që burrat u ndanë në grupe, u çuan në vende të ndryshme, dhe u rreshtuan me shpinën të kthyer nga ushtarët. Forcat serbe qëlluan nga prapa me armë automatike, dhe burri në fjalë i shpëtoi vdekjes duke u shtirur si i vdekur.¹⁸ Dëshmitarët e intervistuar nga Human Rights Watch mëtuan se njohin 6-16 vetë, të cilët i kishin shpëtuar pushkatimit në mënyrë të ngjashme.

Fshatarët, të cilët u kthyen në Izbicë, iu vunë punës për të varrosur viktimat. Sipas pjesëmarrësve të intervistuar nga Human Rights Watch, ishin 60-80 vetë ata që varrosën kufomat tek fusha në tre radhë. Varret ishin të cekët, afërsisht 60-90 centimetra të thellë, sepse fshatarët ishin të rraskapitur e punonin me nxitim. Emri i secilës viktimë që identifikohesh shënohej mbi gurin pranë varrit dhe në një listë të përgjithshme.

Një burrë varrosi vëllain e vet, një viktimë të masakrës, dhe gruan e vajzën e vëllait, të cilat u vranë në incidentin e zëtorit, ndërsa familjet po drejtoheshin tek fusha më 28 mars.

... Ne organizuam një këshill burrash për të vendosur kohën e mënyrën për të varrosur kufomat. Gjashtëdhjetë deri në tetëdhjetë vetë nga ne filluam të hapnim varret të nesërmen. Të gjithë ne kishim qënë të fshehur nëpër male. Na u desh një ditë e tërë për të hapur varret. Katër-pesë kufoma mbetën pa u varrosur atë ditë, sepse koha nuk mjaftoi. Gjithë ditën kërkua të gjenim pllaka gurësh, mbi të cilat donim të shkruanim emrat e të vdekurve. I varrosëm në një thellësi prej nëntëdhjetë centimetrash.

“Kur dëgjova krismat, unë thashë me vete, ‘O Zot, po i vrasin të gjithë.’”

I pashë të gjithë kufomat, kur ato i sollën. Ishin gjithsej 156 ose 157. Këshilli bëri një listë të të vdekurve. Çdo i vdekur kish një numër, që i korrespondonte numrit të varrit.¹⁹

Një grua nga Izbica, e cila u kthye në fshat më 31 mars dhe asistoi në varrim, i tha Human Rights Watch:

Pashë tim’atë të vdekur. Familjet kishin sjellë kufomat në fshat prej malit ku ishin vranë, nga një distancë më e vogël se një kilometër. Burri e nipi mbanin trupin e babait.

I pashë të gjitha kufomat. I numëruam. Ishte e tmerrshme. Ishin çuar tek fusha dhe ishin vënë në tri rreshta. Ata u varrosën në tri rreshta. Të afërmit e të vdekurve, shumica burra, ishin atje. Secila familje varrosi të vdekurin e vet. Çdo familje hapi vetë varret. Ishte kallaballëk i madh atje. Varret ishin të cekët. Ne duhej ta kryenim me nxitim atë punë.²⁰

Në maj 1999, CNN transmetoi një film, dhe një kosovare, Dr. Liri Loshi, pretendoi se kish parë në këtë film skena të masakrës së Izbicës. Filmi tregon një numër të madh kufomash të përgjakura të veshur me rroba civile. Sipas doktoreshës, këta ishin shqiptarët e vrarë në masakrën e Izbicës. Dy dëshmitarë, të cilët ndihmuan të varroseshin të vdekurit i thanë në mënyrë të pavarur nga njëri-tjetri Human Rights Watch, që dy fshatarë të zonës e kishin filmuar gjithçka, dhe të dy identifikuan personin, që më vonë i dha filmin Dr. Loshit.²¹

Imazhet satelitorë të NATO-s të marra më 15 prill 1999 dhe të transmetuara dy ditë më vonë, duket se konfirmuan tre radhët e varreve

Në kuadër të fushatës së informacionit, në 17 prill 1999 NATO shpërndau këto pamje satelitare të një fushe pranë Izbicës. Foto në të majtë është marrë në 9 mars. Në foton në të djathtë NATO pohon se ndodhen “deri në 150 varre” dhe është marrë në 15 prill.

ARKIVAT E NATOS

në fushën e Izbicës, të cilat përmbanin – sipas NATO-s – “më shumë se 150 varre.” NATO krahasoi fotografinë e marrë në 9 mars 1999 – imazhi satelitor i së njëjtës fushë – që nuk tregon shenja të një toke të gërmuar.

Dëshmitari i cituar më sipër, H.D., i intervistuar nga Human Rights Watch më 9 qershor 1999, mëtoi që forcat serbe u kthyen në Izbicë në ditët e para të qershorit për të nxjerrë trupat, megjithëse ai nuk e pa këtë personalisht.²³ Gjykata e Krimeve të Luftës hetoi ngjarjen në korrik 1999, u bind për ekzistencën e 142 varreve, por nuk ishte në gjendje të gjente ndonjëren prej kufomave.²⁴

REZALLA

Fshati i Rezallës është i vendosur në pjesën jugore të komunës së Skënderajt, pranë maleve të Drenicës. Nuk është ende e qartë nëse fshati ka patur lidhje të ngushta me UÇK-në. Sipas informacioneve, më 15 maj Rezalla u bë skenë betejash midis forcave të sigurimit serb e UÇK-së.²⁵ Cilido qoftë motivi, forcat serbe ia behën në fshat herët në mëngjesin e 5 prillit, hynë nëpër shtëpitë e fshatarëve dhe i dogjën ato, dhe urdhëruan popullsinë të linte fshatin. Një pjesë e madhe e burrave të fshatit ishin sipër në kodra në atë kohë, por sipas dëshmitarëve, pesëdhjetë e tre burra, të cilët ishin të pranishëm, u paraburgosën së bashku me gratë e fëmijët. Disa burra ishin nga fshati fqinjë i Morinës. Një prej dy personave që mbetën gjallë, X.X., (inicialet janë të rreme), një djalë gjashtëmbëdhjetë vjeçar, shpjegoi se si fshatarët u ndaluan:

Herët në mëngjes, ata (policët serbë) rrethuan fshatin – ata ishin duke qëlluar me armë nga të gjitha drejtimet. Pastaj ata erdhën në fshat, hynë në çdo shtëpi, na nxorrën jashtë, e pas kësaj, u vunë zjarrin shtëpive. Na urdhëruan të shkonim drejt një kodre, duke na thënë “ju mund të shkoni tani tek [Hashim] Thaçi apo tek Clintoni.” [Pastaj] na çuan në oborrin e shtëpisë së [H.D.,-së]. Na mbajtën atje nga ora 11.00 deri në orën 17.00 pasdite. Ata veçuan meshkujt me moshë 14-50 vjeç, dhe pasi na lidhën duart pas shpine, na rrahën.²⁶

Dëshmia e personit tjetër që mbeti gjallë me emrin M.D., gjashtëdhjetë vjeçar, na bën me dije se, ndonëse burrat u morën në pyetje gjatë gjithë ditës, vendimi për t'i ekzekutuar ata ishin marrë që më përpara:

Kur na çuan në oborr, filluan të na kontrollonin. Na thanë të nxirrnim çdo gjë që kishim nëpër xhepa. Mes nesh kish gjithfarësoji njerëzish – të moshuar, të verbër, të rinj. Së bashku me të tjerët, ata goditën edhe një djalë trembëdhjetë vjeçar. Kur u gjendëm të rrethuar, filluan të na merrnin në pyetje. Ne i dëgjuam kur thanë “mjaft i pyetëm, tani mund t’i ekzekutojmë.”²⁷

Dukej qartë se policët serbë ishin duke kërkuar një pretekst çfarëdo për masakrën. X.X. tha se një grup i forcave serbe hapën zjarr në drejtim të fshatit, ndërsa të tjerët u thoshin robërve shqiptarë se të shtënat vinin nga UÇK-ja. Për sa kohë që masakra ishte menduar për të mos kursyer askënd, ndoshta policët serbë shpresonin të përligjinin vdekjet e studjuara me shkëmbimin e zjarrit midis tyre dhe UÇK-së apo me plumbat qorrë nga të shtënat e UÇK-së. Sipas M.D.-së, “ata nuk mungonin të shtinin edhe kur ne ishim në oborr. Na thoshin se ushtria jonë po qëllonte mbi ne.”²⁸ Cilido qoftë qëllimi që donin të arrinin forcat serbe, mbetja gjallë e X.X.-it dhe M.D.-së nuk lë asnjë dyshim mbi arsyet e vërteta të vdekjes së fshatarëve të Rezallës. Rreth orës 17.00, burrat u urdhëruan të viheshin në rresht për dy. X.X.-i e vazhdon kështu dëshminë e tij:

Në orën 17.00, një grup tjetër policësh erdhi nga Morina [fshat]. Ata që ishin me ne deri në atë moment, u larguan në anën tjetër [të fshatit] në drejtim të Likofcit [fshat]. Policët që u larguan [në drejtim të] ... Likofcit, filluan të shtinin, ndërsa të tjerët na thoshin se ishte UÇK-ja që qëllonte mbi ne. Më pas, ata morën gratë e fëmijët në drejtim të Likofcit dhe i dërguan në Skënderaj. Një burrë, i cili ishte i verbër, po përpiquej të merrte djalin e tij trembëdhjetë vjeçar, por ata ia morën nga krahët, e mbajtën aty, dhe zunë ta godisnin. Na urdhëruan të viheshim në rresht për dy, e po na drejtonin në rrugën për në Likofc. Pastaj sollën të tjerë, që u bënë bashkë me ne – nja tre a katër – nga shtëpi të tjera ... Pasi policët sollën këta të fundit, filluan të përgatisnin armët e tyre. Njëri syresh shkoi tek çatia e shtëpisë së H.D.-së. Me ne ishin rreth tridhjetë policë. I pari që nisi të qëllonte, ishte ai që qëndronte mbi çati. Pas tij, filluan të tjerët. Unë u plagosa nga tre plumba. Qëlluan për gati një gjysëm rresht pa ndërprerje. Më pas, një tjetër syresh erdhi më pranë dhe nisi të shtinte me një automatik. Kur erdhi pranë meje, ai nuk kish më plumba. Kur u kthye me armë të rimbushur, ai nuk erdhi më pranë

meje, aty ku e kish lënë, por diku tjetër; për fat, nuk shtiu mbi mua. Pastaj, morën kamionat e zetorët, dhe ikën prej andej. Qëndrova ashtu si isha për nja dy orë të tjera, pasi kisha frikë të lëvizja.²⁹

Ashtu si X.X.-i, edhe M.D.-ja mbeti gjallë, duke u shtirur si i vdekur. Ky i fundit shpjegoi se “ata na thanë të ecnim në të majtë. Ne ecëm rreth 100 metra. Policët ishin fshehur pas zetorëve. Unë nuk pashë më pas kësaj – unë mbeta i plagosur, dhe kaq.”³⁰ Fillimisht, ishin katër vetë që mbetën gjallë. Përveç M.D.-së e X.X.-it, pesëdhjetë vjeçari Sadri Gashi e gjashtëdhjetë e tetë vjeçari Pajazit Kelmendi, që të dy, ishin gjallë pas masakrës. Asnjëri syresh nuk jetoi gjatë. M.D.-ja tha se Sadri Gashi, së bashku me vëllain e tij, u kapën dhjetë ditë më vonë dhe u vranë. Pajazit Kelmendi vdiq nga plagët katër ditë pas masakrës. M.D.-ja e X.X.-i janë të vetmit që mbetën gjallë. Për M.D.-në, vëllai i të cilit u vra gjatë masakrës, ngushëllimi i mbetjes gjallë u errësua nga humbjet: “Kur erdha në vete e u ftillova rreth asaj që kish ndodhur, mendova se të vdekurit ishin me fat, pasi unë nuk di më asgjë rreth familjes sime. Unë nuk di gjithashtu se si mbijetova. Unë isha me ta, tok me ta.”³¹

Tmerri i Rezallës nuk mori fund me masakrën. Informacionet e luftëtarëve të UÇK-së na bëjnë me dije se nga fundi i majit, kufomat u nxorrën me buldozer nga varret e cekët tek fusha.³² Duket se trupat e njerëzve brenda varreve i zëvendësuan me lopë të ngordhura. Gazetarët që vizituan vendin në qershor konfirmuan se varret nuk kishin kufoma njerëzish, por kafshë të ngordhura. M.D.-ja besonte se trupat e fshatarëve shtrihen poshtë atyre të kafshëve, ndonëse nuk u gjet asgjë nga hetuesit e Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet e Luftës. Zhgënjimi i tij është i qartë: “Njerëzit po thonë se ata i kanë marrë kufomat prej andej, por unë nuk jam i kënaqur që gjërat ndodhën në këtë mënyrë. Secili dëshiron të gjejë eshtrat e babait, të djalit, etj. Ne e dimë që ata nuk jetojnë më, por duam të dimë megjithatë ku janë.”³³ Ende nuk dihet ku janë kufomat e tyre.

POKLEK

Pokleku është një fshat relativisht i pasur i përbërë nga dy pjesë – i riu dhe i vjetri – i vendosur në rrethinat e Gllogofcit. Qysh prej marsit 1998, UÇK-ja kish qënë aktive në këtë zonë e rrotull saj. Gjatë

gjithë atij viti, fshati pësoi dëme të mëdha, por edhe dhunime të të drejtave të njeriut. Një vlerësim i dëmeve i bërë në emër të Bashkimit Europian nga Grupi Ndërkombëtar i Menaxhimit në janar 1999 nxorri në evidencë që ish dëmtuar 40% e 70 shtëpive të Poklekut të Ri, dhe 47,6% e 164 shtëpive të Poklekut të Vjetër.³⁴

Dhunimi më serioz i të drejtave të njeriut gjatë vitit 1998 ndodhi më 31 maj, kur nja 300 forca të policisë speciale sulmuan Poklekun e Ri. Gjatë sulmit u zunë dhjetë shqiptarë që banonin aty; njëri prej tyre (Ardian Deliu) u gjet më vonë i vdekur, ndërsa nëntë të tjerët nuk janë gjetur ende.³⁵ Për shkak të pranisë së forcave serbe në Uzinën e Ferronikelit aty pranë, Pokleku mbeti një vend i rrezikshëm deri në mars 1999. Shumë fshatarë kishin lëvizur në drejtim të Glllogofcit apo të fshatit fqinj, Vasiljevo, pak kilometra më tutje. Një ekspert i Human Rights Watch vizitoi Vasiljevon në qershor 1998 dhe pa një pikë kontrolli të UÇK-së e forca të tjera.

Asnjë dhunim i bërë në Poklek apo rrotull Poklekut gjatë vitit 1998 nuk është i krahasueshëm me atë që ndodhi të shtunën, më 17 prill, 1999, në pjesën e vjetër të fshatit. Sipas dëshmimeve të shumta, midis të cilave edhe nga një i mbetur gjallë, të paktën dyzet e shtatë vetë u shtrënguan forcërisht të futen në një dhomë, dhe pastaj, mbi ta u qëllua. Numri i saktë i të vdekurve është i panjohur, ndonëse është e sigurtë se njëzet e tre fëmijë nën pesëmbëdhjetë vjeç mbetën të vdekur.³⁶

Një ekspert i Human Rights Watch vizitoi vendin e masakrës – shtëpinë e Sinan Muqollit – më 25 qershor 1999. Shtëpia ishte në pjesën më të madhe e djegur, gjë që ishte thënë edhe nga dëshmitarët. Dhoma ku ndodhi masakra kishte shenja plumbash në mure dhe arka plumbash të kalibrave të ndryshëm në dysheme. Në bodrumin poshtë dhomës u gjendën njolla gjaku të thara, që kish rrjedhur nga tavani e muret, dhe një njollë e madhe gjaku të tharë ish në dysheme. Anëtarët e familjes, të cilët mbetën gjallë ekspozuan një kuti kartoni që përmbante disa prej eshtrave, që – sipas tyre – ishin mbledhur nga dhoma. Treguan gjithashtu një pus aty pranë, ku – sipas pretendimeve të tyre – ishin hedhur disa kufoma.

Human Rights Watch dëgjoi fillimisht për masakrën e Poklekut më 8 maj nga një pjesëtar i familjes Muqolli, F.M., i cili ish në Cegrane, një kamp maqedonas për refugjatët. Gruaja tridhjetë e nëntë vjeçare i tha Human Rights Watch që policët kishin sulmuar Poklekun më 17 prill, në një ditë me shi, rreth orës 6.00. Ajo tha:

Policët u sistemuan fillimisht në shtëpinë, ku banonin familjet Gorani. Masakra ndodhi nja 150 metra larg prej aty. Në orën 8.30, filluan të shtënat. Ne u larguam duke vrapuar tek fusha në drejtim të Glllogofcit.

Të paktën dyzet e shtatë vetë u shtrënguan forcërisht të futen në një dhomë, dhe pastaj, mbi ta u qëllua.

Ndërsa vraponim, ndalonim një çast për të pritur të tjerët që vinin pas nesh. Policët ishin me Zastava 101, jeep-a të bardhë, dhe Niva në ngjyrë gri. Ne arritëm më në fund në Glllogofc, por një grup i dytë prapa nesh u ndalua nga policët, dhe u morën mbrapsht.³⁷

F.M.-ja qëndroi në Glllogovac për tetë ditë para se të kthehej në Poklek. Kur ajo u kthye në fshat me një kushuririn e saj, katër pjesëtarë të grupit që ishin marrë prej policisë tetë ditë më parë, i treguan atë që kish ndodhur më 17 prill:

Ata thanë se i çuan në shtëpinë e Sinan Muqollit. “Ju do të ndryshoni veshjet”, u tha Sinani. “Ju do të mbeteni gjallë”. Policët hynë dhe fëmijët zunë të qanin. Sinani u tha, “Mos qani, sepse ata nuk do t’ju ngasin juve.” Policët numëruan gjashtëdhjetë e katër vetë, dhe thanë, “Mos ikni nga shtëpia, pasi ne ju kemi numëruar ju. Nëse ju doni që këta njerëz të mbeten gjallë, duhet të na sillni katër pjesëtarë të UÇK-së.” Sinani u tha se ai kish dy djem në Gjermani dhe gratë e tyre janë këtu. Policët pyetën pse janë gjithë këto gra këtu. “Ku janë burrat?” pyetën ata.

Historia e F.M.-së u miratua nga një pesëdhjetë e pesë vjeçar, pjesëtar i familjes Muqolli, R.M.-ja, i cili u ndodh në shtëpinë e Sinanit dhe i shpëtoi masakrës. Dëshmia e tij e hollësishme dhe e rrëqethëse, bash si ju tregua Human Rights Watch, jepet e plotë më poshtë:

Ndodhi diçka, të cilën ju nuk mund ta shihni njëherë tjetër. Mendoj se ishte 17 prilli. E shtunë. Ata (policët) erdhën nga kodra. Ata erdhën me tanke e me makina. Filluan të shtinin aty për aty. Nuk dinim ku të shkonim, por u përpoqëm të shkonim në Glllogofc. Ata na panë, dhe na u qepën me tri makina, deri sa na gjetën tek ajo shtëpia atje (tregon me gisht një shtëpi afër qytetit). Na thanë, “kthehuni prapa, sepse asgjë nuk do t’ju ndodhë në Poklek.” Kur arritëm në fshat, ata filluan të shtinin në ajër.

Ne u kthyem dhe u bëmë së bashku, katër vëllezër. Ishim shtatë vetë,

dhe donim të qëndronim së bashku. Ne qëndruam atje gjithë ditën. Në orën 17.00, ata erdhën. Sinani u hapi derën. Na thanë të dilnim jashtë. Të gjithë. Shkuam jashtë. Na pyetën nëse kishim armë. U thamë jo. Pastaj na thanë të shkonim brenda përsëri. Shkuam brenda. Pastaj, ai(sic) thirri Sinanin dhe Ymerin, i mori jashtë dhe i vrau. Gratë zunë të qanin. Unë po përpiquesha t'u thoja grave, "Jo, jo, ata vetëm sa po shtjenë në ajër." U kthyen pas pesë minutash. Ne ishim shumë. Fillimisht hodhën një bombë. Fëmijët e gratë filluan të qanin. Pastaj ai (sic) filloi të qëlloi me një armë automatike. Qëlloi për një kohë të gjatë. Në atë moment dëgjova një zë nga jashtë të thosh, "Hajde, lëri, ata janë të vdekur tashmë", por ai pa dikë të gjallë dhe zuri të shtjerë përsëri. E ndjeva që iku dhe po përpiquesha të dilja jashtë. U ngrita më këmbë dhe pashë një nga fqinjët e mij [H.M.], që ish plagosur; pashë një grua tjetër dhe vajzën e [S.M.], të cilat ishin plagosur gjithashtu. Nisa të ndihmoj ata që ishin plagosur. Isha i vetëm, së bashku me një fëmijë pesë vjeçar, i cili nuk ish plagosur.

Sende personale të personave të vrarë më 17 prill 1999 në shtëpinë e familjes Muqolli. Të paketën dyzet e shtatë vetë u vranë në shtëpi duke përfshirë njëzet e tre fëmijë nën moshën pesëmbëdhjetë vjeç.

Të paktën dyzet e shtatë vetë u shtrënguan forcërisht të futen në një dhomë, dhe pastaj, mbi ta u qëllua.

Pesëmbëdhjetë apo njëzet minuta më vonë, unë pushë forcat e policisë që po vinin sërish e po hynin tek shtëpia e kushurinjeve të mij. Kështu që vajzat po përpiqeshin të shkonin në fshat, por unë e H.M. nuk mundëm të shkonim në fshat, sepse po na shihnin nga Ferronikeli. Pas kësaj, forcat e policisë erdhën dhe filluan t'i vënë zjarrin shtëpisë.

Atë mbrëmje, kur u bë terr, dolëm jashtë e pamë që ata kishin djegur shtëpitë. Jo një herë, por dy. U përpoqëm të shkonim në fshatin Vasiljevo. Atë natë qëndruam në Vasiljevo. U kthyem pas katër ditësh, dhe gjetëm Sinanin e Ymerin, të cilët ishin djegur e ishin hedhur në pus. Kishte të tjerë që ishin vranë e ishin hedhur në pus. Ata gjetën nënën e Ymerit, e vranë dhe e hodhën po në pus. Ne po përpiqeshim të mos i dëmtonim kufomat e t'i fshihnim nga sytë e policëve. ...Njëzet e tre vetë (apo më shumë) nga të vranët ishin fëmijë të moshës 6-13 vjeç. Disa gra të moshuara rreth të gjashtëdhjetave u vranë gjithashtu. Unë humba një vajzë tre vjeçare, dy nipër – njëri tre vjeç, tjetri dhjetë muajsh – dhe një vajzë të rritur, njëzet e një vjeç. Atje mbetën gjithashtu një vajzë e një kushurirë, tre fëmijë të saj, dhe kunata.³⁸

Duke ju përgjigjur pyetjes mbi identitetin e atij që qëlloi i vetëm mbi njerëzit brenda shtëpisë, për të cilin referimi gjatë dëshmisë ishte me “ai”, R.M.-ja tha:

Nuk e njoha se kush ishte, por ishte me uniformë polici. Ishte po ai që na tha të dilnim jashtë e pastaj të futeshim prapë brenda. Po ai që hodhi kufomat në pus, po ai që hodhi bombën, po ai që shtiu. Ishte po i njëjti person që bëri gjithçka.

CIKATOVA E VJETËR

Fshati i Cikatovës së Vjetër, i cili shtrihet në veri-lindje të Gllgofcit, pak kilometra larg këtij qyteti, kishte në vitin 1991 një popullsi prej 1,300 banorësh, që të gjithë shqiptarë etnikë. Fshati ndodhet afër uzinës së Ferronikelit, e cila deri në fillim të 1998-ës kish shërbyer si bazë

operacionesh të forcave të sigurimit serb kundër kryengritësve të UÇK-së, që ishin aktivë në atë zonë.

UÇK-ja ishte në këtë fshat e rrotull tij gjatë gjithë vitit 1998 e gjatë muajve të parë të 1999-s, dhe forcat serbe kishin bërë dëme të mëdha në Cikatovën e Vjetër, shumë kohë përpara ofensivës së marsit 1999. Një vlerësim i dëmeve i bërë nga Kombet e Bashkuara më 2 nëntor 1998, arriti në përfundimin që ishte dëmtuar 60% e fshatit, nga të cilat 20% ishin dëmtime të rënda.³⁹ Në atë kohë, vetëm nëntëdhjetë shqiptarë jetonin në fshat, kryesisht për shkak të rreziqeve që vinin prej pranisë së afërt të garnizonit serb në uzinën e Ferronikelit dhe të betejave të vazhdueshme aty pranë midis forcave serbe e UÇK-së.

Human Rights Watch vizitoi Cikatovën e Vjetër më 25 qershor 1999. Banorët thanë se në fshat janë 114 shtëpi. 40-50% e fshatit ishte e shkatërruar keqas. Shumë shtëpi ishin djegur nga brenda, gjë që dëshmon se nuk ishin dëmtuar gjatë luftimeve, por ishin djegur qëllimisht. Disa struktura ishin gjithashtu të shkatërruara prej buldozereve.

Sipas dëshmitarëve të fshatit e të Glllogofcit, sulmet qeveritare mbi Cikatovën e Vjetër filluan një të shtunë, më 20 mars, pesë ditë përpara se të nisnin bombardimet e NATO-s, kur operacionet ushtarake kundër pozicioneve të UÇK-së përreth fshatit zunë fill nga uzina e Ferrokromit. Një dëshmitar i fshatit, A.A.,⁴⁰ i tha Human Rights Watch: “Ne ishim midis UÇK-së e ferronikelit. [Forcat serbe] filluan të granatonin në drejtim të ushtarëve të UÇK-së që nga ferronikeli.”⁴¹ Një fshatar tjetër përshkroi shkëmbimin e vazhdueshëm të zjarrit atë ditë.

Fshatarët i treguan Human Rights Watch, se ata ishin këshilluar nga personeli i OSBE-së përpara se këta të iknin, që “nëse do të ndodhte më e keqja”, fshatarët duhet të rivendoseshin në Glllogofc. Ndërsa sulmet vazhdonin më 20 mars, shumë fshatarë ndoqën këtë këshillë. Një pjesë e tyre arritën të futeshin në Glllogofc, por një grup i përbërë nga anëtarë të familjes së madhe Morina, u ndaluan nga policia pranë shkollës, ndërsa ata po përpiqeshin të linin fshatin. Një prej grave të kësaj familjeje, B.B., i tha Human Rights Watch:

Ne u ndaluam nga tanket e policisë, ndërsa ishim përballë shkollës. Ata morën burrat dhe i ndanë nga ne, duke i pyetur ata nëse ishin ushtarë të UÇK-së. Pastaj na futën në shkollë – gratë e fëmijët në një klasë, e burrat në një klasë tjetër. Na mbajtën atje nga ora 7.00 deri në

orën 15.00 pasdite. Ata na thanë, “nëse UÇK-ja do të shkrehë një armë gjatë kësaj kohe, ju do të vriteni që të gjithë.” [Më pas], policët e ushtarët na lanë në klasat ku ishim dhe u nisën drejt maleve, ku ish UÇK-ja. Ata qëllonin nga ferronikeli me topa e predha.⁴³

Dikur nga pasditja, ata u lanë të lirë që të gjithë, duke u thënë të ktheheshin në shtëpi. Të nesërmen, më 21 mars, rreth orës 13.00 arriti Kryqi i Kuq Serb, të cilët larguan nga fshati gratë e fëmijët që kishin mbetur aty. Një pjesë e madhe refuzuan të iknin pasi, thanë ata, Kryqi i Kuq Serb do të shpërngulte vetëm gratë e fëmijët, ndërsa këta të fundit nuk donin të linin prapa njerëzit e tjerë. Ata që u çuan në Glllogofc, qëndruan atje dhjetë deri në njëzet ditë, para se të ktheheshin në Cikatovën e Vjetër. Një prej grave të evakuara për në Glllogofc nga Kryqi i Kuq Serb, B.B., e cila më pas u kthye në Cikatovën e Vjetër, tha se “Ne u kthyem në fshat dhjetë ditë më pas, pasi gjysma e familjes kish mbetur atje.”⁴³

Gjatë tri javëve në vazhdim, banorët e mbetur të Cikatovës së Vjetër panë se shtëpitë e tyre ishin plaçkitur nga policët e paraushtarakët. Sipas shumë dëshmitarëve, forcat e sigurimit serb grabitën vetura e zetorë të civilëve, me të cilat mund të lëviznin rrotull fshatit. Megjithatë, në pjesën më të madhe, banorët e mbetur u lanë të qetë gjatë kësaj periudhe, ndonëse ata ishin të trembur nga kërcënimet e bëra gjatë paraburgimit në shkollë.

A.A., një grua njëzet e nëntëvjeçare nga Cikatova e Vjetër, i shpjegoi Human Rights Watch se si më 14 prill, pasdite, tre oficerë policie hynë në shtëpinë e ungjit të saj për të bërë – kështu u besua – atë që quhej kontroll routine. Në mbrëmje, në orën 20.00, tre oficerat u kthyen, pasi kishin vënë maska të bëra me çarçafët e nderë jashtë shtëpisë. Gratë e vajzat ishin brenda në shtëpi, së bashku me një plak tetëdhjetë e dy vjeçar. Sipas A.A.-së, e cila ishte e pranishme, “ata ju qepën plakut, duke i thënë ‘na jep pará ose flori, ose do t’ju vrasim të gjithëve.’” Ata kërkuan 500 marka gjermane. B.B., e cila ishte gjithashtu e pranishme, u përpoq të gjente 500 marka: “ne u thamë, nëse mund të dilnim e t’u kërkonim të tjerëve, pasi nuk kemi pará në shtëpi. Doli motra ime e u kthye me 300 marka. Pas kësaj, morën floririn që gjetën.” Para se të iknin, njëri prej tyre e drejtoi gishtin nga një fëmijë një vjeçar, dhe sipas B.B.-së, tha: “Ju jeni gjallë falë këtij djali të vogël, ndryshe do t’ju kishim vrarë të gjithëve.”

Grabitja e 14 prillit ishte paralajmërimi i një tmërri që do të vinte më pas. Në orët e para të së shtunës, më 17 prill, fshati u sulmua përsëri nga forcat serbe. Në mbrëmje morëm vesh se ishin vrarë njëzet e katër burra të familjes Morina. Një djalë shtatëmbëdhjetë vjeçar e një i moshuar u shtrënguan të merrnin pjesë në negociata me paraushtarakët e policët, të cilët u thoshin se, ose duhej pranonin të iknin bashkë me gratë e fëmijët, ose do të vriteshin. Ndoshta do të lejoheshin të iknin. Ata që mbetën gjallë këmbëngulnin që asnjë prej të vrarëve nuk ish anëtar i UÇK-së, ndonëse disa anëtarë të familjes ishin të deklaruar si ushtarë të UÇK-së, përfshirë dy vetë, të cilët vetëm u plagosën gjatë sulmit.

Para sulmit të 17 prillit, familja Morina, për t'u siguruar, ishte shpërndarë në disa shtëpi në një lagje të fshatit. Sipas deklaratave të gjashtë dëshmitarëve, shtëpitë u sulmuan në mëngjes herët nga katër drejtime: “nga Ferronikeli, nga shkolla, nga zona e pushtuar prej UÇK-së dhe nga nënstacioni elektrik.” A.A. përshkroi çfarë ajo kish parë:

Në orën 6.00 të mëngjesit filluan të dëgjohen krismat.... Ne nuk dolëm jashtë. Ishim të frikësuar nga krismat dhe s'kishim asnjë ide mbi çfarë po ndodhte me fqinjët tanë.... Rreth një orë apo një orë e gjysëm më vonë, ata erdhën tek shtëpia e tim ungjji Kur na thanë të dalim jashtë, ne pamë që oborri ishte i mbushur me policë të armatosur. Dolëm jashtë të gjithë – burra, gra, fëmijë; ndërsa dilnim, ne gratë rrinim pas burrave.⁴⁴

Dëshmitarja D.D., nënë e pesë fëmijëve, ishte në një shtëpi tjetër aty pranë. Ajo tha:

Ata nisën një sulm të egër kundër fshatit në orën 5.30. Fëmijët tanë ishin ende në gjumë. Dëgjoheshin krisma armësh automatike dhe granatash. Mbi kokat tona binin copa xhamash të dritareve e copa tjegullash të çatave. U shtrimë më dysheme së bashku me fëmijët... Ata hynë në shtëpi, shpërthyen derën dhe ia behën në dhomë. Na kapën nga krahët e na nxorën përjashtë me forcë. Nuk na lanë as të visheshim...⁴⁵

Fshatarët përshkruajnë forca të llojllojshme policore, ushtarake e paraushtarake me uniforma të maskuara në ngjyrë blu apo të gjelbër

dhe helmata hekuri në kokë. Një pjesë kishin edhe shami të kuqe, blu, të zeza apo të verdha të lidhur në krahët e tyre, të cilat mund të jenë përdorur për të fshehur stemën në uniforma apo identitetin e trupave që përfaqësonin. D.D. pretendoi që ajo pa emblemën e tigrin të qepur në uniforma dhe që trupat mbanin doreza të zeza pa gishtrinj. Nëse është e vërtetë, emblema e tigrin tregon praninë e tigrave të Arkanit, një grup i njohur paraushtarakësh. Dëshmitarët nënvizuan gjithashtu që forcat ishin të armatosura rëndë, me jelekë antiplumb, me armë automatike (në disa raste me bajonetë) dhe me granata.

C.C. përshkroi se si të zotët e shtëpive ishin nxjerrë jashtë. Burrat u ndanë nga gratë, tha ajo, dhe u rreshtuan me fytyrë nga muri i shtëpive aty pranë. Përderisa shtëpitë ishin ngjitur me njëra-tjetrën, por jo me mure të përbashkët, familjet ishin mbledhur në disa grupe, dhe dëshmitë tregojnë një mospërputhje në kohë midis operacioneve kundër secilit prej grupeve. C.C. i tregoi Human Rights Watch:

Ata erdhën tek shtëpia jonë e bërtitën, “Dilni jashtë një nga një.” Ne dolëm dhe morëm të ecnim në rrugë. Ishte edhe një grup tjetër që po ecte me ne. Trupat serbe që na shoqëronin ishin të gjithë të dehur dhe me helmata hekuri në kokë. Ishin të skuqur në fytyrë dhe kishin shami të lidhura në krahët e tyre: të kuqe, blu e të zeza. Ne u trembëm. Më pas ndanë burrat nga gratë. Nuk na lanë të bisedonim apo të bënim diçka me njëri-tjetrin. Ishin të nervozuar, si të dalë mendsh. Nën atona kërkonin të na merrnin në mbrojtje, por ata i godisnin dhe i largonin. Baballarëve u morën fëmijët e vegjël nga krahët. Motra ime i shtrëngonte dorën babait. Njëri prej tyre i tha asaj: “Lëshoji dorën atij

**Fshatarët përshkruajnë
forca të llojllojshme
policore, ushtarake e
paraushtarake me uniforma
të maskuara në ngjyrë blu
apo të gjelbër dhe helmata
hekuri në kokë.**

e shko tek jot ëmë.” Ajo nuk donte, kështu që ata e goditën në kokë me një qytë pushke. Sytë e babait u mbushën me lotë.⁴⁶

Masakra e parë ndodhi, ndërsa vazhdonte operacioni i boshatisjes së shtëpive dhe i ndarjes së burrave nga gratë. Forcat e sigurimit, sipas disa të afërmëve, kapën

Avdil Morinën, ndërsa ky i fundit po përpiqej të largonte familjen e tij. Avdilit i kishin ngulur thikën në fyt, dhe më pas e kishin vlarë në prani të familjes. B.B., e cila dëshmoi vrasjen, i tha Human Rights Watch, “Ai

kish një plagë të madhe në fytyrën e tij; ata e prenë me thikë në qafë, i shtynë gruan dhe fëmijën, dhe e vranë.”

Ndërkohë, gratë ishin urdhëruar të iknin nga fshati. Një dëshmitar tjetër, E.E., shpjegoi:

Na çuan tek shtëpia e një fqinji. Nga ajo shtëpi ata morën katër burra. Nga shtëpia jonë morën tre – vjehrrin, xhaxhain e tij, dhe burrin tim. Të gjithë burrat u ndanë mënjanë. Vjehrra ime kërkoi të ndërhyjë ..., por ata e hoqën me forcë dhe na thanë të shkonim në Glllogofc. Më pas, i çuan burrat në një vend më poshtë. Ndërsa ne ishim në rrugë, dëgjua krismat e para. Nuk mund ta dija nëse qëllonin në hava apo jo, por dëgjova shumë krismë. Ne e morëm me mend që ata po vrisnin burrat tanë. Vjehrrës sime i ra të fikët.⁴⁷

Pavarësisht përpjekjeve për t'i vranë burrat larg syve të njerëzve, një grua, dëshmitarja A.A., pa tek u vranë njëmbëdhjetë burra rreth orës 8.00. Ajo i tha Human Rights Watch:

Ata rreshtuan të gjithë burrat me fytyrë nga muri, dhe ne të tjerëve na urdhëruan të largoheshim që andej, por unë nuk shkova me të tjerët, [sepse] ne kemi vetëm një djalë. Gratë po bërtisnin dhe fëmijët po qanin, por ishte e kotë. Ata i çuan burrat tek oborri i një fqinji, [armët u shkrehën], dhe unë pashë ata të këputeshin për tokë. Fëmijët nuk donin të largoheshin prej andej – ata po qanin. Pasi i pashë ata të rrëzoheshin për tokë, unë fillova t'u bërtisja [të tjerëve]: “Ej, i vranë të gjithë.” U dëgjua shumë krismë...⁴⁸

Disa prej anëtarëve meshkuj të familjes Morina, përfshirë një invalid të moshuar dhe një djalë të ri, ia dolën mbanë të shpëtojnë, por duke kaluar nëpër pika të një kontrolli të rreptë policor, ku u kërcënuan me vdekje. Më i riu, C.C., shpjegoi atë që ndodhi:

Ata më morën edhe mua. Gjyshja ime nuk donte të më linte të shkoja me ta, por ata iu çorrën: “Largohu prej këtu, sepse nuk kemi për t'i lëshuar.” Një oficer policie më tha, “Ik”, por tjetri vendosi tytën e automatikut në gjoksin tim dhe m'u drejtua, “Ku po shkon?” Kjo skenë u përsërit tri herë. Më në fund ata folën mes tyre dhe vendosën të më

linin të largohesha. Lanë edhe gjyshin tim gjithashtu. Nuk lanë njeri tjetër... Na bërtitën, “Ikni në Glllogofc”. Ndërsa ne nuk po lëviznim, ata filluan të bënin si të çmendur. Ne u larguam pak më tej. Ata u thanë burrave të viheshin në rresht e të mbështeteshin tek muri. Më pas, zunë t’i shtynin vetë drejt murit – ata kishin armë. Unë nuk pashë se çfarë ndodhi, ndonëse isha pesë metra larg. Mendoj se pashë gjakun e tyre që rrithte.⁴⁹

Ndërsa ecnin rrugës e arave të pluguara, grupi me C.C.-në e gjyshin e tij u ndaluan nga policia jashtë shkollës, në të cilën, shumë prej tyre ishin paraburgosur një muaj më parë. Fati i të dyve u vu edhe njëherë në diskutim. Sipas C.C.-së:

Ata thirrën gjyshin dhe e pyetën për mua. Më ndanë nga rreshti, dhe mua mu desh të shkoja me ta. Më pyetën, “Pse ju lanë të iknit? Ata nuk duhej t’ju linin.” Gjyshi im u tha, “Shokët tuaj atje poshtë e lejuan atë.” Ata i bënë edhe disa herë të njëjtën pyetje, “Pse ata ju lejuan ju të iknit?” Gratë, nëna ime, gjyshja e të tjerë, po qanin për mua. Ata thanë, “Lëre të ikë, ai është i vetmi që ka mbetur, dhe është i ri.” Pesëmbëdhjetë minuta më vonë, njëri prej tyre më tha të ikja. U nisëm drejt Glllogofcit.

Grupi u ndalua edhe njëherë në rrugën për në Glllogofc nga personeli ushtarak i uzinës së ferronikelit, dhe u përball me të njëjtat pyetje. Më në fund i lanë të vazhdonin rrugën për në qytet.

Ndonëse disa gra të moshuara u përpoqën disa herë të ktheheshin në fshat, në mënyrë që të gjenin e varrosnin kufomat e burrave të tyre, ato nuk u lejuan. Sipas A.A.-së, gratë “nuk mundën të shkonin përtej shkollës ...Në përpjekjen e tretë për të shkuar në fshat, atyre iu tha, “Ne mund t’ju lejojmë juve të shkoni, por në shtëpitë tuaja ka policë dhe ata do t’ju vrasin.”

OFENSIVA E 30 PRILLIT

Siç dëshmojnë masakrat e Rezallës, Cikatovës e Pokleikut, aksionet e forcave të sigurimit serb në Drenicë, pjesërisht u projektuan për të kontrolluar shpërnguljen e popullsisë civile. Ndërsa disa fshatra u sulmuan më përpara dhe popullsia e tyre u shtrëngua të shpërngulej,

fshatra të tjerë u lanë relativisht të paprekur për të shërbyer si të ashtuquajturat “zona të lira”, ku civilë në lëvizje mund të gjenin strehë. Strategjia e përqëndrimit të detyruar të popullsisë civile brenda pak fshatrave u komplikua nga përpjekjet për të krijuar barriera civilësh midis forcave të sigurimit serb e UÇK-së, në mënyrë që të kufizohej agresiviteti i sulmeve të UÇK-së apo të rritej siguria e pozicioneve serbe. Siç u bë e njohur më sipër, fshatarët e Cikatovës së Vjetër e panë veten peng të kësaj strategjie, ndërsa ata u shtrënguan të mbeten në fshatin e tyre, të futur në kurthin midis forcave serbe të dislokuara në Uzinën e Ferronikelit dhe të pozicioneve të UÇK-së që donin t'i sulmonin këto forca.

Siç u përmend më sipër, uzina e ferronikelit u përdor shpesh si bazë nga forcat serbe e jugosllave gjatë gjithë vitit 1998 e 1999. Gjenden raportime të pakonfirmuara, sipas të cilave, duke filluar nga marsi 1998, kompleksi i madh industrial e minerar u përdor gjithashtu si vend paraburgimi për shqiptarët. Personeli i OSBE-së që vizitoi uzinën në qershor 1999 pa atë që është karakterizuar në raportin e tyre si “dëshmi e mundshme e torturimit” të civilëve nga forcat e sigurimit serb, si për shembull, një shtyllë me gozhdë të ngulura në të dy skajet e saj.⁵⁰ Dëshmia e banorëve të zonës së Gllgofcit konfirmon në mënyrë të sigurt një prani të qëndrueshme të forcave të sigurimit serb gjatë marsit e prillit 1999.

Në natën e 29 prillit, avionët e NATO-s bombarduan uzinën e ferronikelit, duke shkaktuar atje dëme të mëdha. Numri i viktimave midis forcave serbe dhe përmasat e dëmit mbi kapacitetet ushtarake janë të panjohura. Sidoqoftë, reagimi i ushtarëve, policëve e paraushtarakëve serbë ishte i menjëhershëm, i qartë dhe i egër. Në mëngjesin e 30 prillit, forcat serbe sulmuan fshatrat e Shtuticës, Vërbofcit, Baksit e zonat përreth. Nja njëqind burra shqiptarë u vranë dhe më shumë se dyqind u burgosën gjatë operacionit.⁵¹ Të burgosurit u çuan tek një xhami e shkatërruar pranë Cirezit dhe u mbajtën atje gjatë gjithë natës. Të nesërmen, ata u ngarkuan në kamionë për t'i çuar në burgjet e Gllgofcit e Lipjanit. Disa prej kamionëve u ndalën në minierën e Shavarinës pranë Cikatovës së Vjetër. Të paktën një qind burra u zbritën nga kamionët dhe u ekzekutuan. Të mbeturit gjallë u çuan në Gllgofc, ku u morën në pyetje dhe u rrahën për pesë ditë me radhë, përpara se të transportoheshi në tre fshatra, ku ata qenë të detyruar të punonin deri në muajin qershor. Besohet që numri përfundimtar i të vrarëve të jetë më shumë se dyqind.

Vërbofc

Më 30 prill, fshati i Vërbofcit dhe zona përreth ishin nën kontrollin e UÇK-së. Ndonëse zona ish sulmuar më parë nga forcat qeveritare, dëshmitarët e pranishëm në këtë zonë përshkruan fshatin dhe rrethinat si një “zonë të lirë”, duke dashur të thonë që ishte një zonë, ku civilët shqiptarë nuk ndjeheshin të kërcënuar nga sulmet e forcave të sigurimit serb. Si rrjedhim, kishte një numër të madh njerëzish të ardhur nga fshatra të tjerë e që strehoheshin në zonën e Vërbofcit, përfshirë Glladno Sello, Tërstenik, Poljancë, Gllobar e Poklek. Një sulm që ju bë fshatit në fillim të prillit i kish shtrënguar banorët të iknin në pyll për një natë të vetme. R.K., një banor i Vërbofcit rrëfeu:

Prilli ishte muaji më i keq, pasi u vranë shumë vetë. Do t’ju tregoj ju rastin e vrasjes së tim eti. Ai ishte tetëdhjetë e katër vjeç. Kur na sulmuan serbët, ne të gjithë u larguam, ndërsa ai qëndroi atje. Ata e vranë në oborr. Ne nuk mund të ktheheshim prapa atë mbrëmje. Na u desh të flinim në pyll. Kur u ktheva, e gjeta atë në oborr. E kishin qëlluar në kokë ... Babai u vra më 7 prill, por shumë vetë u vranë më 30 prill...⁵²

Uzina e hekurit pranë Glllogofcit ishte përdorur si bazë nga forcat serbe dhe jugosllave në vitet 1998 dhe 1999. NATO bombardoi ndërtesën më 29 prill 1999.

© BENJAMIN WARD / HUMAN RIGHTS WATCH

Sulmi i 30 prillit në Vërbofc filloi në të gdhirë. Gjashtë dëshmitarë të intervistuar në mënyrë të pavarur nga njëri-tjetri nga Human Rights Watch deklaruan që fshati u sulmua midis orës 5.00 e 7.00. Të gjithë dëshmitarët përshkruan se si fshati u rrethua. Duke patur parasysh praninë e UÇK-së në zonën e Vërbofcit, rrethimi i fshatit nga forcat e sigurimit përbën një veprim taktik. F.P., një banor njëzet e dy vjeçar i Vërbofcit, i cili e deklaroi veten si një pjesëtar të UÇK-së, tha:

Fshati u rrethua nga të gjitha anët. Forcat erdhën nga drejtimi i Glladno Sello, Poljancës dhe Cirezit... Ofensiva filloi rreth orës 6.00 dhe vazhdoi deri në orën 16.00. Ata qëlluan me tanke e mortaja... [Në fshat] ishin vetëm dhjetë ushtarë [të UÇK-së]... pjesa tjetër ishin civilë. Shumica e ushtarëve ishin në pyll.⁵³

F.P., i cili ishte “në pyll, duke kqyrur me dylbi”, tha gjithashtu se rreth orës 3.00 pasdite, njësi i tij kish ndeshur në pyll një pozicion serb, dhe kish luftuar me ta për gati një orë. Sipas R.N.-së, një banor shtatëdhjetë vjeçar nga Glladno Sello, i cili më 30 prill gjendej në pyllin pranë Vërbofcit, “një numër i vogël” prej njerëzve të vrarë në pyll ishin të UÇK-së.⁵⁴ R.N., tha gjithashtu se anëtarë të grupit, me të cilët ai ish fshehur në pyll, kishin me vete armë e dy palë dylbi, por pa thënë nëse ata ishin pjesëtarë të UÇK-së.

Megjithëse ishin të pranishëm një numër i madh civilësh e megjithëse shumë prej të vrarëve, midis të cilëve edhe të moshuar e të rinj, ishin civilë, prania e UÇK-së dhe pohimi i një ushtari të UÇK-së se UÇK-ja zhvilloi luftime me forcat e sigurimit serb ditën e masakrës, e ndërlikon analizën e kësaj të fundit. Numri më i madh i vrasjeve duket se ka ndodhur në vendin, të cilit dëshmitarët i referohen si “lugina e pyllëzuar”. Dëshmia e M.H.-së, një burri njëzet e gjashtë vjeçar nga Pokleku, i cili ish strehuar në Vërbofc në atë kohë, na thotë se forcat serbe lanë një shteg ikjeje, i cili të çonte tek “lugina e pyllëzuar”. Ai shpjegoi:

Ne ishim të rrethuar. Ofensiva filloi rreth orës 5.00 të mëngjesit. Halla ime na zgjoi nga gjumi e na tha të iknim, pasi kishin mbërritur policët. Në kohën që e lamë Vërbofcin, pamë që kishte forca policore gjithandej. Pamë që kish vetëm një rrugë për t'u larguar. Dhe morëm të iknim nëpër atë shteg, që të çonte në mal. Ishte një lloj lugine me pemë ... Ne

mundëm të dëgjonim zërat e serbëve. Na rrethuan. Ishin nja dy kilometra larg nesh. Nisën të shtinin, por jo mbi ne. Kur na u afruan, zunë të shtinin mbi ne. Disa prej nesh u vranë – unë veç u plagosa. Im vëlla u godit në gjoks me tre plumba. Policët ndjenë se ai murmuriste akoma, u kthyen, dhe zbrazën mbi të nëntëmbëdhjetë plumba të tjerë. Pashë skenën, ndërsa ata qëllonin ...Një polic më kish hedhur vështrimin mua. Isha i mbuluar nga gjaku, dhe ndoshta ai mendoi se kisha vdekur. Qëndrova në atë vend për dymbëdhjetë orë rresht. U vranë gjithsej njëzet e nëntë vetë.⁵⁵

S.G., një gjashtëdhjetë e dy vjeçar nga Vërbofci, u nda nga pjesa tjetër e familjes së vet, të cilët kishin vendosur të gjenin strehë në luginë:

Ishte 30 prill. Mëngjes. Ora 6.00... Ishim akoma në gjumë, kur dëgjuam krisma nga të gjitha anët ...Pas jo më shumë se një gjysëm ore, të gjithë ata që banonin në shtëpitë e pjesës së sipërme të fshatit, po vinin te poshtë drejt luginës. Gra, fëmijë, e të moshuar drejtosheshin andej, ndërsa ne të rinjtë e burrat u drejtuam nga pylli.... Kur arritëm në pjesën e sipërme të pyllit, munda të shihja forcat që po vinin nga të gjitha anët, nga Gllobari, Tërsteniku, Cirezi, Shtutica dhe Glladno Sello. Ishim të rrethuar. U takova me një pjesë të refugjatëve [njerëz të shpërngulur], mes të cilëve ishte familja dhe nipi im. Askush nuk dinte çfarë të bënte. Si prind, isha përgjegjës për fëmijët e mij. U thashë atyre të largoheshin nga kodra. Ne menduam se ai vend [vendi ku fëmijët tanë u fshehën] ishte një lloj luginë, dhe në këtë mënyrë serbët nuk mund t'i gjenin atje. Por ata (forcat serbe) nuk lanë asnjë prej tyre të gjallë... Midis njerëzve që serbët kapën në luginë ishte edhe vëllai im. Një pjesë u çuan në një lagje të veçantë të fshatit. Që të gjithë u vranë.⁵⁶

Nuk dihet nëse ishin urdhëruar të kufizonin numrin e vrasjeve apo nëse thjesht kishin lejen për të vranë atë që donin, por fakti është që forcat serbe nuk i vranë të gjithë burrat shqiptarë që hasën në zonën e Vërbofcit. S.G. u kap nga ushtarët serbë të nesërmen në mëngjes, pasi kish kaluar natën në shtëpi dhe u çua i palënduar në Glllogofc, ku u paraburgos (Shih më poshtë seksionin mbi paraburgimet). Zënia rob nuk i jepte domosdoshmërisht fund rrezikut për të mbetur i vranë, megjithatë. B.R.,

një banor dyzet e pesë vjeçar i Vërbofcit, i shpëtoi vdekjes për një qime, ndërsa ndërhyri të shpëtonte djalin e vet:

Ishte 30 prill. Mëngjes. Ora 7.00. Forcat ishin brenda në fshat. Erdhën nga të gjitha drejtimet me të gjitha llojet e makinave. Ne, burrat, vendosëm të largoheshim... Ikëm në pyll. Unë isha me djalin tim. Djali im më i madh nuk qëndroi me ne. [Forcat serbe] e panë djalin (atë që ish me mua) në mes të shkurreve. E rrethuan dhe qëlluan në drejtimin ku ndodhej ai. Ata i thanë të thërriste shokët e tij, por ai nuk kuptonte sërbsisht. Njëri prej serbëve tha se “ai po shtiret sikur nuk kupton sërbsisht, më lini të qëlloj mbi të.” Kur pashë se ata po bëheshin gati të qëllonin djalin, iu afrova atyre dhe u thashë se ai nuk kupton vërtet sërbsisht. Na çuan pranë ujit e na thanë të hiqnim xhaketat. Na rrahën sa na zhdëpën. Njëri prej tyre, një komandant, pa disa shqiptarë të tjerë, kështu që ata morën djalin tim si peng, nëpërmjet të cilit donin të gjenin të tjerët. Njëri prej shqiptarëve kish një armë, dhe qëlloi vetëm njëherë në drejtim të paraushtarakëve. Tre policë vunë armët e tyre në supet e mij e filluan të qëllonin. Vranë dy vetë e kapën një të tretë, I.F.-në. Pashë se si e therën mu atje [bën shënjën e therjes në fyt]. Kur pashë se djali im ish në rrezik, u thashë policëve ta linin atë e të më merrnin mua.

Nuk ma vunë veshin. Më goditën me një gur dhe me qytën e një pushke. Më dhanë një goditje me thikë në njërën dorë. Unë nuk e di se sa vetë ishin – ndoshta dhjetë a pesëmbëdhjetë. Na morën e na vunë në rresht. Sollën një person tjetër [V.B.], dhe i thanë të shkonte e të gjente armën, me të cilin kish qëlluar shqiptari. Ai gjeti vetëm një armë. Ata i thanë se ishin dy armë, dhe qëlluan mbi të. Isha vetëm dhjetë metra larg. Na urdhëruan të shkonim në drejtim të Cirezit. Përgjatë rrugës, ishte një grup tjetër policësh – policë specialë – dhe një tank. Policët specialë, kur na panë, zunë të na rrihnin. Njërin prej nesh, Ismet Prokshin, e lidhën prapa tankut. Më pas, ai u ekzekutua. Unë e pashë skenën...

Djali im po më ndihmonte mua të ecja, sepse isha i mbuluar nga gjaku. Kisha një plagë në kokë, dhe nuk mund të shihja se ku po shkonim. Një kilometër përpara se të arrinim tek shkolla e Cirezit, unë rashë përtokë. Djali im donte të qëndronte me mua, por ata nuk e lejuan. Njëri prej tyre po thoshte, “përse nuk e vrisni atë.” Një tjetër tha, “lëre, ai është pothuaj i vdekur.” Menduan se do të vdisja, dhe më lanë ...

Ishte hera e fundit që pashë djalin tim. Ai u ekzekutua në Shavarinë.

Rrahja e B.R.-së dhe ekzekutimi i Ismet Prokshit nga ana e paraushtarakëve u konfirmua nga Z.Z. (inicialet janë të ndryshuara), një dyzet e katër vjeçar nga Poljanca, i cili u kap më 30 prill në rrethinat e Vërbofcit.⁵⁸ Sipas këtij personi, Prokshi, i cili ishte tashmë i plagosur, u godit për vdekje pasi dy avionë të NATO-s fluturuan mbi kokat tona atë pasdite. A.D., një njëzet e katër vjeçar nga Tërsteniku, u kap së bashku me B.R.-në. Ai konfirmoi fluturimin e avionëve të NATO-s dhe rrahjen e B.R.-së:

Ata (forcat serbe) më kapën së bashku me [B.R.] dhe djalin e tij në orën 11.00. Fillimisht, ata zunë të na godisnin me gjithçka kishin në duar. Nuk e teproj të them se ata po kërkonin të më thernin. Njëri prej tyre kish një shami të kuqe në krahun e tij. Na çuan pranë një përroi e na thanë të shtriheshim për tokë...ata rrahën B.R.-në e djalin e tij. Na çuan në Shtuticë. Në rrugë e sipër u ndeshëm me një grup prej tridhjetë civilësh. Na urdhëruan të mbanim duart lart. Më morën kartën e identitetit dhe pasaportën. Kur u ktheva nga Anglia, e gjeta pasaportën në atë vend. Ishim gjithsej rreth gjashtëdhjetë vetë në Shtuticë. Pamë të vdekur atje. Pashë trupin e njërit prej kushurinjeve të mij. Na thanë të shtriheshim për tokë dhe të zhvisheshim. Na lanë vetëm në bluzë me mëngë të shkurtëra... pastaj na urdhëruan të shkonim drejt xhamisë në Cirez. Ishte ora katër pasdite... Në rrugë e sipër për në Cirez e braktisën B.R.-në, sepse menduan që kish vdekur... Një paraushtarak donte të qëllonte mbi të, por një tjetër i tha, "lëre, ai ka vdekur tashmë."

Y.Y. (inicialet janë të ndryshuara), një mesoburrë nga Gllobari u kap gjithashtu pranë Vërbofcit.

Ishte 30 prill. [Forcat serbe] na sulmuan nga Gllobari, Cikatova e Vjetër, Cirezit dhe nga drejtimi i Poljancës, Shtuticës, e Vërbofcit rreth orës 6.00 në mëngjes. Ishin më shumë se 5,000 vetë që qëndronin në pyll. Ne e quajmë atë vend "Fusha e Mollës". Nuk kishim armë, por ishte një numër i caktuar i pjesëtarëve të UÇK-së brenda [Vërbofcit]. Ishte një ditë e tmerrshme. Vranë shumë njerëz ... Vërbofci ishte një zonë e lirë ...Ishte ora 17.00. Kishim mbetur njëzet a tridhjetë vetë nga ne. [Forcat

serbe] erdhën pranë nesh. Pylli kish marrë zjarr. Kishte atje policë, ushtarë e paraushtarakë me maska. Na u afruan dhe na futën në rreth. Na lëshoi zemra. Na rrahën keq dhe na dërguan në një shtëpi të Vërbofcit rrëzë malit. Na thanë të hiqnim xhaketat. Disa prej nesh mbetën edhe pa pantallona ... [pastaj] na morën e na çuan në xhaminë e Cirez-it.⁶⁰

Dyzet e pesë vjeçari A.S., një banor i Baksit u kap në “Fushën e Mollës” po atë ditë, në orën 14.00. Sipas tij, ai dhe tetëdhjetë e pesë veta të tjerë, u urdhëruan të shtriheshin për tokë, dhe përpara se të çoheshin tek xhamia e Cirezit, u rrahën keqas.⁶¹

Z.K., një tridhjetë e shtatë vjeçar nga Glladno Sello, u kap gjithashtu nga forcat serbe së bashku me gjashtë të tjerë më 30 prill në vendin, që ai e quajti “lugina e pyllit”, dhe u vunë bashkë me një grup të burgosurish prej tridhjetë a dyzet vetësh. Burrat, njëri prej të cilëve kish patur një armë e ndoshta kish qënë luftëtar i UÇK-së, u paraburgosën, u morën në pyetje lidhur me UÇK-në dhe u rrahën. Përpara se grupi të merrej e të përcillej për në Cirez, të paktën dy vetë u vranë dhe një i tretë u zhduk:

Ishte mëngjesi i 30 prillit, por unë nuk mund të kujtoj orën e saktë. Ne po largoheshim me nxitim. Krismat e tyre dëgjoheshin nga të gjitha anët, dhe merrej vesh se ata po na afroheshin... Ishim të futur në kurth, ndaj u dorëzuam. Ishim të gjithë në luginën e pyllit. Isha bashkë me gjashtë të tjerë, katër prej të cilëve ishin xhaxhallarët e dajallarët e mij dhe dy burra ishin nga Cikatova. U ndalëm zemërlëshuar ... Ushtarë të tjerë erdhën pranë nesh. Njëri prej tyre na tha, “t’i jepnim gjithçka kishim me vete”. I dhamë gjithçka – paratë, orët e dorës, xhaketat... Me duart lart na nxorrën në rrugë, ku kishte njerëz të tjerë, nja tridhjetë a dyzet frymë, të cilët ruheshin nga një serb i armatosur. Na spostuan edhe nja dyqind metra më tutje... Ishim në rresht për një... Ata po rrihnin [H.B.-në], sepse ai kish patur një armë. Më pas morën një person tjetër [B.B.-në], e çuan në një përrua, dhe e vranë. Ne nuk e morëm vesh ...[çfarë i ndodhi] [H.B.-së]...Një prej ushtarëve serbë u kthye prapa i mbuluar në gjak, dhe u kërkoi të tjerëve t’i vinin gishtin njërit prej nesh, pasi – kështu tha ai – “njëri nga ata më takon mua.” Në këtë kohë, ata vranë [S.], djalin e tim ungji. I dëgjova ata tek i tregonin njëri-tjetrit, se si e kishin vranë atë. Pastaj erdhën tek ne e na thanë “ne

do t'ju vrasim të gjithëve.” Zunë të godisnin me një shkop djemtë e rinj që ishin me ne. Më pas, na morën e na çuan në një shtëpi..., ku [ishte] një oficer së bashku me katër ushtarë. Na thanë “do t'ju thërrasim emër për emër.” Ata kishin një listë të njerëzve të UÇK-së, por askush nga ne nuk ish në listë. Që aty na çuan tek Fusha e Mollës... Atje ishte një tank. Na thanë të zhvisheshim, dhe kështu me rrobat tona mbuluan tankun, pasi kishin frikë nga NATO. Na thanë të shtriheshim në tokë e na pyetën, nëse ne bënim pjesë në UÇK. [H.B.] ishte i plagosur rëndë. Ai nuk mund të nxirrte zë. Unë u godita me kondakun e një pushke, më pyetën për diçka, e pastaj më dhanë një grusht... Morën në pyetje secilin prej nesh. Më pas, sollën një grup tjetër atje – nja trembëdhjetë vetë – dhe bënë të njëjtën gjë edhe me ta, i morën në pyetje dhe i rrahën. Më në fund, na morën e na spostuan në drejtim të Cirezit.⁶²

Shtutica

Fshati i Shtuticës u sulmua gjithashtu herët në mëngjesin e 30 prillit. Shtutica kish qënë sulmuar njëherë më 20 mars, kur banorët e saj u shtrënguan të shpërnguleshin për një javë në Cirez. Në fillim të prillit gjithashtu, gjatë një ofensive dyditore të policisë, fshatarët i lanë shtëpitë e tyre, të cilat mbetën të qeta e të braktisura për rreth tri javë. Disa dëshmitarë vunë në dukje që Shtutica e Vërbofci ishin të vetmit fshatra të asaj zone pa një prani të përhershme të forcave të Sigurimit gjatë muajit prill. Të shpërngulur nga Dashevc, Cirez, e fshatra të tjerë aty rrotull, kërkuan të gjenin strehë në Vërbofc e Shtuticë. Kur fshati u sulmua më 30 prill, banorët, kryesisht meshkujt e të ardhurit nga fshatrat fqinj, iu drejtuan pyjeve aty pranë. Shumë prej burrave u kapën pak më vonë po atë ditë, u çuan në Baks, dhe më pas në Cirez. Banori i Shtuticës R.B., një dyzet e katër vjeçar, mezi mundi t'i shpëtonte vdekjes, kur grupi prej njëzet e pesë burrash, ku ai bënte pjesë, u sulmua në mes të pyllit:

Ishte mëngjesi i 30 prillit. Sapo isha zgjuar nga gjumi. Pamë që ishim të rrethuar. Filloi granatimi, kështu që na duhej të linim shtëpitë e të gjenim një vend më të sigurt.... Ndodheshin nja njëzet e pesë vetë diku atje jashtë... Gratë e fëmijët e fshatit ishin tek shkolla. Burrat ishin të moshës nga pesëmbëdhjetë deri në shtatëdhjetë vjeç. Gjatë ditës, forcat serbe na

u afruan gjithmonë e më shumë. Rreth orës 17.00, ata pothuaj na kishin arritur. Ishin ushtarë e paraushtarakë serbë. Shtinë mbi ne. Isha ndër të parët që u plagosa [në gishta].... Dëgjuam dikë që tha “mos shtini, jemi civilë.” Vendosëm duart të lidhura pas kokës.... Pashë se më shumë se tetëmbëdhjetë vetë ishin vranë. Shtatë prej nesh mundën të iknin prej atje –katër ishin të plagosur. Unë isha plagosur në gishta, në gjoks e në një [tregon vrimat e plumbave në xhakëtë]. Kontrolluan rrobat tona për flori, për orë dore e për pará.... Pastaj shkuam në Baks... Kur arritëm atje, na urdhëruan të shkonim tek një shtëpi e të qëndronim shtrirë në dysheme.... Na rrahën me një shkop të rëndë. Kur dolëm jashtë në rrugë, pamë një numër civilësh, të cilët ishin arrestuar – ishin shumë, midis të cilëve tre vëllezër të mij dhe disa fëmijë. Morën shtatë vetë nga ai grup dhe i vranë. Ne dimë se ku janë varrosur ata. Serbët vijuan të na rrahin e të na këpusnin të shara... Na ndalën pranë xhamisë në Cirez. Erdhi një ushtar (ishte një zeshkan shumë i gjatë), dhe së bashku me ushtarë të tjerë, nuk rreshtnin së qëlluari mbi trupat tanë. Njëri prej tyre vrau një burrë mu pranë këmbëve tona, përballë nesh.⁶³

A.A., një nëntëmbëdhjetë vjeçar nga po ai fshat, ishte në të njëjtin grup. Dëshmia e tij mund të përmblihet si më poshtë:

Në mëngjes herët, Shtutica e Vërbofci u sulmuan. Kishte shumë të shpërngulur nga fshatra të tjerë dhe shumë banorë të tjerë vendas. Burrat vendosën të shkonin në pyll. Forca të shumta erdhën më këmbë apo me tank në drejtim të pyllit. Ata qëllonin në drejtimin tonë me mortaja e me tanke. Ishte ora 3.00 pasdite, kur ne u ndodhëm fare pranë Baksit... Rreth orës 17.00 ne u rrethuam nga forcat ushtarake. Në atë moment nuk ishim më shumë se tridhjetë vetë. Qëlluan mbi ne për gati pesë minuta rresht. Ishin pëmbëdhjetë apo njëzet metra larg nesh. Pati shumë të vdekur midis nesh – unë u plagosa në krahun tim të majtë. Ne thirrëm me të madhe “jemi civilë, mos qëlloni mbi ne.” Krismat ndalën. Na zunë e na lëvizën tutje trupave pa jetë. Tim ungj ishte gjallë, por i plagosur. Ai u përpoq të çapitej, por nuk mundi. Kështu që ata e ekzekutuan në vend. Unë isha i plagosur në krahun tim të majtë. Ata po na thoshin të mbanim duart të lidhura prapa kokës, por unë nuk mundja...

Na kërkuan pará dhe na thanë të hiqnim xhaketat.... Na çuan në

Baks, në oborin e një shtëpie. U shtrimë për tokë me duart prapa kokës për rreth një orë. Më pas, ata na nxorrën jashtë oborrit, dhe unë pashë shumë civilë [shqiptarë] të tjerë. [Pastaj] na nxorrën në rrugën që të çonte në Cirez. Së bashku me tim atë, isha në fillim të rreshtit. Siç ju thashë, nuk mund t'i mbaja duart lart. Një ushtar erdhi afër meje dhe filloi të më provokonte me të shara. Unë nuk kuptoja serbisht. Ishte babai im që më përkthente. Më pas, ai iu sul babait tim duke i thënë "pse ju kuptoni serbisht, ndërsa yt bir nuk kupton." [Ushtari] mori një granatë dore dhe donte të ma fuste në gojë, por një ushtar tjetër i tha ta linte në punë. Më vunë në fund të rreshtit. U dëgjuan ca të shtëna aty afër meje, por unë nuk pashë çfarë ndodhi.... Na thanë të shkonim në drejtim të Cirezit.⁶⁴

Njëzet e dy vjeçari A.S., banor i Shtuticës, ishte me një grup tjetër i fshehur në pyll, dhe u kap në të njëjtën kohë. Megjithëse mbi këtë grup nuk u qëllua me armë, rrethanat e kapjes së tyre ishin të ngjashme. A.S. shpjegoi çfarë ai pa:

Ishte 30 prill, e premte. Të nesërmen ata bombarduan ferronikelin. Ne u zgjuam përpara orës 5.00 të mëngjesit dhe e pamë veten të rrethuar. Vërbofci e Dashevcu [ishin] gjithashtu të rrethuar. Të rinjtë ikën nga shtëpitë në drejtim të pyllit, duke lënë aty pjesën tjetër të familjeve. Ne u fshehëm në pyll. Dëgjuam krisma gjatë gjithë ditës. Ishte midis orës 16.00 e 17.00, kur [forcat serbe] na zunë. Erdhën me tank.... Ne ishim dyzet a pesëdhjetë vetë. Pasi na morën nga ai vend, na thanë të shtriheshim barkas me duart të lidhura prapa kokës. Aty për aty filluan të rrahin një pjesë prej nesh. Vranë një djalë, i cili nuk ish më shumë se trembëdhjetë vjeç. Më pas, na morën paratë e një pjesë të veshjeve, na vendosën në rresht e na çuan në Qirez.⁶⁵

Çfarë të bie në sy është fakti që shumë prej shqiptarëve të kapur në Shtuticë e Vërbofc u janë marrë xhaketat dhe rroba të tjera. Sipas Z.K.-së, njërit prej të mbeturve gjallë, "ata na kërkuan të zhvisheshim, dhe me rrobat tona mund të maskonin tanket, pasi kishin frikë nga NATO."⁶⁶ Sigurisht është e mundur që, ndërsa shtëpitë e ndërtesat e punës u përdorën për të maskuar tanket e paisje të tjera ushtarake, rrobat mund të jenë përdorur për ta bërë sa më të vështirë për avionët e NATO-s

identifikimin e këtyre mjeteve. Një shpjegim tjetër mund të lidhet me përpjekjen e forcave të sigurimit për të dalluar shenja luftimesh, si fjala vjen uniforma të maskuara poshtë rrobave civile apo dërmishjen e supeve nga ngjeshja e armës në betejë e sipër.

Baksi

Siç kanë dëshmuar disa banorë të Shtuticës e të Vërbofcit, shumë prej të kapurve rob u çuan në fshatin Baks dhe më pas u dërguan në Cirez. Duket se Baksi ka shërbyer si një pikë grumbullimi për të burgosurit, përpara se këta të fundit të çoheshin në Cirez (gjë që përshkruhet hollësisht më poshtë). R.B. e A.A., që të dy nga Shtutica, përshkruajnë burgosjen e tyre në një shtëpi të fshatit Baks, përpara se të zhvendoseshin për në Cirez, së bashku me një grup civilësh shqiptarë. Përveç kësaj, banori i Shtuticës A.S., ashtu si dhe F.R., një tridhjetë e nëntëvjeçar nga Cirezi që kish qëndruar në Shtuticë, përshkruajnë burgosjen e pesëmbëdhjetë apo gjashtëmbëdhjetë burrave në oborrin e një shtëpie në Baks. Sipas A.S.-së e F.R.-së, burrat e shtrirë në tokë u urdhëruan t'u bashkoheshin të sapoardhurve dhe të niseshin për në Cirez. F.R.-ja identifikoi të zotin e shtëpisë:

Kur ne mbërritëm në Baks, pranë shtëpisë së ...[emri nuk tregohet], pesëmbëdhjetë apo gjashtëmbëdhjetë civilë ishin të shtrirë për tokë me duart prapa kokës. Fillimisht, menduam se ata ishin të vdekur. Qëndruam aty për një pesëmbëdhjetë minuta. Civilët e shtrirë u urdhëruan të ngriheshin në këmbë. Kuptuam se ishin të gjallë. Pastaj, ata u vunë përballë nesh [në rreshtin e të burgosurve]... Morëm rrugën për në Cirez, me një tank që na shoqëronte. Kur mbërritëm tek shtëpia e ...[emri mbahet i fshehur], [forcat serbe] na thanë të ndaleshim. Ata shtinë në drejtim të shtëpive aty pranë. Nuk morëm vesh se kundër kujt shtinin. Kur u kthyen, zunë të na godisnin me kondakët e pushkëve. Im atë dhe xhaxhallarët ishin pjesë e një grupi prej pesë personash, të cilët u urdhëruan të qëndronin aty. Pjesa tjetër u urdhërua të merrte rrugën për në Cirez. Katër vetë nga ata që mbetën na arritën më vonë, ndërsa i pesti, një burrë nga Dashevci ishte vvarë.⁶⁷

Dëshmia e R.B.-së përshkruan ekzekutimin e shtatë prej shqiptarëve që u mbajtën si të burgosur në Baks. Këta të shtatë ishin pjesë e një grupi prej tetë personash, të cilët ishin ndaluar në rrethinat e Baksit nga parashtarakët, pasi një polic serb ishte vrarë. Të tetë burrat u rrahën dhe u detyruan të mbanin trupin pa jetë të policit deri në Baks, ku ata ishin vënë në rresht dhe ishin ekzekutuar. I vetmi që mbeti gjallë, njëzet e dy vjeçari M.F., rrëfeu atë që kish hequr:

Ishte 30 prill, një ditë e premte Isha me dy vëllezërit, me një nip, me një prej xhaxhallarëve dhe me tre kushurinjtë. Morëm për nga kodrat për të arritur në Baks. Ishte ora katër pasdite, kur u afruan parashtarakët. Na rrethuan e na kapën. Na çuan tek një fushë e zunë të na rrihnin. Aty pamë kufomën e një polici të ri. Pasi na rrahën, na morën e na drejtuan për në Baks. Gjatë rrugës për në Baks, na ndalën e na rrahën përsëri, duke na thënë “ju jeni të UÇK-së? keni armë?” Ne nuk ishim të UÇK-së dhe nuk kishim armë. Ne po mbanim në krahë policin e vdekur. Kur mbërritëm në Baks, ata na thanë të tregonim cili prej nesh kish vrarë policin.... Na rrahën përsëri, duke na bërë të njëjtën pyetje. Ishin tridhjetë apo tridhjetë e pesë oficerë policie atje. Na thanë të largoheshim nja dy-tre metra. Njëri filloi të shtinte mbi ne. Zumë të vraponim. Disa të tjerë dolën nga tanku e po qëllonin mbi ne. Njëri prej vëllezërve e një kushuri, ishin të parët që mbetën të vdekur. Unë rashë në tokë. Isha plagosur në këmbë. Ata menduan se ne ishim vrarë që të gjithë, kështu që morën tanket dhe u larguan. Pasi kishin bërë nja 250 metra rrugë, dy prej tyre u kthyen dhe erdhën vërdallë për gati pesë minuta. Pastaj ikën. Unë u çova në këmbë, hodha një sy rreth e rrotull dhe pashë që të tjerët ishin të gjithë të vdekur.⁶⁸

Ata menduan se ne ishim vrarë që të gjithë, kështu që morën tanket dhe u larguan.

M.F. i përshkroi parashtarakët të veshur me “uniforma, por jo si ushtarë. Ata mbanin shaje në ngjyrë të gjelbër e kafe në kokat e tyre dhe shami të kuqe në krahë. Uniformat ishin

të gjelbëra e të verdha.” M.F. i tregoi një pjesëtarit të Human Rights Watch vendin e hyrjes e të daljes së një plumbi në këmbën e vet dhe bëri një rrëfim koherent të ngjarjes. Ai, ishte nisur i plagosur për në Shtuticë, ku u ndihmua nga një i afërm.

Sipas Q.Q.-së (inicialet janë false), një dyzet e gjashtë vjeçar nga Dashevci,

Bexhet Shabani, njëzet e pesë vjeç, u ekzekutua nga paraushtarakët, në një ngjarje që s'kish lidhje me ndonjë masakër në grup.⁶⁹ A.S., një njëzet e dy vjeçar nga Shtutica, tha se kish parë në hyrje të Baksit “trupin pa jetë të një djali të ri në mes të rrugës”. Q.Q. e shumë prej dëshmitarëve të tjerë të intervistuar, pretendojnë se pati ekzekutime të tjera në zonën e Baksit, por Huma Rights Watch nuk ish në gjendje të konfirmonte këtë gjë.

Xhamia e Qirezit

Shumë prej të kapurve rob në zonën e Baksit, Shtuticës e Vërbofcit, u çuan më 30 prill në xhaminë e Qirezit dhe u mbajtën atje gjatë gjithë natës. Xhamia, i cila është në qendër të fshatit, ish pretuar e djegur para marsit 1999. Human Rights Watch intervistoi dymbëdhjetë dëshmitarë, të cilët ishin të ndaluar në xhaminë e dëmtuar të Qirezit më 30 prill. Dëshmitarët janë nga fshatrat Baks, Qirez, Dashevc, Glladno Sello, Gllobar, Poljancë, Shtutica, Tërstenik, dhe Vërbofc, të cilët shtrihen

Më shumë se 170 burra të etnisë shqiptare u futën në këtë xhami në Qirez më 30 prill 1999, atje ata u pyetën dhe u keqtrajtuar. Ditën tjetër dy grupe u çuan pranë minierës së Shavarinës ku rreth 121 burra u ekzekutuan.

në një rreth me rreze pesë kilometra e me qendër në Qirez. Shumë prej tyre deklaruan që një shqiptar i quajtur S.K., ish urdhëruar të numëronte të burgosurit, dhe ai kish numëruar 176 burra brenda xhamisë. S.K. më pas u ekzekutua. Disa dëshmitarë i thanë Human Rights Watch që numërimi nuk përfshinte një grup më të vogël burrash, të cilët u mbajtën në katin e sipërm të xhamisë. Cilado që të jetë shifra e saktë, qëllimi i numërimit u bë i qartë të nesërmen në mëngjes, më 1 maj. Pasi kaluan gjithë natën në xhami, burrat u nxorrën jashtë në dy grupe, i pari rreth orës 8.00, dhe i dyti rreth mesditës. Disa u rrahën. Në të dy rastet, të burgosurit u ndanë më tej në grupe më të vogla dhe u urdhëruan të hipnin në kamionë. Përmasat e grupit dhe numri i kamionëve ishin saktësisht të llogaritur nga numërimi i bërë një natë më parë. Për secilin grup, ishin tre kamionë, dhe të burgosurit u ndanë në grupe të përbërë nga njëzet e tridhjetë vetë.

Duke u bazuar në të gjitha deklaratat e dëshmitarëve, të cilët ishin të burgosur në xhaminë e Qirezit, rezulton që ata i ishin trembur ekzekutimit në atë moment. F.R., banori i Qirezit, i cili ish ndaluar në Baks, pasi kish lënë fshatin, ish pjesë e grupit të parë, që u nxorr jashtë xhamisë. Ai ish rrahur keqas, para se ta hipnin në grupin e parë të kamionëve:

Ne mbërritëm në xhaminë e Qirezit. Na vunë në rresht për dy. Thirrën një djalë shqiptar, dhe ky filloi të na numëronte. Në atë moment, ata hipën një person mbi një tank, dhe e çuan nja njëqind metra larg nesh. Morën një rrip, dhe me të i lidhën kokën. E urdhëruan të ngrinte duart lart. Ai eci rreth dhjetë metra, dhe në këtë moment, e qëlluan dy herë. Na urdhëruan të futeshim në xhami. Ishim rreth 175 vetë. Shumë prej nesh ishin nga Qirezi, Baksi, Shtutica, e Vërbofci....[E kaluam natën atje].... Të nesërmen në mëngjes, në orën 8.00.... na thanë të viheshim në rresht për dy e të rrinim me fytyrë nga muri Një orë më vonë, erdhën paraushtarakët....Ata na thanë se, kushdo që flet sërabisht, të dalë mënjanë. Dolën rreth njëzet vetë, të cilët i nxorrën jashtë [xhamisë]. I rrahën. Ne dëgjonim rënkimet prej dhimbjeve dhe të bërtiturat e paraushtarakëve. Ishte si të dëgjoje kafshë të egra. Na urdhëruan të dilnim jashtë derës dy e nga dy. Kur dola unë, një ushtar serb (apo ku e di unë çfarë ish) i tha tjetrit që unë isha një turk. Ai më gërvishti me një thikë në kokë. Një tjetër tha “ma lër mua atë.” Më çuan në qoshen e xhamisë. [Një tjetër] kish një thikë të madhe dhe zuri të të më shqyente

rrobat ... Më shqeu xhaketën. Pastaj më vendosi thikën në stomak. Por një ushtar tjetër tha “mos e vrit atë”, kështu që ai hoqi dorë nga veprimi që desh të bënte. Ndërsa po qëndroja atje, dikush më goditi më një copë xhami në kokë. Më thanë “ti je personi i dytë që do të vritesh.” Unë po rrija në këtë mënyrë (tregon pozicionin) me duart prapa kokës. [Njëri prej tyre] më theu një nga gishtat ... Im atë më pa të mbuluar nga gjaku [Pastaj] unë dhe një djalë tjetër u urdhëruam të hipnim në një kamion të verdhë. Fillimisht, ishin tre kamionë që u nisën për në Glllogofc ... Ne ishim në kamionin e fundit.⁷¹

Nëntëmbëdhjetë vjeçari A.A., banor i Shtuticës, bënte pjesë gjithashtu në grupin e parë që u nxorr jashtë xhamisë më 1 maj, herët në mëngjes. Ai dëshmoi për ekzekutimin me armë të një shqiptari dhe për djegjen për së gjalli të një tjetri:

Na çuan në oborrin e xhamisë në Qirez. Një oficer filloi të godiste. Më pas, ai zuri një burrë nga Vërbofci dhe e ekzekutoi mú përballë meje. Kur hymë ne, gjetëm shumë njerëz në xhamí. Ata i thanë S.K.-së, një banori të Glladno Sellos, të numuronte sa vetë ishin. Më kujtohet që ishin 176 shqiptarë në xhamí. Natën e kaluam atje. Të nesërmen në mëngjes, në orën 7.00 apo 8.00, ata na nxorrën përsëri jashtë xhamisë. Na ndanë në grupe – një grup e vendosën tek varreza e xhamisë dhe tjetrin në pjesën e prapme të xhamisë. Ishin rreth njëzet ushtarë. Na thanë “Do t’j’u çojmë tek varret e reja të Muhametit.” Më kujtohet që prapa nesh ishte një person i shtrirë për tokë, të cilin e dogjën të gjallë... Na thanë të qëndronim në gjunjë me duart prapa kokës dhe me vështrimin poshtë. Na kërkuan sërish pará.... Po përpiquesha të nxirrja paratë nga xhepi, por nuk mundesha ta bëja këtë vetëm me një dorë. Erdhi një ushtar me një thikë në dorë dhe më shqeu xhepin. Kisha veshur dy palë pantallona. Ndërsa po përpiquesha të zhvishja një palë, një ushtar më nxorri nga rreshti, dhe më pyeti pse kisha veshur dy palë pantallona. U thashë, “ngaqë ishte ftohtë e ngaqë kisha fjetur në pyll.” Ata më thanë “ti je i UÇK-së.”... Kërkova t’u shpjegoja se nuk isha ushtar i UÇK-së. Më thanë të kthehesha në rresht me të tjerët. Na hipën në një kamion. Ndërsa po i afrohem kamionit, një ushtar më goditi në kokë me një shishe, ngaqë nuk munda të hipja në kamionsepse isha i plagosur. Unë nuk e di se si, por ia dola mbanë të hipja në kamion. Ishim njëzet shqiptarë aty.⁷²

Një dëshmitar tjetër i grupit të parë, njëzet e katër vjeçari A.D. nga Tërsteniku, përshkroi gjithashtu djegjen e të burgosurve me gazolinë.⁷³

Nuk është e qartë nëse qëllimi i operacioneve në Qirez ishte të identifikoheshin pjesëtarë të UÇK-së apo thjesht simpatizantë të saj midis të burgosurve. Nga pyetjet e kërcënimet që u bëheshin të burgosurve, mund të merret vesh që kërkohet të bëhej identifikimi i atyre që ishin rreshtuar me kryengritjen. Historia e Z.K.-së, një dëshmitar nga Glladno Sello që u kap në “luginën e pyllit”, tregon që, cilatdo qofshin motivacionet, argumenti i anëtarësisë në UÇK-së ishte i pranishëm gjatë paraburgimit në xhaminë e Qirezit (dhe më vonë). Z.K.-ja tha:

Një major erdhi e kërkoi dikë nga ne që fliste serbisht. Një prej kushurinjeve tanë [S.K.], mori rolin e përkthyesit (më vonë, ai u vra)... Ishte e premte. Na thanë të hynim në xhami. Ai tha “të hënën, me përjashtim të pjesëtarëve të UÇK-së, ju të tjerët do të liroheni.”...Natën e kaluam atje. Të nesërmen erdhën paraushtarakët. Ata na bërtitën e na kërcënuan me thika në duar. Erdhën brenda e filluan të na rrahin, por kur panë që ishim shumë, na nxorrën jashtë, na vunë në rresht pëballë murit, dhe na rrahën deri sa ramë për tokë. Pasi na rrahën për dhjetë apo tridhjetë minuta, njëri prej tyre (i cili kish komandën) na urdhëroi të zhvisheshim. Ata më goditën me një armë automatike. Pas kësaj (ai që kish komandën) u tha ta ndalnin dhunën. Aty ish një shqiptar i plagosur. Dy paraushtarakë e morën dhe i thanë “ju jeni i lirë, por më përpara duhet të na tregoni cili ndër këta të tjerët është anëtar i UÇK-së.”...Ai shqiptari ishte shumë i frikësuar. Ai as që u bë merak se kush ish e kush nuk ish pjesëtar i UÇK-së, por u vuri gishtin disave prej nesh Midis të cilëve, edhe mua. U thashë që “unë nuk jam pjesëtar i UÇK-së.” Ata thanë “të lutem, mos na gënje sepse, nëse na gënjen edhe njëherë, do t’ju vrasim.” Sollën disa kamionë, dhe i nisën ca për Shavarinë, ca për në burgun e Lipjanit. Neve na thanë të ktheheshim brenda në xhami, e pas tri a katër orësh, ata erdhën e na morën ...⁷⁴

Siç del nga dëshmia e tij, Z.K.-ja bënte pjesë në grupin e dytë të të burgosurve që u mbajtën në xhami deri në orët e para të pasdites. Pavarësisht nga kjo diferencë, fati i mëtejshëm i të dy grupeve ishte po ai. Ata u ngarkuan në tre kamionë me shtretër të sheshtë (disa dëshmitarë nga secili grup thanë që kamionët ishin në ngjyrë të verdhë, por nuk

është shumë e qartë nëse u përdorën të njëjtët kamionë). Burrat u urdhëruan të shtriheshin në dyshemenë e kamionëve dhe pas çdo kamioni kish paraushtarakë të armatosur mbi makinat e tyre. Disa dëshmitarë thanë që paraushtarakët i shtrënguan ata të këndonin këngë serbe dhe i rrahën ata gjatë rrugës. Kamionët morën drejt qytetit të Glogofcit, dhe të paktën, dy kamionë nga secili grup u ndalën në minierën e Shavarinës pranë fshatit Cikatovë e Vjetër. Miniera e mbidheshme është pjesë e kompleksit të ferronikelit. Më 1 maj, më shumë se njëqind të burgosur u zbritën nga kamionët në Shavarinë, u vunë në resht, dhe u egzekutuan kohë pas kohe gjatë gjithë ditës.

Miniera e Shavarinës

Ndonëse u nxorrën jashtë xhamisë herët në mëngjes, grupit të parë ju desh të priste disa orë, derisa hipën nëpër kamionë. Një i mbetur gjallë i grupit të dytë tha se, grupi i parë i të burgosurve u mor nëpër kamiona rreth orës 11.00 paradite, gjë që konfirmohet nga një dëshmitar i grupit të parë, i cili tha se kamioni i tij kish mbërritur në Shavarinë rreth mesditës. Ndarja e të burgosurve në grupe më të vegjël dhe caktimi i një kamioni për secilin nëngrup duket se nuk është bërë sipas ndonjë kriteri të caktuar. Ndërsa ndarja në nëngrupe u bë rastësore, pasojat e rënda mbi ata që u përzgjedhën të hipnin në kamionin e dytë nuk ishin rastësore. I pari ndër tre kamionët u lejua të shkonte në drejtim të Glogofcit e më tej për në Lipjan. Kamioni i dytë e i tretë u ndalën në Shavarinë. Burrat e kamionit të dytë u urdhëruan të zbrisnin nga kamioni dhe u vunë në rresht përgjatë kanalit të kullimit buzë rrugës dhe u pushkatuan. Të burgosurit e kamionit të tretë ishin dëshmitarë të masakrës.

Siç u bë e njohur më sipër, F.R., që bënte pjesë në grupin e parë të të burgosurve të nxjerrë nga xhamia, ishte në kamionin e fundit. Ai dëshmoi mbi disa prej ekzekutimeve në Shavarinë:

Në shkuaam në një vend të quajtur Shavarinë. Kamioni i parë nuk ndaloi, ndërsa i dyti po. Kamioni i tretë ndaloi gjithashtu, dhe ata na thanë të çoheshim në këmbë [dhe] na thanë të shihnim tek kamioni tjetër. Ata thanë “Kjo gjë do të ndodhë edhe me ju.” Ata vranë pesë a gjashtë vetë disa metra larg nesh. Është fare pranë ferronikelit – është një vend i

quajtur Shavarinë. Pastaj, me sytë e mij, unë pashë tim ungj të zbriste nga kamioni, së bashku me një shtatëdhjetë vjeçar tjetër. Ata ishin pranë njëri-tjetrit përballë ushtarëve. Ushtarët ishin nja dhjetë a dymbëdhjetë

Fillimisht, ata pushkatuan grupet me pesë vetë – i pushkatuan një e nga një. Kur mbaruan me ta, filluan me grupet me pesëmbëdhjetë a gjashtëmbëdhjetë persona.

metra larg, thjesht duke parë në drejtimin e tyre. Kishte disa grupe njerëzish [numri i personave ishte i ndryshëm në grupe të ndryshme]. Fillimisht, ata pushkatuan grupet me pesë vetë – i pushkatuan një e nga një. Kur mbaruan me ta, filluan me

grupet me pesëmbëdhjetë a gjashtëmbëdhjetë persona. Pas kësaj, një ushtar tjetër erdhi e shtiu mbi njerëzit, të cilët ishin rrëzuar për tokë fare pranë nesh. Nuk munda të shihja më. U dëgjua një shpërthim i vogël, dhe serbët zunë të talleshin me ne. Ne tashmë po prisnim radhën për t'u pushkatuar. Ishim me fat që nuk na zbritën nga kamioni ...[pastaj] ata na çuan tek posta e policisë në Gllgofc...⁷⁵

A.S., banor i Baksit, i cili u kap në Fushën e Mollës, ishte në të njëjtin kamion me F.R.-në. Dëshmia e tij nënvizon terrorin, të cilit ju nënshtroan të burgosurit e kamionit të tretë, ndërsa ata shihnin me sytë e tyre ekzekutimin e bashkëfshatarëve:

Ata sollën tre kamionë, na futën brenda tyre e na bënë kokë më kokë. U nisën drejt Gllgofcit. Kur ne arritëm në Cikatovë, në Shavarinë, ata ndalën atje dy kamionë. Njerëzit e një kamioni u vranë të gjithë. I ndanë ata në tre grupe. Një pjesë [e forcave serbe] kishin gjerdanë të tërë me fishekë. Shtinë mbi ta, dhe ata ranë për tokë atje në atë gropë. Pastaj erdhi nga Gllgofci një makinë tjetër. Menduam se do të na vrisnin, por ata na çuan në Gllgofc.⁷⁶

Grupi i dytë ishte jashtë xhamisë rreth mesditës, ndonëse deklarata të dëshmitarëve thonë se për disa orë rresht, atyre nuk iu tha të hipnin në kamiona. Mënyra e transportimit dhe e ekzekutimit të tyre ishte pothuaj identike me atë të grupit të parë. Të burgosurit u urdhëruan të ndaheshin në grupe më të vogla, para se të hipnin në tre kamionat. Kamioni i parë shkoi në Gllgofc, ndonëse fillimisht ai ndali në Shavarinë për 30-60 minuta, kohë e mjaftueshme kjo, që shumë prej tyre të dëgjonin krisma

armësh, pa parë asgjë megjithatë. Kamioni i dytë e i tretë ndalën gjithashtu në Shavarinë. Këtë herë njerëzit u zbritën nga kamionat, u vunë në rresht dhe u vranë. Disa mundën të shpëtonin. Dëshmia e tyre është e vetmja mënyrë për të ndriçuar ngjarjen e asaj mesdite.

Banori i Poljancës Z.Z., dyzet e katër vjeçar, i cili dëshmoi rrahjen për vdekje të Ismet Prokshit pranë Vërbofcit, ishte njëri prej atyre që mbetën gjallë. Ai përshkroi se si mundi t'i shpëtonte vdekjes:

Na nxorrën jashtë xhamisë. Ishte ora 16.00, kur na hipën nëpër kamionë. Ishte 1 maj (Kishim kaluar një natë në xhami). Kamioni i parë përballë nesh mori rrugën për në Glogofc. Unë isha në kamionin e dytë me katër paraushtarakë të armatosur me automatikë të drejtuar mbi ne. Na kërkuan të këndonim “Serbia, Serbia.” Po shkonim në Shavarinë. Ata ndalën në kryqëzimin e dy rrugëve që të çonin në Dobrasevac e në Ferronikel. Unë nuk di gjë për kamionin tjetër, por në kamionin tim na ndanë në nëngrupe dhjetë vetëshe dhe na zbritën dhjetë e nga dhjetë ... Unë isha në nëngrupin e tretë, i cili përbëhej nga dymbëdhjetë vetë, kështu që kuptova se ishim gjithsej tridhjetë e dy vetë. Pranë meje ishte një djalë i quajtur [“Q.Q.”]. I preka dorën atij, dhe ai e kuptoi që po i thoja t’ia fuste vrapit. Ai ishte i pari që tentoi të ikte me vrap që atje. U nisa pas tij. Ishin tre paraushtarakë të armatosur dhe shtatë të tjerë me mitralozë. Ishin njëzet metra larg nesh. Ata filluan të shtinin mbi ne, sapo ne nisëm të vraponim. U plagosa nga një plumb në shpatull. Pastaj thashë: “Pse nuk më vrisni dot mua? – Unë jam një robot – ju nuk mund të më vrisni.” Ata na ndoqën për gati dy kilometra, duke shtënë mbi ne. Pas nja tre kilometrash, të shtënë nuk u dëgjuan më. Pashë një përrua [shkova drejt tij]. Isha i plagosur.... Tjetri, që ish me mua, po përpiquej të kujdesej për plagën. Ai më tha “ne duhet të ikim prej këtu e duhet të gjejmë një mjek.”.... qëndruam atje deri në të errur.... Në mbrëmje, unë shkova në Dashevc. Gjeta një mjek, i cili më dha ndihmën e parë.⁷⁷

Q.Q. (inicialet janë tjetër për tjetër), një banor i Dashevcit, i cili ishte zënë rob në Shtuticë (Shih më sipër), qëndroi pranë Z.Z. (inicialet gjithashtu të ndryshuara), ndërsa po prisnin të ekzekutoheshin. Ndonëse më pak e hollësishme, dëshmia e tij shkon në të njëjtin drejtim me ato të të tjerëve, që mbetën gjallë:

Na hipën nëpër kamionë. Nuk jam i sigurtë sa ishte ora – ndoshta 2.00 ose 3.00 pasdite.... Morëm rrugën në drejtim të Glllogut, dhe ata na rrahën gjatë gjithë rrugës. Na kërkuan të këndonim këngën “Serbia është e madhe.” Na rrahën brenda në kamion, derisa arritëm në Shavarinë. Unë isha në kamionin e dytë. Kamioni i parë shkoi në Glllogofc. Të gjithë ata që ishin në kamionin e dytë e të tretë, ishin ekzekutuar. Mbetëm gjallë vetëm unë dhe një burrë nga Poljanca. Na zbritën nga kamioni grupe-grupe. Unë bëja pjesë në grupin e dytë, por munda të ikja së bashku me [“Z.Z.”]. Nuk e di sa vetë u vranë, pasi nuk pashë asgjë. Besoj se është edhe një burrë tjetër nga Glladno Sello, që mbeti gjallë. Ne ishim me fat [që shpëtuan], sepse ata shtinë mbi ne për një kohë të gjatë...⁷⁸

Human Rights Watch nuk ishte në gjendje të gjente ndonjë të mbetur gjallë nga kamioni i tretë. Dëshmia e Q.Q.-së dhe e të tjerëve thonë se kamioni i tretë nuk arriti asnjëherë në Glllogofc. Asnjë prej atyre që ishin në këtë kamion nuk është bërë i gjallë deri më sot.

Besohet se numri total i të vdekurve në masakrën e Shavarinës është 121. Ky është numri i kufomave të gjetura në të dy vendet. Dyzet e nëntë kufoma u gjendën në kanalën e kullimit në Shavarinë, ndërsa shtatëdhjetë e dy kufoma të tjera mes atyre që u ekzekutuan në Shavarinë u zhvarrosën pranë shkollës në Cikatovën e Vjetër. Deri në tetor 1999, ndër dyzet e nëntë kufoma të Shavarinës ishin identifikuar tridhjetë e shtatë, dhe

Dyzet e nëntë kufoma u gjendën në kanalën e kullimit në Shavarinë, ndërsa shtatëdhjetë e dy kufoma të tjera mes atyre që u ekzekutuan në Shavarinë u zhvarrosën pranë shkollës në Cikatovën e Vjetër.

ndër shtatëdhjetë e dy kufomat e shkollës së Cikatovës ishin identifikuar pesëdhjetë e shtatë.⁷⁹ Numri 121 eventualisht përfshin njëzet e katër personat - apo një pjesë syresh – të raportuar të ekzekutuar më 16 prill në Cikatovën e Vjetër, ndërsa besohet se kanë qënë nëntëdhjetë burra gjithsej në të tre kamionët për të cilët u fol më sipër. Megjithatë, siç është bërë e njohur, shifra 176 e atyre që u morën nga xhamia më 1

maj është diçka më e vogël se sa shifra reale, pasi një grup më i vogël të burgosurish të katit të sipërm të xhamisë – praninë e të cilëve e dëshmojnë disa vetë – nuk është llogaritur. Cilido që të jetë numri total, ekzekutimet në Shavarinë na ballafaqojnë me dëshminë më të pakundërshtueshme

të natyrës sistematike të masakrave të kryera prej forcave të sigurimit serb gjatë pranverës së vitit 1999.

Paraburgimi dhe marrja në pyetje në Glogovac

Ata, të cilët hipën në kamionët “e sigurtë” në Qirez, u çuan në Glogofc dhe u mbajtën në paraburgim, u morën në pyetje, dhe u rrahën nga policia për pesë ditë të plota, dhe më pas u transferuan në vende të tjera paraburgimi apo në fshatrat pranë Glogofc, ku ata u vunë forcërisht të punonin. Të paktën një person u vra, ndërsa ishte i paraburgosur në Glogofc. A.S. nga Baksi e pa burrin që u zgjodh për ta çuar drejt vdekjes. A.S.-ja dëshmoi: “Ishte një burrë nga Glladno Sello i ulur pranë meje. Një ushtar na u afrua e tha, “unë dua të vras njërin prej tyre”, dhe kështu morën atë [burrin ngjitur me mua], e spostuan nja dhjetë a pesëmbëdhjetë metra më tutje dhe ne dëgjuam katër të shtëna.”⁸⁰ R.B. nga Shtutica ishte gjithashtu i pranishëm. Ai shpjegoi atë që kish parë: “Një polic me një shishe alkoli në dorë na u afrua dhe tha, ‘unë do të vras ndonjë shqiptar.’ Policët që ishin atje, i thanë se mund të zgjidhte shqiptarin që dëshironte. Ai mori një burrë nga Glladno Sella të quajtur Topila. Ai e çoi tek një shtëpi e djegur, dhe ne dëgjuam katër të shtëna. Ai nuk u kthye më.”⁸¹

Ata që ishin të paraburgosur në Glogofc nuk kishin ardhur të gjithë nga xhamia. S.G., një burrë gjashtëdhjetë e dy vjeçar nga Vërbofci, i cili u kap rob jashtë shtëpisë së tij, ishte sjellë drejtëpërdrejtë në Glogofc së bashku me tetëmbëdhjetë të burgosur të tjerë, banorë të zonës aty rrotull. Ata nuk u nganë me dorë deri në momentin që mbërritën në postën e policisë. Ata u rrahën egërsisht, ndërsa mbaheshin nën ruajtje policore dhe u mbajtën në paraburgim për pesë ditë të plota, derisa u transferuan në fshatra, ku ata u shtrënguan të punonin për forcat e sigurimit. S.G. shpjegoi atë që ndodhi me të mbërritur në Glogofc:

Na morën në Tërstenik e na çuan në Glogofc. Ishin njëqind policë në oborrin e stacionit të policisë në Glogofc. Në atë moment, numri i të burgosurve ishte vetëm nëntëmbëdhjetë. Shumë prej policëve mbanin në duar shkopinj e të tjerë kishin shufra hekuri. Filluan të na rrahin, [aq sa] shumë prej nesh humbën ndjenjat e u mbuluan nga gjaku. Një orë më vonë na çuan në një dhomë tjetër, ku ishin disa të burgosur të

tjerë. Pasi na lanë edhe një orë tjetër aty, na thanë të dilnim jashtë. Na thanë të ktheheshim me fytyrë nga muri. U vumë në rresht për tre. Na rrahën pa pushim nga ora 12.00 deri në orën 17.00. Askush nuk e dinte se ç'do të bëhej me ne. Qëndruam atje pesë ditë pa ngrënë – na jepnin ujë vetëm njëherë në ditë. Në krye të pesë ditëve, na nxorrën jashtë stacionit të policisë. Në këtë moment ishim bërë dyqind vetë. Na thirrën një nga një e na morën në pyetje, vazhduan të na rrihnin, ndonëse unë vetë atë ditë shpëtova paq pa u rrahur. Na morën kartat e identitetit dhe na i kthyen prapë. Menduam se do të na lironin, por ata lanë të lirë vetëm një djalë trembëdhjetë vjeçar dhe një burrë shtatëdhjetë e pesë vjeçar.... Për fat të keq, [forcat serbe] i vranë që të dy në Gllobar.... Pastaj sollën dy kamionë e na thanë të hipnim - e na rrahën gjithë kohën. Na ngucën në kamionë, mbyllën dyert e na çuan në Llapushnik....⁸²

Disa të burgosur u morën nga Gllogofci pothuaj menjëherë. Y.Y. (inicialet janë tjetër për tjetër), një banor pesëdhjetë e tre vjeçar nga Gllobari, i cili u kap në Vërbofc (shih më lart), u paraburgos në xhaminë e Qirezit, dhe pak më pas, me një kamion “të sigurt” u çua, duke kaluar në Shavarinë, në Gllogofc. Y.Y. u rrah dhe u mbajt për gjithë natën në Gllogofc. Ai konfirmoi lirimën e një të moshuari e të një djali, të cilët u vranë më pas në Gllobar. Përpara se të transferohej në burgun e Lipjanit, ai u çua në Prishtinë. Ai përshkroi çfarë ndodhi kur arriti në Gllogofc:

Në kamionin ku isha unë, gjendeshin rreth njëzet vetë. Nuk vranë asnjërin prej atyre që ishin në kamion. Na çuan në stacionin e policisë në Gllogofc, i cili është afër zyrave të bashkisë. Atje kish njerëz [të ndaluar] të tjerë. Së bashku, bëheshim pesëdhjetë vetë. Ata [policët] na rrahën me shufra hekuri, me shkopinj e me bisht lopatash. Na rrahën keqaz. Pasi ramë pa ndjenja në tokë, ata, për të na përmendur, na hodhën në fytyrë ujë, madje edhe benzinë [gazolinë]. Na thanë të çoheshim në këmbë e na rrahën përsëri. Në mbrëmje na sistemuan në kinemanë aty pranë, ku qëndruam deri të nesërmen. Ishim bërë tashmë gjashtëdhjetë vetë. Një ditë më vonë, ata [policët] na nxorrën jashtë, dhe disa civilë erdhën, na morën shënim emrat, datat e lindjes e na morën në pyetje një e nga një. Morën trembëdhjetë vetë nga ne, na hipën në makina policie, dhe na çuan në burgun e Prishtinës. Atje

kaluam një natë të tërë. Ishte data 2 maj. Më 3 maj, na çuan në Lipjan me një kamion të madh. Ndër ne nuk kish vetëm banorë të Gllgofcit, por edhe të tjerë nga Podujeva e Prishtina. Në burgun e Lipjanit ne u rrahëm shumë rëndë. Unë kalova atje njëzet e gjashtë ditë....Ndonjëherë na jepnin një bukë, që duhej ta ndanim në pesë pjesë, por kjo nuk ndodhte çdo ditë. Ishim njëzet e katër vetë në një dhomë. Nuk na rrahën çdo ditë, por sidoqoftë, na rrahën. Nga të rrahurat, unë mora një plagë në gjoks...⁸³

Më 26 maj, Y.Y. dhe gjashtëdhjetë të burgosur të tjerë u çuan me autobus në kufirin maqedonas, dhe u dëbuan nga Kosova. A.D., një njëzet e katër vjeçar nga Tërsteniku, dha pothuaj të njëjtën dëshmi, veçse shtoi se ish pyetur në qendrën e policisë në Prishtinë dhe në burgun e Lipjanit lidhur me UÇK-në.⁸⁴ Ai ishte pjesë e të njëjtit grup prej gjashtëdhjetë e një vetësh, të cilët u dëbuan më 26 maj. Marrja në pyetje dhe trajtimi i ndryshëm i këtij grupi na bën të mendojmë se autoritetet serbe ose dyshonin për lidhje të tyre me UÇK-në, ose i konsideronin më të rrezikshëm se sa ata të burgosur, të cilët punonin në fshatrat rrotull Gllgofcit.

Paraburgimi dhe puna e detyruar

Një pjesë e madhe e atyre të burgosurve në xhaminë e Qirezit, që mbetën gjallë, u transferuan më 5 e 6 maj nga Gllgofci në tre fshatra fqinjë. Shtatë prej të burgosurve të Qirezit të intervistuar nga Human Rights Watch deklaruan që ata ishin çuar me kamionë në fshatrat e Krajkovës, Vukofcit, dhe Poturkut dhe u lanë në dorën e forcave të sigurimit serb. Burrat u detyruan të punonin për gati gjashtë javë, deri në momentin e tërheqjes së forcave të sigurimit serb e jugosllav nga Kosova, në mesin e qershorit. Punët e kryera ishin hapja e transheve dhe pastrimi i bunkerëve. Dëshmitarët bënë të njohur incidente të rrahjes e të torturimit të të burgosurve nga duart e forcave qeveritare, ndonëse disa vunë në dukje se ishin ushqyer dhe, krahasuar me rastin kur ishin në duart e paraushtarakëve e policëve serbë në Qirez e Gllgofc, kishin përfituar një trajtim më i mirë.

R.B., një banor i Shtuticës, i cili mori shumë plagë plumbash gjatë ofensivës së 30 prillit, ishte midis atyre që u paraburgosën nga policia në

Gllgofc në javën e parë të majit. Më 6 maj, ai, së bashku me shtatëdhjetë e pesë vetë të tjerë, u çua në Krajkovë, dhe më vonë në Vukofc, ku ai u shtrëngua të punonte deri më 15 qershor. Ai i përshkroi kështu të zezat që kishin hequr:

Burrat u detyruan të punonin për gati gjashtë javë, deri në momentin e tërheqjes së forcave të sigurimit serb e jugosllav

Policia ushtarake erdhi pasdite e shoqëruar nga dy kamionë. Na hipën në kamionë – duke na shtrirë bythë më bythë. Na rrahën e na kërkuan të këndonim këngën “Kosova është Serbi.” Nuk kishim asnjë ide ku po na çonin, derisa kamioni ndali në fshatin Krajkovë. Na sollën pak bukë dhe ujë, dhe na ndanë në tre grupe – dy grupe me nga njëzet e pesë vetë dhe i treti me njëzet e gjashtë. I njëzet e gjashti isha unë. Na hipën në karrocerinë e kamionit dhe na çuan në fshatin Vukofc. [Atje] na ndanë në pesë grupe – katër grupe me nga pesë vetë dhe i pesti me gjashtë. Atë ditë na thanë të gërmonim pranë bunkerëve. Një djalë i ri që ish me mua po më thosh “ne jemi duke hapur varret tanë’, por unë i thashë të mos kish frikë, pasi nuk po bënim gjë tjetër, veçse po gërmonim një bunker. Në mbrëmje na vunë të gjithëve në të njëjtën dhomë....Në atë kohë na shanin e na rrihnin, sa herë që humbisnin ndonjë prej të tyre në betejat me UÇK-në apo nga bombardimet e NATO-s. Na jepnin ushqim – duhej të punonim – por as që bëheshin merak, nëse ishim të plagosur apo jo. Për trajtim mjekësor as që bëhej fjalë. Kisha gishtat gjithë plagë, por nuk mund t’u thoja atyre që isha plagosur nga ushtarët. U thashë që isha plagosur nga policët.

Disa dëshmitarë i thanë Human Rights Watch, se ata ishin trajtuar më mirë nga ushtarët se sa nga policët e paraushtarakët.

Z.M.-ja, një shtatëdhjetë vjeçar, e pësoi ngaqë hëngri një copë djath [pa marrë leje]. Një ushtar e bëri të qëndronte më këmbë mbi dy kërcunj për dy ditë me radhë. Nuk i dhanë as ushqim. Pas kësaj, e zhveshën me zor, e futën në një fuçi me ujë, dhe e lanë atje për gjithë ditën. Një ditë tjetër, ushtari e lidhi këmbë e duar dhe e la ashtu - i dha vetëm pak bukë. Në mbrëmje erdhën disa ushtarë, njëri prej të cilëve kish tri rripa të kuq në xhaketen e tij... Ai e zgjidhi Z.M.-në dhe zuri ta rrihte. Pas kësaj e lanë të flinte për tri ditë me radhë në dysheme. Sa herë që dyshonin se kish ndonjë rrezik – për mina fjala vjen – na detyronin të shkonim ne të parët... Qëndrova në paraburgim për dyzet e shtatë ditë.⁸⁵

Banori i Glladno Sellos Z.K., i cili bënte pjesë në grupin e njerëzve të paraburgosur në Vukofc, konfirmoi torturimin e Z.M.-së dhe faktin që grupi u shtrëngua të çante rrugën e pari, sa herë që dyshohej për rrezik minash. Z.K.-ja tha gjithashtu që në ditët e fundit të paraburgimit të tyre, ushtarët serbë kishin rrahur egërsisht S.G.-në, një ish-drejtor të PTT-së, për tri ditë me radhë.⁸⁶

Ka dëshmi që thonë se jo të gjithë ushtarët ishin të prirur të silleshin çnjerëzisht me të burgosurit. Disa dëshmitarë i thanë Human Rights Watch, se ata ishin trajtuar më mirë nga ushtarët se sa nga policët e paraushtarakët, duke vënë në dukje se u jepej bukë dhe ushtrohej më pak dhunë. Historia e A.A.-së, një nëntëmbëdhjetë vjeçari nga Shtutica, ilustron diferencat në këtë drejtim. Pasi i shpëtoi një masakre kolektive në pyjet afër Vërbofcit, ku mori një plagë në krah, e pasi u rrah kafshërisht nga paraushtarakët në xhaminë e Qirezit e nga policët në Glllogofc, A.A.-ja u transferua në një pikë ushtarake paraburgimi, dhe atje përfitoi trajtim mjekësor. Ai shpjegoi çfarë i kish ndodhur të mërkurën më 5 maj, pasi u çua në Krajkovë: “Kur arritëm në Krajkovë ata më goditën në po atë krah [ku isha i plagosur]. Më çuan në disa shtëpi atje dhe më thanë të pastroja garazhet. Ishte një vend, ku sipas shumë gjasave, do të qëndronim gjatë. Të nesërmen u thashë se isha i plagosur. Nuk na trajtuan keq atje – nuk ishte e njëjta me atë që ndodhte në stacionet e policisë. Në mbrëmje, njëri prej tyre, ai që komandonte, solli një mjek për mua. I kisha plagët të pakuruara prej shtatë ditësh. Të nesërmen (të premtën) më çuan në spitalin e Prishtinës Qëndrova atje për gjashtë javë.”⁸⁷

Qyteti i Glllogovcit

Qyteti më i madh në rajonin e Drenicës, Glllogofci, shtrihet në jugperëndim të Prishtinës, afro njëzet e pesë kilometra larg kryeqytetit. Para nisjes së luftimeve në Kosovë në mars 1998, Glllogofci kish një popullsi prej 12,000 banorësh, pothuaj që të gjithë shqiptarë etnikë. Megjithëse Drenica, si një bastion i UÇK-së, ishte një pikë fokale e konfliktit gjatë gjithë vitit 1998 dhe gjatë muajve të parë të vitit 1999, vetë Glllogofci, ashtu si shumë qyteza e qytete të Kosovës, nuk u prek nga luftimet apo dëmtimet. Policët serbë mbajtën vazhdimisht qytetin ndërsa stacioni i policisë u përdor shpesh si një qendër paraburgimi të shqiptarëve të arrestuar në

zonat përreth, sidomos gjatë ofensivës kryesore qeveritare në shtator 1998.⁸⁸ Abuzimi, arrestimet dhe rrahjet nga ana e policisë ishin një gjë e zakonshme deri në momentin që filluan bombardimet e NATO-s, më 25 mars 1999.

Operacionet e policisë serbe e ushtrisë jugosllave në fshatrat rrotull Glogofcit filluan menjëherë pasi u largua Misioni i Verifikimit të OSBE-së në Kosovë, më 19 mars 1999. Aty për aty, shumë shqiptarë etnikë të zonave rurale ikën apo u dëbuan prej fshatrave të tyre dhe u drejtuan në Glogofc.⁸⁹ Nga fundi i prillit, dyndja e personave të shpërngulur e rriti popullsinë e qytetit deri në 30 mijë dhe banorët strehuan një numër të madh të personave të shpërngulur në shtëpitë e tyre.

Ndërsa niveli i dhunës kundër civilëve në Glogofc gjatë fushatës ajrore të NATO-s ishte më i ulët se sa ai i dhunës së ushtruar në fshatrat e së njëjtës komunë, dëshmitë e njerëzve përshkruajnë dhunimin e shumëfishtë të të drejtave të njeriut e të ligjit humanitar në qytezë pas marsit të vitit 1999. Sipas raportimeve, të paktën pesë deri në nëntëmbëdhjetë civilë u ekzekutuan nga policët serbë e nga forcat paraushtarake në qytezë. Banorët e Glogofcit ju nënshtruan në mënyrë të përsëritur dhunës, paraburgimit, rrahjeve, kontrollit shtëpi më shtëpi, vjedhjes, e zhvatjes. Disa shtëpi, dyqane e biznese private u plaçkitën, u pretuan, dhe u dogjën.⁹⁰ U duk se bombardimi i uzinës së ferronikelit më 29 prill do të nxiste hakmarrjen kundër popullsisë civile nga ana e forcave të sigurimit serb në Glogofc, gjë që filloi me ofensivën e menjëhershme të 30 prillit në zonën e Vërbofcit, Baksit e Shtuticës. Duke filluar nga 1 maji, në harkun e pesë ditëve, u dëbua shumica e popullsisë nga qyteza dhe u dërguan në kufirin maqedonas.

Dëshmi të banorëve tregojnë një prani të madhe edhe të policëve serbë, edhe të paraushtarakëve. Dëshmitë e marra u referohen vazhdimisht serbëve të armatosur si burra me flokë të gjatë e me mjekër, si dhe me shami të lidhura në kokat apo krahët e tyre. Një person tha se disa paraushtarakë, për t'u sajuar një rreng civilëve, mbanin në mëngët e tyre edhe shenja dalluese të UÇK-së. Disa banorë të Glogofcit thanë se kishin parë pjesëtarë të Tigrave të Arkanit – çeta e paraushtarakëve e udhëhequr nga Zhejko Raznjatoviç, i akuzuar së fundi si kriminel luftime (Arkan) – por pretendimet e tyre mbetën të pakonfirmuara.

I vetmi person i identifikueshëm nga dëshmitarët ishte një zëvendës shef policie i njohur me emrin Lutka, që do të thotë “kukull” në serbisht. Emri i vërtetë i Lutka-s është Nebojsa Trajkoviç. Ky ish një polic i njohur në qytezë,

dhe banorët thanë se, në ndryshim nga shumë paraushtarakë, ai nuk u soll me egërsi, ndonëse u implikua në shumë vjedhje dhe ish organizatori kryesor i çpopullimit të detyruar në fillim të majit, duke u thënë shqiptarëve që duhet “të hipnin në autobuza ose të shkonin në këmbë në Shqipëri.”⁹²

Human Rights Watch vizitoi Glllogofcin më 25 qershor 1999, nëntë ditë pasi forcat e NATO-s kishin hyrë në qytezë. Shumë xhama dritaresh ishin të thyera, kish makina të djegura, dhe merrej vesh se kish patur një plaçkitje të madhe. Në qytezë ishin rreth pesëdhjetë shtëpi të djegura, shumica e të cilave ishin shtëpi private.

Vrasja e civilëve

Disa civilë u vranë edhe në Glllogofc gjatë prillit, ndonëse vrasjet ishin më të pakta se sa ato të kryera në fshatra. Human Rights Watch intervistoi më tepër se pesëmbëdhjetë banorë të qytezës si dhe një numër të personave të shpërngulur nga fshatrat përreth, të cilët ishin strehuar në qytezë. Shumica e të intervistuarve ishin në dijëni të 4-12 vrasjeve të kryera në Glllogofc, ndonëse njëri syresh pretendoi se u vranë nëntëmbëdhjetë vetë. Human Rights Watch pati mundësinë të konfirmonte nëpërmjet dëshmitarëve okularë vetëm vrasjen e Haxhi Selimit, Sokol Saitit dhe të dy burrave nga fshati i Banjicës. Një numër vrasjesh, thanë dëshmitarët, u kryen nga paraushtarakët dhe policët gjatë kontrollit dhe vjedhjeve shtëpi më shtëpi.

Menjëherë pas largimit të OSBE-së nga Glllogofci më 19 mars, sipas B.K.-së, banorët pesëdhjetë e dy vjeçar nga Glllogofci (dëshmitari nuk kujtonte datën e saktë), policia serbe ekzekutoi gjashtëdhjetë vjeçarin Haxhi Selimi dhe dy të shpërngulur nga fshati i Banjicës.⁹³ Ai shpjegoi se Selimi, një person i shpërngulur nga fshati i Negrovçës, ishte një nga dyzet personat që ishin strehuar në shtëpinë e tij në atë kohë. Tre oficerë të armatosur të policisë me uniforma të gjelbërta e me simbolin e shqiponjës së bardhë në xhaketat e tyre, erdhën në shtëpi rreth orës 10.00 paradite. Një prej oficerëve, i cili kish mustaqe dhe një lëkurë të zeshkët, kërkoi 2,000DM (afërsisht U.S. \$1042), tha ai, ndërsa burrat në shtëpi u detyruan të dalin jashtë. Sipas B.K.-së, Haxhi Selimi u qëllua shtatë herë me tytën e armës të ngjeshur në trupin e viktimës, nga oficeri mustaqelli. Dy prej goditjeve u dhanë pasi Selimi kish dhënë shpirt, tha ai. Dëshmitari dëgjoi

gjithashtu të shtëna të tjera dhe më vonë pa trupat e dy burrave nga Banjica, të cilët ishin ekzekutuar nga i njëjti oficer policie në oborrin e një shtëpie ngjitur.

Një numër vrasjesh, thanë dëshmitarët, u kryen nga paraushtarakët dhe policët gjatë kontrollit dhe vjedhjeve shtëpi më shtëpi.

Në pasditen e vonë të 28 marsit, paraushtarakët hynë në shtëpinë e Sokol Saitit në Glllogofc, duke i kërkuar pará e gjëra të tjera të çmuara. A.H., një pesëdhjetë e tre vjeçar i shpërngulur nga fshati Domanek, i cili po qëndronte pranë shtëpisë së Saitit, i tha Human Rights Watch, që paraushtarakët kishin informuar banorët lokalë, edhe atë sigurisht, se ata ishin “njerëzit e Arkanit.”⁹⁴ Ishin me uniforma të zeza, me grim të zi në fytyrat e tyre dhe me shami të lidhura rreth kokës. Sipas të njëjtit njeri, paraushtarakët shtinë mbi Seitin. Ai i tha Human Rights Watch, “E goditën në këmbë rreth orës 18.00. Ata e lanë aty të paprekur dhe nuk lejuan njeri t’i afrohet për t’i dhënë ndihmën e parë, deri sa ai vdiq prej humbjes së gjakut. Paraushtarakët qëndruan në shtëpinë e tij derisa ai vdiq, në orën 1.00 të mëngjesit.” Ndonëse nuk dëshmoi pushkatimin, fqinji i Saitit ndihmoi në varrimin e viktimës po atë ditë më vonë. Ky njeri pretendoi se kish dijeni edhe për dymbëdhjetë vrasje të tjera, ndonëse ai nuk kish parë me sytë e vet ekzekutimin apo kufomat e tyre.

Një dyzet e katër vjeçar nga Glllogofci, A.G., i tha Human Rights Watch se dy shqiptarë etnikë u vranë në apartamentin e tyre. Ai nuk pretendoi se kish parë me sy atë që ndodhi por, ndërsa paraushtarakët po vidhnin apartamentin e tij, ai dëgjoi të shtëna një kat më sipër. Ai tha:

Ata [paraushtarakët] hynë në apartamentin tim rreth orës 16.00. Ishte e premtë, 20 prill. Ishin dy vetë, të veshur me uniforma të gjelbëra. Ne të shtëpisë ishim tetëmbëdhjetë vetë. Ata hynë dhe shtinë në drejtim të tavanit. Ata thanë, “Nxirrni gjithçka keni, pará, marka gjermane, flori, ora!” Na morën edhe unazat e martesës.

Ne banonim në katin e katërt. Në apartamentin tjetër, ata vranë Brahim Shalën. Në shtëpinë e tij shkuan dy paraushtarakë të tjerë, dhe në dëgjuam një të shtënë. Ata thanë se e vranë atë, sepse ai kish veshur një qylaf [një kapuç i bardhë tradicional shqiptar, që mbahet nga të moshuarit]. Në katin e pestë vranë një tjetër – Hysen Morina – sepse ai pa drejt në sy policin. Ne dëgjuam të shtënat. ⁹⁵

Tetë banorë të tjerë të qytezës të intervistuar nga Human Rights Watch, tri gra e pesë burra, thanë se ishin në dijeni të vrasjes së nëntëmbëdhjetë civilëve të Glllogofcit aty nga fundi i marsit apo fillimi i prillit, ndonëse ata nuk kishin parë me sy as ekzekutimet, as kufomat. Ndër të vdekurit, sipas tyre, ishin tridhjetë e katër vjeçari Hysen Morina, i vrarë nga paraushtarakët gjatë një plaçiktjeje; Qazim Kluna (nga Pokleku); Sokol Hajrizi e Rrahim Krasniqi. Sidoqoftë, pohimet e banorëve këmbëngulnin që vrasje të tjera ndodhën gjatë kësaj periudhe, kryesisht gjatë vjedhjeve, plaçkitjes e pretimit. Pesë dëshmitarë thanë se përgjegjës për masakrat ishin paraushtarakët.

Paraburgimi e poshtërimi

Gjatë gjithë periudhës nga largimi i OSBE-së deri në dëbimin e popullsisë në fillim të majit, paraushtarakët e policët bënë vizita të shpeshta në shtëpitë e banorëve të Glllogofcit dhe të personave të shpërngulur. Deri në javën e tretë të prillit, këto vizita ishin të lidhura me vjedhjen e plaçkitjen, ndonëse kërcënimet me dhunë e trembën popullsinë, duke e detyruar ose të rrinte brenda shtëpive, ose të iknin që aty.

Më 22 prill, natyra e këtyre vizitave filloi të ndryshonte. Në harkun e një jave, çdo mëngjes, policët të rregullt kryen inkursione kundër banesave private dhe kontrole shtëpi me shtëpi, gjatë të cilave grupe të mëdha burrash ndaheshin nga familjet e tyre dhe çoheshin në stacionin e policisë. Pothuaj të gjithë burrat u rrahën pranë shtëpive të tyre apo gjatë rrugës për në stacionin e policisë, dhe një pjesë u shtrënguan të këndonin këngë nacionaliste serbe.

Ndonëse rrahjet ndodhën në stacionin e policisë dhe në garazhet e policisë, ku u mbajtën të izoluar shumë prej tyre, një pjesë e të paraburgosurve nuk munguan të thoshin se në stacion, policët u sollën përgjithësisht në mënyrë korrekte, deri atje sa ofronin edhe cigare. Shumica e të paraburgosurve u morën në pyetje mbi lidhjet e tyre me UÇK-në, dhe më pas u liruan, pasi ishin mbajtur jo më shumë se njëzet e katër orë nën ruajtje. Trajtimi i tyre është në kontrast të thellë me trajtimin që iu bë grupit të të burgosurve të “Qirez”-it, të cilët u ndaluan nga policët në Glllogofc gjatë javës së parë të majit (shih më sipër).

Një tridhjetë e pesë vjeçar nga Glllogofci bënte pjesë në grupin e parë të të ndaluarve. Ai i tha Human Rights Watch:

Policët erdhën në orën 8.00 të mëngjesit. Ishte 22 prill... Na nxorën të gjithëve nga shtëpia... Ndanë mënjanë burrat e moshës 14-60 vjeç dhe më një anë tjetër gratë, fëmijët dhe të moshuarit. Na vunë përballë një muri dhe na kërcënuan se do të na vrisnin, duke na pyetur, “duhet t’ju vrasim apo jo?” Nëntëdhjetë përqind e burrave u rrahën, ndërsa nxireshin nga shtëpitë. Më pas na thanë të merrnim rrugën drejt stacionit të policisë. Na futën të gjithëve në garazhin e stacionit... [dhe] na thanë, “Ju nuk jeni më të sigurtë. Tani e tutje, do të jeni në dorë të ushtrisë...” Rreth orës 15.00, u liruan personat e fundit.... Pyetja që na u bë ishte, nëse kishim qënë pjesëtarë të UÇK-së.⁹⁶

Kontrollet, rrahjet e ndalimet e 22 prillit u përsëritën gjatë gjithë javës. Më 24 prill, banorit të Glllogocit (në qendër të qytetit, mu pranë stacionit të policisë), I.X., pesëdhjetë e nëntëvjeçar, iu bë një vizitë. Ai i tregoi Human Rights Watch:

Dhjetë ushtarë e paraushtarakë erdhën në shtëpinë time rreth orës 8.00. Ata trokitën në derë. [Kur e hapa derën] më drejtuan armët dhe më urdhëruan të ngrija duart lart. Më nxorën jashtë me gjithë familjen dhe na kontrolluan.... Rrahën burrat e plaçkitën shtëpinë. Më goditën dy herë brenda në shtëpi, ndërsa bënë kontrollin. Djemtë e mij u rrahën jashtë në rrugë dhe u çuan në stacionin e policisë.⁹⁷

Ndonëse nuk u ndalua për shkak të moshës dhe ndonëse djemtë e tij u liruan shpejt, mesazhi i vizitës ishte i qartë: “Ata nuk do të na linin asnjë sekondë të qetë.” I.X. tha: “Sa herë që ata hynin në shtëpi, ne tashmë ishim të përgatitur për vizitën e tyre.”

Disa banorëve të Glllogocit iu bënë vizita si nga ushtarët, ashtu edhe nga policët. Më 25 prill, rreth orës 9.00, policët i bënë një vizitë në shtëpi B.B.-së, një pesëdhjetë vjeçari nga Glllogoci. Burrat u vendosën në rresht me fytyrë nga muri. Më të rinjtë u çuan në stacionin e policisë, ku u rrahën. Po këtij personi iu bë një vizitë e dytë nga ushtarët. Ai i tha Human Rights Watch:

Tri-katër ditë pas ardhjes së policëve, ia behën ushtarët rreth orës 1.00 pasdite, dhe zunë të na ngacmonin. Na morën kartat e identifikimit, dhe si kusht për të na i kthyer përsëri, na kërkuan 100 marka gjermane.

Pasi paguam paratë, na i ridhanë kartat e identifikimit. Më pas, na kontrolluan nëpër xhepa.⁹⁸

Inkursionet e ndalimet vazhduan më 28 e 29 prill, ditët kur NATO bombardoi për herë të parë uzinën e ferronikelit. Një person rreth të dyzetave, i shpërngulur nga Abri e Epërme, i cili qëndroi në qendër të Gllgofcit, përshkroi çfarë i ndodhi gjatë një operacioni në mëngjes:

Policët erdhën rreth orës 8.00, më 28 prill. Na bënë kontroll ... e na pyetën, nëse kishim armë. Bënë një kontroll të imtë në shtëpi, por nuk gjetën gjë.... Në orën 9.00, ne [tetëdhjetë e tre burra] u çuam në stacionin e policisë. Ishte një garazh. Na vunë me fytyrë nga muri e na thanë, “nëse ktheni kokën prapa, do t’ju qëllojmë.”... U mbajtëm atje deri në orën 2.00 pasdite. Njerëz të tjerë u mbajtën atje tre ditë me radhë...Një inspektor i Ministrisë së Brendshme, i cili ishte i veshur me uniformë civile, na mori në pyetje në gjuhën shqipe.... Zëvendës shefi i policisë, “Lutka” [Nebojsa Trajkoviç] ishte gjithashtu i pranishëm, ndërsa më morën në pyetje mua. Ai tha, “Ne po ikim dhe ushtria do të zërë vendin tonë. Duhet të gjeni vend e të futeni. Nëse do t’ju gjejnë, do t’ju ekzekutojnë aty për aty.”⁹⁹

Një i ndaluar tjetër, R.M., i tregoi Human Rights Watch çfarë i ndodhi në stacionin e Policisë, në momentin që u bombardua uzina e ferronikelit. Ai tha:

NATO zuri të bombardonte uzinën e ferronikelit rreth orës 2.00 pasdite. Ne u ndodhëm në stacionin e policisë, dhe një oficer i lartë me grada (yje) në supet e tij na tha, “Ju e kërkuat NATO-n, dhe shihni tashti se çfarë po na bëjnë.” Ai goditi një pjesë prej nesh me bishtin e një lopate.¹⁰⁰

N.B., një person tjetër, i cili u ndalua më 30 prill, shpjegoi se si u arrestua dhe se si policët reagan ndaj tyre, kur u bombardua uzina e ferronikelit:

Ata më morën më 30 prill, rreth orës 8.00 të mëngjesit. Isha në shtëpinë time, në qendër, kur nja nëntë policë e rrethuan shtëpinë. Ata morën të gjithë burrat nën të gjashtëdhjetat, të cilët bëheshin nja 150 vetë. Na çuan në stacionin e policisë. Gjatë rrugës për në stacion na rrahën

me bisht lopate. Ishin veprime normale për policët. Ne ecnim me duart tona të lidhura pas kokës dhe u detyruam të këndonim këngë serbe. Na vendosën në garazhin e makinave. Shumë prej nesh u liruan pas një orë e gjysëm, por nja dyzet të tjerë, përfshirë mua, na mbajtën atje. Qëndruam deri të nesërmen në orën 5.00 pasdite. Kur NATO sulmoi uzinën e ferronikelit, policët i kapi nervozizmi. Ata na rrahën. Më kapën prej flokësh dhe ma përplasën kokën në mur. Disa të tjerë u vunë në punë për të pastruar stacionin. Ata u rrahën gjithashtu.

Na vendosën në një dhomë të shtëpisë së kulturës, që është afër stacionit. Atje ishin dyzet vetë të tjerë, të cilët ishin ndaluar një ditë më përpara. Ata na thanë, “ju e kërkuat NATO-n dhe ja ku e keni tani.” Nëntë vetë u morën më vete për t’u pyetur, por pak më vonë ata u liruan.¹⁰¹

Ngjarje të mëtejshme na bindin se këto operacione ishin preludi i dëbimit masiv të popullsisë: duke shtënë frikën mes popullsisë, forcat e sigurimit i hapën udhën largimit të dhunshëm të popullsisë nga qyteza.

Dëbimi i detyruar

Për një pjesë të banorëve të Glllogofcit, paraburgimi ishte një gjë që pritej nga momenti në moment. Një grup i vogël njerëzish që banonin në qendër të qytetës u informuan më 24 prill që po arrinin autobuzë, të cilët, në varësi të dëshirës, do t’i çonin në kufirin maqedonas. Ata ishin grupi i parë i banorëve që la qytetën, e cila kish qënë praktikisht nën rrethim qysh prej 19 marsit. Një prej banorëve, një njëzet e tre vjeçar, e kish mjaft të qartë çfarë do të ndodhte:

Të shtunën (24 prill) erdhën në shtëpitë tona dhe na thanë të dilnim jashtë. Ndërsa bënin kontrollin e shtëpisë, ata më morën mua, dhe më detyruan të mbaja hapur derën e shtëpisë. Policët goditën xhaxhain tim dhe mua.... Na morën e na nxorën në rrugë. Policët [në rrugë] ishin më të egër. Na kërcënuan se do të na vrisnin....I mblodhën burrat nga shtëpitë e tyre dhe na çuan tek stacioni i policisë. Atje na thanë, “nuk ka më siguri në qytetë. Dëgjuam në lajme që ne po ju mbajmë ju si pengje. Po ju sjellim autobuzë dhe do t’ju çojmë në kufirin maqedonas, nëse doni.”

Më 26 prill, rreth orës 11.30, policët shkuan derë më derë në zonën qendrore të Glllogocit, duke i lajmëruar banorët se ishin gati dy autobuza për në Maqedoni, dhe se ata ishin të lirë të iknin apo të qëndronin. Policët, midis të cilëve ishte sipas shumë dëshmimeve edhe Petar Damjanac, shefi i policisë së Glllogocit dhe Nebojska Trajkoviç, zëvendës shefi i njohur me emrin “Lutka”, u parashtruan njerëzve alternativat e kufizuara që u mbeteshin. Sipas M.S.-së, një gruaje njëzet vjeçare me banim në Glllogoc, “Shefi i policisë erdhi së bashku me një oficer tjetër të policisë, dhe tha, “ne nuk ju detyrojmë që të ikni, por tash e tutje, komandën në këtë vend do ta ketë ushtria.”¹⁰³ Ishin gati dyqind banorë, të cilëve iu tha se, nëse mbeteshin aty, jeta e tyre nuk ish më e garantuar, dhe se ata kishin në dispozicion vetëm pesëmbëdhjetë minuta për të marrë vendimin. Shumica vendosën të iknin, dhe hipën në njërin prej dy autobuzëve që prisnin, pasi paguan pesëdhjetë marka gjermane për person (fëmijët u përjashtuan nga pagesa). Më tej, pa asnjë problem, u transportuan drejt kufirit maqedonas, ku arritën në orën 4.00 pasdite. Transporti me autobuzë ishte i mirorganizuar nga autoritetet serbe: disa refugjatë thanë se rruga deri në kufi ishte pa pengesa, sepse autobuzët kishin një leje kalimi speciale nga Ministria e Punëve të Brendshme, e cila autorizonte transportin e sigurtë nëpër të gjitha pikat e kontrollit e të bllokimit gjatë rrugës.

Dëbimi masiv i banorëve të Glllogocit dhe i personave të shpërngulur që gjendeshin në këtë qytezë filloi veç pesë ditë më vonë, më 1 maj. Koha e nisjes duket se është e lidhur me bombardimet e NATO-s mbi uzinën e ferronikelit dhe me ofensivën e 30 prillit kundër fshatrave Vërbofc, Shtuticë, Baks (shih më sipër seksionin mbi ofensivën e 30 prillit). Vijoi e njëjta mënyrë organizimi për dëbimin masiv, me autobuza që transportuan brenda pesë ditësh mijra njerëz në drejtim të kufirit jugor. Autobuzët shkuan ose drejtëpërdrejtë në kufirin maqedonas, ose në ndonjë rast, në stacionin hekurudhor pranë Fushë-Kosovës, ku bëhej tranziti për në Maqedoni. Të gjithë të rriturve, nëse ata çoheshin drejt e në kufi, u kërkoheshin 50 marka gjermane; nëse ndiqnin rrugën e tranzitit me tren, u kërkoheshin 25 marka gjermane. Si mënyrë pagese, në vend të parave pranohej edhe karburant. Përsërisim, që ishin policët e Glllogocit ata që ishin përgjesës për informimin e popullit mbi lëvizjen e autobuzëve dhe për shoqërimin e njerëzve deri tek autobuzët apo tek trenat. Shumë dëshmitarë identifikuan zëvendës shefin e policisë të njohur me emrin “Lutka” si përgjegjës in

... na rrahën me bisht lopate.

organizimit të dëbimit masiv dhe të informimit të banorëve me lajmin se policët “nuk mund të garantonin më jetën e tyre”, pa harruar të theksonin se vendimi për të ikur ishte “fakultativ”.

Të shtunën, më 1 maj, në orën 10.00, një grup personash të shpërngulur nga Cikatova e Vjetër dhe Poklekut, paguan 50 marka gjermane për kokë

Shumë dëshmitarë identifikuan zëvendës shefin e policisë të njohur me emrin “Lutka” si përgjegjës in e organizimit të dëbimit masiv dhe të informimit të banorëve me lajmin se policët “nuk mund të garantonin më jetën e tyre”

dhe u hipën autobuzëve për në Maqedoni. Sipas A.H., një pesëdhjetë e tre vjeçari të shpërngulur nga Domanek-u, po atë ditë, disa Land Rovers të bardhë e të blinduar lajmëronin orare të tjera nisjeje për në Maqedoni, me mesazhin : “Ne nuk mund t’iu mbrojmë ju, por rruga për të ikur drejt kufirit do të jetë e hapur, dhe askush nuk do t’iu prekë.” Të nesërmen, ky person u nis për në qendër të qytezës, hipi në një nga të njëzet e pesë autobuzat, të cilët u nisën në orën 10.00 paradite.¹⁰⁴ Një shtatëdhjetë e tre vjeçar, i shpërngulur tjetër nga Glladno Sello i tha Human Rights Watch, që ai u nis po atë ditë dhe në po ato rrethana.

Të nesërmen në mëngjes, të martën më 3 maj, policët bënë një vizitë në disa apartamente banimi në qytezë. Sipas një shtatëmbëdhjetë vjeçari, “Kush prej nesh kish kish një apartament në Gllgofc, nuk donte të ikte....[por] ata hynë me forcë në shtëpitë tona dhe na thanë të dilnim jashtë, pasi ushtarët kishin nevojë për apartamentet.”¹⁰⁵ Kur ky djalë doli jashtë pallatit së bashku me familjen e tij, autobuzët po prisnin. Dy dëshmitarë të tjerë të intervistuar nga Human Rights Watch i lanë shtëpitë e tyre po atë ditë.

Sipas H.M.-së, një dyzet e gjashtë vjeçar nga Gllgofci, boshatisja e apartamenteve të banimit vazhdoi edhe më 4 maj. Ky i tha Human Rights Watch, “policët hynë në pallat në orën 9.00 paradite. Ata po shkonin pallat më pallat. Na bënë shenjë me dorë se duhej të iknim. Ishte një zëvendës shef me emrin “Lutka”, i cili përgjigjej për evakuimin.”¹⁰⁶

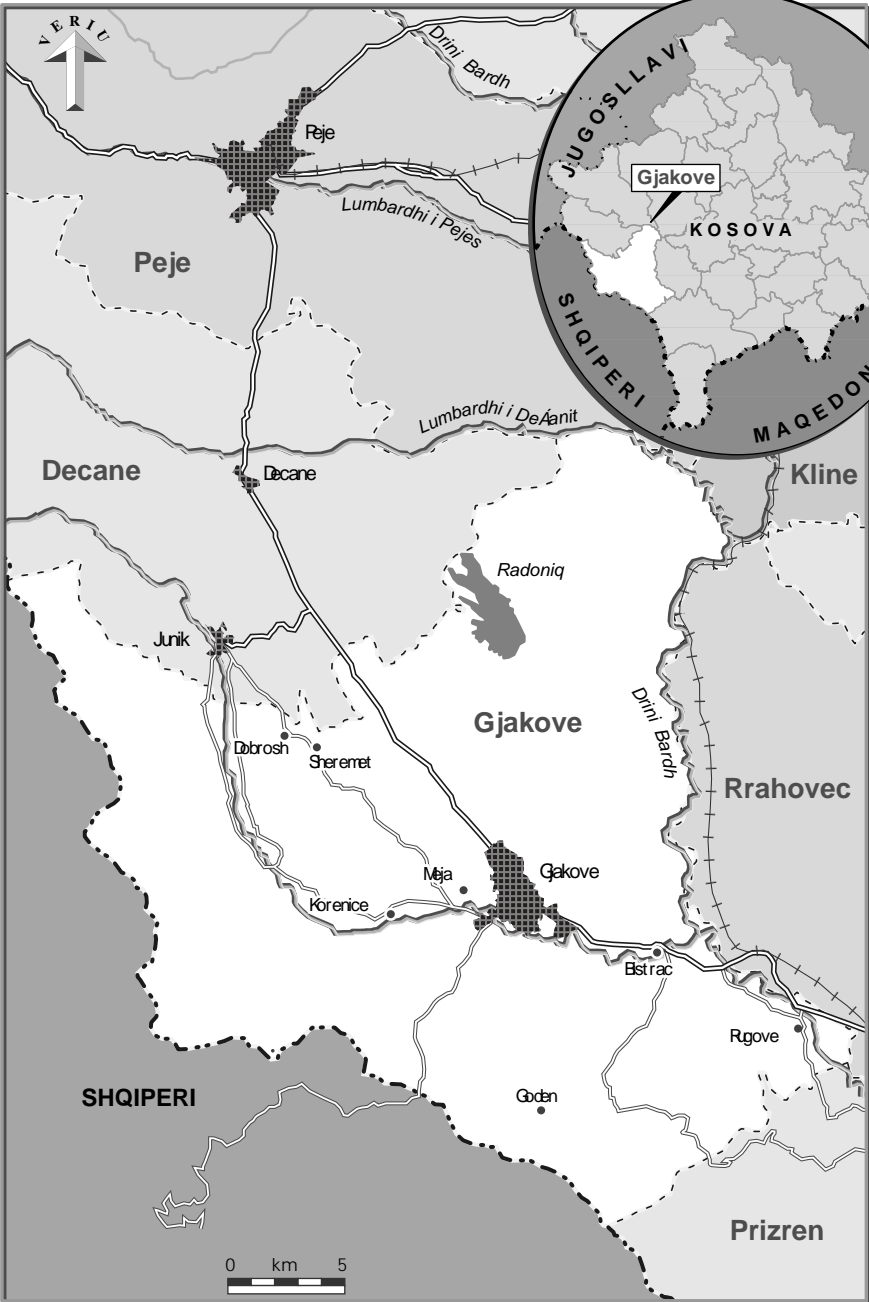
Një dyzet e gjashtë vjeçar nga Gllgofci, i cili u transferua po atë ditë tek stacioni i trenit pranë Fushë-Kosovës, pohoi të njëjtën gjë.

Ata [policët] po ecnin nëpër rrugë e po bërtisnin. Ishte ora 9.00 apo 10.00 paradite. “Dilni jashtë sa më shpejt të jetë e mundur, shkoni tek stacioni dhe hipni në autobus,” - na thanë ata. Kështu që ne morëm

ushqim për fëmijët, plaçkë për të veshur e ikëm nga shtëpia. Tek stationi, autobuzët po na prisnin të vendosur në rresht. Autobuzët bënëin rrugën vajtje-ardhje për në Miloshevë (pranë Fushë-Kosovës), dhe prej andej, njerëzit hipnin në trena. Duhej të paguanim një biletë për çdo person të rritur, e cila kushtonte njëzet e pesë marka gjermane. Arritëm në Miloshevë rreth orës 5.00 pasdite. Na thanë të zbrisnim nga autobuzët, dhe policët na hipën aty për aty në tren. Nuk na lanë të iknim majtas apo djathtas – itinerari ishte i pëcaktuar nga dera e daljes së autobuzit tek dera e hyrjes së trenit. Prirëm dy orë aty. Pasi na bënë njëzet persona së bashku në një kompartiment – ishim shumë të ngjeshur, më tej nuk patëm më probleme...Në tren kish eskorta policie...¹⁰⁷

Deklarata të dëshmitarëve të tjerë, të cilët ikën më 4 maj, përforcojnë sa u tha më sipër. A.H.-së, një pesëdhjetë e nëntë vjeçari nga Glllogofci (saktësisht nga Domaneku), i cili iku në të njëjtën ditë, policët i thanë: “Kushdo që ka karburant e një mjet lëvizës të vetin, mund të ikë.” Kisha pëmbëdhjetë litra naftë në zëtorin tim, kështu që ata më lanë të hipja në autobus. Përndryshe, ata kërkonin pesëdhjetë marka gjermane.”¹⁰⁸ Një tjetër, i shpërngulur prej Abrisë së Epërme tha se kish parë “pesëmbëdhjetë autobuzë në një zonë të hapur [në Glllogofc]. Atje kish më shumë se një mijë njerëz që prisnin.”¹⁰⁹

Sipas atyre që u detyruan të linin qytezën, dëbimet vazhduan më 5 maj, ndonëse në përmasa më të vogla. Në atë moment, shumica e banorëve dhe e të shpërngulurve ishin nisur. Aksioni policor në ditët e para të majit kish synuar vetëm dëbimin sistematik të popullsisë civile të Glllogofcit. Pas javësh të tëra poshtërimesh, kanosjesh, plaçkitjesh nga ana e paraushtarakeve e policëve, ashtu si dhe pas vrasjesh sporadike, pakësimit të furnizimit me ushqime, pranisë së rëndë ushtarake e policore dhe ndalimit të përkohshëm të qindra burrave, popullsia civile nuk kish rrugë tjetër, veçse të mos refuzonte ofertën për t’u nisur drejt Maqedonisë, sidomos kur ju thuhej që jeta e tyre nuk mund të garantohej më. Vetëm një numër i vogël njerëzish mbetën aty; shumica u shndërruan në refugjatë.

Michael S. Miller / Human Rights Watch, 2002

KOMUNA E GJAKOVËS

Sipas të dhënave të UNHCR-së, popullsia e para luftës e komunës së Gjakovës kishte afërsisht 131,700 banorë, nëntëdhjetë e tre përqind e të cilëve ishin shqiptarë etnikë.¹ Për shkak të pozicionit gjeografik përgjatë kufirit me Shqipërinë, kjo zonë u përfshi në mënyrë të veçantë nga vorbulla e luftës gjatë vitit 1998 e gjatë muajve të parë të vitit 1999. UÇK-ja ishte aktive në fshatrat e komunës dhe e përdori rajonin kufitar për kontrabandën e armëve.

Abuzimet qeveritare morën përmasa më të mëdha me tërheqjen e misionit të Verifikimit të OSBE-së më 20 mars, por u intensifikuan në mënyrë dramatike pas fillimit të sulmeve ajrore të NATO-s më 24 mars. Fshatrat kufitarë në veriperëndim të Gjakovës, në drejtim të Junikut, u shpupulluan. Personalitete të njohura shqiptare të qytetit të Gjakovës, përfshirë ata që kishin punuar me OSBE-në, gjurmoheshin për t'u vrarë, ndërsa qendra e vjetër e qytetit u dogj. Ashpërsia e veprimtari qeveritar kundër civilëve në këtë qytet duhet parë përveç të tjerash si një raprezalje pas luftimeve në rrethinat e Cabratit midis UÇK-së e forcave qeveritare (shih më poshtë).

Shumë fshatra të komunës u goditën gjithashtu shumë rëndë.² Siç është shpjeguar më poshtë, më shumë se njëqind burra mungojnë qysh prej sulmit të 27 prillit në Korenicë. Po atë ditë, mijra shqiptarë të fshatrave në veriperëndim të Gjakovës, të vendosur në një kolonë të stërmadhe, u dëbuan me forcë në drejtim të Shqipërisë. Në fshatin e Mejës, burrat u ndanë nga kolona, dhe pothuaj 300 syresh mungojnë edhe sot e kësaj dite (verifikimi i fundit është bërë në prill 2001). Njëzet burra u ekzekutuan në Goden më 25 mars.

Meja ishte gjithashtu objektivi i i goditjes së NATO-s, dhe disa bomba

ranë mbi një kolonë shqiptarësh që zhvendoseshin brenda kufijve të komunës. Po atë ditë, pak më vonë, NATO bombardoi një kolonë tjetër të shpërngulurish pranë fshatit Bistrashin.³ (për hollësi të mëtejshme, shih Fushatën Ajrore të NATO-s)

QYTETI I GJAKOVËS

Ndër qytetet kryesorë të Kosovës, Gjakova ishte qyteti që ju nënshtrua dhunës më të madhe kundër civilëve. Ndonëse nuk u dëbuan të gjithë banorët e qytetit (100 mijë, ku përfshiheshin edhe 20 mijë persona të shpërngulur), kërcënimet e vrasjet shtrënguan pjesën më të madhe të popullsisë ta linin Gjakovën. Policët e paraushtarakët serbë, ashtu si dhe ushtarët jugosllavë, vranë vetëm në qytet midis 24 marsit e 12 qershorit rreth 200 vetë, ndërsa shumë të tjerë u vranë në fshatrat aty rrotull, si në Mejë e Korenicë. Nja 1200 persona të tjerë të komunës së Gjakovës rezultojnë të humbur, të paktën deri në shkurt të vitit 2000. Nja 150 të tjerë u arrestuan gjatë luftës dhe u çuan në Serbi, ku u dënuan e u burgosën nga gjykatat serbe me akuzën për “akte terroriste”, ndonëse shumë syresh u liruan më vonë.

Dhuna në Gjakovë ishte e mirorganizuar. Megjithëse vrasja e civilëve ish një ngjarje e përditshme, dhuna e shkatërrimi i shproporcionuar morën formë në periudha të veçanta dhe u dukën të mirëkoordinuara prej forcave të sigurimit. U organizuan gjithashtu do masakra masive, si për shembull ekzekutimi në mbrëmjen e 1 prillit i njëzet vetëve brenda një shtëpie, të cilët ishin të moshës 2-73 vjeç. Sipas shumë gjasave, banorë të njohur të qytetit, si avokatë, mjekë, veprimtarë politikë, kërkoheshin për t'u vranë.

Më aktivët në represionin ndaj Gjakovës

Ndër qytetet kryesorë të Kosovës, Gjakova ishte qyteti që ju nënshtrua dhunës më të madhe kundër civilëve. ish in policët lokalë, policë nga pjesët e tjera të Serbisë, ushtarët, paraushtarakët, të cilët vepronin që të gjithë në mënyrë të koordinuar. Dëshmitarët identifikuan disa policë lokalë, ashtu si edhe disa serbë që banonin aty. Thanë gjithashtu se midis atyre që ndihmonin policinë

për të identifikuar individë, sidomos veprimtarë politikë, biznesmenë të suksesshëm apo familjarë e të afërm të pjesëtarëve të UÇK-së, ishin edhe disa shqiptarë të Gjakovës.

Afërsia e Gjakovës me kufirin shqiptar ishte një faktor i rëndësishëm që motivonte intensitetin e dhunës. Malet aty rrotull përbënin një rrugë të zakonshme për infiltrimin e armëve e përforcimeve njerëzore në dobi të UÇK-së, gjë që e bëri qytetin nga pikëpamja strategjike shumë të rëndësishëm. Nga 7 deri në 11 maj, në Cabrat e në rrethinat e qytetit u zhvilluan luftime të ashpra shtëpi më shtëpi midis forcave qeveritare e UÇK-së – gjë që u pasua nga një dhunë intensive shtetërore kundër civilëve, si dhe nga paraburgosje të një numri të madh shqiptarësh.

Gjakova ishte e shquar gjithashtu për një traditë të rezistencës e për një ndjenjë të krenarisë kombëtare, dhe ky fakt sigurisht ndikoi në vendosmërinë e qeverisë për të ushtruar dhunë. Popullsia e qytetit – mbi 90% ishin shqiptarë etnikë – mbështesnin fuqimisht Lidhjen Demokratike të Kosovës (LDK), partinë më të rëndësishme të shqiptarëve të Kosovës në vitet '90, dhe shumë të rinj të Gjakovës u bashkuan me UÇK-në gjatë vitit 1998 e 1999. Shqiptarët e Gjakovës besonin gjithashtu se mëria e serbëve me këtë qytet lidhej me namën e tij si një qendër intelektuale e kulturore në Kosovë.

Ngaqë rreth 25% e popullsisë mbeti në qytet gjatë luftës, dëshmitë nuk mungojnë, dhe një numër dëshmitarësh të besueshëm patën mundësinë të vëzhgonin plaçkitjen, djegjen, dhe masakrat që përfshinë qytetin. Midis dëshmitarëve gjenden një numër punëtorësh të bashkisë, të cilët u urdhëruan nga policët të zhvendosnin e të rivarrosnin viktimat. Faton Polloshka, shef i Drejtorisë së Punëve Publike për Bashkinë e Gjakovës, dhe ekipi i tij i përbërë nga tetë punëtorë, që të gjithë romë⁴, kujtojnë shumë prej emrave të viktimave, datën e vendin e ekzekutimit të tyre, si dhe detaje të përgjithshme të ngjarjeve në Gjakovë. Kish vetëm pak vetë që bënë pjesë në personelin jo ushtarak, e të cilët mund të lëviznin lirisht nëpër qytet. Polloshka i tha Human Rights Watch:

Çdo ditë kish dy, tri, katër apo pesë [vrasje]. ... Nëse ish vetëm një kufomë, ne shkonim me një makinë. Nëse ishin dy, shkonim me dy makina. Nëse ishin më shumë, ne shkoni me zëtor.⁵

Polloshka e vartësit e tij thanë se policia serbe katalogoi në mënyrë sistematike të gjithë viktimat, si ndodhi edhe në rastin e Pejës. Ata thanë, se shumë prej viktimave u identifikuan dhe u fotografuan dhe se një hetues i gjykatës me emrin Marinkoviç ishte i pranishëm në vendin e masakrave.

Numri i përgjithshëm i viktimave në Gjakovë është i paqartë, përderisa shumë vetë rezultojnë akoma të humbur. Këshilli për Mbrojtjen e të Drejtave e të Lirive të Njeriut vlerësoi numrin e të humburve në 1,200 vetë, dhe hartoi një listë me emrat, datat e lindjes, vendet ku ata u rrëmbyen, dhe emrat e personave të cilët informuan mbi gjithçka. Deri më 11 qershor 1999, kjo listë pati 948 emra, por më pas u shtuan nja 250 emra të tjerë. Këshilli kish gjithashtu një listë të 200 banorëve të bashkisë së Gjakovës të vrarë, midis të cilëve ishin edhe katërmbëdhjetë luftëtarë të UÇK-së.⁶

Washington Post-i udhëhoqi një studim të hollësishëm mbi masakrat në Gjakovë. Bazuar në informacionin e Faton Polloshkës, e Këshillit për Mbrojtjen e të Drejtave e Lirive të Njeriut dhe e hetimit të vet të pavarur, gazeta e njohur arriti të hartonte një listë “të paplotë” të 199 të vrarëve në Gjakovë midis 24 marsit e 12 qershorit, 186 prej të cilëve janë të regjistruar me emër e mbiemër.⁷

Një pengesë për numurimin e të vdekurve ishin përpjekjet e autoriteteve për të spostuar apo zhdukur provën e krimit. Sipas Faton Polloshkës, si dhe sipas njërit prej pastruesve të rrugëve, të intervistuar veç e veç, shtatëdhjetë e shtatë kufoma që ishin varrosur në varrezat e Gjakovës në fillim të majit u zhvendosën pas 7 majit. Polloshka i tha *New York Times-it* që gati njëqind kufoma u hoqën nga varrezat më 22 maj.⁸ Një punëtor tjetër i bashkisë, i cili kish punuar në varreza gjatë gjashtë viteve të fundit, i tha *Human Rights Watch*: “Kufomat u nxorrën nga varrezat. Ata erdhën me buldozerë. Unë nuk i pashë kur erdhën, por kuptova të nesërmen se ata kishin ardhur. E gjithë kjo ndodhi pas ofensivës së Cabratit.”⁹

Shtatëdhjetë e shtatë kufoma që ishin varrosur në varrezat e Gjakovës në fillim të majit u zhvendosën pas 7 majit.

Më 24 qershor, *Human Rights Watch* vëzhgoi gjurmë gomash të gjera dhe truall të gërmuar pranë varrezave, prej nga ishin hequr kufomat. Një numër varresh të tjerë kishin shënimin “i paidentifikuar”. Mbi një varr shkruhej: “çorape leshi, xhakëtë të zezë dhe pantallona me rripa të bardhë.” Sipas Polloshkës, gjatë luftës skuadra e tij gjithashtu varrosi kufoma në kopshte privatë në të gjithë qytetin.

Të gjitha dëshmitë nxjerrin në dritë bashkëpunimin e ngushtë midis forcave të ndryshme të sigurimit brenda e rrotull qytetit: policë, ushtarë e parashtarakë. Banorët e Gjakovës mbanin si oficerin përgjegjës për qytetin Sreten Camoviç-in, i cili ishte kreu lokal i Sigurimit të Shtetit, ndonëse askush nuk e kish parë atë të kryente ndonjë krim. Milan

Stanojeviç, një kushëri i kryetarit të bashkisë së Gjakovës, Momcillo Stanojeviç, ishte kreu i policisë lokale. Sipas Polloshkës, ky vetë pati një bisedë të shkurtër me kryetarin e bashkisë Stanojeviç gjatë luftës: “Unë isha pranë kryetarit të bashkisë dhe e pyeta atë ‘Çfarë po bëni? Nuk keni ndërmend të jetoni këtu pas gjithë kësaj?’ Ai m’u përgjigj se ‘urdhërat e tij vinin nga lart.’”¹⁰

Në një artikull të 30 prillit 1999, gazeta Washington Post bëri një raport mbi një pjesë të forcave jugosllave, të cilat ishin aktive në rajonin e Gjakovës. Duke cituar “raporte të shërbimeve sekrete amerikane”, artikulli përmendte brigadën e 125-të të motorrizuar të Ushtrisë Jugosllave, të komanduar nga kolonel Srba Zdravkoviç;¹¹ brigadën e 252-të të korracuar, të komanduar nga kolonel Millosh Mandiç; dhe brigadën e 52-të të artilerisë së kombinuar, të komanduar nga kolonel Radojko Stefanoviç.¹² Kolonelët Mandiç e Stefanoviç konsideroheshin nga Departamenti i Shtetit amerikan në fillim të prillit si komandantë që vepronin në Kosovë.¹³

Shumë shqiptarë të Gjakovës folën gjithashtu për një familje shqiptare të zonës, me mbiemër Jakupi, e cila kish lidhje të hershme me policinë. Në

Varre në Gjakovë. Sipas dëshmitarëve, forcat serbe zblarrosën dhe lëvizën të pakten shtatëdhjetë trupa në maj 1999.

raportin e vet mbi Kosovën, OSBE-ja përmend gjithashtu familjen Jakupi, si e mandatuar nga policia për të kontribuar në “sigurimin lokal” gjatë vitit 1998 e 1999.¹⁴ Shumë vetë në Gjakovë thanë se kjo familje ka ndihmuar policinë, të paktën duke i orientuar në Gjakovë e rrotull saj, gjatë bombardimit të NATO-s.

Të dhëna të mëtejshme lidhur me forcat qeveritare që ishin aktive në Gjakovë dolën në dritë nga gjyqi ndaj 143 shqiptarëve të Kosovës, të cilët u dënuan më 22 maj 2000 nga gjykata serbe me akuzën për terrorizëm (shih seksionin mbi të burgosurit kosovarë në Serbi qysh prej fundit të luftës në kapitullin Abuzizmet pas 12 qershorit 1999). Sipas gjykatësit Goran Petronijeviç, vendimi u bazua pjesërisht mbi dëshminë e kapitenit të Ushtrisë Jugosllave Radovan Bogavaç, i cili ish pjesëmarrës në aksionin e 7 majit 1999 në mbrojtje të një grupi policësh të sulmuar nga UÇK-ja në Gjakovë, si edhe mbi raportin e Ushtrisë Jugosllave lidhur me aktivitetin në zonën e Gjakovës. Megjithëse ky fakt nuk dëshmon pjesëmarrjen e kapitenit Bogavaç në krime luftime, ai dëshmon qartë që Ushtria Jugosllave ka qënë aktive brenda qytetit të Gjakovës.

Faza e parë – nga 24 mars deri më 2 prill

Vala e parë e dhunës filloi më 24 mars, kur NATO nisi sulmet e saj mbi Jugosllavi, dhe vijoi deri më 2 prill. Qytetit të lashtë historik të Gjakovës, përfshirë edhe xhaminë e Hamudi-t, iu vu zjarri, ndërsa vrasjet sporadike ndodhnin në çdo cep të qytetit. Më 25 mars, forca të panjohura të sigurimit hynë me forcë në shtëpinë e mjekut të respektuar, Dr. Izet Hima, dhe e vranë në prani të gruas së tij.¹⁵ Sipas gazetës *Washington Post*, Faton Polloshka e mori trupin pa jetë të Dr. Himës në orën 5.00 pasdite dhe më pas, gjeti edhe kufomat e tre shqiptarëve të tjerë etnikë të vranë po atë ditë: Kujtim Dullën, dyzet e katër vjeç, Qamil Zherkën, shtatëdhjetë vjeç, dhe djalin e tij Nexhdet, dyzet e një vjeç.¹⁶ U vranë gjithashtu edhe banorët e njohur të qytetit të Gjakovës, Urim Rexha, avokat, dhe Mark Mallota, një udhëheqës i LDK-së, i cili i kish dhënë me qera shtëpinë e tij Fondacionit “Nënë Tereza”.¹⁷ Më 26 mars, serbë të armatosur shtinë e vranë gjashtë burra në një shtëpi në rrugën “Ymer Grezhda”, përfshirë një klerik mysliman, Zenel Danën, dhe djemtë e tij Eminin e Fahriun. Këto ekzekutime janë cituar në akuzën që është ngritur

nga Gjykata e Krimeve të Luftës kundër Millosheviçit, Milutinoviçit, Shahinoviçit, Ojdaniçit dhe Stojiljkoviçit.¹⁸

Nga fundi i marsit, sipas gazetës *Washington Post*, u vranë në qytet tridhjetë e dy vetë.¹⁹ Sipas Këshillit për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut, në mars u vranë tridhjetë e një vetë.²⁰

Gjatë kësaj kohe u dëbuan nga Gjakova një numur i madh njerëzish. Refugjatë të intervistuar në Shqipërinë veriore – shumica e të cilëve ishin gra – folën për djegjen e qytetit të lashtë dhe për dëbimin e tyre me dhunë nga ana e policëve, ushtarëve e paraushtarakëve. Shumë refugjatë pohuan të kishin parë, ndërsa ishin duke ikur, grumbuj kufomash të shpërndarë në rrethinat e Gjakovës.²¹ Një refugjat nga Gjakova i intervistuar në Shqipërinë Veriore tha:

Në Gjakovë pati të shtëna të shumta; njerëzit u vranë nga serbët, dhe të tjerët ishin të tmerruar. Ata as që i varrosnin kufomat.... Ushtarët na thoshin: “Shkoni në Shqipëri, kjo është toka jonë, jo e juaja.” Dhuna në Gjakovë filloi më 24 mars. Në atë moment nuk kish atje ndonjë shenjë të pranisë së UÇK-së. Serbët filluan duke u vënë zjarrin shtëpive. Shumë prej tyre janë civilë serbë....Unë pashë shtatë kufoma në lagjen Qyli pranë Gjakovës, në pjesën veriperëndimore të qytetit, në rrethina. Viktimat i përkisnin dy apo tre familjeve të ndryshme. E gjithë lagjja u shkatërrua nga tanket që hynë aty më 25 mars.²²

Refugjatët në Shqipëri dhe banorët e Gjakovës që u intervistuan pas kthimit, bënë fjalë për një situatë kaotike, ndërsa forcat e armatosura lëviznin lagje më lagje sipas një programi të caktuar. Një refugjat në Shqipëri tha, “Ishte çdo gjë e organizuar. Ata shkuan lagje më lagje. Disa ushtarë janë përgjegjës për shkatërrimin e gjërave, ndërsa të tjerë për shoqërimin e njerëzve në kufi.”²³

Një pjesë e dhunës së madhe ndodhi më 1 e 2 prill, kur u mor vesh se ishin vrarë pesëdhjetë e gjashtë vetë. Një aksion i bashkërenduar i policisë në dy rrugë fqinje të lagjes “Qerimi” – rruga Millosh Gilish e Sadik Staveleci – përfundoi me një numur të madh ekzekutimesh.

Sipas dëshmitarëve, të cilët thanë se lagjja kish organizuar burra për të vëzhguar zonën, forcat policore serbe filluan sulmin e bashkërenduar në dy rrugët e mësipërme në mesnatën e 1 prillit. Një grua, N.C., i tha Human Rights Watch:

Këta njëzet njerëz u vranë dhe trupat e tyre u dogjën në shtëpinë e Vejsave, rruga Milos Gilić, nr 163, Gjakovë

Unë pashë flakë zjarri nga fundi i rrugës pranë xhamisë së Sofës. Një pjesë e tyre u afruan, ndërsa të tjerët prisnin në skajin tjetër të rrugës. Masakra e parë ndodhi pranë xhamisë, në familjen Lleshi, ku ish vetëm burri e gruaja. Më pas të njëjtin fat pësuan edhe Hysen Deda me gruan, vajzën dhe me djalin e tij pesë vjeçar. Më pas ata erdhën tek familja Vejsa, dhe njëzet vetë nga kjo familje, së bashku me disa të tjerë, u vranë. Më tej, ata shkuan tek familja Cana, ku vranë katër vetë.²⁴

Dëshmitarja përmendi një polic – ajo besonte të bëhej fjalë për një zëvendës komandant – i cili jetonte në po atë lagje. Quhej Novak Pitoliç. Ndonëse ajo nuk e pa Pitoliçin gjatë natës së sulmeve, një fqinjë e dëshmitare okulare e sulmit, A.N., e intervistuar veç, pohoi se kish parë Pitoliçin atë natë.²⁵ Një burrë tjetër, një ish-polic që kish shërbyer në Gjakovë, konfirmoi që Pitoliç-i ishte një polic shumë aktiv në qytet, ndonëse ai nuk e kish parë atë të kryente ndonjë krim.²⁶

Fqinji A.N., tha se sulmi filloi në mesnatë, midis orës 11.00 e 12.00. Ai kish parë nga një vrimë e baxhasë së çatisë, nga ku dukej gjithë rruga, dhe i tregoi Human Rights Watch:

Unë e pashë Novak Pitoliçin, ndërsa dha dy herë një sinjal me çakmak. Në atë moment, një makinë e blinduar ndezi dritat e saj. Një makinë me dy policë dhe me drita të fikura ecte në rrugë. Dy policët zbritën e mbetën prapa. I pashë ata me mitralozë të vegjël pranë familjes së Fehmi Lleshit, dhe dëgjova zhurma, të bërtitura, dhe më pas, të shtëna.²⁸

Mbështetur në dëshmitë e refugjatëve të strehuar në Shqipëri gjatë luftës, gazeta *Washington Post* rikonstruktivoi atë që ndodhi atë natë në lagjen “Qerimi”. Gazeta tha se policët lëvizën atë natë në rrugën “Sadik Staveleci”, duke vrarë pesëdhjetë e katër vetë e duke djegur shumicën e shtëpive, duke kursyer vetëm shtëpitë që banoreshin prej serbëve lokalë.²⁹ Dëshmitarët besonin se policët ishin duke kërkuar Besim Bokshin, udhëheqësin lokal të LDK-së, por ai ia doli mbanë të ikte së bashku me 300 banorë të tjerë të lagjes.

Masakra më e egër ndodhi në fisin Vejsa, në rrugën “Millesh Giliç”, nr. 163, ku u vranë njëzet vetë nga pesë familje të ndryshme, përfshirë dymbëdhjetë fëmijë të moshës nën gjashtëmbëdhjetë vjeç, të cilët më pas u dogjën. Ekspertët ligjorë të Gjykatës Ndërkombëtare të Hagës për Krimet

e Luftës gjetën gjymtyrë të njëzet kufomave, dhe kjo masakër është pjesë e akuzës së ngritur kundër Milosheviçit.³⁰

Sipas N.C.-së ,në orën 12.00 arritën tek shtëpia e Vejsa-ve nja dhjetë policë. Burrat kishin ikur tashmë, duke përjashtuar këtu Hysen Gashin, i cili ishte i sëmurë mendor. Ata që mbetën ishin vrarë në kuzhinë, dhe më pas, shtëpisë i ishte vënë zjarri. Një djalë dhjetëvjeçar, emri i të cilit mbahet i fshehtë, mbeti gjallë. A.N., një fqinj, i tregoi Human Rights Watch:

Kur ata erdhën në shtëpinë e Vejsave, unë dëgjova zërin e një miku serb, të quajtur Nenad Rajceviç dhe të pesë vëllezërve të tij. Unë i pashë ata. Ishin gjithsej tridhjetë apo dyzet policë. Të gjithë kishin veshur uniforma. Unë pashë civilë [serbë] gjithashtu. Ata shkuan tek shtëpia e Vejsave. Dëgjova që bërtisnin në atë shtëpi. Pashë që me ta ishte edhe Milosh Sepanoviç... Qëndruan vetëm pesë minuta. Dëgjova të thirrura e të shtëna. Pastaj shkuan tek Jonuz Cana dhe atje vranë të gjithë familjen, katër vetë në harkun e dy minutave.³²

A.N. përshkroi Rajceviçin, i cili ishte një tridhjetë e gjashtë vjeçar nga Mali i Zi e punonte në një zyrë të postës qëndrore. Pesë vëllezërit e tij ishin: Tihomir, rreth dyzet e dy vjeç, Nenad, tridhjetë e gjashtë vjeç, Sasha, tridhjetë e tre vjeç, Ljubisha, tridhjetë e nëntë vjeç, dhe Miçko, tridhjetë e katër vjeç. Milosh Sepanoviç, dyzet e tre vjeç, u përshkrua si ish-mekanik që punonte në polici.

Vëllezërit Rajceviç dhe Sepanoviçi u përmendën gjithashtu nga N.C. Kjo e fundit i tregoi Human Rights Watch që kish parë vëllezërit Rajceviç në uniforma policie në ngjyrë blu, ndërsa ajo dhe familja e saj ishin futur në kolonën e personave të shpërngulur në Gjakovë. Human Rights Watch intervistoi gjithashtu një shqiptar tjetër etnik, një ish-polic në Gjakovë, i cili tha se Sepanoviçi kish qënë një polic aktiv gjatë luftës, dhe se ai ish një udhëheqës lokal në lagjen “Qerimi”, ndonëse nuk ish një dëshmitar okular i aksioneve të tij. Ky konfirmoi gjithashtu që Novak Pitoliç ishte një polic i Gjakovës, por tha se nuk e kish parë gjatë kohës së luftës.³³

Faton Polloshka i Ndërmarrjes së Punëve Publike në Gjakovë tha se ai ishte i pranishëm dhe ndihmoi, ndërsa po merrnin prej aty njëzet kufoma, si dhe tridhjetë vetë të tjerë të vrarë më 1 e 2 prill. Ai i tha Human Rights Watch: “Kufomat në shtëpinë e e Vejsave ishin krejt të karbonizuara.

Unë shkova të merrja batanije në spital, por ata nuk kishin më shumë se një copë. Nëntëmbëdhjetë trupa të karbonizuar u mbështollën me një batanije. U varrosën në tre varre. ³⁴

Viktimat ishin:

Hysen Gashi, 50	Fetihe Vejsa, 60	Mandushe Nuci, 52
Valbona Haxhiavdija, 38	Tringa Vejsa, 31	Shirine Nuci, 73
Rina Haxhiavdija, 7	Dorina Vejsa, 11	Valbona Caka, 34
Doruntina Haxhiavdija, 3	Marigona Vejsa, 9	Delvina Caka, 7
Egzon Haxhiavdija, 5	Sihana Vejsa, 7	Diona Caka, 2
Shaindere Hoxha, 55	Arlind Vejsa, 5	Dalina Caka, 2
Flaka Hoxha, 15	Rita Vejsa, 2	

Masakra të një shkalle më të vogël ndodhën më 1 e 2 prill në pjesë të tjera të qytetit. Një dëshmitare, i cili i tregoi Human Rights Watch historinë e saj, ndërsa ishte refugjate në Shqipëri, tha se policia e shtrëngoi atë dhe

Dhomë ndenjeje e gjakosur e një shtëpie në Gjakovë, në të cilën policia serbe ekzekutoi një grua dhe dy vëllezër të saj në 23 prill 1999. Një komshi i gjeti viktimat të gjunjzuar mbi jastëkë.

familjen e saj të linin shtëpinë në ditët e para të prillit. Burri i saj, Hajdari, pesëdhjetë e dy vjeç, u vra mu në rrugë, dhe ajo pa shumë kufoma të tjera, ndërsa linte qytetin. Ajo tha:

Ata më nxorrën mua e fëmijët jashtë shtëpisë, por mbajtën burrin tim brenda. Më në fund e lanë edhe atë të dilte nga shtëpia, por ndërsa po ikte, ai u ndesh me tre policë në rrugë. Ishin policë specialë me fytyrë e gojë të maskuar. Ata ndalën edhe kunatin tim. I thanë të ndalonte e të luftonte me ta. Ndërsa unë po largohesha, ata i vranë në oborrin tonë. Ndoshta nja dhjetë minuta më vonë, kur gjithçka u bë pakëz më e qetë, unë u ktheva prapa dhe gjeta burrin tim të vdekur me një plagë plumbi mu në tëmth. Në rrugë, pashë rreth dhjetë vetë të vdekur, dhe njërin syresh me fytyrë të prerë.³⁵

Vrasje sporadike pati gjatë gjithë muajit prill, ndonëse më të rralla se sa ishin në dy ditët e para të muajit. Sipas shifrave të dhëna nga gazeta *Washington Post*, nga 3 prilli deri më 6 maj u vranë tridhjetë e pesë vetë. Një grua i tregoi Human Rights Watch se si tre prej fqinjëve të saj, dy vëllezër e një motër, të cilët banonin në rrugën “Komuna e Parisit”, nr. 86, në lagjen “Blloku i Ri”, u vranë më 23 prill. Ajo tha:

Më 23 prill, ata të tre [Teki, Agim dhe Femije Deda] po hanin drekë. Rreth orës 1.30 pasdite, disa nga ne banorët e lagjes panë policët të hynin në shtëpinë e tyre. Nuk ishin më shumë se pesëmbëdhjetë policë; ata hynë me forcë, duke shpërthyer derën. Unë e njoh njërin prej tyre: Nebojsa Obradoviç, rreth të dyzetave. Ai është një polic lokal prej Gjakove. Dëgjuam shumë të shtëna - ndoshta nja njëqind. Ishin të shtëna automatike. Vranë ata të tre, pastaj plaçkitën shtëpinë. U përpoqën të digjin dhomën e ndëjtjes, ku mbetën trupat pa jetë. Prita disa orë përpara se të hyja në atë shtëpi. Isha ora 5.30 pasdite. Shkova me dy miq, një fqinjin tim e një vëlla të xhaxhait të viktimave. Porta e kopështit ishte hedhur në erë, dhe dyert e shtëpisë ishin thyer – ishin të hapura katërkanatash. Të tre trupat ishin bërë shoshë nga plumbat. Secili kish një pllangerë të madhe gjaku poshtë vetes. Vëllezërit ishin vënë në gjunjë me kokë të ulur e ashtu ishin vranë, njëri tek divani, tjetri tek një karrike. Motrën e gjetëm të shtrirë në shpinë, me fytyrë nga tavani. Kishin vrima plumbash në trupat e tyre; madje edhe në duar.³⁶ Human Rights Watch bëri një vizitë në qershor 1999 në shtëpinë, ku

ndodhi kjo masakër. Pjesë të saj ishin djegur, por tri njolla të mëdha gjaku ishin ende të dukshme mbi divanët, ku të tri viktimat ishin vrrarë. Gëzhoja plumbash ishin shpërndarë në të gjithë dhomën e ndënjes.

Faza e dytë – nga 7 maj deri më 13 maj

Vala e dytë e vrasjeve filloi më 7 maj, ditën kur në lagjen Cabrat nisën luftime të ashpra midis forcave qeveritare dhe UÇK-së. Sipas Hekuran Hodës, komandant i batalionit të II-të të brigadës 137-të të UÇK-së, luftimet, gjatë të cilave lanë jetën shumë luftëtarë të UÇK-së e shumë policë serbë, vazhduan deri më 11 maj.³⁷ *Gazeta Washington Post* tha se gjatë kësaj periudhe u vranë pesëdhjetë e shtatë civilë që s'kishin punë me luftimet.

Dëshmitarët i thanë Human Rights Watch se luftimet në Cabrat filluan rreth orës 9.00 të datës 7 maj. Nga ora 18.00, një turmë civilësh po linin zonën e luftimeve e po drejtoheshin në qendër të qytetit, kur forcat qeveritare i ndalën në urën e Taliçit-it. Burrat u ndanë nga gratë e fëmijët dhe u çuan në lagjen Mulla Jusuf, ku u ndanë në dy grupe dhe u ekzekutuan. Një banor i lagjes, i cili banon në rrugën “Zenel Lluzha”, i tha Human Rights Watch:

Unë nuk isha dëshmitar okular [i masakrës]. Isha brenda në shtëpi, kur dëgjova fillimisht hapat e grupit që po vinte dhe disa fjalë në gjuhën serbe. “Vihuni në rresht”, thoshte një polic. Ai e përsëriti këtë disa herë. Ndërsa nga grupi nuk u dëgjua asnjë zë. Më pas u dëgjuan të shtëna. Ishin të shtëna armësh automatike, shumë të shkurtëra. Më pas, ata për t'u siguruar për rezultatin e masakrës, i dhanë nga një plumb të fundit secilës prej viktimave. Unë nuk e di se sa vetë ishin. Nga sa dëgjova, m'u duk se ishin dy ushtarë. Të nesërmen, unë pashë kufomat nga dritarja. Nuk munda të identifikoja asnjë syresh. Ishin njëmbëdhjetë kufoma, dhe njëri qëndroi gjallë edhe nja njëzet e katër orë të tjera, por pastaj vdiq. Ishin të gjithë burra. Kufomat qëndruan atje për nja dyzet orë, derisa policët erdhën dhe i morën me zetar me ndihmën e disa puntorëve të Cabratit. Dëgjova se një grup tjetër ish masakruar në rrugën aty pranë në të njëjtën kohë – nëntë vetë të vdekur dhe dy që kishin mundur të shpëtonin.³⁸

Një tjetër, B.E., bënte pjesë në grupin e dytë të burrave që u morën në urën e Taliçit-it. Ai i tregoi Human Rights Watch se forcat e sigurimit ndanë mënjanë njëzet e gjashtë burra dhe i mbajtën për rreth njëzet minuta. Tre vetë të armatosur, dy prej të cilëve mbanin maska, bënë roje. Dymbëdhjetë burra, midis të cilëve edhe B.E.-ja, u çuan në një rrugë aty pranë, ku u ekzekutuan dy e nga dy. Ai tha:

Dymbëdhjetë vetë nga ne i çuan tek rruga. Njëri prej tyre ishte i veshur me uniformë në ngjyrë të gjelbër, me një shenjë blu në supin e tij. Tjetri ishte me uniformë në ngjyrë blu. M'u dukën si vëllezër, pasi ngjanin shumë. Theksi i të folurës së tyre nuk ishte i ngjashëm me atë të serbëve të Gjakovës. Vetëm këta të dy ishin me ne.

Na kërkuan dokumentat dhe pará. Pjesa më e madhe e grupit u dha dokumentat dhe paratë që kishin me vete. Njëri prej tyre, ai me uniformë blu, tha, "Le t'i japim fund kësaj pune, pasi grupi po pret." Tjetri donte të na spostonte pak më tutje dhe na urdhëroi të hapnim derën e një shtëpie. Ne ju bindëm, dhe dy prej nesh morën të futen brenda. Në këtë moment një djalë nga grupi ynë [Agim Efendia] tha "Mos e bëj këtë Dragan", pasi kish dëgjuar t'i përmendnin emrin. Ata i thanë, "Futu brenda", dhe e vranë. Në këtë moment, njëri prej grupit mundi t'ia mbathte.

Agimi ishte ende gjallë, dhe Dragani tha "le të mos e lëmë të vuajë më shumë." Erdhi një tjetër nga ne që ish në kopësht, dhe ata i thanë atij e dy të tjerëve ta nxirrnin Agimin jashtë. Ai hyri brenda, ne dëgjuam të shtëna, dhe pritëm më kot; askush nuk doli më. Na urdhëruan të shkonim në kopësht dy e nga dy, dhe kështu i vranë. Mua dhe një djalë tjetër na lanë të fundit. Kur hyra në kopësht, pashë se të gjithë kishin vdekur. Ata na qëlluan edhe neve, pasi na thanë "kthehuni me fytyrë nga ana tjetër." Plumbat më zunë fillimisht në këmbë, pastaj në gjoks, në gishta, dhe dy plumba të tjerë përsëri në këmbë. Mora dymbëdhjetë plumba.

Na kontrolluan se mos ish ndonjëri gjallë. Ndalën pranë meje – po më kontrollonin të fundit. Në atë çast mbajta frymëmarrjen dhe nuk bëra asnjë lëvizje. Ndjeva që po iknin e po thoshin se do të ekzekutonin të tjerë. Mbeta aty.³⁹

B.E.-ja i tregoi Human Rights Watch vrazat e plagëve. Ai kish një që dukej si plagë plumbi në anën e djathtë të gjoksit, në gjurin e djathtë, në noçkën e këmbës së majtë dhe në gishtin e mesit të dorës së djathtë.

Dëshmitë e Faton Polloshkës nuk bien ndesh me historitë e treguara pak më sipër rreth masakrës së 7 majit. Pa ditur asgjë mbi çfarë u tha nga dy dëshmitarët, Polloshka i tha Human Rights Watch që brigada e tij e pastruesve të rrugëve hoqi dy grupe kufomash të burrave që “ishin ekzekutuar” më 7 maj në rrugën “Zenel Lluzha.” Sipas Polloshkës, një grup përbëhej nga dymbëdhjetë kufoma dhe tjetri nga nëntë.⁴⁰ Diferenca midis dëshmisë së Polloshkës dhe dëshmisë së L.V.-së e B.E.-së për sa i takon numurit të viktimave është shumë e vogël, por dëshmia e Polloshkës përputhet në hollësi të tjera me atë që u tha nga dy të tjerët.

Më 7 maj, pati gjithashtu ekzekutime të personave të veçantë në zona të tjera të qytetit. Një grua, S.G., e cila banonte në rrugën “Masllan Shazivari” i tha Human Rights Watch që, më 7 maj nga ora 10.00, katër paraushtarakë hynë forcërisht në shtëpinë e saj dhe i vranë burrin, Ibrahimin. Ajo tha:

U hapën dyert dhe hynë katër paraushtarakë. Erdhën nga shtëpia e fqinjit tonë. Aty për aty shtinë dy herë, njëherë në tavan, dhe herën tjetër në kuzhinë.... Ata kërkuan pará. Burri im u tha se nuk kishim pará. Ata e shtrinë në dysheme, ndërsa mua më thanë të dal jashtë. E vranë me tre plumba në shkallën e pestë të shkallares që të çonte në katin e dytë. Njëri prej plumbave e kish kapur në fytyrë. E kish mbuluar gjaku. Kur ata shtinë mbi të, unë isha në shkallaren e jashtme, disa hapa larg derës së shtëpisë. Kuptova se burri im kish vdekur, por ata nuk më lejuan mua të shkoja brenda.⁴¹

Human Rights Watch e vizitoi këtë shtëpi më 15 qershor 1999, dhe pa njollat e gjakut mbi shkallë, mu atje, ku sipas S.G.-së, ishte vranë burri i saj. Sipas saj, pastruesit e rrugëve të Gjakovës e varrosën burrin e saj shtatë ditë më vonë në varrezat e qytetit – varri nr. 28.

Pas luftimeve në Cabrat, u ndaluan shumë burra e gra. Sipas Polloshkës dhe Këshillit Lokal për Mbrojtjen e Lirive e të Drejtave të Njeriut,⁴² gratë u mbajtën për pak kohë në uzinën e elektromotorëve të Gorenjës, në Gjakovë, dhe u lanë të lira. Burrat u mbajtën diku në periferi të qytetit, buzë rrugës Pejë-Gjakovë. Nja tridhjetë vetë u lanë të lirë pas gjashtë ditësh, por pjesa tjetër – numuri është i panjohur – u transferuan në burgun e Pejës.⁴³ Besohet se shumë prej tyre janë transferuar menjëherë në burgje të tjera të Serbisë, para se trupat e NATO-s të hynin në Kosovë

më 12 qershor. Ndërsa një pjesë e këtyre burrave figurojnë në listat zyrtare të të burgosurve (këto lista i ka qeveria serbe), të tjerët rezultojnë të humbur. Afro 1,200 burra të Gjakovës ishin të humbur deri një vit pas fundit të luftës.

Paraushtarakët hynë në pallatin e saj të banimit, ku gjendeshin afro 250 vetë, dhe abuzuan seksualisht me gjashtë vajza të reja.

Në maj të vitit 2000, 143 shqiptarë të Gjakovës u dënuan si grup nga një gjykatë serbe për kryerje të akteve terroriste. Avokatë e grupe të të drejtave të njeriut, siç është Qendra e Ligjit Humanitar, protestuan kundër mënyrës së zhvillimit të gjyqit dhe kundër dënimeve shumë të rënda. Më 23 prill të vitit 2001, Gjykata e Lartë Serbe, duke përmendur “dhunime themelore të procedurave penale” dhe “dokumentim të gabuar e të paplotë të provave”, i lëshuan të gjithë të pandehurit, duke i lënë në pritje të një rishikimi të akuzës nga ana e gjykatës së rrethit.⁴⁴

Tërheqja

Një valë e fundit plaçkitjesh e djegjesh ndodhi në 10-12 qershor 1999, ndërsa forcat serbe e jugosllave po tërhiqeshin nga qyteti. Human Rights Watch konfirmoi disa tentativa përdhunimesh gjatë këtyre dy ditëve. Një dëshmitare i tregoi Human Rights Watch se si, më 12 qershor, paraushtarakët hynë në pallatin e saj të banimit, ku gjendeshin afro 250 vetë, dhe abuzuan seksualisht me gjashtë vajza të reja. Midis viktimave ish edhe motra e saj, e cila shpëtoi nga përdhunimi, pasi në atë moment ishte me menstruacione:

Në orën 11.00 apo 11.30, ia behën gjashtë paraushtarakë me simbolin “ARKO” apo “ARKAN” [mbi uniformat e tyre]. Ata hynë në pallat. Fillimisht ata morën makinat tona, dhe me to shkuan në çdo banesë aty rrotull. Ishin rreth 250 vetë në pallatin tim. Ata morën nga çdo familje vajza të reja e të bukura. Unë isha së bashku me familjen e tim'eti. Pasi i dogjën shtëpinë, babai erdhi të strehohej në shtëpinë time. Ata i thanë babait t'u jepte të gjitha gjërat e çmuara që kishim, në mos, “unë do të marr vajzën tuaj.” Ai [paraushtaraku] kish flokë të gjata të bëra bishtkali, një mitraloz të madh dhe një gjerdan me municion. Babai tha se nuk kish pará, dhe ata morën motrën time dhe

e çuan në një dhomë tjetër. Babai u tregoi një dokument, që tregonte se ai nuk mund të punonte, ndërsa ata e goditën. E çuan motrën në një dhomë tjetër të apartamentit, kyçën derën dhe i thanë asaj të zhvishej, “pasi ti ke fytyrën e dikujt që ka pará.” Ajo është shtatëmbëdhjetë vjeç. Kur babai u ngrit në këmbë e tentoi të shkonte pas motrës, ata e goditën, ai u rrëzua dhe koka i ra mbi tavolinë. [Përpara kësaj], ata i dhanë babait një goditje të fortë në gjoks. Herën e dytë e goditën, kur ai shkoi të ndihmonte të bijën. Njëri prej tyre mori motrën, dhe dy të tjerë dolën jashtë me të. Dy të tjerë ishin në dhomë me ne. Babai u përpoq të ngrihej përsëri, dhe ata e qëlluan me grusht – ata kishin veshur doreza metalike. Ai u rrëzua dhe koka e tij u përplas në një tavolinë të vogël kafeje, me sipërfaqe xhami të trashë.

Mua më tha motra më pas çdo gjë lidhur me atë që i ndodhi, por edhe munda të dëgjoja, pasi vetëm një mur na ndante. Ajo dukej e zbehtë, dhe më pas i ra të fikët. Dukej sikur sapo kish riardhur në jetë pas vdekjes. Ajo qëndroi me ta dhjetë minuta, dhe mua m'u dukën si dhjetë ditë. Dëgjoja çfarë ndodhte nga muri, pasi muret ishin të hollë. U afrova tek dera, dhe dëgjoja njërin prej tyre që i thosh, “ti je me menstruacione, dhe nuk vlen për asgjë.” Dëgjoja gjithashtu motrën që u përgjerohej, “Ju lutem, në keni përëndi e në keni motër a grua, mos më prekni.”

Motra ime hoqi bluzën me mëngë të shkurtëra, por ata i thanë, “mos hiq atë, zhvishu nga mesi e poshtë.” Ajo hoqi pantallonat e të mbathurat. Ishte me menstruacione. Ime'ëmë i binte derës e bërtiste “lëshojeni vajzën time.” Ajo u dha atyre 100 DM – paratë e fundit që kish. Ndërsa i binte derës me forcë, ajo bërtiste, “unë kam 100 DM.” Ata i thanë sime'motre, “ti je me menstruacioneti nuk vlen për ndonjë gjë. Dil jashtë.” Motrës i ra të fikët, dhe për disa orë më pas, ajo nuk mund të fliste prej traumës e stresit.⁴⁵

Përdhunimet në Gjakovë u konfirmuan edhe nga burime sekondare të besueshme. Dr. Sejfullah Hoxha, shef i Departamentit Gjinekologjik të Spitalit të Prishtinës, i tha Human Rights Watch se departamenti i tij kish trajtuar dy raste përdhunimesh gjatë luftës, njëra prej të cilave ishte nga Gjakova (tjetra ish nga Klina). Të dy gratë ishin përdhunuar nga më shumë se një njeri. Përdhunimet në Gjakovë, tha Dr. Hoxha, u bënë në rrugë midis 5 e 15 prillit.⁴⁶

Abuzimet seksuale u dokumentuan gjithashtu nga një OJQ e besueshme shqiptare, Qendra e Këshillimit për Gratë e Vajzat, e cila

grumbulloi dëshmi të refugjateve gjatë luftës dhe dokumentoi njëzet e tetë raste përdhunimesh në Kosovë, si dhe disa raportime të pakonfirmuara mbi abuzime seksuale rrotull Gjakovës.⁴⁷

Më 20 prill, NATO ngriti pretendimin se, sipas dëshmive të refugjatëve, forcat serbe kishin ngritur kampe të përdhunimit në hotelin "Karagac" të Pejës dhe në një bazë ushtarake pranë Gjakovës. As Human Rights Watch, as gazetarë të huaj nuk kanë mundur të konfirmojnë këto zëra, qoftë në Pejë, qoftë në Gjakovë. (shih Mars-Qershor 1999: Një panoramë e përgjithshme, seksioni mbi përdhunimet e abuzimet seksuale).

MEJA

Një prej masakrave më të mëdha në Kosovë u krye më 27 prill, në fshatin e vogël katolik të Mejës, i cili ndodhet disa kilometra në veriperëndim të Gjakovës. Numri i saktë i viktimave shqiptare mbetet ende i panjohur, ndonëse besohet se u vranë nja 300 burra, me moshë 14-60 vjeç. Vetëm pak kufoma janë zbuluar, por sipas Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq, deri më 15 maj të vitit 2000, mungonin 282 burra të Mejës të marrë nga forcat serbe.⁵⁰ Sipas shumë gjasave, masakra ishte një hakmarrje ndaj vrasjes në Mejë të pesë policëve serbë nga ana e UÇK-së, më 21 prill.

Human Rights Watch mori vesh për herë të parë për masakrën herët në mëngjesin e 28 prillit, ndërsa refugjatë të traumatizuar po hynin në Shqipëri nga pika e kalimit kufitar të Morinës.⁵¹ Zetorat tërhiqnin rimorkio që mbanin sipër gra, fëmijë e të moshuar, të cilët treguan se si forcat serbe e jugosllave i kishin dëbuar më 27 prill nga fshatrat e tyre të Gjakovës, se si i kishin vendosur forcërisht në një kolonë që mori rrugën fillimisht drejt Mejës e më pas drejt pikës kufitare të Morinës në Shqipërinë veriore. Në Mejë, thanë ata, forcat policore e paraushtarake grabitën shumicën e shqiptarëve, mbajtën disa njerëz të cilët i zbrisnin nga zetoret e rimorkiot, dhe detyruan kolonën të vijonte rrugën drejt kufirit. Më vonë, po atë ditë, refugjatët që hynë në Shqipëri treguan që kishin parë burra në rresht përgjatë rrugës në Mejë. Në mbrëmje dhe gjatë ditëve të ardhshme, refugjatët thanë se kishin parë një numër të madh kufomash përgjatë rrugës në fshat.

Human Rights Watch vizitoi Mejën më 15 qershor, pasi NATO kish hyrë në Kosovë, dhe pa kufomat e dekompozuar të disa njerëzve,

dokumenta të djegur, dhe gjëra xhepi, të cilat sipas shumë gjasave u përkisnin viktimave që ishin vrarë aty, dhe gëzhoja plumbash. Një vizitë e dytë u bë më 25 qershor, duke bërë që numri gjithsej i intervistave lidhur me masakrën e Mejës të arrinte në më shumë se njëzet. Informacioni i marrë gjatë këtyre dy vizitave kishte të njëjtën përmbajtje që kishin patur edhe rrëfimet e refugjatëve dy muaj më parë.

Sipas të gjitha dëshmimeve rezultoi që herët në mëngjesin e 27 prillit, policia speciale serbe dhe njësi paraushtarakësh, së bashku me pjesëtarë të Ushtrisë Jugosllave, kish dëbuar në mënyrë sistematike të gjithë shqiptarët etnikë të fshatrave midis Gjakovës e Junikut – rajon ky që shtrihet përgjatë kufirit me Shqipërinë, dhe i njohur në gjuhën shqipe me emrin Reka e Keqe. Duke filluar rreth orës 6.00 të mëngjesit, forcat e sigurimit dëbuan me forcë banorët e fshatrave të mëposhtëm: Pecaj, Nivokaz, Dobrash, Sheremet, Jahoc, Ponashec, Rracaj, Ramoc, Madanaj, dhe Orize. Të gjithë dëshmitarët e intervistuar në këto fshatra, përfshirë edhe njerëz të tjerë nga zonat përreth që kishin kërkuar strehë gjatë muajit të shkuar, i thanë Human

Sende personale-çakmakë, kenti sigaresh, stilolapsa, një çels-në një fushë në Mejë, ku mendohet të jenë vrarë rreth 300 burra nga policia dhe paraushtarakët.

Rights Watch që ushtarët dhe forcat speciale të policisë rrethuan fshatrat e tyre, grumbulluan banorët dhe i detyruan të merrnin rrugën që të çon në Gjakovë, disa në rimorkio të tërhequr nga zeturët dhe të tjerët në këmbë. Pas kësaj, një pjese të madhe të fshatrave iu vu flaka. Një vajzë tetëmbëdhjetë vjeçare nga Dobrash i tregoi Human Rights Watch:

Policët dhe ushtarët erdhën e na nxorën jashtë forcërisht. Ata u vunë flakën shtëpive. Ata kishin një spërkatës dhe një lloj pistolete që bënte flakë. Të gjithë banorët e Dobrashit e të fshatrave aty rrotull ikën nga shtëpitë e tyre. Ata mbajtën dy burra nga Dobrash, Iber Hasanin dhe Avdul Avdulin [që të dy rreth të dyzet e pestave]. Policia na urdhëroi të largoheshim dhe ne dëgjuam të shtëna armësh automatike.⁵²

Kjo dëshmi lidhur me atë që ndodhi në Dobrash, përfshirë edhe vrasjen e Iber Hasanit dhe të Avdul Avdulit, u konfirmua nga një intervistë e veçantë e një burri nga Sismani, i cili kish kërkuar strehë në Dobrash. Ai tha:

Më 27 prill, rreth orës 6.30, ushtria, së bashku me policë e parashtarakë, hynë në Dobrash. Iberi, unë e një djalë tjetër morëm rrugën për në pjesën e sipërme të fshatit, prej nga ku donim të iknim. Iberi tha, “Unë nuk mund të vij me ju, pasi kam frikë që do të më përdhunojnë vajzën time njëzet vjeçare, nëse nuk do të jem me të për ta marrë në mbrojtje.” Kështu që ai u kthye në fshat. Unë dhe miku im qëndruam në mal të ndarë nga familjet tona. Familja ime më tregoi më pas, se ata kishin dëgjuar shumë të shtëna, kur ushtria hyri në fshat. Familja ime dhe familja e Iberit, së bashku me Avdul Avdulin, ikën nga shtëpia kuturu. Avduli dhe Iberi ishin ndarë nga familjet e tyre në rrugën e fshatit Dobrash, jo shujmë larg nga shtëpitë e tyre. Avduli vdiq pasi u godit me thikë, dhe më pas atij i gjymtuan trupin, ndërsa Iberin e vranë me një plumb në zemër. Unë i pashë kufomat më vonë. Familjet nuk i panë njerëzit e tyre të vranë; serbët u kishin thënë atyre të iknin, e më pas i kishin vranë.⁵³

Një grua nëntëmbëdhjetë vjeçare nga fshati Orizë, babai i së cilës ishte rrembyer në Mejë pak më vonë, po atë ditë, i tha Human Rights Watch:

Ne ishim në Ramoc atë mëngjes; nuk mund të qëndronim pranë Gjakovës, pasi rreziku ishte i madh. Një urdhër për të ikur erdhi në

agim, nga ora 5.00. Policët na erdhën tek dera. Ata trokitën dhe thanë, “dilni nga shtëpia, sepse do ta djegim atë.” M’u desh të ikja menjëherë me nënën time, me babain, dhe vëllain pesëmbëdhjetëvjeçar.⁵⁴

Fshatarët e zonës u shtrënguan forcërisht të merrnin rrugën për në Mejë. Dëshmitë e tyre zbulojnë se si, në harkun e gjithë ditës, një numër i madh policësh e ushtarësh që ishin të pranishëm në një pikë kontrolli në qendrën e fshatit grabitën në mënyrë sistematike fshatarët e shpërngulur. Nuk u lanë gjë pa marrë. Një grua, tridhjetë e gjashtë vjeç, i tha Human Rights Watch:

Kur ne arritëm në Mejë, serbët na ndaluan; donin pará e gjëra të çmuara. Kërcënuan fëmijët e mij, madje edhe një fëmijë kërthi. Ata kishin mjekra e kishin vënë maska. Morën gjerdanët, unazat, vëthët, kartat e identitetit, dhe së fundi, edhe çantat tona me plaçka. Na morën gjithçka që kishim me vete. Ata i hodhën plaçkat në një shkurrishtë. Na folën ashpër, dhe një grua e qëlluan me pëllëmbë.⁵⁵

Një veprim ndjellakeq ishte ai kur forcat e sigurimit veçuan nga kolona qindra shqiptarë, dhe i morën me vete larg familjeve të tyre. Siç është bërë e njohur nga Komiteti Ndërkombëtar i Kryqit të Kuq, 282 burrat e rrëmbyer në Mejë rezultojnë të humbur deri më 15 maj të vitit 2000.⁵⁶ Një nëntëmbëdhjetë vjeçar, i cili arriti në Mejë midis orës 11.00 e 12.00 paradite, i përshkroi këtë skenë Human Rights Watch:

Shumë njerëz ndiqnin kolonën me zëtorët e tyre. Këmbësorët përgjithësisht u lejuan të kalonin, por një pjesë edhe u mbajtën. Ata [policët e paraushtarakët] ndalën zëtorët dhe zunë të godisnin njerëzit me copa drush, duke thyer edhe xhamat e dritareve të zëtorëve. Burrat, nja njëqind vetë, u ndaluan dhe u morën mënjanë tek një lëndinë afër rrugës. Policët çirreshin në drejtimin tonë, duke na urdhëruar të vazhdonim rrugën, dhe kështu ne lamë prapa krahëve nja njëqind burra. Nuk e dimë çfarë u bë me ta.

Një dëshmitare nga Nivokazi, e cila nuk e tregoi emrin e saj, tha se u nxorr jashtë fshatit Sheremet nga ora 8.00 e mëngjesit, më 27 prill, dhe së bashku me familjen e saj, arriti në Mejë me zëtor nga ora 10.00 paradite. “Ata i zbritën burrat nga zëtorët dhe i mbajtën”, tha ajo. “Ishin rreth

dyzet vetë në zetorin tonë, dhe ata morën dymbëdhjetë burra. I mbajtën të gjithë burrat.”⁵⁸ Një dëshmitare tjetër tha se burri i saj u zbrit nga qerrja, u bë bashkë me grupin e burrave në anë të rrugës, dhe të gjithë u

“Ishin rreth dyzet vetë në zetorin tonë, dhe ata morën dymbëdhjetë burra. I mbajtën të gjithë burrat.”

detyruan të thërrisnin: “Rroftë Serbia! Rroftë Milosheviçi!”⁵⁹

Refugjatë të tjerë, të cilët udhëtuan në drejtim të Mejës atë ditë, konfirmuan që forcat e sigurimit zgjodhën nga kolona meshkuj të moshave 14-60 vjeç. Ray Wilkenson, një zëdhënës i UNHCR-

së në Kukës, i cili ish në kufi, ndërsa refugjatët po hynin në Shqipëri, i tha Human Rights Watch që, në vlerësimin e tij, nja gjashtëdhjetë zetorë hynë në kufirin shqiptar më 28 prill, dhe “gjashtë vetë në shtatë” raportonin se disa burra ishin zbritur nga mjetet e tyre lëvizëse dhe ishin mbajtur.⁶⁰ Gazetarë, të cilët ishin në kufi në atë kohë i thanë Human Rights Watch që refugjatët thoshin në mënyrë të përsëritur, se të paktën nja njëqind burra ishin vrarë.

Refugjatët që kaluan nëpër Mejë midis orës 12.00 e 15.00 thanë se kishin parë një numër të madh shqiptarësh etnikë, ndoshta nja njëqind, të mbajtur nën ruajtje nga forcat e sigurimit. Një dëshmitar, një mësues tridhjetë e tetë vjeçar, i cili kaloi gjithashtu nëpër Mejë nga ora 13.00, i tha Human Rights Watch:

Unë pashë një turmë të madhe njerëzish, të cilët ishin ndarë nga familjet e tyre: kishte burra të vjetër e të rinj. M’u dukën më shumë se 250 vetë. Ishin vënë të rrinin në gjunjë....paralel me rrugën në një pyll të vogël, rrëzë një kodre e cila ish nja tridhjetë metra larg rrugës. Ata ishin në qendrën e fshatit.⁶¹

Një dëshmitar tjetër, i cili ish në Mejë në të njëjtën kohë, u intervistua veç dhe konfirmoi të njëjtën gjë, duke shtuar se grupi i burrave ish vënë në gjunjë me duart e lidhura prapa shpinës dhe ish rrethuar nga ushtarët.⁶²

Dëshmitarë të tjerë, të cilët ishin në Mejë në orët e para të pasditës, e rrëfyan këtë ngjarje, duke dhënë një pamje të ndryshme, sidomos përsa i takon numrit të të ndaluarve. Një grua dyzet vjeçare, e cila ish në Mejë rreth mesditës tha se ajo pa, “shtatëdhjetë burra apo më shumë” të ulur galiç me duart të lidhura prapa kokës, përgjatë një kanali që ecte paralel me rrugën.⁶³ Të gjithë dëshmitarët thanë se Meja ishte e mbushur me

policë e forca speciale të veshura respektivisht me uniforma në ngjyrë blu e të gjelbër. Shumë pjesëtarë të këtyre forcave kishin veshur maska të zeza skiatorësh, dhe të tjerë mbanin në kokë shami të kuqe, thanë ata. Disa raportuan se kishin parë shenja të kuqe dalluese në mëngët e ushtarëve, ku binte në sy shqiponja me dy koka, simboli i Jugosllavisë.

Disa refugjatë që kaluan nëpër Mejë atë pasdite thanë se kishin parë trupa njerëzish të vdekur pranë rrugës. Një vajzë tetëmbëdhjetë vjeçare, e cila kaloi nëpër Mejë aty nga mesdita, pretendoi të kish parë nja pesëmbëdhjetë të vdekur në anën e djathtë të rrugës. Ajo i tha Human Rights Watch, “Në rrugë kishte njolla gjaku. Në anën e djathtë të rrugës ishin pesëmbëdhjetë burra. I numërova ata. Ishin të shtrirë me fytyrën poshtë, dhe pranë tyre dallohej gjaku i derdhur, ndërsa ata nuk bënë asnjë lëvizje.”⁶⁴

Një grua tjetër, që kish qënë në Mejë nga ora 13.00 tha:

Ne pamë burra të rinj të vdekur, burra me duart e tyre të lidhura prapa kokës. Serbët na thoshin, “Shikoni çfarë u bëmë atyre. Dëshironi t’ju bëjmë të njëjtën gjë edhe juve?” Pashë shumë gjak të derdhur. Ishim të shock-uar, të traumatizuar. Ishin nja njëzet burra të rinj të vënë në një rresht çuditërisht të drejtë, të gjunjësuar me fytyrat e ulura poshtë dhe me duart e lidhura prapa kokës. Serbët na thanë, “Shihni se ç’u kemi bërë këtyre burrave; na jepni paratë që keni me vete.” Ishin në qendër të Mejës. Trupat ishin nja katër metra larg nga rruga, prapa disa kaçubave prej murrizi. Pashë disa njerëz të vdekur, të cilët ishin lënë ashtu krspull; njerëz të tjerë na thanë se atyre u kishin marrë gjak.⁶⁵

Refugjatët që kaluan nëpër Mejë në orët e vona të pasdites, thanë se kishin parë shumë kufoma të vdekurish në fshat. Një djalë tetëmbëdhjetë vjeçar dhe një vajzë nëntëmbëdhjetëvjeçare, u intervistuan së bashku, dhe thanë se kishin arritur në Mejë pasi kishin ecur më këmbë, rreth orës 17.30 dhe se kishin parë një kopicë të madhe kufomash nja tre metra larg rrugës që të çonte në qendrën e fshatit, në anën e djathtë të kësaj rruge. Trupat pa jetë, të hedhur e të plasur pa kujdes, zinin një sipërfaqe 4x4metra, dhe bënë një piring më të lartë se një metër, thanë ata. Dëshmitarët pranuan se ishin shumë të terrorizuar dhe se ia kishin mbathur nga frika e policisë, gjë që i pengoi ata të krijonin një ide të saktë mbi numrin e të vdekurve. Duke bërë një llogari të njerëzve që rezultonin të humbur, ata mendonin se numri gjithsej i të vdekurve ishte nja treqind. Pesëmbëdhjetë burra të tjerë, thanë

ata, ishin ulur përtokë të mbështetur në pìrgun e kufomave, ndërsa përballë kishin një grup të forcave të sigurimit.⁶⁶ Dëshmitarja femër tha:

Ndërsa po ecnim nëpër Mejë, ne pamë nja 300 kufoma të bëra kapicë mbi njëri-tjetrin në një kullotë. Ishte një pìrg i madh me kufoma të hedhura kuturu mbi njëra-tjetrën. Serbët nuk na lejuan të shihnim skenën; ata na thanë “shpejt, shpejt, shpejt.”...

Kufomat në Mejë ishin në një kullotë në të majtën tonë. Pìrgu i kufomave kish përmasat e një tende të lartë pak më shumë se një metër, ku kufomat ishin kokë më kokë. Arrita të njoh dy burra të cilët ishin gjallë. Ishin nja pesëmbëdhjetë burra të tjerë të ulur e të mbështetur në pìrgun e kufomave e përballë tyre qëndronin më këmbë serbët. Unë njoha Ramë Mehmetin dhe djalën e tij Mehmet Mehmetin.⁶⁷ Ata janë nga Brovina, por ne qëndruam së bashku me ta në një shtëpi të Ramocit. Ne ishim aty kur ata i zbritën nga zetori dhe i morën.⁶⁸

Më 15 qershor, një i dërguar i Human Rights Watch inspektoi Mejën dhe

Kufoma e një shqiptari të vrarë më 27 maj 1999 nga forcat e sigurimit serb në Mejë.

gjeti trupat e dekompozuar të shumë burrave. Trupat e dekompozuar ishin në anë të një fushe, pranë rrugës që të çon në Mejë. Një kufomë dhe gjysma e sipërme e një kufome tjetër u gjetën të paprishura në një anë të një përroske pranë fushës, nja tridhjetë metra larg rrugës. Dy kufoma të tjera ishin disa metra më tutje përrorskës, dhe pjesa e poshtme e një kufome tjetër u gjet në fushë, po pranë përrorskës. Të gjitha kufomat ishin në gjendjen e një degradimi të avancuar. Eshtrat e disa kufomave ishin të thyera, dhe gati të gjitha ishin pa kokë. Pranë njëres prej kufomave u gjetën copa të një lopate vozitjeje.

Një motiv i mundshëm i masakrës ishte pusia që UÇK-ja i bëri një makine të policisë një javë më parë.

Më pranë rrugës, përfaqësuesi i Human Rights Watch pa tre mullarë me kashtë e me pleh, poshtë të cilëve, sipas një fshatari, gjendeshin shumë kufoma. Fshatari deklaroi gjithashtu se kufomat e shumë burrave të vrarë në masakrën që u krye, ishin grumbulluar nga pastruesit e rrugëve, të cilët janë romë, gjë që përveç të tjerash kish ndodhur edhe në Gjakovë (shih seksionin mbi Gjakovën).⁶⁹

Në fushë kishte pirgje dokumentash e mjjetesh të tjera personale të djegura, si fjala bie paketa cigaresh, çelësa e fotografi familjare, të cilat sipas të gjitha gjasave u përkisnin atyre që ishin vrarë. Shumë gëzhoja ishin të shpërndara aty rrotull. U gjendën katër varre të hapur në një varrezë të vogël katolike në shpatin e një kodre, të cilat sipas një fshatari ishin varre të katër personave të vrarë gjatë masakrës.

Human Rights Watch shënoi emrat e dymbëdhjetë burrave, të cilët, sipas dëshmitarëve, u morën më 27 prill nga fshati i Mejës prej forcave të Sigurimit. Tetë prej tyre janë përfshirë në listën e Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq mbi të humburit qysh prej paraburgimit në Mejë më 27 prill. Në Mejë, fshatarët thanë gjithashtu se po atë ditë, ishin vrarë në fshat tetë burra. Emrat e këtyre të fundit janë në listën e të humburve të Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq, gjë që do të thotë se kufomat janë hequr nga vendi ku janë ekzekutuar.

Motivi: vrasja e pesë policëve

Një motiv i mundshëm i masakrës ishte pusia që UÇK-ja i bëri një makine të policisë një javë më parë, si pasojë e së cilës u vranë pesë policë. Dëshmitarë të shumtë të zonës aty rrotull i thanë Human Rights Watch që UÇK kish vrarë pesë policë, të cilët ishin brenda makinës

së tyre pranë qendrës së Mejës. Njëri prej policëve, Milutin Prasheviç, njihej nga shumë fshatarë të zonës.⁷⁰ Një fshatar nga Meja i tha Human Rights Watch:

Të pestë [policët] u vranë, ndërsa ishin brenda një makine, një Opel Ascona në ngjyrë të kafenjtë. Pak minuta përpara se të vriteshin, ata erdhën tek ne, dhe na pyetën, “ku janë ata të UÇK-së?” Makinën e ngiste një polici shqiptar. Ata ikën dhe ne dëgjuam të shtëna me bazukë. Morëm vesh se polici shqiptar ishte nga Ratisi.⁷¹

Human Rights Watch e pa makinën, e cila ishte dëmtuar keqaz, të përmbytur në një anë të rrugës së fshatit, më 15 qershor 1999.

Burime të tjera përmendën gjithashtu vrasjen e policëve serbë. Marie Colvin, një reporter i gazetës londineze *Sunday Times*, dhe Ian Fisher i gazetës “New York Times”, i thanë veç e veç Human Rights Watch se UÇK-ja u ish mburrur atyre lidhur me vrasjen në Mejë të një komandanti serb e të rojeve të tij të trupit, gjatë javës së tretë të prillit.⁷² Fshatarët i treguan gjithashtu Jonathan Landay-it të periodikut “Christian Science Monitor” që sulmi në Mejë ishte “një hakmarrje për vrasjen e një oficeri të lartë të policisë, Milutin Prasheviç, dhe katër policëve të tjerë, nga ana e UÇK-së.”⁷³

Dhe me të vërtetë, në website-in e vet, Ministria Serbe e Punëve të Brendshme, përmendi emrat e tre policëve, të cilët u vranë në një “akt terrorist” në Mejë më 21 prill, përfshirë Prasheviçin, për të cilin ishte dhënë edhe fotografia. Lindur më 6 gusht 1968 në Vranic, Kosovë, Prasheviç -thuhej në website- punonte në polici qysh prej vitit 1990. Dy policët e tjerë të vrarë në Mejë, të cilët ishin identifikuar, quheshin Ljubograd Llazareviç, i lindur më 1 nëntor 1973, dhe Boban Llazoviç, lindur më 25 shkurt 1976. Ata punonin në polici respektivisht prej një e dy vitesh.

Autorët e krimeve

Dëshmitarët e intervistuar nga Human Rights Watch identifikuan disa prej policëve serbë, të cilët ishin në Mejë më 27 prill, ndonëse asnjë prej policëve nuk ish parë të kryente vrasje apo të bënte abuzime të

tjera. Tre vetë pretenduan se kishin parë një polic serb, të cilin ata e njihnin si “stari” (plakushi) në pikën e kontrollit, në ditën e masakrës; Dhe njëri prej këtyre dëshmitarëve besonte se emri i tij i vërtetë ish Milutin.⁷⁵ Një person tjetër, një fshatar nga rrethinat e Koronicës, i cili nuk ishte në Mejë, i tha Human Rights Watch që Stari ish një polic aktiv në zonë, dhe emri i tij ish Milutin Novakoviç.⁷⁶ Të tre dëshmitarët thanë në mënyrë të pavarur nga njëri-tjetri se Stari, i cili punonte në Ponashevaç, ishte i gjatë, me një fytyrë të hajthme, me lëkurë të zeshkët, dhe me flokë të zinj. Ai është afërsisht dyzet vjeç dhe ka dy vëllezër. Një prej dëshmitarëve pretendoi që babai i Starit quhej Vuçko, dhe vëllai i tij Miladin, por kjo nuk u bë e mundur të konfirmohej.

Një dëshmitar identifikoi një polic tjetër, që ish në Mejë më 27 prill: një person që thirrej “Guta”, i cili ish komandanti i policisë në fshatin Ponashevaç.⁷⁷ Fshatari nga Koronica i përmendur më sipër tha i intervistuar veç të tjerëve se Guta ishte komandanti i policisë së Ponashevaç-it. Emri i vërtetë i tij nuk dihet.

Përgjithësisht, dëshmitarët i përshkruan forcat serbe në pikën e kontrollit, si të veshur me uniforma në ngjyrë blu të errët apo të gjelbër. Disa prej tyre kishin maska të zeza, me të cilat mbulonin fytyrat e tyre, dhe disa të tjerë kishin shami të kuqe. Një grua përshkroi dy serbë, që rrëmbyen babanë e saj në pikën e kontrollit për armëmbajtje:

Dy serbët mbanin maska të zeza, me të cilat mbulonin kokat e flokët e tyre; mund të shihje vetëm sytë e gojën e tyre. Ishte stili “ninxha”. Kishin uniforma policie në ngjyrë blu të errët me shirita të kuq në krah, mu poshtë supeve. Më duket se i kishin në krahun e djathtë.⁷⁸

Një grua tjetër, dyzet vjeç, dha këtë përshkrim:

Serbët mbanin uniforma kamuflazhi, maska të zeza, doreza të zeza, dhe armë automatike. Mund të shihje veç gojën e dy sytë e tyre. Kishin shirita me ngjyra të flamurit serb, të cilët nuk ishin të qepur, por të varur. Disa prej tyre kishin kokën të mbuluar, disa të zbuluar. Disa të tjerë mbanin shami; nuk më kujtohet ngjyra. Disa kishin flokë të shkurtër, disa flokë të gjatë. Mbanin thika në duart e tyre: thika me teh të gjatë e të drejtë, të harkuara në njërin skaj, të gjera sa një krah

njeriu, dhe rreth 70 centimetra të gjatë....Ishte e frikshme t'i shihje. Ngisnin makina ushtarake, si dhe makina të vjedhura nga kosovarët.⁷⁹

KORENICË

Në të njëjtën ditë që u krye masakra në Mejë, më 27 prill, forcat policore serbe dëbuan me dhunë banorët e fshatit fqinj, Korenicë. Korenica është një fshat pranë Gjakovës, me popullsi kryesisht katolike. Sipas fshatarëve, të paktën trembëdhjetë burra u vranë gjatë këtij aksioni dëbimi, dhe 120 të tjerë u rrëmbyen, dhe deri në gusht 1999, rezultonin të humbur.

Në qershor, ndërsa ktheheshin në Korenicë, fshatarët gjetën kufomat e trembëdhjetë burrave, dymbëdhjetë prej të cilëve pothuaj të djegura. Por një grup tjetër prej gjashtëdhjetë e shtatë vetësh nga Korenica rezultojnë të humbur, ashtu si edhe pesëdhjetë e tre fshatarë të tjerë nga zona përreth, të cilët ishin në Korenicë për të kërkuar strehë (njëzet e gjashtë prej tyre ishin nga Gushka, dhe njëzet e shtatë nga fshatrat e mëposhtëm: Duxhnje, Babai i Bokes, Brekoc, dhe Gjakovë.⁸⁰

Përderisa asnjë dëshmitar okular nuk ka mbijetuar, mbetet e paqartë se çfarë ndodhi saktësisht me fshatarët e humbur apo se si trembëdhjetë burrat e Korenicës u vranë. Por, bazuar në intervistat e fshatarëve pasi u kthyen në qershor dhe në një inspektim të Human Rights Watch në Korenicë, mund të jepet një tablo relativisht e qartë e dëbimit të dhunshëm dhe e ekzekutimeve masive nga ana e forcave serbe.

Sipas fshatarëve, forcat e sigurimit serb, fillimisht hynë në fshat më 4 prill. Pesë apo gjashtë policë, të drejtuar nga Aleksandër Micunoviç dhe Milutin Prasheviç (i cili u vra më pas në Mejë nga UÇK-ja – shih më sipër), urdhëruan të gjithë fshatarët të iknin nga Korenica, por pak më

Fshatarët gjetën kufomat e trembëdhjetë burrave, dymbëdhjetë prej të cilëve pothuaj të djegura.

pas i lejuan ata të ktheheshin. Pas kësaj, fshati ishte i qetë deri më 27 prill, kur u kthye policia.

Një fshatar, M.M., shpjegoi:

[Më 27 prill] në orën 6.00 ne dëgjuam të shtëna në krye të fshatit dhe pamë disa shtëpi në flakë.

Në dy shtëpitë e para ishte qëlluar një nëntëdhjetë e gjashtë vjeçar, i cili më vonë u gjet i djegur – Kolë Palokaj. Ata [policët] vijuan të digjnin e të vrisnin deri në momentin që u afruan në qendër të fshatit. Unë isha në

shtëpi me familjen time dhe me nja njëzet e pesë të shpërngulur nga fshatra të tjerë, gjithsej pesëdhjetë e tre vetë.⁸¹

Dëshmitari e familja e tij ikën nëpër fushën aty pranë dhe dolën në rrugë, dhe prej aty morën për në Mejë. Në Mejë, rreth orës 11.00, ata ndeshën në pikën e kontrollit të policisë, ku, sipas tyre, ata njohën disa policë të Gjakovës, ndonëse ata ishin të maskuar. Policët ndanë mënjanë dy vëllezër të familjes, me moshë tridhjetë e pesë e tridhjetë e gjashtë vjeç, si dhe katër burra nga Gushka, pesë burra nga Duxhnje, një burrë nga Brekoci, dhe dhjetë të tjerë nga Korenica. Deri në korrik, të gjithë këta rezultojnë të humbur. Dëshmitari tha:

Ata morën njëzet e dy burra, i detyruan të shtrihen barkas e të thërrasin “Serbia! Serbia! Sllobodani është prijësi ynë.” Më pas, ata shtinë mbi kokat e tyre. Nuk pashë të vrisnin ndonjë, sepse ne na vunë të lëviznim në drejtim të Gjakovës.... Ne nuk kemi asnjë lajm nga asnjëri prej atyre njëzet e dy burrave.⁸²

Një fshatar tjetër, Anton Dedaj, gjithashtu iku nga Korenica më 27 prill. Ai përshkroi skenën:

Një numër i madh serbësh – ushtarë, policë e paraushtarakë – arritën në fshat me disa autobuzë, më 26 prill. Disa mbanin shami të kuqe në kokat e tyre apo të lidhura në krahë. Të nesërmen, herët në mëngjes, forcat serbe rrethuan zonën dhe filluan të digjnin shtëpitë. Një polic i zonës erdhi brenda në shtëpi [ku po rrija]; i zoti i shtëpisë e njohu atë dhe e ftoi për kafe. Polici tha. “tani, është tepër vonë për ju.” Para se të vrisnin vëllain tim, i morën 9,00 DM.⁸³

Një tjetër fshatar, Tom Dedaj, ishte në shtëpinë e tij, kur ia behën forcat serbe. Ai tha:

Serbët, turlisoj serbësh, ushtarë, policë, policë të zonës, paraushtarakë, ia behën herët në mëngjes. Policët e zonës u dhanë informacion forcave të sigurimit. Pesë autobuzë të mbushur me serbë arritën në pjesën e sipërme të fshatit, dhe dy autobuzë të tjerë ishin pranë kësaj shtëpie. Kish shumë policë, një në çdo njëzet metra të rrugës, pothuaj në çdo qoshe. U rrethuan nja dhjetë fshatra. Ata na mashtruan; na thanë se

po shkonin në Ponoshevac [një fshat fqinj]. Policët e zonës mbanin maska. Disa paraushtarakë mbanin pantallona të gjelbëra dhe bluza me mëngë të shkurtëra, me shami të kuqe të lidhur në krah.⁸⁴

Tom Dedaj, së bashku me familjen, e lanë fshatin dhe ikën nëpër pyll. Atë mbrëmje, i tha ai Human Rights Watch, takoi Daniel Berishën, dyzet vjeç, një burrë tjetër nga Korenica, i cili ish goditur me armë atë mëngjes në noçkën e këmbës dhe në gju dhe ishte djegur në krahë. Berisha i tha Dedajt se policët e kishin kapur së bashku me katër meshkuj të tjerë të familjes së tij, dhe që të katër ishin vvarë në shtëpinë e Berishës. Ky i fundit mbijetoi për një trill të fatit dhe u zhduk në pyll.

Sipas Dedajt, Berisha i kish thënë atij, që forcat serbe arritën tek shtëpia e tij rreth orës 7.30, i nxorrën të gjithë njerëzit jashtë, dhe ndanë gratë e fëmijët nga burrat. Forcat serbe fillimisht ranë dakord të lejonin xhaxhain gjashtëdhjetë e tetë vjeçar të Berishës, Mark Berisha, që të ikte së bashku me gratë e fëmijët, dhe i thanë atij të merrte zëtorin e të largohej. Kur ai u tha se nuk dinte të ngiste zëtorin, ata e urdhëruan të kthehej në shtëpi e të ngjitej në katin e tretë, ku mbaheshin burra të tjerë.

Berisha i tha Dedajt se, kur burrat arritën në katin e tretë, ata filluan t'u luteshin serbëve për jetët e tyre. Një polic i zonës, për të cilin Berisha tha se quhej "Bajo", urdhëroi burrat të ktheheshin në shpinë, dhe më pas shtinë mbi ta nga një distancë shumë e afërt me një armë automatike. Dedaj, i cili rrëfente historinë e dëgjuar nga Berisha, tha:

Serbët i vunë në rresht ata në katin e tretë. Xhaxhai i Danielit, së bashku me të tjerë, kërkuan njerëzillëk nga serbët. Ata u thanë "A jeni ju njerëz ashtu si edhe ne? A jeni ju humanë? Përse doni të na vrisni?" Ai bëri një lutje, dhe më pas bëri shenjën e kryqit. Bajo tha, "Eshtë shumë vonë tashmë për ju." Ai urdhëroi të ktheheshin me fytyrë nga ana tjetër, dhe qëlloi mbi ta nga afër me një armë automatike. Ata thanë, "Ju qifshim nënat, është vonë tashmë për ju."⁸⁵

Berisha i tregoi Dedajt, që ai, pasi u godit dy herë në këmbën e tij, u rrëzua i pari, dhe u mbulua nga trupat e tjerë. Ai u shtir si i vdekur, ndërsa policët sollën batanije, të cilave u vunë flakën, dhe me to mbuluan trupat. Me t'u larguar policia, Berisha doli nga flakët, dhe ia mbathi në drejtim të pyllit, ku ai takoi Dedajn.

Të nesërmen, më 28 prill, Berisha u përpoq të ikte nga ky vend i fshehtë në pyll së bashku me fshatarë të tjerë, por u kap nga forcat e policisë së bashku me një burrë të quajtur Kolë Mërturi, me një grua e me disa fëmijë. Mërturi i tha më vonë Dedajt, që të gjithë këta, me përjashtim të Berishës, ishin lëshuar. Trupi pa jetë i Berishës u gjet të nesërmen nga një fshatar tjetër. Dedaj ndihmoi në varrimin e Berishës dhe i tha Hu-

Ai urdhëroi të ktheheshin me fytyrë nga ana tjetër, dhe qëlloi mbi ta nga afër me një armë automatike.

man Rights Watch që, përveç plagëve të mëparshme, Berisha kish kaluar një natë të tërë në pyll dhe kish marrë edhe pesë plagë të tjera – dy në kokë e tri në gjoks. E varrosën në pyll, pranë vendit ku ish gjetur kufoma e tij.

Më 16 qershor, një përfaqësues i Human Rights Watch inspektoi shtëpinë e Daniel Berishës, e cila ish plaçkitur e djegur. Në katin e tretë ishin kufomat tërësisht të djegura e me eshtra të thyera, dhe dukej se kishin qënë vetëm pesë vetë. Anton Dedaj, një kushuri i Tom Dedajt, i tha Human Rights Watch që trupat në shtëpi ishin të vëllait të tij Gjokë Dedaj, dyzet vjeç; xhaxhait të Gjokës e Antonit, Musa Dedaj, gjashtëdhjetë vjeç; djalit tetëmbëdhjetëvjeçar të Gjokës, Nikollë Dedaj; vëllait të të zotit të shtëpisë, Kolë Berisha, dyzet e tre vjeç; dhe xhaxhait të të zotit të shtëpisë, gjashtëdhjetë e tetë vjeçari Mark Berisha.

Pasi inspektoi të pesë trupat, përfaqësuesi i Human Rights Watch vizitoi shtëpitë më të djegura aty pranë, brenda të cilave u gjetën trupa, apo në një rast, copa të vogla eshtrash. Trupat ishin djegur, aq sa nuk njiheshin, por ishin të identifikueshëm nga të afërmit apo familjarët thjesht nga objektet personale të viktimave, si p.sh., gjyslykë, orë, gjerdanë, etj. Sipas Tom Dedajt, shtëpitë përmbanin:

- Shtëpia e parë – Gjergj Malan, pesëdhjetë e nëntë vjeç, dhe Pal Kabashin, dyzet e një vjeç;
- Shtëpia e dytë – Mire Palokajn, rreth dyzet e pesë vjeç (burri i së cilës, Musë Palokaj, rezulton u humbur);
- Shtëpia e tretë - Kolë Palokajn, tetëdhjetë vjeç, dhe Brahim Kamberin, rreth gjashtëdhjetë e shtatë vjeç.

Dedaj pretendoi gjithashtu se kish gjetur në pyllin aty pranë trupin e Dedë Sadriajt, një burrë me probleme psikike nga fshati i Nec-it, me moshë njëzet e tre vjeç.

Human Rights Watch vizitoi Korenicën për herë të dytë më 26 korrik,

ditën që fshatarët po bënin disa zhvarrime në varrezat e fshatit me ndihmën e italianëve të KFOR-it. Pasi një skuadër e minakërkuesve e deklaroi zonën të sigurt, fshatarët gjetën një kufomë, që ish mbështjellë me një batanije dhe ish varrosur. Sipas fshatarëve, banorë romë të zonës u kishin treguar atyre që kishin varrosur tridhjetë e katër vetë në Korenicë, aty nga 7 maji, dhe se më vonë, policia i kish zhvarrosur e i kish larguar në vend tjetër.

Human Rights Watch foli me një rom etnik, i cili tha se punonte si taksist për shërbimin funeral të shtetit. Ai tha:

Isha i pranishëm, kur kufomat u gjetën dhe u varrosën. Çdo ditë ne gjenim disa trupa, pesë, gjashtë apo dhjetë. Duhej të vinin policët serbë për të na treguar se ku ishin kufomat. Kishte një procedurë shumë të saktë: policët fotografonin trupat, merrnin shënim emrin e të vdekurit, i vinin një numër kufomës, dhe e varrosnin së bashku me numrin. Ishin shumë të organizuar. Fotografonin, e nganjëherë i filmonin trupat, përpara se t'i varrosnin. Sektori im merrej me pastrimin e mirëmbajtjen e rrugëve, dhe na detyruan të bënim këtë punën tjetër. Na detyruan një javë pasi filloi bimbardimi i NATO-s.

Trupat që mund t'i identifikonim, i varrosnim në varrezat e fshatit të tyre. Trupa të tjerë që ishin pa kartë identiteti, i çonim në varrezat e

këtij fshati [Korenicë]. Pashë shumë kufoma në Korenicë: një ditë ne gjetëm tetë [trupa] nën një urë, pranë rrjedhës së ujit. Janë rreth tridhjetë e pesë apo dyzet kufoma të varrosur në varrezat e Korenicës. Me përjashtim të një gruaje të moshuar, nuk kemi varrosur ndonjë grua tjetër. Trupat që kam parë unë, ishin të ekzekutuar me armë automatike. Ishte e tmershme t'i shihje ata. Njëherë, kam parë kufoma të djegura.⁸⁶

Pikturë e gjetur në dymbenë e shtëpisë të një familjeje katolike shqiptare në Koronicë, në të cilën u vranë pesë burra më 27 prill 1999.

Dëshmi të fshatarëve të tjerë flasin gjithashtu për viktime të tjera në Korenicë. Një çift i martuar nga Shishman-i pranë Gjakovës, R.R. dhe S.R., i thanë Human Rights Watch që ata kaluan nëpër Korenicë më 27 prill. S.R. tha: “Pamë dymbëdhjetë trupa burrash të vdekur në Korenicë. Ishin të shtrirë përgjatë rrugës me duart e tyre të lidhur pas kokës. Ishte ora 13.00 apo 14.00 [më 27 prill].⁸⁷

